T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

HATÎB EŞ-ŞİRBÎNÎ'NİN ES-SİRÂCÜ'L-MÜNÎR ADLI TEFSİRİNDE KUR'ÂN'I YORUMLAMA YÖNTEMİ

(DOKTORA TEZİ)

Mükrime DİLEKÇİ ZENGİN

BURSA-2023

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

HATÎB EŞ-ŞİRBÎNÎ'NİN ES-SİRÂCÜ'L-MÜNÎR ADLI TEFSİRİNDE KUR'ÂN'I YORUMLAMA YÖNTEMİ

(DOKTORA TEZİ)

Mükrime DİLEKÇİ ZENGİN

Danışman:

Prof. Dr. Celil KİRAZ

BURSA-2023

T. C.

TEZ ONAY SAYFASI

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Bilim Dalı'nda 711123018 numaralı Mükrime DİLEKÇİ ZENGİN'İN hazırladığı **Hatîb eş-Şirbînî'nin es-Sirâcü'l-Münîr Adlı Tefsirinde Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi** konulu Doktora Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 24/03/2023 günü 14.00-15.30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Celil KİRAZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Remzi KAYA
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Mehmet ÇİÇEK
Kocaeli Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. İlhami GÜNAY
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

...../...../ 2023

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 23/02/2023

Tez Başlığı / Konusu: **Hatîb eş-Şirbînî'nin es-Sirâcü'l-Münîr Adlı Tefsirinde Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 285 sayfalık kısmına ilişkin, 23/02/202 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı:	Mükrime DİLEKÇİ ZENGİN
Öğrenci No:	711123018
Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Programı:	TİB (Tefsir) Doktora
Statüsü:	Doktora

Danışman

Prof. Dr. Celil KİRAZ

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum **"HATÎB EŞ-ŞİRBÎNÎ'NİN ES-SİRÂCÜ'L-MÜNÎR ADLI TEFSİRİNDE KUR'ÂN'I YORUMLAMA YÖNTEMİ"** başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Mükrime DİLEKÇİ ZENGİN

Öğrenci No: 711123018

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Tefsir

Statüsü: Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Mükrime DİLEKÇİ ZENGİN
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Tefsir
Tezin Niteliği	: Doktora
Mezuniyet Tarihi	:…/…/2023

HATÎB EŞ-ŞİRBÎNÎ'NİN ES-SİRÂCÜ'L-MÜNÎR ADLI TEFSİRİNDE KUR'ÂN'I YORUMLAMA YÖNTEMİ

Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed Şirbînî el-Kahirî eş-Şâfiî el-Hatîb el-İmam el-Allame, hicrî X. Asır Mısır'lı müfessirlerimizdendir. Şirbînî'nin doğum tarihi ve ailesi hakkında bilgi bulunmamakla birlikte vefâtı 977/1570 olarak bilinmektedir. Tefsir, Fıkıh, Kelâm, Arap dili ve Edebiyatı gibi alanlarda pek çok eser kaleme alan müfessir, *es-Sirâcü'l-Münîr* adlı tefsirini 961/1554 senesinde dostlarından birinin gördüğü rüya üzerine kaleme almıştır. Şirbînî, tefsirinde rivâyet ağırlıklı bir yöntem izlemekte ve dirâyet yönünü de genel olarak rivâyete yaslayarak ortaya koymaktadır.

Muhtelif alanlarda yazdığı eserlerle ilim hayatını zenginleştirmiş olan müfessirimiz mukaddimesinde de belirttiği gibi tefsirini ayrıntılara girmeden mütevâtir kıraatlere, sahih ve hasen hadislere yer vererek orta boy bir hacimde bir eser kaleme almıştır.

Tez çalışmamızda Şirbînî'nin *es-Sirâcü'l-Münîr*'i yöntem açısından değerlendirilmektedir. Öncelikle müfessir ve eseri üzerinde sağlıklı değerlendirmelere ulaşmak için birinci bölümde hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında tabakat eserlerini esas alarak muhtelif kaynaklardan istifade ettik. Dönemini ise siyasî, sosyal, ekonomik, kültürel ve dinî yönleriyle araştırarak geniş bir yelpaze ile tanımayı hedefledik. İkinci bölümde, tefsirin rivâyet ve dirâyet; üçüncü bölümde de Kur'ân ilimleri yönü ile eserin yöntemini belirlemeye çalıştık.

Anahtar Sözcükler: Tefsir, Kur'ân, eş-Şirbînî, es-Sirâcü'l-Münîr, Yöntem

ABSTRACT

Name and Surname	: Mükrime DİLEKÇİ ZENGİN
University	: Bursa Uludag University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Basic Islamic Science
Branch	: Tafseer
Degree Awarded	: PhD
Degree Date	: 24/03/2023
Supervisor	: Prof. Dr. Celil KİRAZ

AL-KHATIB AL-SHIRBINI'S METHOD OF INTERPRETING THE QUR'ÂN IN HIS TAFSIR AL-SIRAJ AL-MUNIR

Shamsuddin Muhammad b. Muhammad Shirbini al-Kahiri al-Shafi'i al-Khatib al-Imam al-Allame is one of the Egyptian mufassirs of the Xth century. Although there is no information about Shirbini's birth date and family, his death is known as 977/1570. The mufassir, who wrote many works in fields such as tafsir, fiqh, kalam, Arabic language and literature, wrote his tafsir al-Siraj al-Munir in 961/1554, taking a dream of one of his friends as a sign. Al-Shirbini follows a narration-oriented method in his tafsir and reveals the dirayah aspect also by relying on narration in general.

The mufassir, who enriched his scholarly life with his works in various fields, composed his tafsir as a medium-sized work, by including mutawâtir qiraats, sahih and hasan hadiths without going into details as he stated in his introduction.

This thesis evaluates al-Siraj al-Munir of al-Shirbini in terms of methodology. First of all, in order to do a sound evaluation on the mufassir and his work, in the first part, we benefited from various sources based on the works of tabakat about his life, his teachers, his students and his works. We aimed to familiarize his period by researching its political, social, economic, cultural and religious aspects in a wide range. We tried to determine the method of the work in terms of narration and dirayah in the second part, in terms of Qur'ân sciences in the third part.

Keywords: Tafsir, Qur'ân, al-Shirbini, al-Siraj al-Munir, Method

ÖNSÖZ

Kur'ân, insanın Allah'la ve insanla ilişkisini belirlerken gerek dünyevî gerek uhrevî çizgileri kontrol altında tutan bir disiplin ortaya koymaktadır. Bu disiplini doğru izah edebilmenin en temel yolu da Kur'ân dilini anlama ve yorumlama noktasına ulaşmaktır. Kur'ân'ın dil ve muhteva olarak zengin bir açılım kazanmış olması, kendi köklerinden doğan Fıkıh, Kelâm ve Tasavvuf gibi alanların müstakil dallar olarak kendilerini ifade etmelerini kaçınılmaz kılmıştır. Ayrıca yine vahyin bünyesinden teşekkül eden Kur'ân ilimleri de bu zenginliğin somut örnekleridir.

Muhtelif tefsir ekolleri içerisinde farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımları, Kur'ân'ın anlaşılmaması noktasında değil, Onu daha doğru yorumlama gayreti çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Çünkü Kur'ân, mübhem, müşkil ve müteşâbih gibi farklı anlama vecihlerine ruhsat veren ifadeler kullanmaktadır. Bunun bir neticesi olarak da Tefsir alanındaki eserler ve araştırmalar bir hazine olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk müfessir olan Hz. Muhammed (s.a.v) ile başlayan Tefsir, rivâyet tefsirleriyle zeminini oturtmuş ve dirâyet tefsirleri ile genişlemiştir. Dirâyet tefsir örneklerinin daha fazla olduğunu söylemek mümkün ise de bu tefsirleri rivâyetten kopuk olmamaları yönüyle değerlendirdiğimizde rivâyet çizgisinin dirâyet tefsirleri içinde canlı kaldıklarını söyleyebiliriz.

Vahiy, nâzil olmaya başladığı andan itibaren tefsir halkaları oluşmaya başlamıştır. Artan her zincir halkası, Kur'ân'ı yorumlama yönünde bir güç ifadesidir. Temel İslâm Bilimleri çemberinde hareket alanı bulmaya çalışan yaklaşımlar ve ihtilâflar, varlığını korumak ve kabul görmek için delillerini konuşturmak zorundadır. Bu da delillerin sorgulanmasını ve nassın dil ve muhteva yönünde değerlendirilmesini gerektirmektedir. Eserlerin yöntemleri üzerindeki çalışmalarla müfessirin Kur'ân'ı tefsirindeki cehdi genel sınırlarıyla çizilmektedir. Bu noktadaki araştırmaları desteklemek için tezimizde, Şirbînî'nin es-*Sirâcü'l-Münîr* adlı Tefsir kaynağı yöntem olarak tanıtılmış ve eserin Tefsir ilmine ne tür bir katkısının olduğunu değerlendirilmiştir.

"*Hatîb eş-Şirbînî'nin es-Sirâcü'l-Münîr Adlı Tefsirinde Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*" olarak belirlediğimiz tez konumuz üç bölümde mütalaa edilmiştir. Birinci bölümde müfessirin dönemi, hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri tanıtıldıktan sonra *es-Sirâcü'l-Münîr*'in genel özellikleri, kaynakları ve müellif ve eser üzerine yapılan

çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölüm, eserin rivâyet ve dirâyet yönünü konu edinmektedir. Şirbînî'nin rivâyet noktasında kullandığı metodlar, Kur'ân'ın Kur'ân, hadis, sahâbe ve tabiûn kavli ile tefsir edilmesi, İsrâiliyyât ve şiirle istişhâd yönlerine dayanmaktadır. Dirâyet yönünde ise Şirbînî'nin Arap Dili, Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve Bilim alanlarındaki yaklaşımları izah edilmiştir. Üçüncü bölümde, müfessirin Kur'ân ilimleri üzerindeki görüşleri ortaya konmuştur. Böylece birinci bölümde sağlıklı neticelere ulaşmaya yönelik alt yapı hazırlanmış olup ikinci ve üçüncü bölümde Şirbînî'nin tefsirinde Kur'ân'ı nasıl yorumlamaya çalıştığı vuzuha kavuşturulmuş ve bu bağlamda ilgili örneklendirmelere yer verilmiştir. Sonuç kısmında, müfessire ve tefsirine dair değerlendirmeler ifade edilmiştir.

Konunun tespit edilmesi, karşılaştığımız güçlüklerin giderilmesi, tecrübe ve istişareleriyle tezin yönlendirilmesi noktasında her zaman çalışmamın yanında duran danışman hocam Prof. Dr. Celil KİRAZ'a; ilmî görüşleri ile tezimize katkıda bulunan komisyon üyelerimiz Prof. Dr. Remzi KAYA, Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ, Prof. Dr. Mehmet ÇİÇEK ve Doç Dr. İlhami GÜNAY hocalarıma ve eğitimimde katkısı olan diğer tüm hocalarıma saygı ve teşekkürü ifâ edilmesi gereken bir borç bilirim. Çalışmamın tamamlanmasında teşvikleriyle her kelimemde emeği olan anneme ve merhum babama; gerekli yardım ve sabırları sebebiyle eşime ve çocuklarıma; dualarıyla yanımda bulunanlara teşekkür ederim. Ayrıca tez hazırlama sürecimde zaman ve mekân problemi yapmadan yardımlarını gördüğüm Fatih DİLEKÇİ ve Alparslan ZENGİN'e şükranlarımı arz ederim. Tezimizin Temel İslâmî İlimler dalında ve özelde Tefsir alanında araştırmacılar için faydalı olmasını temenni ederim.

Çalışmak bizden, tevfik Allah'tandır.

Mükrime DİLEKÇİ ZENGİN

Bursa 2023

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **iii**
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iv**
YEMİN METNİ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
ÖNSÖZ ..... **viii**
İÇİNDEKİLER ..... **x**
KISALTMALAR ..... **xiv**
GİRİŞ **1**

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI 1
2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ 2
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI 3

I.BÖLÜM

HATÎB EŞ-ŞİRBÎNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. DÖNEMİ VE HAYATI 6
   1.1. Dönemi 6
      1.1.1. Siyasî Durum 6
      1.1.2. Sosyal Durum 10
      1.1.3. Ekonomik Durum 11
      1.1.4. Kültürel Durum 12
      1.1.5. Dinî Durum 16
   1.2. Hayatı 21
      1.2.1. Doğumu ve Ailesi 21
      1.2.2. Kişiliği 22
      1.2.3. Seyahatleri ve Görevleri 24
      1.2.4. Vefâtı 24
2. HOCALARI, TALEBELERİ VE ESERLERİ 24
   2.1. Hocaları 24
   2.2. Talebeleri 28
   2.3. Eserleri 31
      2.3.1. Tefsir 31
      2.3.2. Kelâm 32
      2.3.3. Fıkıh 32
      2.3.4. Arap Dili ve Edebiyatı 35
      2.3.5. Şirbînî'ye Nispet Edilen Diğer Eserler 37
3. EŞ-ŞİRBÎNÎ'NİN ES-SİRÂCÜ'L-MÜNÎR ADLI TEFSİRİ 37
   3.1. Genel Özellikleri 37
      3.1.1. Yazılış Tarihi ve Gerekçesi 38
      3.1.2. Üslûbu ve Yöntemi 38
   3.2. Tefsir Kaynakları 39

3.2.1. Temel Kaynaklar 41
3.2.1. Diğer Kaynaklar 46
3.3. Şirbînî ve Tefsiri Hakkında Yapılan Çalışmalar 47
3.3.1. Tezler 47
3.3.2. Makaleler 49

II. BÖLÜM

ES-SİRÂCÜ'L-MÜNÎR'İN RİVÂYET VE DİRÂYET YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. RİVÂYET YÖNÜ 52
1.1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri 53
1.1.1. Kelime ya da İfadenin Anlamını İzah 54
1.1.2. Edatların Anlamını Açıklama 56
1.1.3. Mücmelin Beyânı 57
1.1.4. Mutlakın Takyîdi 59
1.1.5. Hükmün Açıklanması 60
1.1.6. Mübhemin Beyânı 61
1.1.7. Âmmın Tahsîsi 61
1.2. Kur'ân'ın Hadisle Tefsiri 63
1.2.1. Kelimenin ya da İfadenin Anlamını İzah 66
1.2.2. Mutlakın Takyîdi 68
1.2.3. Müphemin Beyânı 68
1.2.4. Belli Topluluğun Medhedilmesi 70
1.2.5. Sûrelerin ve Âyetlerin Fazileti 71
1.2.6. Anlamı Pekiştirme 71
1.2.7. Fıkhî Konuları İzâh 73
1.3. Kur'ân'ın Sahâbî Kavliyle Tefsiri 75
1.3.1. Tefsirinde Yer Alan Sahâbîler 75
1.3.2. Sahâbîden Nakilde Bulunduğu Konular 76
1.4. Kur'ân'ın Tâbiûn Kavliyle Tefsiri 80
1.4.1. Tefsirinde Yer Alan Tâbiîler 80
1.4.2. Tâbiûndan Nakilde Bulunduğu Konular 80
1.5. İsrailiyyâta Yer Vermesi 83
1.5.1. Kaynakları 85
1.5.2. İsrâiliyyâtı Bir Yöntem Olarak Kullanması 88
1.5.3. İsrâiliyyât Karşısındaki Tutumu 94
1.6. Şiirle İstişhâd 97
1.6.1. Şâirler 98
1.6.2. Şiirle İstişhâd Ettiği Konular 99
2. DİRÂYET YÖNÜ 103
2.1. Arap Dili 105
2.1.1. Sarf 105
2.1.1.1. Kelimenin İştikâkını ve Veznini Açıklaması 106
2.1.1.2. Kelimenin Müfred, Müsennâ, Cemi Oluşunu İzâhı 106
2.1.2. Nahiv 108
2.1.2.1. Nahvî Açıklamalarda Bulunması 108
2.1.2.2. Nahivde Farklı Vecihleri Zikretmesi 108

2.1.2.3. Nahvî Tahlillerini Hadis ve Şiirle Açıklaması 110
2.1.2.4. Edatların Anlamını Belirtmesi 111
2.1.3. Belâgat 112
2.1.3.1. İstiâre 112
2.1.3.2. Mecâz 113
2.1.3.3. Teşbîh 115
2.1.3.4. Kinâye 116
2.2. Kıraât 118
2.2.1. Kıraatlerin Nahiv Durumuyla İzah Edilmesi 118
2.2.2. Meşhur Kıraat İmamlarına Yer Vermesi 119
2.2.3. Kıraat Farklılıklarına Âyetle Delil Getirmesi 120
2.2.4. Kıraatlere Göre Anlamın Değişmesi 121
2.3. Kelâm 122
2.3.1. Ulûhiyyât 123
2.3.1.1. Allah'ın Varlığı 123
2.3.1.2. Allah'ın Sıfatları 125
2.3.1.3. Ru'yetullah 126
2.3.1.4. İrâde, Kesb ve Yaratma 128
2.3.1.5. Halku'l-Kur'ân 131
2.3.1.6. Kelâmullâh 132
2.3.1.7. Haramın Rızık Olup Olmaması 134
2.3.2. Nübüvvet 134
2.3.2.1. Peygamberlere İmân 134
2.3.2.2. Peygamberlerin İsmeti 136
2.3.3. Sem'iyyât 139
2.3.3.1. İmân 139
2.3.3.2. Cennet-Cehennem 142
2.3.3.3. Şeytan 144
2.3.3.4. Şefâat 145
2.4. Fıkıh 148
2.4.1. Fıkhın Kaynaklarına Değinmesi 149
2.4.2. Fıkhî Meselelerde Mezhebî Görüşlere Yer Vermesi 150
2.4.3. Fıkhî Konularda Hükümleri Zikretmesi 153
2.4.4. Fıkhî Konularda Tefsirleri 156
2.4.4.1. İbadet 156
2.4.4.1.1. Namaz 158
2.4.4.1.2. Oruç 160
2.4.4.1.3. Zekât 161
2.4.4.1.4. Hac 162
2.4.4.2. Muâmelât 164
2.4.4.2.1. Nikâh ve Talâk 164
2.4.4.2.2. Borçların Yazılması 166
2.4.4.2.3. Faizin Haram Olması 168
2.4.4.2.4. Yemin 169
2.4.4.3. Ukûbât 170
2.4.4.3.1. Adam Öldürme 170
2.4.4.3.2. Zinâ 172
2.4.4.3.3. Hırsızlık 173

2.5. Tasavvuf 174
2.5.1. Kalp Hayatı /Nefs Tezkiyesi 175
2.5.2. Bâtınî Yön 179
2.6. Bilim 183

III. BÖLÜM

ES-SİRÂCÜ'L-MÜNÎR'İN KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. ESBÂB-I NÜZÛL 189
1.1. Rivâyetin Kaynağına Göre Zikrettiği Nüzûl Sebepleri 191
1.2. Şahsı ve Topluluğu Konu Alan Nüzûl Sebepleri 194
2. NÂSİH -MENSÛH 196
2.1. Şeriatın Başka Şeriatı Neshi 197
2.2. Âyetin Âyeti Neshi 198
2.3. Hadisin Âyeti Neshi 206
3. MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH 207
3.1. İstivâ 209
3.2. Yed 210
3.3. Vech 211
3.4. Ayn 211
4. HURÛF-I MUKATTA'A 212
5. GARÎBU'L-KUR'ÂN 215
6. EL-VÜCÛH VE'N-NEZÂİR 221
7. İ'CÂZU'L-KUR'AN 226
8. AKSÂMU'L-KUR'ÂN 228
9. KASASU'L-KUR'ÂN 230
10. TEKRÂRU'L-KUR'ÂN 233
10.1. Lafzın Tekrarı 234
10.2. Âyetin Tekrarı 235
10.3. Mana Tekrarı 238
11. MÜŞKİLU'L-KUR'ÂN 239
12. MÜBHEMÂTU'L-KUR'ÂN 243
13. FEDÂİLU'L-KUR'ÂN 246

SONUÇ 249

KAYNAKÇA 255

ÖZGEÇMİŞ 265

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.md.	Adı geçen madde
a.g.t.	Adı geçen tez
a.s	Aleyhisselâm
bkz.	Bakınız
b.	Bin, İbn
B.	Baskı
C.	Cilt
DİA	Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.	Hicrî
Hz.	Hazreti
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
krş.	Karşılaştır
nşr.	Neşreden
(r.a.)	Radiyallahu anhu
s.	Sayfa
(s.a.v)	Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	Türkiye Diyânet Vakfı
thk.	Tahkîk eden
thr.	Tahric eden
trc.	Tercüme eden

ts.	Tarihsiz
tsh.	Tashîh eden
v.	Vefâtı
vb.	Ve benzeri
Y.	Yayınları
y.y	Yayınevi yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Kur'ân, vahiy ile Hz. Muhammed'e (s.a.v) ulaşan ve Hz. Muhammed'den (s.av) de tüm insanlığa hitâp eden son kitaptır. Bu kutsal kitap, nâzil olduğu toplumun doğrularını beyân ve yanlışlarını tashîh etme ilkesine dayanarak kendi döneminin insanına İslâm dinini öğreten ve ortaya koyduğu dünya görüşüyle kendi döneminde kilitlenmeyerek her asra kapı açan ilâhî ve evrensel bir mesajdır. Hz. Peygamber (s.a.v), sözlü olarak Kur'ân'ı tefsir eden ilk müfessirdir ve bu yönüyle de hadisler, Kur'ân'dan sonra ilk kaynağımızdır. Kur'ân'ın Allah tarafından vahyedilmiş olması, âyet üzerinde yorum ve yaklaşımlarıyla söz sahibi olan müfessirin de ilmî, ahlâkî ve dinî sorumluluklarını artırmaktadır.

Kur'ân âyetlerini tefsir ederken vahyin dili olması açısından Arapça dilinin özelliklerini ve ilk muhatapları olması açısından Asr-ı saadet dönemini bilmek ve anlamak gerekmektedir. Her dönem, müfessirini yetiştirmiş ve kaleme alınan eserlerle sözlü olan Tefsir ilmi, yazılı kaynaklarla varlığını sürdürmüştür. Kaynakların artması ise bu eserler üzerindeki çalışmaları daha ehemmiyetli bir noktaya taşımaktadır. Kur'ân'ın dünya görüşüne hizmet için kaleme alınan her eser, bu hazinenin bir mahsulüdür. Tefsir ilminin kaynaklarından birisi de Hatîb eş-Şirbînî'nin (v. 977/1570) kaleme aldığı *es-Sirâcü'l-Münîr*'dir.

Tezimizin konusu, Hicrî X. asır müfessirlerinden olan Hatîb eş-Şirbînî'nin "*es-Sirâcü'l-Münîr*" adlı tefsirinde Kur'ân'ı yorumlama yöntemidir. Çalışmamızın ilk adımı, doğru değerlendirmelere ulaşmak için müfessirin yaşadığı dönem ve hayatını inceleyerek temel alt yapıyı oluşturmaya dayanmaktadır. Nitekim Şirbînî ve eseri arasındaki ilişkinin,

müfessirin şahsiyeti ve döneminin etkileri ile ne kadar bağımlı/bağımsız olduğunu tespit etmek, zemini görmeyi gerekli kılmaktadır.

Müfessirlerin, tefsirlerin genel çehresi olan rivâyet ve dirâyet çizgisinde hangi noktada durdukları ya da bu iki noktaya olan yakınlıkları, onların Kur'ân'ı yorumlama yöntemlerini açık bir şekilde izâh etmektedir. Çalışmamızda *es-Sirâcü'l-Münîr*'in rivâyet ve dirâyet yönü, alt başlıklarla geniş bir yelpaze içerisinde ele alınmış ve müfessirin Kur'ân ilimlerine yaklaşımları değerlendirilmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Müfessirler, beslendikleri ilk kaynaklar açısından Kur'ân ve hadis merkezli hareket etmekle beraber tefsir vecihlerini beyânlarında farklı yöntemler kullanmaktadırlar. Bu yöntemler, genel çerçeve olarak rivâyet ve dirâyet noktasında benzerlikler gösterse de müfessirler, ağırlık verdikleri metod açısından ya da tartışmalı konulara yaklaşımları bakımından aynı düzlemde hareket etmemektedir. Bu nedenle kaynaklar üzerinde yapılan çalışmalar, eserin değerlendirilmesi yönünde Tefsir ilmine katkıda bulunmaktadır. Bizim çalışmamız da bu yönde önem kazanmaktadır.

Müfessirin hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte Hatîb eş-Şirbînî, Tefsir, Fıkıh, Arap dili ve Edebiyatı ve Kelâm alanlarında pek çok eser te'lif ederek ilmini ifade etmiş bir fakîh, müfessir ve dil âlimidir. Şirbînî'nin özellikle Fıkıh alanındaki *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzı'l-Minhâc* adlı eseri, İmam Nevevî'nin *Minhâcu't-Tâlibîn*'e yazılan en önemli şerhlerden kabul edilmektedir. Bu nedenle fâkîh yönüyle meşhur olan Şirbînî'yi müfessir olarak da tanımak için *es-Sirâcü'l-Münîr*'i değerlendirme ihtiyacı duyulmuştur. Nitekim tefsiri üzerinde İslâm coğrafyasında bazı çalışmalar var ise de bu konuda Türkiye'de eser ya da yüksek lisans/doktora çalışması bulunmamaktadır.

Tezimizde, Hatîb eş-Şirbînî, hayatı ve eserleriyle değerlendirilmiş ve müfessirin, tefsirinde yorumlama yönteminin nasıl olduğu açıklanmıştır. Dört ciltten oluşan *es-Sirâcü'l-Münîr* adlı kaynağı okurken ve değerlendirirken tefsirin diğer tefsirler arasındaki yeri belirlenmeye ve böylece Tefsir ilmine olan katkısı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Eserin kendisine ait bir dokusunun bulunup bulunmadığı yani onu diğer tefsirlerden ayıran farklı yönlerinin olup olmadığı araştırmamız için ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır.

es-Sirâcü'l-Münîr, rivâyet ve dirâyet tefsir özelliklerini bir arada bulunduran bir eserdir. Müfessir, orta hacimli olan bu tefsirinde ayrıntılardan uzak kalmayı amaçlaması sebebiyle Kelâm, Fıkıh, Tasavvuf gibi pek çok alanda açıklamalarda bulunmuş olup tartışmalı konularda bahsi uzatmamıştır. Şirbînî, pek çok ilmin bilgisine sahip olduğu halde tefsirinde bu ilimlere bilgisi ölçüsünde yer vermemesi dikkat çekmektedir. Bunun sebebi de -kanaatimizce- tezimizde açıklanacağı üzere tefsirin yazılış gerekçesine dayanmaktadır.

Çalışmamızda Şirbînî'nin *es-Sirâcü'l-Münîr*'de istifade ettiği kaynaklar dikkate alınarak eserin, Zemahşerî (v. 538/1144), Râzî (v. 606/1210), Beydâvî (v. 685/1286), ve İbn Kesîr'in (v. 774/1373) tefsirleriyle karşılaştırmalı olarak okumaları yapılmıştır. Müfessirin tefsirinde rivâyet yönünü, İbn Kesîr'den aldığı bilgilerle doyurduğu kanaatine ulaşılmamıştır. Ancak Şirbînî, isim zikrederek pek çok Tefsir kaynağından nakilde bulunduğu gibi tefsirin dirâyet yönünü, Zemahşerî'nin, Râzî'nin ve Beydâvî tefsirlerinden isim zikretmeden aldığı tefsir vecihleriyle beslediği neticesine varılmıştır. Ayrıca bu tespitimiz, Şirbînî'nin Tefsir kaynakları içerisinde zikrettiğimiz diğer kaynaklarla mukayeseli bir çalışma yapılması durumunda isim zikretmediği halde nakilde bulunduğu başka tefsirlerin olabileceği ihtimalini de doğurmaktadır. Bu tespitimiz, ayrı bir çalışma konusu olması sebebiyle bunun örneklerine sık sık vurgu yapılmamış olup bazı örneklerle iktifa edilmiştir. Özetle şunu ifade etmek isteriz ki *es-Sirâcü'l-Münîr,* dirâyet tefsiridir. Ancak müfessirin re'yi ile beyânda bulunduğu kanaatlerinin çoğu, kendi görüşlerine değil Tefsir kaynaklarından yaptığı nakillere yaslanmaktadır. Bu bağlamdaki değerlendirmelerimizin de Tefsir ilmi alanında çalışma yapanlara katkıda bulunacağını düşünüyoruz.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Tezimizde öncelikle konu başlıkları belirlenmiş olup araştırmalarımız sonucu ulaştığımız bilgiler, konu başlıkları altına yazılı olarak kaydedilmiştir. Şirbînî'nin tefsirindeki yöntemini anlamak için çalışmamızı oluşturan üç bölümde farklı kaynaklardan istifade edilmiştir.

Çalışmamızda tezimizin konusu olması sebebiyle Şirbînî'nin *es-Sirâcü'l-Münîr* adlı tefsiri temel kaynaktır. Birinci bölümde müfessirin yaşadığı hicri X. asrı incelerken dönemini konu alan eser, makale, tez ve ilgili maddeler dikkate alınmıştır. Hayatı,

hocaları, talebeleri ve eserleri konusunda tabakât eserleri başta olmak üzere bu konuda tezimizle ilgili makale ve tez çalışmalarından da yararlanılmıştır. Bu bölümde *es-Sirâcü'l-Münîr*'in tefsir kaynakları ise okumalarımızla paralel olarak belirlenmiştir. İkinci bölümde örneklendirmenin ön planda tutulduğu bir çalışma metodu takip edilmiştir. Temel kaynak müfessirin tefsiri olmasıyla beraber konuların izahında ihtiyaç durumunda farklı kaynaklarla da çalışmamız desteklenmiştir. Üçüncü bölümde de ikinci bölümde uyguladığımız metod ile hareket edilmiş olup Kur'ân ilimlerinin anlaşılması yönünde Râgıb el-İsfehânî'nin (v. /XI. Yüzyılın ilk çeyreği) *Müfredât*'ı, Zerkeşî'nin (v. 794/1392) *el-Burhân*'ı ve Suyûtî'nin (v. 911/1505) *el-İtkân*'ı başta olmak üzere Kur'ân ilimleri üzerindeki çalışmalara da başvurulmuştur.

Tezimizde Kur'ân âyetlerinin meâllerinde tek kaynak tercih edilmemiş ve meâl karşılaştırmaları yapılmıştır. Ancak ağırlıklı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı meâlin tercih edildiğini ifade edebiliriz.

Şirbînî'nin *es-Sirâcü'l-Münîr*'i İbrahim Şemseddîn tarafından neşredilmiş ve eserde yer alan hadislerin kaynakları dipnotta gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak hadislerin kaynağı zikredilirken bazen de hadislerin geçtiği tefsir kaynaklarının esas alındığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmamızda Şirbînî'nin yer verdiği hadisleri naklederken bu rivâyetlerin hadis kaynaklarındaki tahricine önem verilmiştir. Yararlandığımız eserler arasında Buhârî (v. 256/870), Müslim (v. 261/875), Tirmîzî (279/892), Ebû Dâvûd (v. 275/889), İbn Mâce (v. 273/887), Dârimî (v. 255/869) ve Nesâî (v. 303/915) gibi müelliflerin hadis kaynakları yer almaktadır.

Pek çok kaynaktan nakilde bulunduğunu belirlediğimiz müfessirin en fazla etkisinde kaldığı ve yararlandığı müfessirler Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî'dir. Bu nedenle bu müfessirlerin tefsirleri çalışmamızda temel kaynaklarımız arasında yerini almıştır. Bunun yanı sıra Şirbînî'nin atıfta bulunduğu diğer eserler dikkate alınarak verdiği bilgiler, kaynaklarında geçtiği yerler ile dipnotta gösterilmiştir. Şirbînî'nin verdiği kaynaklarda örtüşmeyen bilgilerin bulunması halinde bu durum, dipnotlarımızda ifade edilmiştir. Çalışmamızda, kaynakçada zikredilen bazı madde, makale ve eserlerden da alıntı yapılmıştır.

I.BÖLÜM

HATÎB EŞ-ŞİRBÎNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. DÖNEMİ VE HAYATI

1.1. Dönemi

Eserlerin kimliği, dönemlerinin siyasî, sosyal ve ekonomik durumlarına paralel olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sağlıklı değerlendirmelerin temel çatısı, dönem, müellif ve eser üçgenini kurmayı gerektirmektedir. Şirbînî'nin Mısır'lı bir âlim olması ve 977/1570'te vefât etmesi nedeniyle Mısır üzerinde 922-1220/1516-1805 tarihleri arasında Osmanlı'nın söz sahibi olması dikkate alınmıştır. Osmanlı devri ekseninde genel dokuyu incelemeye çalışmakla beraber, Mısır üzerinde Memlük gücünün fiilî anlamda geri çekilmediğini göz ardı edilmeyerek, Memlüklerin yaptırımları da araştırmanın konusuna dâhil edilmiştir.

1.1.1. Siyasî Durum

Şirbînî'nin yaşadığı dönemde hem Osmanlı hem de Memlükler yönetimde söz sahibi olmuştur. Mısır üzerindeki yönetimi doğru değerlendirmek için her iki siyasî hareketi de tanımak gerekmektedir. Osmanlı, her ne kadar resmî olarak Mısır üzerindeki otoritenin sahibi olsa da fiilî olarak Memlükler'in de söz sahibi oldukları görülmektedir.

Mısır'da Osmanlı idaresinin ana unsurları, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman zamanları itibarıyla başkentten gönderilen vezir rütbesinde bir "Vali", valinin kabinesi anlamında "Küçük Divan", olağan işleri görüşmek için toplanan ve devlet memurları ile memleket ileri gelenlerinden kurulan "Büyük Divan", ayrı ayrı ödevleri

bulunan "Yedi Askerî Ocak" ve mülkî idareyi ellerinde tutan "Kölemenler" teşkil etmektedir.[1]

Şehir işlerinden sorumlu Hisbe Nâzırı diye isimlendirilen iki belediye reisi Dârü'l-âdilde âza idiler; bunlardan birisi İskenderiye'den Veche'l-Bahri'deki bütün şehir işlerinden sorumlu olan Kâhire muhtesibi[2] idi. İskenderiye'nin ayrı bir muhtesibi olduğu için Kâhire Muhtesibi oraya karışmazdı."[3] Memlük sultanına bağlı olarak çarşı pazarın düzeninden sorumlu olan ve kamusal alandaki faaliyetlerin genel ahlâka uygunluğunu denetleyen muhtesibin, daha sonra hakkında bilgi vereceğimiz Hayır Bey döneminde de aynı işlevi sürdürdüğünü söyleyebiliriz.[4]

Mısır vilâyetinin başında bulunan vali, padişahın divanına benzer bir divanı haftada dört kez topluyordu. Mısır'da divan, yönetimin alışık olmadığı kurumlardan biriydi. Divana askerî kumandanlar, yerel liderler ve İstanbul'dan atanan baş kadı katılmakta ve iltizam[5] denen bir yöntem uygulanmaktaydı.[6]

Memlükler, Memâlik-i Bahriye ve Memâlik-i Burciye olmak üzere iki farklı köle sınıfı hüviyetinde karşımıza çıkmaktadır. Saltanatları 784/1382 senesine kadar devam eden Memâlik-i Bahriye, Kâhire'deki Nil üzerinde bulunan Ravza Adası'ndaki kışlada terbiye edilen kölelerdir. Birinci tabaka, kölemen hükümdarları tarafından Kâhire'de kale burçlarındaki kışlalarda, talim ve terbiye görmüş kölemenler de 923/1517'ye kadar

---

1 Çetin, Atillâ, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği -Osmanlı Belgelerine Göre-*, y.y., İstanbul 1998, s.13.

2 Hisbe kelimesi, terim olarak emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibi uyarınca gerçekleştirilen genel ahlâkı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli müesseseyi ifade eder. Bu işle görevli memura muhtesib denir. İslâm hukukçuları, dinî mükellefiyetlerden sayılması ve otorite tesisini, bazı durumlarda da güç kullanımını gerektirmesi dolayısıyla hisbe faaliyetini yürütmekle görevli memurun edâ ehliyeti tam (hür ve mükellef) ve müslüman olması şartları üzerinde dururlar. Bazı âlimler bunların arasına müctehidlik şartını da katarken fakihlerin çoğunluğu, sorumluluk alanına giren meselelerde meşrû olanla olmayanı (ma'rûf, münker) ayırabilecek seviyede dinî-meslekî bilgisi bulunmasını yeterli görmüştür. (Kallek, Cengiz, "Hisbe", *DİA*, TDV Y., İstanbul 1998, XVIII, 143.)

3 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 2.B., Türk Tarih Kurumu Y., Ankara 1970, s. 388.

4 Atçıl, Abdurrahman, "Memlükler'den Osmanlılar'a Geçişte Mısır'da Adlî Teşkilât ve Hukuk (922-931/1517-1525)", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 38 (2017), s.101.

5 İltizam, ziraî toplumun hâkim olduğu dönemin yaygın bir uygulaması şeklinde İlkçağ'dan XX. yüzyılın başlarına kadar dünyanın pek çok ülkesinde kullanılmış bir vergilendirme metodudur. İltizamın Osmanlı dünyasında ne zaman başladığı tam olarak bilinmemektedir. Uygulamasına ait ilk örnekler XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmektedir. (Genç, Mehmet, "İltizam", *DİA*, TDV Y., İstanbul 2000, XXII, 154)

6 Sayyıt Marsot, Afaf Lutfı, *Mısır'ın Tarihi Arapların Fethinden Bugüne*, trc. Gül Çağalı Güven, 1.B., Tarih Vakfı Yurt Y., İstanbul 2010, s. 41-42.

devam eden Memâlîk-i Burciye olarak isimlendirilmektedir.[7] Memlüklerde idârî, askerî, siyasî bütün devlet işleri, emîrlerin ellerinde bulunmaktaydı. Bunlar köle olarak alınarak kabiliyetlerine göre saray ve askerî hizmetlerde çalıştırıldıktan sonra derece derece yükselerek emîr olurlar ve sultanlığa kadar çıkma imkânları olurdu.[8]

Osmanlılar ile Memlükler arasındaki siyasî mücadele, XV. yüzyılın ikinci yarısında başlamış olup Mercidâbık (922/1516) ve Ridâniye savaşları (922/1517) ile Memlük siyasî yapısının ortadan kalkması ve Suriye, Mısır ve Arabistan'ın Osmanlı topraklarına katılmasıyla son bulmuştur. Ancak mülkleri ellerinden alınan Memlük emirleri, Yukarı Mısır'a çekilerek Tomanbay'ın kumandasına girmişler ve ani baskınlarla Osmanlı askerlerini öldürmüşlerdir. Bu durumda Tomanbay'ı seven halkın desteği de etkili olmuştur. Tomanbay'ın yakalanmasından sonra bile Memlük direnişinin devam etmesi, onları tamamen etkisiz hale getirilemeyeceğini göstermiştir. Hatta Yavuz Sultan Selim, Osmanlı idaresine bağlılığını bildirenleri önemli görevlere getirmiştir. Buraya vali olarak atadığı Yunus Paşa (923/1517) ile mahallî durumlarda sorunlar yaşaması üzerine Halep valisi Hayır Beyi görevlendirmiştir.[9] Hayır Beyin Mısır beylerbeyliğine getirilmesinde Osmanlılara itaat edip sadakatle hizmet etmesi, Memlük kanunlarını çok iyi bilmesi ve Çerkez ve Arapları hoş tutmadaki kudreti rol oynamıştır. Halka adalet ve şefkatle muamele etmek, fesadı önlemek, Memlük mevzuâtını ıslah ederek uygulamak, Mısır'ın sınır ve limanlarını dış tehlikelerden korumak ve Haremeyn erzakını düzenli biçimde sağlamak ile görevlendirilmiştir.[10]

Hayır Bey, vefâtına (928/1522) kadar Osmanlı valisi olarak Mısır'ı yönetmiştir. Ölümünden sonra iki yıl içinde çıkan isyan üzerine Kanuni Sultan Süleyman, vezir-i a'zamını ayaklanmayı bastırmaya ve yönetime ilişkin kuralların yazılı olduğu bir kanunnâme yapmaya göndermiştir. Hazırlanan kanunnâmeye göre Mısır, deltayı ve Yukarı Mısır'ı kapsayan, her biri valiye karşı sorumlu bir hükümet temsilcisinde yönetilen on dört kısma bölünmüştür. Asyut kentinden güney sınırlara kadar uzanan yukarı Mısır, hükümet temsilcisi olarak hareket eden Arap şeyhlerince yönetilmiştir.

7 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 293.
8 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 324.
9 Atçıl, a.g.m., s. 89-93.
10 Seyyid, Seyyid Muhammed, "Hayır Bey", *DİA*, TDV Y., İstanbul 1998, XVII, 49.

1576'ya kadar bu reislerin yönetimi devam etmiş ve bu tarih itibarıyla bir bey yönetici olarak atanmıştır.[11]

Yumuşak siyasetiyle tanınan Hayır Bey, saklanan Memlük askerlerini ortaya çıkarmış ve çoğunu önceden yaptıkları görevlere getirerek maaş bağlamıştır. Ayrıca Arap kabile şeyhleriyle kurduğu yakın ilişki ile onların Osmanlı idaresine itaatini sağlamıştır. Hayır Beyin vefâtı sonrasında atanan Osmanlı Merkezi hükümetinde görevli vezir Mustafa Paşa, Memlük askerinin görevlerine son vererek güvendiği kişileri görevlendirmesi sonucu isyanlar ortaya çıkmıştır. Mustafa Paşa'dan sonra Ahmed Paşa ve sonrasında İbrahim Paşa atanmıştır. İbrahim Paşa, Kanunî Sultan Süleyman tarafından onaylanan "Mısır Kanunnâmesi"ni yürürlüğe sokmuştur.[12]

Hayır Bey, Memlük dönemi hukuk personelinin göreve devamını sağlamış ve o dönemde meşru olan hukukî kurum ve uygulamalara yeniden işlerlik kazandırmıştı. Bu dönemde Osmanlı merkezî idaresi, her ne kadar asker (yeniçeri, sipahi vb.) sevk etme, sık sık ferman gönderme ve hukukî ve malî görevliler atama yoluyla varlığını ve gücünü hissettirmiş olsa da Mısır'ın hukuk sistemi üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olmuştu.[13]

922-931 (1517-1525) yılları döneminde Mısır'da adlî teşkilâtla ilgili gelişmeler için belli bir düzenden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Bazı dönemlerde Memlük dönemi adlî teşkilâtının özellikleri ağır basmaktayken bazı dönemlerde de Osmanlılar, merkezî kontrolü kuvvetlendirme yönünde adımlar atmıştır. Ancak Ahmed Paşa isyanı bastırılıp İbrâhim Paşa Mısır'a geldikten sonra istikrarlı bir adlî düzen kurulabilmiştir. Buna göre, Memlük döneminden farklı olarak adlî teşkilât, mahkemeler, personel ve işlemler, âlim-bürokrat olan kadıların denetimine verilerek merkezî hükümetin otoritesi kendini göstermiştir.[14]

Hukuk açısından Memlükler'den Osmanlılara geçiş büyük oranda süreklilik göstermektedir. Mısır kadısı olarak atanan âlim-bürokratların her zaman Hanefî mezhebinden olmasına bakarak hukukî uygulama açısından Hanefî mezhebi doktrininin diğer mezheplerin doktrinlerine üstün olduğu sonucuna varmak sıhhatli bir bakış açısı

11 Sayyıt Marsot, a.g.e., s. 41.
12 Atçıl, a.g.m., s.93-95.
13 Atçıl, a.g.m., s.99.
14 Atçıl, a.g.m., s.107.

değildir. Çünkü kadı olan âlim-bürokratlar çoğunlukla adlî teşkilâtın idarecisi ve hukukî prosedürün denetçisi olarak görev yaparken, Memlük dönemine benzer şekilde farklı mezheplere mensup çoğu yerel ulemâdan kimseler nâib sıfatı ile kendi mezheplerinin görüşlerine göre kadı adına davaları dinlemekte ve hukukî işlemleri onaylamaktaydı. Mısır Kanunnâmesinin formel yapısı ve dili, merkezden bölgeye bir dayatmayı ihsas ediyorsa da içeriği, Memlük dönemi hukukî ve idarî personelinin ve uygulamalarının önemli bir kısmının devam ettirildiğini göstermektedir.[15]

1.1.2. Sosyal Durum

Makrîzî (v. 845/1441), Mısır toplumunu yedi tabakaya ayırmaktadır. Bu tasnife göre birinci tabaka, devlet yöneticileri; ikinci tabaka, zengin tüccarlar ve lüks sahipleri; üçüncü tabaka, çarşı-pazar esnafı; dördüncü tabaka, çiftçiler; beşinci tabaka, fâkihler ve ilim talebeleri; altıncı tabaka, sanatkârlar, işçiler, hamallar, hizmetçiler ve benzeri meslek sahipleri; yedinci tabaka, ihtiyaç sahipleri ve miskinlerdir.[16]

Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlardan oluşan Memlük toplumuna baktığımızda yönetici asker sınıf ile halk kesimi arasındaki statü farkı kendini göstermektedir. Bu iki tabaka arasındaki bağı ise âlimlerin üstlendiğini söyleyebiliriz. Çünkü Müslüman halk kesimi arasından sadece dini ve adlî görevlerle divan görevlerine getirilen âlimler ve büyük tüccarlar, toplumda kendileri için iyi bir yer edinmişlerdi. Âlimler halk tabakası ile yönetici asker sınıfı arasında bir aracı rolü oynar, sosyal hayatta önemli bir fonksiyon icra ederdi.[17]

Mehmed Ali Paşa, şehir halkının, özellikle büyük alimler ve tüccarlar ile ittifak halinde hareket etmiştir. Sosyal bakımdan, halk üzerinde etkili ve nüfuzlu, vakıfların ve iltizamların gelirlerinden geniş ölçüde yararlanan ulemanın, başta Ömer Makram olmak üzere desteğini kazandığından "halkın kurtarıcısı" rolünü başarıyla oynamıştır.[18] Halkın ise Mısır üzerindeki iktidar yarışında mücadele eden ülkeler ve kölemenler karşısında

---

15 Atçıl, a.g.m., s.113.

16 Makrîzî, Takıyyüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali, *İğâsetü'l-Ümme bi-Keşfi'l-Gumme*, nşr. M. Mustafa Ziyade Cemaleddin eş-Şeyyâl, y.y., Kâhire 1957, s. 147-150.

17 Yiğit, İsmail, "Memlükler", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Y., Ankara 2004, XXIX, 96.

18 Çetin, a.g.e., s. 112.

teslimiyetçi bir kimlik korudukları ve bu yönde bir mücadele içinde olmadıkları görülmektedir.

Çiftçilerin temel ihtiyaçlar dışında yöneticiler ve bedevî kabile reisleri tarafından sosyal baskı altında olmaları ve ekonomik olarak sömürülmeleri söz konusudur. Kendilerinden maddi talepleri karşılamayanların ise eziyete maruz kalmaları ve bu baskıların neticesinde köylerini terk etmeleri dikkat çekmektedir.[19]

XIII. ve XIV. yüzyıllarda ortaya çıkan veba hastalıkları incelendiğinde kıtlık ve hastalıklarla beraber ictimaî hayatın da zarar gördüğünü söyleyebiliriz. Rüşvet ve harama el uzatılması, hırsızların artması, paranın alım gücünün düşmesi ve fiyatların yükselmesi, toplumun fakirleşmesi, köylerde ve şehirlerde bozguncuların artması, evliliğin olmaması, göçlerin gerçekleşmesi gibi hallerin ortaya çıkması toplumsal düzeni de ortadan kaldırmıştır. Âlimlerin bu felaketlerde hayatlarını kaybetmeleri sebebiyle kitaplara verilen değerin azalması ve kitapların ucuza satılması söz konusudur. Kaynaklarda birçok mesleğin kaybolduğu da ifade edilmektedir.[20]

1.1.3. Ekonomik Durum

Osmanlı'da görülen bazı ekonomik sorunlar, Mısır'da da kendini göstermiştir. Osmanlı parasının değeri düşmüş ve asker maaşları yetersiz hale gelmiştir. Bunun neticesi olarak Mısır'daki askerî birlikler, validen zam istemek zorunda kalmış ve isyanlar başlamıştır. İlk ayaklanma 994/1586'da gerçekleşmiştir. Valilerin kendi kuvvetlerinin de bu ayaklanmalara katılmaları sebebiyle Memlükler'den yardım almaya muhtaç duruma gelmişlerdir. 1018/1609'daki şiddetli ayaklanmayı bastırmayı başaran Osmanlı, ülkeyi ikinci kez fethetmiş kabul edilmektedir. Ancak Memlükler, Mısır'daki siyasal otoritelerini korumaya devam etmişlerdir. Hatta siyasî ve askerî memurlar onlardan seçilmiştir. Bunun nedeni de Osmanlı'nın gönderecek yeterli insan bulamaması ve yerel kabiliyetten faydalanmayı tercih etmeleridir. Memlükler'in otoritesi o kadar güçlenmiştir

---

19 Winter, Michael, "Onaltıncı Yüzyılda Şa'rânî ve Mısır Toplumu", trc. Mahmut Çınar, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (2011/2), s. 284-285.

20 Gökhan, İlyas, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Krizler, Kıtlıklar ve Vebalar*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ 1998, s. 330-366.

ki sevilmeyen valiyi azletmeye ve payitahttan yeni vali gönderilene kadar kendi seçtikleri valiyle geçici yönetimler kurmaya başlamışlardır.[21]

Geçim kaynaklarına baktığımızda gelirlerin çoğu kahveden gelmekle beraber dokumacılık da önemini göstermektedir. Mısır ticareti, bir ülkeden ithal edilip başka ülkeye ihraç edilen malların ticaret aktarım antrepolarından biri olarak görülmekteydi. Fransız tüccarlar, Hicaz'dan Mısır'a getirilen kahveyi ve Mısır tekstil ürünlerini satın alarak tüm Avrupa'ya dağıtıyorlardı.[22] Fransızların, Hicaz'dan getirilen kahvenin yerini tutabilecek düzeyde kahve üretmeye başlaması ise kahve ticaretinden gelen serveti ciddi ölçüde etkilemiştir. Avrupa'dan silah alan Memlükler, bunun bedelini ödemek için kapsamlı vergi sistemi getirmişlerdir. Tüccar ve Memlükler, kâr ittifakı kurmuşlar; zanaatkâr ve askerler mağdur olmuşlardır.[23]

Memlükler para ihtiyacı arttıkça iltizam haklarını, kırsal kesimin elinde nakit para bulunan unsurlarına, yani tüccarlara, din adamlarına (âlimlere) ve kadınlara satmaya başlamışlardı. Tüccarın, kırsal kesiminde para bulunduran tek gurup olmadığı açıktır. Âlimlerin çoğu yoksul olsa da hayr amaçlı vakıfların nâzırları olarak vakıf gelirlerinde denetimi sağladıklarından, üst düzey ulema zengindi. Bundan başka, askerlerden nakit ya da tahıl olarak hizmet bedeli alıyorlar ve tüccarlarla kurdukları ortaklıklarda zanaat ve ticaret ile uğraşıyorlardı. Tüccar gibi ulema da toprak sahibi olmaya ilgi duyuyordu. Zanaat ile uğraşan ulema ve tüccarın eşi ve kızları olan kadınlar, iltizamı alacak kadar nakde sahiptiler.[24]

1.1.4. Kültürel Durum

Memlükler dönemi (648-923/1250-1517), dinî ve beşerî ilimlerin neredeyse tamamında oldukça zengin kaynak eserlerin kaleme alındığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemdeki âlimlerin bir kısmı Memlük Devleti'nin sınırları içerisinde doğmuş ve yetişmiş, bir kısmı ise Moğol ve Haçlı saldırıları sebebiyle çeşitli bölgelerden kaçarak Mısır ve Suriye'ye yerleşmiştir. Bu âlimler gerek devletin kendilerine sağladığı imkânlar gerekse buradaki ilmî muhitin oluşturduğu ilim ortamı

21 Sayyıt Marsot, a.g.e., s. 42-43.
22 Sayyıt Marsot, a.g.e., s. 45.
23 Sayyıt Marsot, a.g.e., s. 45-46.
24 Sayyıt Marsot, a.g.e., s. 47.

sayesinde önemli eserler vücuda getirmişlerdir. Bu eserlerin büyük bir kısmı günümüze ulaşmış ve bunlar hem kendi dönemlerinde hem de sonraki asırlarda özellikle dinî ilimlerde başucu kaynakları olarak kabul edilmiştir.[25]

Osmanlı'dan önce Mısır'da yönetimi elinde bulunduran Memlükler'de ilk ve ikinci çağ yaşanmıştır. İlk çağlarında Memlük sultanı, ülkenin merkeziyetçi yönetimi olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci çağda katı sultanlar olduğu gibi öncekinden daha az etkili bir yönetim oluşmuştur. Ancak bu iki dönemin yönetim şekli, uzun süren bir kurumu ortaya çıkarmıştır. Memlük çağı, sanat ve mimaride estetik güzelliği yaratmış, okullar ve tasavvuf tekkelerinin kurulmasıyla irfanın yüceltilmesini teşvik etmiştir. Memlükler'in gerçek kurucusu olan Baybars'ın kahramanlıkları, halkın hayal gücünü öylesine ele geçirmiştir ki onun kahramanlıklarını dile getiren destanlar yazılmıştır. Baybars destanı tüm kahvelerde çalgı eşliğinde söylenmiştir.[26]

Mısır'da Osmanlı devri mimarisi ise kendine özgü ilginç bir sentez ortaya koymaktadır. Kahire'de Memlük-Osmanlı sanatı sentezi, Mısır'da farklı devirlerde yüzyıllar boyu izlenen Türk ve Arap Sanatı sentezinin yeni bir aşamasıdır. Güçlü ve kendine özgü Memlük Mimarisi, bölgenin Osmanlılara katılmasıyla, daha görkemli ve anıtsal bir imparatorluk stili yaratan Osmanlı sanatı karşısında direnmeye çalışmaktadır. Kâhire Osmanlı devri camileri, Osmanlı'nın merkezi kubbeli camilerine yönelmekle birlikte, malzeme kullanımında, cephe süslemelerinde, detaylarda Memlüklü kaldığı görülmektedir. Büyük Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde böyle ilginç bir karma üslubu temsil eden sadece Mısır eserleri olmuştur.[27]

Osmanlı imparatorluk sınırları içinde Mısır-Osmanlı mimarisi diğer bölgelerdeki gibi tam anlamıyla Osmanlı karakteri kazanamamıştır. Bazı eserlerde Memlük hüviyeti bütünüyle devam ederken yine bazılarında ilginç bir karma üslup uygulanmıştır. Ancak 19. yüzyılda Mehmet Ali Paşa Camii ile Memlük karakterinden tamamen arınmış bir eserle karşılaşırız. Bu yapı da 16. ve 17. yüzyılın klasik üslubundan uzaklaşmış,

---

25 Ayaz, Fatih Yahya, "Makrîzî (v. 845/1442) ve Mısır'da Eş'arîliğin yayılmasına Dair Tespitleri", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2018, C. 2, S. 1, s. 26.

26 Sayyıt Marsot, a.g.e., s. 28-29.

27 Öney, Gönül, Mısır'da Osmanlı Mimarisinin Sentezi, *Sanat Tarihi Dergisi,* 5/5, Mayıs 1990, s. 139-140.

batılılaşmama döneminin karma stilini sunan, Mısır'a dolaylı olarak batı etkisini getiren ilginç bir yapıdır.[28]

Saîdü's-Süedâ hangâhı ise Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin, Fâtımî yönetimine son verdikten sonra 569/1173 yılında Mısır topraklarında inşâ ettirdiği ilk hangâhtır. Zamanla bu hangâh bölgedeki sûfî hareketliliğin merkezi haline gelmiş ve daha sonra bu bölgede Memlükler tarafından açılacak yirmi iki adet hangâha da öncülük etmiştir. Fiziksel ve işlevsel olarak daha önce Selçuklu ve Zengî yönetimlerince inşâ edilen hangâhlarla ortak özelliklere sahip olan hangâh, bünyesinde üç yüz kişiyi ağırlayacak kadar geniş imkânlara sahip olup Memlükler'in sonuna kadar Mısır topraklarında hizmet vermiş ve böylece yüzyıllar boyunca binlerce âlim ve sûfînin ikâmetini sağlamıştır. Hangâhın yönetimine tayin edilen ve 129 yıl boyunca Saîdü's-Süedâ Hangâhı'nın bünyesinde kalan meşîhatüşşüyûh mansıbı, bölgedeki bütün tasavvufî kurumların denetim yetkisini elinde bulundurmuştur.[29] Bu hangâhın inşâsı sebebiyle Mısır'da sûfî tarikatlarla ilgili ilk sistemli çalışmanın Selahaddin-i Eyyûbî döneminde olduğunu söyleyebiliriz.[30]

Selâhaddîn-i Eyyûbî, hangâhı inşâ ettirdiğinde buraya atadığı şeyh aynı zamanda şeyhüşşüyûh ünvanını da almıştır. Bu mansıp en geniş tabiriyle Mısır bölgesindeki bütün hangâhların denetim yetkisini elinde bulundurmayı ifade etmektedir. Hangâhın şeyhliğini üstlenen kişilerin aynı zamanda ilmî mansıblarda, devletin çeşitli kademelerinde, ordu kumandanlığında, vezarette veya askeriyede görevlendirmeleri olabilmektedir."[31] Selâhaddîn-i Eyyûbî, hangâha kabul edilecek kişilerin Eş'arî itikadına sahip olma şartını Mısır'da kurduğu diğer vakıf kuruluşlarında da devam ettirmiştir. Mısır'da Eş'arî itikadının yayılmaya hızla devam ettiğini söyleyen Makrîzî, Eyyûbîler döneminde Hanefî ve Hanbelî mezheplerine nadiren rastlanıldığını, ancak zamanla bu iki mezhebin de takipçilerinin arttığını ve Mısır ve Şam bölgelerinde yaygınlık kazandığını belirtmiştir.[32]

---

28 Öney, a.g.m., s.148.

29 Korkmaz, Hediye Sümeyra, *Mısır'da İlk Hangâh: Saîdü's-Süedâ (569- 922/1173-1517)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2020, s.1-2.

30 Taftâzânî, Ebu'l-Vefâ, "Mısır'da Sufî Tarikatlerin Tarihî Gelişimi ve Günümüzdeki Durumları", trc. Mustafa Aşkar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara Basımevi 1996, XXXV, 537.

31 Korkmaz, a.g.t., s.38-39.

32 Makrîzî, Takiyyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Alî, *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-'İtibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, Dâru'l-Kütübil-'İlmiyye, Beyrut 1998, IV, 167.

Şirbînî'nin de hocalarından birisi olan Şâfiî fakîhi Zekeriyyâ el-Ensârî'nin (v. 926/1520) çoğunlukla çok az yiyecekle yetindiği, buna karşın Saîdü's-Süedâ Hangâhı'nın fırınından çıkandan başka bir ekmek yemediği kaydedilmiştir. Kendisi bu durumu açıklarken, yemesi bakımından en güzel ekmeklerin buradan çıktığını çünkü sahibinin sâlih meliklerden biri olduğunu söylemektedir.[33]

Hangâhta âlimlerden bire bir kitap okumak sûretiyle Fıkıh ilmi tahsil eden kişilerin kayıtlarına da rastlanmıştır. Meselâ, Şerefüddîn Musa b. Muhammed, Saîdü's-Süedâ Hangâhı'nda hocası Nûreddin el-Mahallî huzurunda İmam Şâfiî'nin (v. 204/820) *Müsned*'ini okumuştur.[34]

Osmanlılar'ın Mısır'ı fethinden sonra Kâhire'de yaptıkları ilk dinî eser olarak karşımıza İbrahim Gülşenî külliyesi çıkmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle birlikte İbrâhim Gülşenî, Kâhire'nin Bâbüzüveyle semtinde, Müeyyediyye Camii yanında ilk Gülşenî Dergâhını inşâ ettirmiştir. 925-930/1519-1524 yılları arasında yapılan bu dergâh, Mısır'ın fethi sonrasında Osmanlıların Kâhire'de yaptıkları ilk dini eser olma hüviyetine sahiptir.[35]

Mısır'daki medreselerde Tefsir, Hadis, Fıkıh, Nahiv, Lügat, Arap Edebiyatı üzerine tedrisat yapılırdı.[36] Ayrıca, Meliki Mansur Kılavun tarafından yaptırılan hastanenin nezaretinin ulemaya ait olması ve Sultan tarafından ulemaya yünden ve işlemesiz olan hil'atler giydirilmesi[37] ulemaya verilen önemin örneklerini teşkil etmektedir.

Mısır'da ulema sınıfını dârü'l-âdilde vazifesi olanlar ve olmayanlar olarak iki sınıf olarak görmekteyiz. Dârü'l-âdilde vazifesi olmayan ilmiye sınıfını da genel olarak özetleyebiliriz. Nakîbüleşrâf, Mısır'da Hz. Ali ve zevcesi Fâtımetü'z-Zehrâ evlâdından olanlara nezaret eder, onların neseblerini tahkik ve teftiş eder, aralarındaki ihtilâf ve gayri ahlâkî hallerden menederdi. Ancak Memlük sultanları bu makama lüzum görmemişlerdir.

---

33 Zekeriyyâ el-Ensârî, Zeynüddîn Ebî Yahyâ Zekeriyyâ b. Muhammed b. es-Süneykî, *Fethü'l-Bâkî bi-Şerhi Elfiyyeti'l-'Irakî*, nşr. Abdüllatîf el-Hümeym ve Mâhir Yâsin Fahl, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1422/2002, I, 43.

34 Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân, *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, Dâru'l-Mektebetü'l-Hayat, Beyrut ts., X, 190.

35 Dorıs Behrens- Abouseıf, "İbrahim Gülşeni Külliyesi", *DİA*, TDV Y., İstanbul 2000, XXI, s. 304.

36 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 390.

37 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 390-391.

Seyyid ve şeriflerden biri sultanın huzuruna çıkarıldıklarında yer öptürülmezdi. Nâzırülahbâs, Mısır'da vakfedilen Sultanlara ait bütün ilmî ve ictimâî müesseselere bakardı. Nâzırı Dârü'd-darb, darbhânenin idaresine bakan ve ilmiye sınıfından olan bir vazife idi. Meşîhatü'ş-şüyûh, şeyhliklerin en yüksek makamı olarak itibar edilen bir şeyhlikti.[38]

Memlükler dönemi, yazı kültürünün oldukça geliştiği ve âlimlerin farklı tarzlarda ve yeni türlerde kitaplar telif ettikleri, yayın dünyası bakımından velûd bir dönem olmuştur.[39]

Osmanlı, bu bağlamda merkezî hükümeti imparatorluk bürokrasisinde yeni bir sınıf olarak yükselmeye başlayan âlim bürokrat sınıfına mensup âlimleri, Kâhire ve diğer şehir merkezlerine kadı sıfatıyla adalet sisteminin en üst mercii olarak atamaya başladı. Bu kadılar mahkemelere, hukuk personeline ve hukukî işlemlere nezaret etmek ve adlî süreci malî ve idarî olarak Osmanlı merkezî otoritesi ve onun uygulamaları ile uyumlu hale getirmekle görevliydiler. Bu durum Memlükler döneminde, her biri ayrı mezhebe mensup ve -en azından teorik olarak- eşit dört kâdının idarî otonomisini sona erdirmişti.[40]

1.1.5. Dinî Durum

Memlük devletinde idarî işler aydın bir tabaka olan kalem erbabıyla ulema sınıfından yetişmiş olanların ellerinde idi; bu memurlar arasında Müslüman, Hristiyan ve Musevîler de bulunmaktaydı.[41] Kaynaklarda divanlarda bilhassa muhasebe işlerinde gayri Müslimlerin de görevlendirildiği ifade edilmektedir.[42] X. asır Mısır üzerine yazılan seyahatnameler de dikkate alındığında burada Yahudilik, Hristiyanlık dinlerinin de yaşadığını söyleyebiliriz.

15 ve 16. yüzyıllarda Yahudiler, tacir ve imalatçı olarak yerlerini iyiden iyiye sağlamlaştırmışlardır. Aralarından bazıları büyük servetler kazandı. Bu dönemde vergi toplama (iltizam) işinde önemli roller üstlenmeleri, kuşkusuz sahip oldukları malî olanaklardan ileri gelmekteydi. Bütün bir eyaletin gümrük muhafaza müdürlüğünden en

38 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 388-389.
39 Korkmaz, a.g.e., s. 7.
40 Atçıl, a.g.m., s. 91.
41 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 361.
42 Yiğit, a.g.md., s. 94.

alttaki hamalına kadar Osmanlı gümrüklerinde çalışanların ve vergi toplayıcılarının büyük bir bölümü, hatta çoğunluğu Yahudi'ydi. Yahudilerin gümrük idare memuru ya da daha çok gümrük gelirleri toplayıcısı sıfatıyla önemli roller üstlendikleri Mısır'da ve diğer uzak eyaletlerde de benzer bir durumla karşılaşılmaktadır.[43] İshâk el-Yahhudî'nin düşüşü Mısır'daki bu duruma bir son verdi. Ölümünden birkaç ay sonra yerine, şimdiye kadar olduğu gibi bir Yahudi değil, bir Süryani Katolik getirildi. Bu topluluğun üyeleri çok geçmeden Mısır'ın gümrük idaresinden Yahudilerin ayaklarını kestiler.[44]

Yahudiler, İslâm fetihlerinden sonra da Mısır'da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Müslümanların bölgeye hâkim olması onlar için sadece itaat edecekleri kişilerin değişmesi anlamına geliyordu. Bundan dolayı Yahudiler 20. yy.'a kadar Mısır'da yaşamışlardır. 1941-1948 yılları arasında Irak, Suriye, Arabistan ve Mısır'da Yahudi karşıtı olaylar meydana gelmiştir. Bu olayların sonucunda bu ülkelerden kitlesel göçler meydana gelmiştir. Bu dönemde Mısır'da 75.000-135.000 arasında tahmin edilen Yahudi nüfusundan sadece birkaç yüz yaşlı kalmıştır.[45]

İskenderiye ve Nil çevresinde oturan Mısır halkı, Hristiyanlık ile tekrar dünyanın gündemine girmiş, eski ve yeni kültürü bünyesinde mecz ederek uzun yıllar adından söz ettirmiştir; Tarihten gelen milli ve dini gelenekleriyle, yeni kabullendikleri Hıristiyanlık prensiplerini belli ölçülerde birleştiren Mısırlılar, Hristiyanlık içerisindeki teolojik tartışmalarda ön saflarda yer almışlardır. Bu durum, onların kısa sürede, Hristiyan dünyasında tanınmasına ve belli bir ağırlık merkezi haline gelmesine sebep olmuştur. Hristiyan dünyası onları, dinî ve millî kimliklerini bir arada temsil eden "Kıptî" kelimesiyle adlandırmış, Müslümanlar da Mısır'ı fethettikleri zaman orayı "Daru'l-Kıpt" (Kıptiler yurdu) olarak tanıtmışlardır. Kıptîler, Müslümanların idaresi altında, Bizans'ın uygulamaları ile mukayese edilemeyecek kadar huzur ve rahata kavuşmuşlardır. Kıptiler, Emevîler ve Abbasiler döneminde mezhep serbestliğinden yararlanmışlardır. Abbasilerden sonra Kıptiler, Mısır'da varlıklarını korumuşlardır. Memlük idaresi,

43 Lewis, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, trc. Bahadır Sina Şener, 1.B., İmge Kitabevi, Ankara 1996, s. 153.

44 Lewis, a.g.e., s.167.

45 Lewis, a.g.e., s. 216.

öncekilere göre kötü gösterilmekle birlikte bu da Kıptilerin hatalarına bağlanmıştır. Osmanlı idaresi zamanında ise maliyeye, çok sayıda kıptî görevli alınmıştır.[46]

Mısır'da dinî yapıyı tanımak için toplumda canlı bir şekilde varlığını gösteren tarikatlardan de bahsetmek gerekmektedir. Meselâ, Şirbînî ile çağdaş olan Şa'rânî'nin (v. 973/1565) pek çok tarikat kolundan, bazı sûfilerden el aldığı belirtilmektedir. Tarikat kollarını Ahmediyye (Bedeviyye), 'Arîfiyye, Düsûkıyye (Burhâniyye), 'Âdiliyye, Ekberiyye, Ekberiyye-Cebertiyye, Halvetiyye-Ruşeniyye, Kadiriyye-'Âdiliyye, Kübreviyye-Nûriyye, Medyeniyye-Meymûniyye, Metbûliyye, Rifâ´iyye, Sühreverdiyye, Sühreverdiyye-Zeyniyye, Şâziliyye-Hanefiyye, Şâziliyye-Bedeviyye-Cezûliyye ve Şûniyye olarak sayabiliriz.[47] Bu tarikat kolları Mısır'da dinî hayatın yelpazesini ortaya koymak bağlamında bir açılım da getirmektedir.

Mısır'daki tarikatları zikrederken burada çeyrek asrı aşan uzun bir zaman diliminde yaşayan İbrahim Gülşenî tarikatını da hatırlamak gerekir. Mısır'da Memlük devletinin yıkılma sürecine girdiği dönemlerde bile Mısır'daki manevî atmosfer, başka diyarlarda yaşayan mutasavvıflar için cazibesini korumuştur. Memlük idaresi, dönemin şeyhlerini denetim altına almaya çalışsa da başarılı olamamış ve şeyhler, devlet başkanının yüzüne karşı ağır tenkitlerde bulunabilmişlerdir. Osmanlı devleti ise şeyhlerin büyük çoğunluğunun sempatisini kazanmıştır.[48]

Emîrlerin zaman zaman mevlit merasimleriyle sûfî şeyhlerini para veya yiyeceklerle desteklemeleri ve yöneticilerin sevdikleri şeyh adına cami ya da tekke inşâ etmeleri[49] devlet ve tarikat arasındaki bağı anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Mevlevî tekkeleri, "âsitâne" ve "zâviye" olarak iki gruba ayrılmaktadır. Âsitâne, zâviyeden büyük olup şeyhleri de zâviye şeyhlerinden üstün kabul edilmektedir. Kâhire Mevlevî-hânesi "âsitane" olarak Mevlevîliğin Mısır'daki en önemli temsilciliğidir. Mısır'ın tarihi, ictimaî ve kültürel yapısı burada Mevlevîlik için bir "âsitâne" te'sisini lüzumlu kılmıştır. Çünkü Mısır, Selçuklular ve Beylikler zamanında olduğu gibi,

---

46 Erdem, Mustafa, "Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1997, C. XXXVI, s. 143-161.

47 Kaplan, Hayri, "Fakih bir Sûfî Örneği Olarak Abdulvehhab eş-Şa'rânî", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, Temmuz-Aralık 2002, 135-137.

48 Konur, Himmet, *İbrâhîm Gülşenî (Hayatı, Eserleri, Tarikatı)*, İnsan Y., İstanbul 2000, s. 55-56.

49 Winter, a.g.m., s. 282.

Osmanlılar döneminde de önemini sürdüren bir ülkedir. Bu önem, Kalenderîlik, Bektaşîlik (Kasr-ı Ayn'de) gibi tarikatların Mısır'da şube açmalarını sağlarken, XVI. yüzyılın ortalarında Mevleviliğin de "âsitâne" gibi büyük bir temsilcilikle Mısır'ın sosyal ve kültürel hayatına ağırlığını koymasını temin etmiştir.[50] Kâhire'de ilk mevlevîhane olarak kurulan Mısır Mevlevîhânesi'nin ise XVI. yüzyılın sonunda Divâne Mehmed Çelebi tarafından kurulduğu bilinmektedir.[51]

Eyyûbî devletinin kurucusu olan Salâhaddin Eyyûbî (567-589/1171-1193) Fatımî devletinin yıkılmasıyla beraber sünnîliğin ihyâsı yolunda bu anlayışın sağlam yolu olarak gördüğü Eş'arîliğin yayılması için medreseler açtırmıştır. Salâhaddin Eyyûbî'nin çocukluğundan itibaren bu mezhep mensuplarının yazdıkları eserlerle yetişmesi de Eş'arîliğin yayılmasındaki ana unsurlardan biri olarak kabul edilmelidir. Bu noktada Mısır halkının ekseriyetle Şâfiî olması ve onların da itikadî olarak Eş'arîliği benimsemeleri bir başka unsur olarak düşünülmelidir. Eyyûbîlerin halefi olarak Mısır iktidarına geçen Memlükler döneminde ise kurucularının genelde Hanefî olmasına rağmen Şâfiî mezhebinin gücüne kayıtsız kalmamışlar ve hem Şafî mezhebinin öncelikli konumunu muhafaza etmişler hem de Eşâriliğin yayılması faaliyetlerini desteklemişlerdir. Bu noktada şiî ve bâtınî düşüncelere karşı sünnîliği ortaya koymanın etkisi rol oynamıştır. Ağırlığını Hanbelîler'in oluşturduğu Selefî düşüncenin içtimaî bünyede meydana getirdiği çekişme ve ihtilâflar, Eş'arîliğin toplumu birleştirici vasfını pekiştirmiş, Mâtürîdî akidesini benimseyenler dahi Selefî düşünceye karşı bu mezhebi desteklemek durumunda kalmışlardır.[52]

Salâhaddin Eyyûbî, Mısır'a hâkim olunca kendisi gibi Şâfiî ve Eş'arî olan Sadreddin Abdülmelik b. Dirbâs el-Mârânî'yi (v. 605/1209) baş kadılığa tayin etmiş, ardından insanların Eş'arî akidesini benimsemesini mecbur tutmuş, muhalefet edenleri tekfir edecek kadar ileri gitmiştir.[53]

Tasavvuf, Memlük kültüründe oldukça yaygındı ve zaten yüzyıllardan beri Mısır'da mevcuttu. XIII. yüzyıla kadar, bizzat sûfi terimi dînî teşkilat içindeki meşrû bir

---

50 Özönder, Hasan, "Mevlevîliğin Mısır'daki Temsilciliği: Kahire Mevlevî-hânesi", *II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi*, Selçuk Üniversitesi Y., Konya 1990, s. 176-177.

51 Tanrıkorur, Barihüda, "Mısır Mevleyîhânesi", *DİA*, TDV Y., Ankara 2009, XXVIX, 586.

52 Ayaz, a.g.m., s. 32-37.

53 Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-'İtibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, IV, 51.

mesleğe işaret ediyordu.[54] Memlük toplumu içerisindeki tasavvufî düşünce, uygulama ve dervişlerin konum ve güçleri zaman geçtikçe ve şartlar değiştikçe çeşitleniyordu.[55]

İbn Teymiyye ve İbn Haldun gibi tasavvuf anlayışına karşı çıkanlar olmakla beraber özellikle zâviye ve hangâhlar ile sufîlerin yetişmesine yönelik kuruluşlar varlığını korumuştur. Hatta bu hangâhların yirmisi Memlükler zamanında inşâ edilmiş ve vakfedilmişlerdir. Emir ve sultanlar da dînî ve estetik gayelerle, hangâhlarda icra edilen âyinlere daha sık devam ediyorlardı. Bunlarla birlikte eğitim ve yönetimle ilgili birçok makam uygun şartlara veya siyasî desteğe sahip olan sûfilere açık olduğu da görülmektedir. XV. yüzyıldaki genel ekonomik çöküş, hiç şüphesiz, rekabet ve gerilimi artırmak sûretiyle dînî teşkilatı etkilemiştir.[56]

922-931 (1517-1525) yıllarında Mısır'da adlî teşkilâtla ilgili gelişmeler belli bir yönde düzenli bir seyir izlememişti. Yukarıda, farklı yönlerde gidiş-gelişleri gösteren ve kronolojik olarak birbirini takip eden beş ayrı dönem belirlendi. Bazı dönemlerde Memlük dönemi adlî teşkilâtının özellikleri ağır basarken, bazısında Osmanlılar merkezî kontrolü kuvvetlendirme yönünde adımlar atmıştır. Ancak Ahmed Paşa isyanı bastırılıp İbrâhim Paşa Mısır'a geldikten sonra istikrarlı bir adlî düzen kurulabilmişti. Buna göre, Memlük döneminden farklı olarak adlî teşkilât, mahkemeler, personel ve işlemler, âlim-bürokrat olan kadıların denetimine verilerek merkezî hükümetin otoritesi ortaya konulmuştu. Diğer taraftan, adlî teşkilâttaki Memlük döneminde görülen çeşitlilik de tamamen sona erdirilmemişti. Âlim-bürokrat kadıların nezaretinde dört mezhepten yerel âlimler nâib sıfatıyla davaları dinlemeye ve hukukî işlemleri onaylamaya devam etmekteydi. Ayrıca Memlük dönemindeki mezâlim mahkemeleri uygulamasına benzer şekilde, Mısır beylerbeyi haftada dört defa toplanan divanda hukukî davaları da dinleyip karara bağlamaktaydı.[57]

Şer'î ve hukukî işlere bakıp hüküm veren en yüksek dinî makam olan kâdı'l-kudâtlara baktığımızda, Mısır'da Eyyûbîler zamanında dört mezhep erbabı da bulunmasına rağmen bütün hukukî ve şer'î işleri Şâfiî mezhebinde olan kadı tarafından

---

54 Homerın, Th. Emıl, "Memlûkler Dönemi Mısır'ında Sûfiler ve Tasavvuf Aleyhtarlığı Taraflar ve Kurumsal Çevre Üzerine Bir İnceleme", trc. Salih Çift, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, C. 11, S. 1, s. 245.

55 Homerın, a.g.m., s. 246.

56 Homerın, a.g.m., s. 252-260.

57 Atçıl, a.g.m., s. 107.

hüküm verilirken 662/1264'de Memlük hükümdarı Melik Zâhir Baybars zamanında dört mezhep için dört kadı tayin edilmiştir.[58] Mahkemedeki ve mahkeme dışındaki hukukî işlemlerin dayanağı olan hukuk konusunda ise Memlükler dönemi uygulamalarının sürdürülmesi dikkati çekmektedir. Literatürdeki yaygın kanaatin aksine incelenen dönemde, Osmanlılar, dört mezhep öğretilerinin mahkemelere hukukî kaynak olması ve dört mezhepten âlimlerin mahkeme personeli olarak görev yapması konusunda Memlükler'i takip etmişlerdi. Ayrıca Mısır'daki Osmanlı hukuk düzeninin belirgin özelliklerinden biri olan kanunnâme -formel yeniliği bir tarafa- Memlükler dönemi hukukî hak ve uygulamalarının birçoğunu devam ettirmiş ve yazılı hale getirerek Osmanlı uygulamasına dönüştürmüştü.[59]

Dinî bir vazife olan Hisbe'ye memur olanın, itibar, haysiyet ve şeref sahibi olması şart koşulmaktaydı. Hisbe işleriyle meşgul olmak üzere muhtesibin, muhtelif yerlerde vekil ve maiyyeti vardı. Gün aşırı Mısır'daki camilerin birinde oturur, bütün belediye işlerini kontrol ederdi. Mıntıkası dâhilindeki dükkân, mağaza, fabrikalar ve sanat erbabı ile bunların ölçüleri gerek muhtesib gerek maiyyeti tarafından bu sûretle sık sık teftiş olunurdu.[60] Bu da devlet teşkilâtında dinin fonksiyonunu göstermesi açısından mühimdir.

1.2. Hayatı

1.2.1. Doğumu ve Ailesi

Kaynaklarda ismi, Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şirbînî el-Kâhirî eş-Şâfiî el-Hatîb el-İmâm Allâme diye zikredilmekte olup Şâfiî ulemasındandır.[61] Tefsirinde Şâfiî mezhebinin görüşlerine ağırlık veren müfessir, bazen Şâfiî mezhebi için "Benim mezhebim" ibaresini kullanarak nakilde de bulunmaktadır.[62]

---

58 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 386; Atçıl, a.g.m., s.95.

59 Atçıl, a.g.m., s. 91.

60 Uzunçarşılı, a.g.e., s.388.

61 İbnü'l-İmâd, İmâm Şehâbeddîn Ebi'l-Felah Abdilhay el-Akerî el-Hanbelî ed-Dımeşkî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Dâru İbni Kesîr, Beyrut 1993, X, 561; Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, Kâhire 1976, I, 338.

62 Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî, *es-Sirâcü'l-Münîr fi'l-İ'âneti ala Ma'rifeti Ba'di Me'ânî'l-Kelâmi Rabbine'l-Hâkîmi'l-Habîr*, thr. İbrahim Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyyye, Beyrut 1425/2004, I, 180.

Şirbînî, Mısır'ın Garbiyye vilâyetine bağlı Şirbin[63] köyünde doğdu. Doğum yerine nispetle Şirbînî diye isimlendirilmektedir.[64] Câmi'u'l-Ezher'deki hatîpliği sebebiyle de "Hatîb" lakabıyla meşhur olmuştur.[65]

Kaynaklarda hayatı ve ailesi hakkında bilgi verilmemektedir. Ancak hicrî X. asrın başlarında doğduğu düşünülmektedir. Çünkü talebesi olduğu Zekeriyyâ el-Ensârî'nin 926/1520'de vefât etmesi dikkate alındığında, Şirbînî'nin dünyaya gelmesi, bu tarihten öncedir.[66] Müfessir, tefsirini dua ile tamamlarken "Babama ve çocuklarıma…" ifadesini kullanması, onun birden fazla çocuğunun olduğunu göstermektedir.[67] Muhibbî (v. 1111/1699) de Zeynuddîn diye nitelenen Abdurrahmân b. Muhammed eş-Şirbînî adında bir oğlundan bahsetmektedir.[68] Şirbînî, babasının ismini ise tefsirinde Ahmed olarak zikrederken[69] babasının adı kaynakların bazısında Ahmed[70] bazısında Muhammed[71] olarak geçmektedir.

1.2.2. Kişiliği

Fakîh ve müfessir olan müellif, aynı zamanda Kelâm, Nahiv ve Sarf âlimidir.[72] Âlemin en faziletli kadını olarak Hz. Meryem, Resûlullah kızı Fatma, annesi Hatice, Aişe ve Firavun'un eşi Asiye olarak sıralama yaptıktan sonra başka bir rivâyette Hatice'nin Fatma'dan önce zikredildiğini belirtmekte ve bu duruma Hatice'nin Fatma'ya liderlik sebebiyle değil annelik sebebiyle üstünlük taşımasıyla cevap vermiştir.[73] Onun bu

---

63 Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Remzî, *el-Kâmûsü'l-Cuğrafî li'l-Bilâdi'l-Mısriyye min 'Ahdi Kudemâi'l- Mısriyyîn ilâ Seneti 1945*, Matba'atü Vizâratü't-Terbiyye ve't-Ta'lîm, Kâhire 1953, II, 78.

64 Kehhâle, eserinde eş-Şerbinî diye zikretmektedir. bkz. Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-'Arabiyye*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut ts., VIII, 269.

65 Büceyrimî, Süleymân b. Muhammed b. Ömer, *Tuhfetü'l-Habîb 'ala Şerhi'l-Hatîb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1428/2008, I, 14.

66 Ramazan Fevzî Bedînî, *el-Kadâya ve'l-İtticâhâtü'n-Nahviyyeti fî Tefsîri's-Sirâcü'l-Münîr*, Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atü'l-Kâhire, Kâhire 2007, s. 3.

67 Şirbînî, a.g.e., IV, 726.

68 Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser fî A'yâni'l-Karni'l-Hâdî Aşer*, Dâru Sadr, Beyrut ts., II, 378.

69 Şirbînî, a.g.e., IV, 727.

70 Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'Arifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Menşurâtu Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut 1371-75/1951-55, II, 250; Serkis, Yûsuf Ilyân, *Mu'cemu'l-Matbu'âti'l-'Arabiyye ve'l-Mu'arrebe*, Dâru Sadr, Beyrut 1347/1928, I, 1108; Kehhâle, a.g.e., VIII, 269.

71 İbnü'l-'İmâd, a.g.e., X, 561; Zehebî, a.g.e., I, 338.

72 Kehhâle, a.g.e., VIII, 269.

73 Şirbînî, a.g.e., I, 246.

yaklaşımı, kişiliğindeki nazik tutumu göstermektedir. Müfessirin, hikmeti amele yaklaştıran ilim olarak tefsir etmesi[74] de ilim anlayışının amel ile şekillendiğine işaret etmektedir.

Hocaları hayatta iken kendisine fetva ve ders için icâzet vermişlerdir. Ondan sayılamayacak kadar kişi istifade etmiştir. Mısır ehli onun salahiyeti, ilim ve amel vasıfları, zühd ve verası ve ibadetinin çokluğu üzerine icmâ etmiştir. Kaynakların verdiği bilgilere göre ibadete düşkünlüğü ile de tanınan Şirbînî'nin Ramazan'ın başından itibaren itikâfa girmesi âdetindendi. Camiden de bayram namazından sonra çıkar, hac yolculuğunda çok yorulmadıkça binek kullanmazdı. Yolculuğa çıktığında insanlara görevleri öğretir, namaza teşvik eder, onlara namazda kasr ve cem'in nasıl olduğunu anlatırdı. Yollarda dâhi bol bol Kur'ân okur, Mekke'de iken çok fazla tavafta bulunurdu. Mekke'de ve seferde iken günlerinin çoğunu oruçlu geçirirdi. Nefsine karşı koyar ve dünya meşguliyetlerine özen göstermezdi. Onun için "Allah'ın âyetlerinden bir âyet ve insanlığa da delillerinden bir delildi." ifadelerinin kullanılması da Şirbînî'nin ilmî derinliğine dair bir yaklaşıma sahip olmamıza yardımcı olmaktadır.[75]

Seyyid Ömer el-Basrî'nin "*Fetvalar"*ında eş-Şihâb İbn Hacer'in bazı öğrencilerinden haberlere yer verilmektedir. Bu bilgilere göre Hatîb eş-Şirbînî, Mescid-i Haram'ın arka tarafında ders verirken İbn Hacer beraberindeki talebelere onun meclisine gitmelerini söylemiştir. Şirbînî, hacca yakın süre esnasında buraya gelir ve bu zamanda da Kur'ân okumakla ve ilmin yayılması yönünde sohbetle meşgul olurdu. Ancak nefsini kapalı yerlerde saklı tutanlardan olduğu için bazı özellikleri dışında onun hakkında bilgisi olan da az olurdu.[76] Bu bilgilerden onun hocası hayattayken ders verdiğini ve nefsinin terbiyesi yolunda kendini gizlemesi sebebiyle de ilminin dışında çok tanınmadığını ifade edebiliriz.

Şa'ranî, gece-gündüz Rabbine ibadet eden, sâlih amel sahibi olarak vasıflandırdığı Şirbînî'yi ilim, okuma, namaz ve oruç üzere gördüğünü zikretmekte ve döneminden hiç

---

74 Şirbînî, a.g.e., I, 248.

75 Gazzî, Şeyh Necmuddîn Muhammed b. Muhammed, *Kevâkibü's-Sâire bî A'yâni'l-Mieti'l-'Aşira*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1997, III, 72-73; İbnü'l-İmâd, a.g.e., X, 561-562; Zehebî, a.g.e., VIII, 338; Şa'rânî, Abdulvehhâb, *et-Tabakatü's-Sugrâ*, thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih ve Tevfîk Ali Vehbe, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire 1426/2005, s. 83.

76 Kürdî, Muhammed b. Süleyman el-Medenî eş-Şâfiî, *Fevâidü'l-Medeniyye fî Men Yüftâ bî-Kavlihî min E'immeti'ş-Şâfi'yye*, nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî, Dâru Nuri's-Sabah ve Dâru'l-Cifân ve'l-Câbî, Beyrut 2011, s.288.

kimsenin onun hakkında kötülükle bahsetmediğini ve haset etmeyen biri olduğunu nakletmektedir. Ayrıca oğlu Abdurrahman'ın bildirdiğine göre Mısır ehli de onun ilim, amel ve zühd yönünü bilirdi. Dünya işleri için çabalamayan Şirbînî, makam ve yöneticilere rağbet göstermezdi.[77]

1.2.3. Seyahatleri ve Görevleri

Şirbînî, 926/1520 tarihlerinden önce tahsil için Kâhire'ye gitmiştir. 959/1552 yılı ve 960-961/1553-1554 başlarında Medine'ye seyahat etmiş ve muhtemelen yıl boyunca orada kalıp hac sonrası Kâhire'ye dönmüştür. 962/1555'te Bimaristânü'l-Mansûrî Külliyesinde tefsir hocalığına tayin edilmiştir.[78]

1.2.4. Vefâtı

Şirbînî, 977/1570 Senesi Şaban ayının ikisinde perşembe günü ikindiden sonra vefât etmiştir.[79] Kabri Karâfetü'l-Mücâvirîn'dedir.[80] Gazzî (v. 1061/1651), Şi'ravânî'nin onu çok övdüğünü ancak ölümünü tarihlendirmediğini zikrettikten sonra vefâtını, 977/1570 yılında Şaban ayının sekizinde perşembe günü ikindiden sonra olarak belirtmektedir.[81] Genel olarak kaynaklar müfessirin vefâtını 977 olarak kaydetmekle birlikte, Kâtib Çelebi (v. 1067/1657) 973 olarak bildirmektedir.[82]

2. HOCALARI, TALEBELERİ VE ESERLERİ

2.1. Hocaları

Zekeriyyâ el-Ensârî (v. 926/1520)

Kaynaklarda tam ismi, Ebû Yahya Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyyâ el-Ensârî es-Süneykî el-Mısrî olarak geçmektedir. Hadis hafızlarından olup

77 Şa'ranî, a.g.e., s. 83-84.

78 Çavuşoğlu, Ali Hakan, "Şirbînî, Hatîb", *DİA*, TDV Y., İstanbul 2010, XXXIX, 189.

79 İbnü'l-İmâd, a.g.e., X, 562; Bağdâdî, a.g.e., II, 250; Zehebî, a.g.e., I, 339; Kehhâle, a.g.e., VIII, 269.

80 Çavuşoğlu, a.g.md., s.189.

81 Gazzî, a.g.e., III, 73.

82 Kâtib Çelebi, Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn, thk. Muhammed Şerefeddin Yaltkaya, Dâru İhyâit'Türâsi'l-'Arabî, Beyrut ts., II, 1139.

kadı ve müfessirdir. Şeyhü'l-İslâm olarak lakaplandırılan Zekeriyyâ el-Ensârî, 823/1420'de Mısır'ın doğusundaki Süneyke'de dünyaya gelmiştir. Kâhire'de ilim görmüştür. 906/1501 senesinde gözlerini kaybetmiştir. Kabul ettiği kadılık görevinde sultanın haksız işlerini kınamış ve görevinden azledilmiştir. Hayatını fakirlik içinde geçirmiş ve vefât edene kadar da ilimle meşgul olmuştur. Kâhire'de 926/1520'de vefât etmiştir.[83] İbn İyâs, doğum tarihini 824/1421 olarak verdiği Zekeriyya el-Ensârî'yi selefin izi, halefin desteği ve Mısır'da Şâfiî âlimlerin sonuncusu olarak vasıflandırmakta ve cenazesinin de İmâm Şâfiî'nin kabrinin yakınına defnedildiğini ifade etmektedir.[84] Zehebî'nin verdiği bilgiye göre ise doğum tarihi 826/1423 olup tevâzu, iffet ve edep dolu bir hayatında İbn Hacer gibi hocalarının izniyle onlar daha hayattayken fetva vermeye başlamış, pek çok kitap şerh etmiştir. Zilhicce'nin dördünde cuma günü vefât etmiştir.[85]

İslâm şeyhlerinin şeyhi, çok iyi ve zeki bir araştırmacı, kelâmcıların dili, fıkıhçıların ve hadisçilerin efendisi, hâfız, torunları ecdatlarına bağlayıcı, sağlam bir veli, şeriat ve hakikati cemedici, Allah yolunda manevî yolcu, kadıların kadısı ve hakkın kılıçlarının bir kılıcı olarak kabul edilmektedir. Dünya işlerine rağbet etmemekte ve kalbini halka yönlendirmemeye gayret göstermektedir.[86]

Yüz elliden fazla hocadan dört mezhep ve diğer dinî ilimler üzerine ders aldığı gibi Arap dili ve edebiyatı, hat, astronomi, hesap, cebir, tıp gibi ilim dallarında da eğitim ve icâzet almış ve pek çok talebe yetiştirmiştir. IX (XV). yüzyılın müceddidi olarak kabul edilen Zekeriyyâ el-Ensârî'nin naklî ve aklî ilimlerde elliyi aşan kaleme aldığı pek çok eseri bulunmakla beraber fıkha dair eserleri daha önemli görülmüş ve diğer eserleri derleme özelliği taşıdığı ifade edilmiştir.[87]

Tefsirde *Fethü'r-Rahmân,* Hadiste *Tuhfetü'l-Bârî 'ala Sahihi'l-Buhârî, Fethu'l-'Allâm,* hadis ıstılahlarında *Şerhü Elfiyeti'l-'Irakî,* Beydâvî'nin tefsirinin ta'liki olan *Fethu'l-Celîl, Mantıkta Şerhü İsâgûcî,* nahivde *Şerhü Şüzûri'z-Zeheb, tecvidde Tuhfetü*

---

83 Ziriklî, Hayrüddîn, *el-'Alâm: Kâmusu Terâcim lieşhuri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arab ve Müsta'ribîn vel-Müsteşrikîn*, y.y., Beyrut 1969, III, 80; Gazzî, a.g.e., I, 198-199.

84 İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed el-Hanefî, *Bedâ'i'u'z-Zuhûr fî Vakâii'd-Duhûr,* el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitâb, Kâhire 1984, V, 370-371.

85 İbn İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb, X, 186-188.

86 Gazzî, a.g.e., I, 198-200.

87 Özel, Ahmet-Kallek, Cengiz, "Zekeriyyâ el-Ensârî", *DİA*, TDV Y., İstanbul 2013, XXXXIV, 212-213.

Nücebâi'l-'Asr, risâle olarak el*-Lü'lü'ü'n-Nazîm fî Revmi't-Ta'allüm ve't-Ta'lîm,* kıraatlerde *ed-Dekâiku'l-Muhkeme,* Fıkıhta *Tenkîhu Tahrîri'l-Lübâb,* Fıkıh usûlünde *Gâyetü'l-Vüsûl, Lübbü'l-Usûl,* Fıkıhta *Esne'l-Metâlib fî Şerhi Ravzi't-Tâlib, el-Gurerü'l-Behiyye fî Şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye, Menhecü't-Tüllâb* gibi pek çok eser yazmıştır.[88]

Tefsirinde "Şeyhimiz" ifadesiyle hocası Zekeriyyâ el-Ensârî'yi kasteden Şirbînî, eserinde hocasının görüşlerinden nakillerde bulunduğu da görülmektedir. Meselâ, *"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır."* (Bakara, 2/164) âyetinin tefsirinde Zekeriyyâ'nın görüşünü naklederek âyetteki bulutun, cennetteki meyveli bir ağaçtan, yağmurun da arşın altındaki denizden olduğunu ifade etmektedir.[89]

Şihâbeddîn er-Remlî (v. 957/1550)

Tam adı, Ebü'l-Abbâs Şihâbeddîn Ahmed İbn Hamza er-Remlî el-Ensârî olup Mısır'da Remle köyünde[90] Cemaziye'l-evvel ayı 919/1513 yılında doğmuştur.[91]

Tasavvufu zahirî ve batınî kötülüklerden temizleyen bir ilim dalı olarak gören er-Remlî, tasavvuf meşrebli Fıkıh âlimidir. Onun tasavvufa yönelişinde ise yaşadığı dönem dikkate alındığında Mısır'da tasavvufun merkezî bir konumda yer alması ve takva ve zâhid yönleriyle tanınan babasının tasavvufa ve mutasavvıflara ilgisi gibi etkenler rol oynamıştır.[92]

Remlî, Mısır'lı Şâfiî bir âlimdir. Hocası Zekeriyyâ el-Ensârî, eğitim ve fetva vermesi için kendisine izin vermiştir. Onun fetvalarını talebesi Şirbînî bir ciltte toplamıştır. Mısır'da şer'i ilimlerde Şâfiî âlimlerden onun talebesi olmayan çok nadirdir. Hocası Zekeriyyâ el-Ensârî'nin *"Şerhu'l-Behce"* ve *"Şerhu'r-Ravza"* eserlerini, o daha hayattayken şerh etmiştir. Bu konuda hocasının ondan başkasına da izin vermediği

88 Ziriklî, a.g.e., III, 80-81.
89 Şirbînî, a.g.e., I, 125.
90 Zirikli, a.g.e., I, 120.
91 Muhibbî, a.g.e., III, 347.
92 Aslan, Mahsum, *İbn Hacer el-Heytemî ve Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*, Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır 2018, s. 86-87.

kaydedilmektedir. er-Remlî, Kâhire'de 957/1550'de Cemaziye'l-âhir ayı Cuma günü vefât etmiş ve Ezher'de cenazesi kılınmıştır. Şi'ravânî, onun cenazesi kadar kalabalık başka bir cenaze görmediğini ve Meydânülkutn'a yakın defnedildiğini belirtmektedir.[93]

Ahmed Amîra el-Burullusî (v. 957/1550)

Şihâbüddîn Ahmed el-Burullusî el-Mısrî eş-Şâfiî, "Amîra" lakaplı allâme bir muhakkiktir. Şeyh Abdulhak es-Senbâtî, Burhân b. Ebî Şerîf ve Nur el-Mahallî hocalarından ilim almıştır. Âlim, zâhid, verâ sahibi ve güzel ahlâk sahibiydi. Ders ve fetva vererek ilim ile ömrünü geçirmiştir.[94]

Nâsiruddîn Muhammed b. Hasan el-Lekkânî el-Mâlikî (v. 958/1551)

Döneminde Mâlikîlerin üstadı kabul edilen el-Lekkânî, Akâid, Fıkıh, Belâgat ve Mantık gibi dersler almış olup kendi dönemi ve dönemi sonrası pek çok Mâlikî talebeye faydası olmuş bir âlimdir. *Şerhun 'alâ Cemi'l-Cevâmi', Hâşiye 'alâ esSa'd et-Taftazânî fi'l-'Akâid* ve *Şerhu'n 'ale't-Tasrîf li'z-Zencânî* gibi önemli eserler yazmıştır.[95]

Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî (v. 966/1559)

Mısır'ın eşsiz âlimlerinden biri olarak görülen Nasîrüddin Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî, Şâfiî mezhebinden olup imam ve allame olarak zikredilmektedir. Zekeriyyâ el-Ensârî, Fahr b. Osman ed-Deylemî, es-Suyûtî, Burhân Kalkaşendî, Şehabeddîn el-Beycûrî ve Muhammed b. el-Cezerî gibi hocalardan ilim tahsil etmiştir. Kendisiyle elli yıl sohbet içinde bulunan eş-Şa'râvî, et-Tablâvî kadar namaz kılan, Kur'ân okuyan ve insanlara ilim öğreten kimseyi görmediğini ve onun, çağdaşlarının vefâtından sonra ilimlerde riyâset sahibi olduğunu ifade etmektedir. et-Tablâvî, Tefsir, Kıraat, Fıkıh, hadis, Usûl, Meânî ve Beyân, Tıp, Mantık, Kelâm ve Tasavvuf alanlarında derinleşen âlimlerdendi. Çağdaşlarından daha âlim, daha fazla tevâzulu, güzel ahlâk sahibi ve cömert olduğu gibi kimsenin gıybetini yapmadığı zikredilmektedir. Mısır'da Cemaziye'l-âhir'in onunda 966/1559 yılında vefât etmiş ve kalabalık bir cemaatle İmam eş-Şâfiî'nin avlusuna defnedilmiştir.[96]

---

93 İbn İmâd, a.g.e., X, 454-455.

94 İbn İmâd, a.g.e., X, 454; Gazzî, a.g.e., III,120.

95 Kehhâle, a.g.e., II, 167.

96 Gazzî, a.g.e., II, 32-33; İbn İmâd, a.g.e., X, 506-507.

"Bidâyetü'l-Kârî fî Hatmi Sahîhi'l-Buhârî", el-Kazvînî'nin füru' konusundaki eserine yazdığı *"Şerhu Hâvî es-Sağîr"* ve sakin nun ve tenvinin hükümleri hakkında kaleme aldığı *"Mürşidetü'l-Müşteğılîn"* onun eserleridir.[97]

Bedreddîn el-Meşhedî (v. 962/1555)

Şâfiî âlimlerden Bedruddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Meşhedî el-Mısrî, 862/1458'de dünyaya gelmiştir. Şihâb el-Hicâzî ve er-Radî el-Evcâkî gibi hocalardan ilim aldı. Kaynaklarda Saidü's-Süedâ hangâhına şeyhliğe tayin edildiği belirtilmektedir. Fıkıh, Tefsir ve Hadis alanlarında âlim ve ahlâk sahibiydi. Akıl ve din yönünden de allâme olarak vasıflandırılmış ve Şa'ravî'nin de söylediği gibi âlim, sâlih, ibadetin çokluğu ile tanınmıştır. Öğrencisi olmaya gelen herkese kapısını açan Bedreddîn el-Meşhedî, Zi'l-ka'de'nin yedisinde Pazartesi günü 962/1555'de vefât etmiş ve Salahiyye türbesine defnedilmiştir.[98]

Bunların dışında hayatları hakkında bilgiye rastlayamadığımız Cemâleddin es-Sâfî, Nûreddin el-Mahallî, en-Nûr et-Tahvânî, Muhammed b. Abdurrahman b. Halîl en-Neşlî el-Kürdî gibi hocalardan da ders almıştır.[99]

2.2. Talebeleri

Şirbînî hakkında bilgi veren kaynaklar daha önce belirttiğimiz üzere yüzeysel ve genellikle birbirini tekrar eden malumatlara sahiptir. Bununla beraber bu bilgiler hayatı, hocaları ve kısmen eserleri ile ilgilidir. Müfessirin öğrencilerini tespit ederken tabakât eserleri kaynak olarak kullanılmış ve Şirbînî hakkında yapılan çalışmalardan istifade edilmiştir.[100]

Zeynüddin Abdurrahman b. Muhammed Şirbînî (v. 1011/1602)

Zeynüddîn diye nitelenen Abdurrahman b. Muhammed b. Şemsuddîn Hatîb Şirbînî, Mısır'lı bir Şâfiî fakîhidir. Pek çok ilimde derinleşmiş olup ilim ehlindendir.

---

97 Bağdâdî, a.g.e., II, 247.

98 İbn İmâd, a.g.e., X, 259.

99 Gazzî, a.g.e., III, 72; İbnü'l-İmâd, a.g.e., X, 561.

100 Şemerî, tez çalışmasında kaynakların öğrencilerinin isimlerini zikretmediğini ve bu nedenle bu konuda bilgiye ulaşamadığını ifade ederek sadece Muhibbî'nin "Hulâsatü'l-Eser"inde oğlu Abdurrahman'a ders verdiğinin kaydedildiğini belirterek oğlu hakkında muhtasar bilgilere yer vermektedir. (bkz. Şemerî, Sekîl b. Sâyir b. Zeyd eş-Şemerî, *el-Hatîb eş-Şirbînî ve Menhecuhu fi't-Tefsîr,* Câmi'atü'l-İmâm Suûd el-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, Riyâd 1991, s. 58-59.)

Güvenilir bir babanın oğlu olarak güvenilir bir âlim ve güzel ahlâk ve tevazu sahibi olarak tanınmıştır. Hac ibadetine düşkünlüğü ile bilinmektedir. İlmini hem babasından hem de başka âlimlerden almıştır. 948/1542'de doğmuş ve 1011/1602'de vefât etmiştir. [101]

Ali b. Yûsuf b. Muhammed Ebû Hasan b. Ebi'l-Mehâsin el-Kasrî el-Fâsî (v. 1030/1621)

Zâhir ve bâtın arasını cem eden Ebu'l-Mehâsin el-Kasrî, meşhur Mâlikî âlimlerindendir. Babasından ve pek çok âlimden ilim tahsil etmiştir. Şeyh Abdurrahmân el-Meczûb'a teberrük etmiştir. Aynı zamandan birçok talebe yetiştirmiştir ki oğlu Abdulkâdir el-Fâsî onlardandır. Cemaziye'l-evvel ayının on altısında Cuma günü ikindi vakti 1030/1621 yılında vefât etmiştir. [102]

Alâaddîn Ali el-Gazzî eş-Şâfiî el-Kâhirî (v. 1001/1593)

Alâaddîn lakaplı Kâhire'li Şâfiî âlimlerdendir. Gazze'de 933/1527'te dünyaya gelmiştir. Pek çok hocadan ders aldığı gibi Şirbînî'nin de öğrencisi olmuştur. Güzel meleke sahibi, müzakerelerde yetenekli, sözlü tartışmalarda sebât sahibi, latif bir dilci ve salah ve takva yönüyle güzel görüşlü olarak zikredilmektedir. 1001/1593 yılında vefât etmiştir.[103]

Şemseddîn Muhammed b. Dâvûd (v. 1006 / 1597)

Şemseddîn diye lakaplandırılan Muhammed b. Dâvûd b. Selahaddin ed-Dâvûdî el-Kudsî ed-Dımeşkî Şâfiî olup, muhaddis, fakîh ve müftüdür. Şâfiî mezhebi fakîhi, büyük muhaddis müftü ve müderristir. Önce Kudüs'te birçok hocadan ders okumuş, sonra Mısır'a gitmiş ve orada yine birçok hocadan ilim aldığı gibi Şirbînî'den de ilim öğrenmiştir. Dımeşk'e de giderek oradan da farklı hocalardan ders okumuştur. Aklî ve naklî ilimler ile meânî, beyân ve diğer Arapça ilimleri öğrenmiştir.[104]

---

101 Muhibbî, a.g.e., II, 378; Serkis, a.g.e., I, 1110.

102 Muhibbî, a.g.e., III, 198. (Ahmet Özel, oğlunun ismini Muhammed el-Arabî olarak vermekte ve vefâtını da 1013/1604) olarak zikretmektedir. bkz. Özel, Ahmet, "Ebü'l-Mehâsin el-Fâsî", *DİA*, TDV Y., İstanbul 1994, X, 337.

103 Muhibbî, a.g.e., III, 199-200.

104 Muhibbî, a.g.e., IV, 145-146.

Nu‘man b. Muhammed b. Muhammed el-Îcî el-Acemî el-Dımeşkî (v. 1016/1607)

Sûfî yönüyle tanınan fazilet sahibi, edip ve malını Allah yolunda infâk eden, insanların kendisine güvendiği Şâfiî âlimlerindendir. 1016/1607 yılında Safer ayında vefât etmiştir.[105]

Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî (v. 1004/1596)

Şemsüddîn lakaplı Muhammed b. Ahmed b. Hamza b. Şihâbeddîn er-Remlî, ulemanın X. asrın müceddidi olarak gördüğü bir âlimdir. Babasından Fıkıh, Tefsir, Nahiv, Sarf, Meânî, Beyân, Tarih dersleri almıştır. Allah'ın onda hıfz, anlayış, ilim ve ameli cemettiği kaydedilmektedir. Muhibbî, onun medhi noktasında aşırılığa gidildiğini zikretmekle beraber Mısır ehlinin merci noktası olduğunu da beyân etmektedir. Mısır ehli onun dini, verası, güzel ahlakı ve cömertliği konusunda icmâ etmiştir. Birçok ilimde ders verdiği gibi babasının talebeleri de onun öğrencisi olmuştur. Nevevî'nin (v. 676/1277) Şâfiî fıkhı üzere kaleme aldığı *Minhâc*'ın önemli şerhlerinden birisi olan *"Nihâyetü'l-Muhtâc"* onun eserlerinden birisidir. Cemâziye'l-Evvel ayının on üçünde 1004/1596 yılında vefât etmiştir.[106]

Şeyh Abdülmelik el-'İsamî, Hatîb Muhammed Şirbînî'nin Şems er-Remlî'ye babasının vefâtından sonra ders verdiğini ve bu konu hakkında onun görüşünü dinledikten sonra mecliste ayağa kalkıp "Ya Muhammed sana ders vermek bana haram oldu." diyerek onu övdüğünü ifade etmektedir.[107] Buradan hareketle er-Remlî'nin ilimde derinleşmiş bir âlim olduğunu ve hocalarından birisinin de Şirbînî olduğunu anlamaktayız.

Nu'mân el-Âclûnî el-Hebrâsî (v.1019/1610)

Pek çok hocadan ilim alan Nu'mân el-Âclûnî el-Hebrâsî, fakîh âlimi olmasıyla beraber fıkhî meseleleri Hatîb eş-Şirbînî'nin *Minhâc* şerhinden delillendirmektedir. Hac ibadetine olan düşkünlüğü ile tanınmaktadır. Muharrem ayının sonunda 1019/1610'da vefât etmiştir.[108]

---

105 Muhibbî, a.g.e., IV, 453-455.
106 Muhibbî,a.g.e., III, 342-348.
107 Kürdî, a.g.e., s. 288-289.
108 Muhibbî, a.g.e., IV, 455.

Zeynuddîn Abdurrahmân b. Yûsuf el-Buhûtî el-Hanbelî (v.1040/1631)

Zeynüddîn lakaplı Abdurrahmân b. Yûsuf b. Ali b. el-Kâdî Cemâleddîn b. eş-Şeyh Nureddîn el-Buhûtî el-Hanbelî Mısır'lı âlimlerdendir. Mısır'da doğmuş ve orada büyümüştür. Fıkıh ve Hadis ilimleri üzerinde ihtisas sahibidir. Farklı mezhepler üzerinde hocalardan ders aldığı gibi Şâfiî fıkhında da ilim tahsil ettiği hocalardan birisi Şirbînî'dir. 1040/1631'de vefât etmiştir.[109]

2.3. Eserleri

2.3.1. Tefsir

es-Sirâcü'l-Münîr fî'l-İ'âne 'alâ Ma'rifeti Ba'zı Me'ânî Kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr

Şirbînî, Allah'ın kelâmındaki manaları anlamamıza yardımcı olmak maksadıyla dört cilt olarak *es-Sirâcü'l-Münîr* eserini yazmıştır.[110] XIX. yüzyılda el-Câmiu'l-Ezher'de tefsir derslerinde okutulan eser, Ahmed İzzû İnâye ed-Dımeşkî (Beyrut 2004) ve İbrahim Şemseddîn (Beyrut 2004) tarafından neşredilmiştir. 1285/1868'te Mısır-Bulak matbaasında 4 cilt halinde tek olarak, 1299/1882'de hamişinde Şeyhülislâm Zekeriyyâ el-Ensârî'nin *"Fethu'r-Rahmân bi keşfi mâ yeltebesü mine'l-Kur'ân"* isimli kitabıyla birlikte 1311/1893'te de el-Hayriyye matbaasında hamişinde Beydâvî tefsiriyle birlikte yine 4 cilt halinde basılmıştır.[111] Tezimizde ise İbrahim Şemsüddîn'in tahric ettiği dört ciltlik baskı kullanılmıştır.

Mukaddime fi'l-Kelâm 'ale'l-Besmele ve'l-Hamdele

Şirbînî'nin, adından da anlaşılacağı üzere Besmele ve Hamdele'nin tefsirini yaptığı eseridir. Ezher Yazma Eserler Kütüphanesi'nde ve Şam'daki Zahiriye Kütüphanesi'nde yazmaları bulunmaktadır.[112]

---

109 Muhibbî, a.g.e., II, 405.

110 Bağdâdî, a.g.e., II, 250; Kehhâle, a.g.e., VIII, 269.

111 Serkis, a.g.e., I, 1109; Çavuşoğlu, a.g.md., s. 190.

112 Kocabaş, Savaş, "Hatîb eş-Şirbînî ve Muğni'l-Muhtâc Adlı Kitabındaki Metodu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, 2010/2, s. 377.

Mes'eletun fi Kavlihî Teâlâ Vele'l-âhiratu hayrun leke mine'l-ûlâ

Müfessirin, "Gerçekten senin için ahiret dünyadan daha hayırlıdır." şeklinde meâlini verebileceğimiz Duhâ Sûresi 4. ayetin tefsirine yer verdiği risâlesidir.[113]

2.3.2. Kelâm

Mukaddime fi Usûli'd-Dîn

Eserin Kâhire'deki Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye Kütüphanesi'nde, Bahreyn Menâme'deki Tarihi Belgeler Merkezi Kütüphanesi'nde yazma nüshaları vardır.[114]

Şerhu Minhâci'd-dîn

Hüseyin b. Hasan b. Muhammed el-Cürcânî'nin (v.403/1012) imanın şubeleri konusundaki *Minhâcu'd-Din* adlı üç ciltlik kitabının şerhidir.[115]

Risâle fî mâ yecibu ale'l-mükellefi i'tikâduh

Kâhire'deki el-Mektebetü'l-Ezheriyye'de yazma nüshası bulunan eser, mükellefin inanmakla sorumlu olduğu inanç meseleleri üzerine kaleme alınmıştır.[116]

Ferâhu'l-Meyyit bi-men Yezeruhu

Ölünün ziyaret edenlerden dolayı sevinmesini konu almaktadır. Eserin Mekke-i Mükerreme el-Mektebetü'l–Merkeziyye'de yazma nüshası vardır.[117]

2.3.3. Fıkıh

Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzı'l-Minhâc

İmam Nevevî'nin "*Minhâcu't-Tâlibîn*" adlı eserindeki lafızların manalarını bilmeye yönelik şerh eseridir.[118] 959-963 (1552-1556) yılları arasında kaleme alınan bu şerh, *Minhâcu't-Tâlibîn*'e yazılan şerhler içinde en önemli kaynak kabul edilmektedir. *Muğni'l-Muhtâc*, dört cilt olarak el-Meymeniyye matbaasında 1308/1890'da

113 Kocabaş, a.g.m., s. 377.
114 Kocabaş, a.g.m., s. 377.
115 Bağdâdî, a.g.e., II, 250; Kehhâle, a.g.e., VIII, 269.
116 Kocabaş, a.g.m., s.377.
117 Kocabaş, a.g.m., s.377.
118 Bağdâdî, a.g.e., II, 250; Kehhâle, a.g.e., VIII, 269.

basılmıştır.[119] Şirbînî, eserinde özellikle hocası Şihâb er-Remlî'nin görüşlerinden ve İbn Şühbe'nin *"Minhâc"* hakkındaki şerhlerinden istifade etmiştir.[120]

Muğni'l-Muhtâc'daki tercihlerinin, genellikle İbn Hacer el-Heytemî ve Şemseddin er-Remlî'nin *Minhâc* şerhleriyle Zekeriya el-Ensârî'nin *Şerhü'l-Behce* ve *Şerhu'l-Menhec*'inden sonra geldiği kabul edilmektedir.[121] İmam Nevevî'nin eserine dair Celâleddin el-Mahallî, İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şirbînî'nin şerh kaynakları ve Zekeriyyâ el-Ensârî'nin eserleri, tercih ve tenkid yönleriyle de Şâfiî fıkhını tanıma noktasında bütüncül kaynaklar olarak değerlendirilmiştir.[122]

Şirbînî, "*Muğni'l-Muhtâc*" eserinin mukaddimesinde eserin yazılış sebebinden ve sürecinden de bahsetmektedir. Mukaddimesindeki malumatlara göre Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin "*et-Tenbîh*" adlı eserine yazdığı şerh tamamlanınca bazı arkadaşlarının talebi üzerine bu çalışmayı kaleme almaya karar vermiştir. Buna ehil olmadığı kanaatinde iken 959/1552'de Hz. Muhammed'in kabrini ziyarette bulunduğunu, oradaki iki rekât nafile namaz sonrası istihareye yattığını ve gönlüne gelen ferahlıkla bu eseri yazmaya başladığını ifade etmektedir. Eserin yazılış sebebini özetle belirtmemiz gerekirse gizli kalan anlamları izah etmek, sözü uzatmadan delil ve gerekçeleri zikretmek ve âlimlerin görüşlerinden tercihe şayan olanları öne çıkarmak olarak vurgulamaktadır. Esere verdiği isimle de okuyanın yorgunluğunu ve sıkıntısını kaldırmasını ve ilmî zenginlik vermesini arzulamıştır.[123]

Müfessir, orta hacimli olan bu eserinde, Kur'an, Sünnet, İcma, Kıyas ve Edile-i Şer'iyye'den deliller getirdiği ve uzun tartışmalara girmeden mezhep içindeki ihtilâflı görüşleri naklederek tercihini ifade ettiği görülmektedir. Öncelikle kelimeleri lügavî yönden izah etmiş, Arap ifadeleri ve şiirle istişhâd metodunu kullanmıştır. Genel olarak İmam Şâfiî'nin ve Şâfiî mezhebinin görüşünü tespit etmeye çalışmakla beraber en fazla Hanefî mezhebinin görüşü yer almaktadır.[124]

---

119 Serkis, a.g.e., I, 1109.

120 Kürdî, a.g.e., s. 290.

121 Gazî, a.g.e., III, 72.

122 Narin, İsmail, "Celâleddin es-Suyûtî'nin İctihad Anlayışı", *Usûl İslâm Araştırmaları*, 30 (2018), s. 90-91.

123 Şirbînî, *Muğni'l-Muḥtâc ilâ Maʿrifeti Meʿânî Elfâẓi'l-Minhâc*, Dâru'l-Ma'rife, ts., I, 2.

124 Kocabaş, a.g.m., s. 385-391.

el-İknâ fî Halli Elfâzi Ebî Şüca'

Şirbînî'nin 972/1564 yılında Ebû Şücâ' el-İsfehânî'nin el-Muhtasar'ına dair te'lifini tamamladığı eseridir. Ebu Şüca'ın (v. 500/1107'den sonra) *el-Muhtasar (Gâyetü'l-İhtisâr)* adlı eseri için Hatîb eş-Şirbînî'nin kaleme aldığı şerhe Süleyman el-Büceyrimî'nin haşiyesi bulunmaktadır.[125] Hamişiyle 1291/1874 Bulak'ta el-Medâbigî'nin haşiyesi basılmıştır. 1293/1876 Bulak'ta el-Bâcûrî'nin bazı takrirleriyle iki cilt; Süleyman el-Büceyrîmî'nin haşiyesiyle beraber de 1307/1889'da Meymene baskısıyla yine iki cilt olarak yayınlanmıştır.[126]

Eser, iki cilt olarak kaleme alınmıştır. Mukaddimesinde son risâletin tüm insanlığa geldiğini ifade ettikten sonra bu bağlamdaki âyetlere yer vermektedir. Allah Teâlâ'nın O'nun şehâdeti, Muhammed'in nübüvveti ve imanın vücûbiyeti ile bu âyetlerle delili ortaya koymak için insanlara seslendiğine dikkat çekmektedir. İslâm dininin insanlar için umumî olması, fıkhın İslâm devletleri için temel kanunlar getirmesi ve bu noktada da yine insanın hayrı ve saadetinin gözetilmesi belirtilmektedir.[127]

Şerhu't-Tenbîh

Şirbînî'nin, Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin furu' konusundaki *et-Tenbîh*'i üzerine kaleme aldığı şerhidir.[128] *"Minhâc" ve "Tenbih"*, Kadı Zekeriyyâ'dan sonra şeyhlerinin tahrirlerini şerh ettiği iki büyük şerh eseridir.[129]

Şirbînî, *Sirâcü'l-Münîr* adlı tefsirinde *"Minhâc"* ve *"Tenbîh"* eserlerine atıfta bulunur ve besmelenin Kur'an'dan bir âyet olup olmadığına ve meselenin tekfiri gerektirip gerektirmediğine dair tartışmalarla ilgili bu eserlerinde daha fazla açıklama yaptığına işaret eder.[130] Tabakât kitaplarında da özellikle bu iki kaynağın önemli iki şerh eseri olduğuna dikkat çekilmektedir.[131] Kaynaklar da müfessirin, Kadı Zekeriyyâ'dan

125 Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Haşiye", *DİA*, TDV Y., İstanbul 1997, XVI, 421.
126 Serkis, a.g.e., I, 1109.
127 Şirbînî, *el-İknâ fî Halli Elfâzi Ebî Şüca'*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 2004, I, 5-6.
128 Bağdâdî, a.g.e., II, 250.
129 Gazzî, a.g.e., III, 72; İbnü'l-İmâd, a.g.e., X, 561.
130 Şirbînî, es-Sirâcü'l-Münîr, I, 9.
131 Gazzî, a.g.e., III, 72; İbn İmâd, a.g.e., X, 561; Zehebî, a.g.e., I, 339.

sonra şeyhlerinin yazdıklarını bu iki eserde cem ettiğini bildirmektedir. Hayattayken insanları bu iki kitabı okumaya ve yazmaya yönlendirmiştir.[132]

Şerhu'l-Behceti'l-Verdiyye

Zeynüddin İbnü'l-Verdî'nin "*el-Hâvi's-Sağîr*"'e yazdığı şerhin nazmıdır. Eserin adı Ezher Kütüphanesi kataloğunda *el-Mevâhibü's-Seniyye fî Şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye* olarak kaydedilmekte, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye kataloğunda ise bu isim Şemseddîn er-Remlî'nin aynı eser üzerine yazdığı şerhe nispet edilmektedir.[133]

Menâsikü'l-Hac

Şirbînî'nin, vefâtından yirmi üç sene önce hac ve umre üzerine yazdığı eser,[134] 1311/1893'de Mısır'da basılmıştır.[135]

el-Bedru't-Tâli' fî Halli Elfâzi Cem'i'l-Cevâmi'

Kaynaklarda söz edilmemekle birlikte Melik Suud Üniversitesi Kütüphanesi'nde yazma nüshası bulunan eserin Hatîb eş-Şirbînî'ye ait olduğu ifade edilmektedir.[136]

Fetâva'r-Remlî

Şirbînî, Şehabeddîn er-Remlî'nin derslerinde not aldığı fetvaları bir araya getirmesiyle ortaya çıkan eseridir.[137]

2.3.4. Arap Dili ve Edebiyatı

Nûrü's-Seciyye fî Halli Elfâzi'l-Âcurrûmiyye

Âcurrûmiyye ismiyle meşhur olan ve İbn Âcurrûm'un (v. 723/1323) nahiv üzerine yazdığı risâlenin şerhidir. Şirbînî, bu eserinde bir kaideyi ispatlamak, bir mezhebin görüşünü desteklemek, kelimenin şaz kullanımı hakkında bilgi vermek ve ilgili kelimenin anlamını açıklamak için âyetlerden deliller getirmektedir. Kıraat farklılıklarından

132 İbnü'l-İmâd, a.g.e., X, 561.
133 Çavuşoğlu, a.g.md., s. 190
134 Muhibbî, a.g.e., I, 83.
135 Serkis, a.g.e., I, 1109.
136 Çavuşoğlu, a.g.md., s. 190.
137 Gazzî, a.g.e., II, 120.

kaynaklanan kelimelerdeki irab değişikliklerini ifade etmektedir. Bu konuda da kıraat-ı seb'a dışında şaz kıraatlere yer verdiği görülmektedir.[138]

Fethu'r-Rabbânî fî Halli Elfâzi Tasrîfi 'İzziddîn ez-Zencânî

İbrahim ez-Zencânî'nin (v. 660/1262?) "*Tasrîf*" eserindeki lafızların açıklaması üzerine yazdığı eserdir.[139] Muhammed b. Ahmed el-Bedevî bu eser hakkında bir hâşiye kaleme almıştır.[140] Şirbînî, bu eseri İmam Şâfiî'nin kabri başında kaleme almıştır.[141]

Mugîsü'n-Nidâ ilâ Şerhi Katri'n-Nedâ

İbn Hişâm'a (v.761/1360) ait *Katrü'n-Nedâ* adlı eserin şerhidir.[142]

Şerhu Şevâhidi'l-Katr

Bu eser, İbn Hişâm'ın *Ḳaṭru'n-Nedâ* isimli eserinde geçen şâhidlerin şerh ve irabıdır. Mısır'da, 1298/1881'de eş-Şerefiyye matbaasında basılmış olup 1304/1886'da Osman Abdürrezzâk, eseri genişletmiştir ve 1311/1893'de el-Vehbiyye matbaasında tekrar basılmıştır.[143]

Şirbînî, Fâtiha Sûresinde إياك نعبد وإياك نستعين âyetindeki إيا zamirini kısaca açıkladıktan sonra bu konudaki görüşleri *Şerhu'l-Katr* eserinde zikrettiğini belirtmektedir.[144]

Takrîrâtü'ş-Şirbînî ale'l-Mutavvel

Mısır'da belagat üzere kaleme aldığı[145] Sâdeddîn Teftâzânî'nin *el-Muṭavvel*'i üzerine yazılmış bir haşiyedir.[146]

---

138 Tekin, Mahmut, "Kur'ân İle İstişhâd Yöntemi Açısından Hatîb Şirbînî'nin Nuru's-Seciyye fî Halli elfâzi'l- Acurrûmiyye Adlı Eseri", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16 - Aralık 2020/2, s. 152.

139 Bağdâdî, a.g.e., II, 250; Kehhâle, a.g.e., VIII, 269.

140 Çavuşoğlu, a.g.md., s. 190; Kocabaş, a.g.m., s.378.

141 Kâtib Çelebi, a.g.e., II, 1139.

142 Kehhâle, a.g.e., III, 69.

143 Serkis, a.g.e., I, 1109.

144 Şirbînî, es-Sirâcü'l-Münîr, I, 24.

145 Serkis, a.g.e., I, 1109.

146 Çavuşoğlu, a.g.md., s.190.

Fethu'l-Hâliki'l-Mâlik fî Halli Elfâzi Elfiyeti İbn Mâlik

İbn Mâlik'in (v. 179/795) nahiv alanındaki "*Elfiyye*" kitabı üzerine yazdığı şerh türünde eseridir.[147]

2.3.5. Şirbînî'ye Nispet Edilen Diğer Eserler

el-Mevâizu's-Şafiye ale'l-Menâbiri'l-'Aliyye, *Tezkiretü'l-'Âbid Şerhu Mukaddimeti'z-Zâhid* adlı eserler Şirbînî'ye izafe edilmektedir. Bazı kaynaklarda Abdullah b. Hicâzî eş-Şerkâvî'ye ait *Fetḥu'l-Mübdî Muḫtasari'z-Zebîdî*, *Şerḥu'l-Ḥikemi'l-'Ata'iyye* ve *Rebîʿu'l-Fevâʾid* gibi eserler de Hatîb Şirbînî'ye isnâd edilmektedir.[148] Bunların dışında Hadis alanında, günahları silen amelleri konu edinen *el-Hısâlu'l-Müfekkire lizzunûbihî*; Siret'te, miracı anlatan *Kıssatu'l-Mi'râc*; ahlâk alanıyla ilgili olarak, ana babaya iyiliği konu edinen *Risâletün fî Birri'l-Vâlideyn* eserlerinin de bulunduğu zikredilmektedir.[149]

3. EŞ-ŞİRBÎNÎ'NİN ES-SİRÂCÜ'L-MÜNÎR ADLI TEFSİRİ

3.1. Genel Özellikleri

Şirbînî, her sûrenin başında sûre ismini verdikten sonra Mekkî veya Medenî olup olmadığı hakkında bilgi vermektedir. Müfessir, âyet sayısını bildirdikten sonra Fâtiha ve Bakara Sûreleri dışında her sûrenin kelime ve harf sayısını da ifade etmektedir. Çalışmamızın başlıkları içerisinde detaylı olarak ifade edeceğimiz üzere Şirbînî, tefsirinde öncelikle Kur'ân'ın kendisini ve sahih hadisleri temel kaynak olarak görmekte ve tefsir vecihlerini âyetler ve hadislerle delillendirmeye ihtimâm göstermektedir. Sahâbe ve tabiûnun görüşlerine sık sık yer veren müfessirin İsrâliyyât'a dikkat çekecek ölçüde başvurduğu görülmektedir. Şiirle istişhâdlarla da tefsirine zenginlik katmaktadır. Zaman zaman bazı meselelerde tenkitlerde ve tercihlerde bulunması göz önünde bulundurduğumuzda kendi re'yini tefsirinden tamamen uzak tutmadığını söyleyebiliriz.

147 Bağdâdî, a.g.e., II, 250; Kehhâle, a.g.e., VIII, 269.
148 Çavuşoğlu, a.g.md., s.190-191.
149 Kocabaş, a.g.m., s. 379.

Ancak rivâyet yönünün ağırlık kazandığı *es-Sirâcü'l-Münîr*'inde, dirâyet yönünü de muhtelif Tefsir kaynaklarıyla besleyerek nakillere dayalı olarak ortaya koymaktadır.

3.1.1. Yazılış Tarihi ve Gerekçesi

İlimsiz kendi re'yi ile tefsir yazmaya dair nassın tehditi, Şirbînî'yi tefsir yazmaktan uzak tutmuş ve ehil olmadığı kaygısıyla eseri kaleme almaya cesaret edememiştir. Ancak eserin takdimini yazan İbrahim Şemsüddîn'in vurguladığı üzere Şirbînî, 961/1554 senesinde Medîne'den döndüğü bir zamanda dostlarından birinin gördüğü rüya üzerine tefsirini yazmaya başlamıştır.[150] Müfessir, tefsirini yazmadaki maksadını mukaddimesinde ifade etmiştir. O, mütevâtir kıraatlere, sahih ve hasen hadislere, ihtilâflı konularda tercih edilen görüşlere ve âyetlerin anlaşılması için gerekli olduğu ölçüde Arap dili kurallarına yer verdiğini, bazı incelik ve nüktelere işaret etmekle birlikte gereksiz ayrıntılara girmeden orta boy bir tefsir yazdığını belirtmektedir.[151]

3.1.2. Üslûbu ve Yöntemi

Şirbînî'nin *es-Sirâcü'l-Münîr'i* matbu bir tefsirdir. Genel olarak sade ve anlaşılır bir dil kullanan müfessir, eserini ayrıntılardan ve tartışmalı gördüğü meselelerden uzak tutmaya çalışmaktadır. Pek çok tefsir kaynağından ve selefin görüşlerinden nakillerde bulunmakla beraber meseleleri peş peşe gelen rivâyetlerle uzatmamaktadır. Bu nedenle *es-Sirâcü'l-Münîr*, çok kısa bir tefsir olarak görülemeyeceği gibi bıktırıcı uzunlukta olmadığı için orta hacimli bir tefsir olarak değerlendirilebilir.

Müfessir, sûrenin Mekkî ya da Medenî sûre olması noktasında bilgi vermekte ve sûrenin kaç âyet, kelime ve harften oluştuğunu belirtmektedir. Meselâ, Saff Sûresine başlarken çoğunluğa göre sûrenin Medenî olduğunu; en-Nahhâs'ın ise İbn Abbâs'tan gelen rivâyete göre sûrenin Mekkî olduğunu zikrettiğini bildirdikten sonra sûrenin 14 âyet, 221 kelime ve 900 harften oluştuğu bilgilerine yer vermektedir.[152] Şirbînî'nin tefsirinde siyâka önem verdiği de görülmektedir. "Siyâk'ın deliliyle ya da siyâkın

150 Şirbînî, a.g.e., I, 2-3.
151 Şirbînî, a.g.e., I, 21-22.
152 Şirbînî, a.g.e., IV, 290.

karinesiyle mana şudur." diyerek âyetin siyâkıyla olan ilişkisini göz önünde bulundurmaktadır.[153]

3.2. Tefsir Kaynakları

Şirbînî, tefsir vecihlerini pek çok müfessirin görüşlerinden istifade ederek beyân etmektedir. Müfessirlerin görüşlerini naklederken ise farklı yöntemler kullandığı görülmektedir. Şirbînî, nakilde bulunduğu müfessirlerin ismini ya da eserini zikrederek nakilde bulunduğu gibi zikrettiği görüş, farklı bir kaynakta geçtiği halde isim zikretmeden de istifade ettiği görülmektedir. Meselâ, *"Medyen suyuna varınca, suyun başında (hayvanlarını) sulamakta olan bazı insanlar gördü. Bunların yanında da koyunlarını suya salmamak için uğraşan iki kız gördü. Mûsâ onlara, "(Koyunlarınızı burada tutmaktaki) maksadınız ne?" dedi. Onlar, "Çobanlar sulayıp çekilinceye kadar biz koyunlarımızı sulayamayız. Babamız ise çok yaşlı bir adamdır" dediler. Bunun üzerine Mûsâ onların koyunlarını suladı. Sonra gölgeye çekilip, "Rabbim! Bana göndereceğin her hayra muhtacım" dedi."* (Kasas, 28/24) âyetinin tefsirinde Hz. Musa'nın bir kadının sözüne göre davranması, yabancı bir kadınla yürümesi, Allah'a yaklaşmak için sulama yaptığı halde ücret alması, kızlarının ve babalarının fakir olduğunu bilmesine rağmen ücret talep etmesi gibi müşkil meseleler tartışılmış olup bunlara verilen cevapları zikrederken Zemehşerî'nin tefsirinden nakilde bulunduğu kanaatindeyiz. Ancak bu nakilde isim zikretmediği görülmektedir.[154]

Müfessirin kullandığı diğer yol ise isim zikretmeden çoğunluğu kastederek nakilde bulunmasıdır. Bu yöntemde "Sahâbeden bir topluluk", "Tefsir ehli şöyle demiştir." "Müfessirler dedi ki..." gibi kalıpları kullanmaktadır.[155] Meselâ, *"Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı bilir."* (Nahl, 16/91) âyetinin tefsirini yaparken Allah Teâlâ'nın ahdi ve mutlak yemini bozmaktan sakındırdığını vurguladıktan sonra müfessirlere göre buradaki kastın,

---

153 Şirbînî, a.g.e., I, 36-37.

154 Şirbînî, a.g.e., III, 141. krş. Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyuni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1415/1995, III, 388-389.

155 Şirbînî, a.g.e., I, 150.

Peygamberle anlaşma yapanların ahdi bozmalarını nehy etmek olduğunu ifade etmektedir.[156]

Şirbînî'nin *es-Sirâcü'l-Münîr*'inde "Bazılarının da şöyle dedikleri rivâyet olunur." kavliyle temellendirip görüş sahiplerini ifade etmeden nakilde bulunduğu da olmaktadır. Meselâ, *"Bir de dediler ki: "Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır." Sen onlara 'Siz bunun için Allah'tan söz mü aldınız? -Eğer böyle ise, Allah verdiği sözden dönmez-. Yoksa siz Allah'a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?' de."* (Bakara, 2/80) âyetindeki sayılı günler ifadesini şöyle açıklamaktadır. Bazıları da "Buzağıya tapma günleri sayısınca kırk gün azap görürüz." demişlerdir. Bazıları da "Dünyanın ömrü yedi bin yıldır. Ancak her bin seneye karşı bir gün azap görürüz. Yedi gün sonra azap kesilir." şeklinde izah etmişlerdir.[157]

Müfessirin bir mesele hakkında âlimlerin pek çok cevabı olduğunu ifade etmekle yetinerek görüşlerin hepsini zikretmeksizin içlerinden tercih ettiği ve güzel bulduğu tefsir vechine yer verdiği de olmaktadır. Meselâ, Yûsuf Peygamber'in Bünyamin'i hırsızlıkla ithamı meselesinde âlimlerin pek çok cevabının bulunduğunu ifade etmekte ve bunların içinde en güzel olanı da "Hz. Yûsuf, bunu, kendi emriyle değil Allah'ın emriyle yapmış; Allah da bunu, Hz. Yakup'un imtihanını artırmak için emretmiştir. Böylece ona imtihanına karşı ecrini artırmış ve Hz. Yûsuf'u babasının derecesine ulaştırmıştır. Allah'ın, yarattığı kullardan kimsenin bilmediği sırları vardır." diyerek doğru bulduğu görüşü nakletmektedir.[158] Bazen de tefsir vecihlerinden tercih edilen görüşü kendi re'yi olarak değil başka bir müfessirin doğru bulduğu görüşe vurgu yaparak[159] zikretmektedir.

Şirbînî, tefsirinde farklı görüşleri sık sık "قيل" lafzıyla naklettiği de görülmektedir. Meselâ, müfessir, *"Andolsun, o, Rabbinin en büyük âyetlerinden (alametlerinden) bir kısmını gördü."* (Necm, 53/18) âyetinde "Âyetü'l-Kübrâ" ile kastedilen konusunda ihtilâf edildiğini belirttikten sonra Cibrîl (a.s)'ın murâd edildiğinin söylendiğini ifade etmektedir. Tefsirinin devamında ise "Onun altı yüz kanadı olduğu görülmüştür. Râzî'ye göre ise her ne kadar Cibrîl büyük olsa da gelen haberlerde ondan daha büyük meleklerin olduğu vârid olmuştur. Denilir ki ufku saran yeşil bir yastıktır. Yine denilir ki bu gece,

156 Şirbînî, a.g.e., II, 289.
157 Şirbînî, a.g.e., I, 84.
158 Şirbînî, a.g.e., II, 145.
159 Şirbînî, a.g.e., II, 22.

yürüyüşü, dönüşü ve göklerde peygamberlerle toplanması esnasında gördüğü şeyi kastetti." demektedir.[160]

3.2.1. Temel Kaynaklar

Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî el-Belhî (v. 150/767) ve "*Tefsîru Mukâtil b. Süleyman"*

Kelime ve fiillerin anlamı,[161] peygamberlerin özelliklerine dair bilgi verilmesi,[162] âyette zikredilen ifade ile kimlerin kastedildiği[163] hususlarında, kâfirlerin kör, sağır ve dilsiz olarak haşr olunmalarının tefsiri[164] gibi izaha ihtiyaç duyan meselelerde ve Hz. İbrahim ve Nemrut arasındaki münazaranın vakti ve Hz. Yûsuf'un atıldığı kuyunun nerede olduğu[165] gibi İsrâliyyâta dayalı konularda Mukâtil'den nakillerde bulunmaktadır.

Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (v. 276/889) ve *"Garîbu'l-Kur'ân"*

Kelime anlamları başta olmak üzere bazı ifadelerdeki hikmetin bildirilmesi gibi durumlarda İbn Kuteybe'den istifade etmiştir. İbn Kuteybe'den verdiği nakillere göre Bakara 129. âyette geçen hikmet kelimesinin ilim ve amel anlamında olduğunu ve bir kişinin her ikisini bir arada tutmadıkça hikmet sahibi olamayacağını[166]; Allah'ın tüm nimetleri verdiği ve Ona ebedî olarak itaatin vâcip olduğunu[167] belirtmektedir.

---

160 Şirbînî, es-Sirâcü'l-Münîr, IV, 123.
161 bkz. Şirbînî, a.g.e., I, 95; II, 290; III, 92.
162 bkz. Şirbînî, a.g.e., I, 108; II, 613; III, 90.
163 bkz. Şirbînî, a.g.e., I, 184; II, 57; II, 613.
164 bkz. Şirbînî, a.g.e., II, 376.
165 Şirbînî, a.g.e., II, 104-105.
166 Şirbînî, a.g.e., I, 107.
167 Şirbînî, a.g.e., II, 266.

Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (v. 311/923) ve *"Meʿâni'l-Ḳurʾân ve İʿrâbüh"*

Şirbînî'nin lügavî açıklamalarda,[168] Sarf ve Nahiv bilgilerinde,[169] kelimenin manasında,[170] ifadenin Arap âdetleriyle izahında,[171] ifadeyle kastedilenin beyânında[172] Zeccâc'tan nakillerde bulunduğu görülmektedir. Belirttiğimiz durumların dışında da âyetin açıklanmasında Zeccâc'ın görüşlerine yer vermektedir. Müfessir, Bakara Sûresinin 165. âyetinin izâhında Zeccâc'ın, *"Allah'ı sever gibi"* ifadesiyle putlarını Allah'a eş tutmaları sebebiyle Allah'ı sevdikleri gibi putları sevdiklerini ve muhabbet konusunda Allah ile putlarının arasını eşit tuttuklarını veya ilâhlarını, mü'minlerin Allah'ı sevdikleri gibi sevdiklerini belirttiğini [173]; *"Ey babamız! Biz yarışa girmiştik. Yûsuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık. Onu kurt yemiş. Her ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın." dediler."* (Yûsuf, 12/17) âyetinde de zikredilen yarışın ok atışı üzerine olduğunu beyân ettiğini ifade etmektedir.[174]

Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Beğavî (v. 516/1122) ve "*Tefsîru'l- Beğavî Me'âlimü't-Tenzîl*"

Sarf,[175] nahiv,[176] kelime ya da fiilin anlamı,[177] hitabın kimlere ait olduğu,[178] gökle bulutun kastedilmesi ve Allah'ın suyu bulutta yaratıp oradan yağmuru indirmesi,[179] toprağın siyahlaşması[180] ya da kâfirlerin amellerinin seraba benzetilmesi[181] gibi âyetin anlamına yüklenen tefsir vecihlerini zikrederken Beğavî'den nakillerde bulunmaktadır.

---

168 Şirbînî, a.g.e., II, 382;
169 Şirbînî, a.g.e., I, 160; II, 182; II, 248.
170 Şirbînî, a.g.e., II, 58; II, 233; II, 282.
171 Şirbînî, a.g.e., I, 23-24.
172 Şirbînî, a.g.e., I, 155; II, 36; II, 221.
173 Şirbînî, a.g.e., I, 126; bkz. Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1408/1988, I, 237.
174 Şirbînî, a.g.e., II, 107; bkz. Zeccâc, a.g.e., III, 95.
175 Şirbînî, a.g.e., I, 258; I, 291.
176 Şirbînî, a.g.e., I, 130.
177 Şirbînî, a.g.e., I, 323; III, 147.
178 Şirbînî, a.g.e., I, 334.
179 Şirbînî, a.g.e., I, 125.
180 Şirbînî, a.g.e., II, 225.
181 Şirbînî, a.g.e., II, 694.

Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (v. 538/1144) ve *"el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyuni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl"*

Zemahşerî'den nakilde bulunurken bazen müfessirin ismini bazen de eserini zikretmektedir. Meselâ, Şirbînî, *"... Öyleyse siz de bile bile Allah'a ortaklar koşmayın."* (Bakara, 2/22) kavlini tefsir ederken buradaki maksadın, *Keşşâf*'ta açıklandığı gibi hükmü kayıtlamak ve hasretmek olmadığını ve kınama ifade ettiğini; âlimin ve ilme imkân bulan câhilin teklifte eşit olduğunu belirtmektedir.[182]

Kelimenin lügâvî yönü,[183] fiilin anlamı,[184] Sarf,[185] Nahiv,[186] Belâgat,[187] ifadeden kastedilen anlam,[188] hitab ile kastedilenin bilinmesi[189] gibi konularda sık sık Zemahşerî'ye atıfta bulunmaktadır. Bunların haricinde Süleyman peygamberin hüdhüd kuşuna vermeyi düşündüğü ceza,[190] zannın ilim olmadığı,[191] fıkhî bir konunun Ebû Hanîfe'ye (v. 150/767) göre izahı, [192] kısas hükmü inmeden önce fitnenin önüne geçilemediği ve bu nedenle bu hükümle beraber bir hayat geldiği[193] gibi farklı konularda tefsir vecihlerini sıralarken de Zemahşerî'den istifade ettiği görülmektedir.

Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî (v. 606/1210) ve *"Mefâtîhu'l-Ğayb"*

Belâgat,[194] nahiv,[195] kelimenin anlamı[196] ve maksadın izâhı[197] gibi hususlarda Râzî'nin görüşlerine yer verdiği gibi secdenin açıklanması,[198] Hızır (a.s)'ın peygamber

182 Şirbînî, a.g.e., I, 43.
183 Şirbînî, a.g.e., I, 178; II, 378.
184 Şirbînî, a.g.e., I, 322.
185 Şirbînî, a.g.e., II, 70.
186 Şirbînî, a.g.e., I, 128; II, 496; III, 32; IV, 583.
187 Şirbînî, a.g.e., I, 196.
188 Şirbînî, a.g.e., III, 71; III, 133.
189 Şirbînî, a.g.e., I, 110; II, 194
190 Şirbînî, a.g.e., III, 97.
191 Şirbînî, a.g.e., I, 173;
192 Şirbînî, a.g.e., I,154.
193 Şirbînî, a.g.e., I, 134.
194 Şirbînî, a.g.e., II, 697.
195 Şirbînî, a.g.e., II, 49.
196 Şirbînî, a.g.e., II, 226.
197 Şirbînî, a.g.e., III, 148.
198 Şirbînî, a.g.e., II, 479.

olduğuna dair ileri sürülen delillere itirazları[199] ve âyetin önemi[200] gibi beyâna ihtiyaç duyulan meselelerde de Râzî'den nakillerde bulunmaktadır. Ancak Râzî'ye atıfta bulunduğu noktalar dikkate alındığında genel olarak tefsir vecihlerinin izahında ondan istifade ettiğini söyleyebiliriz.

"Yûsuf, onların yüklerini hazırlatırken su kabını kardeşinin yüküne koydurdu. Sonra da bir çağırıcı "Ey kervancılar! Siz hırsızsınız." diye seslendi." (Yûsuf, 12/70) Hz. Yûsuf'un, kardeşi Bünyamin'in yüküne ölçüyü koyması ile ilgili olarak Şirbînî, bu ölçeğin Hz. Yûsuf'un kendisiyle su içtiği bir kap olduğunu zikrettikten sonra bu kabın altından, gümüşten, zümrütten vs. olmasıyla ilgili muhtelif görüşleri nakledip Râzî'nin görüşüne yer vermektedir. Râzî'ye göre padişahın su içtiği kabın ölçek olması uzak bir ihtimal olduğu gibi bu kabın hayvanlara su verilmek üzere kullanılan bir kap olması da uzak bir ihtimal olup en doğru görüş kabın değerli olduğunu söylemektir.[201]

"O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür ve insanlar bir ve kahhar (her şeyin üzerinde yegâne hâkim) olan Allah'ın huzuruna çıkarlar." (İbrahim, 14/48) Şirbînî, aktardığı nakle göre Râzî, yerin başka yerle değişmesini Allah Teâlâ'nın yeri cennet ve göğü cehennem kılması olarak açıklamaktadır.[202] Müfessire göre Hicr Sûresinin 73. âyetinde geçen sesin Cebrail'in sesi olduğu söylense de Râzî, âyette buna dair bir delilin bulunmadığını ve sesin helâk edici bir ses olduğu görüşündedir.[203]

Şirbînî, *"Kitaptan bilgisi olan biri, "Ben onu, gözünü kapayıp açmadan önce sana getiririm" dedi. Süleyman, tahtı yanında yerleşmiş hâlde görünce 'Bu, şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek için, Rabbimin bana bir lütfudur. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse (bilsin ki) Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, cömerttir.' dedi."* (Neml, 27/40) âyetinde ise katından kitaptan ilim bulunan kimse ile kimin kastedildiği konusundaki ihtilâflara yer verdikten sonra Râzî'ye göre Hz. Süleyman'ın kastedildiğini belirterek bunun vecihlerini sıralamaktadır. Hz. Süleyman peygamber olmasından dolayı Kitabı en iyi bilendi. Bu nedenle lafzı ona hamletmek daha evladır. Tahtı kısa sürede getirmek de yüce bir

199 Şirbînî, a.g.e., II, 441-442.
200 Şirbînî, a.g.e., II, 92.
201 Şirbînî, a.g.e., II, 139.
202 Şirbînî, a.g.e., II, 214.
203 Şirbînî, a.g.e., II, 235.

derecedir. Bu, Asıf için meydana gelmiş olsaydı Hz. Süleyman'ın durumunu halk gözünde kusurlu kılardı. Hz. Süleyman bunun Rabbin faziletinden olduğunu söylemiştir. İfadenin zahiri de Allah Teâlâ'nın bu mucizeyi Hz. Süleyman'ın duasıyla ortaya çıkarmasını gerektirir.[204]

Nâsıruddîn Ebu Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beydâvî (v. 685/1286) ve "*Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*"

Şirbînî'nin Beydâvî'den yaptığı nakillerin genel olarak Sarf [205], kıssa[206] ve kıraat farklılığı[207] gibi konular olduğu belirlenmiştir. Bunların dışında âyette göklerin çoğul kullanılırken yerin neden tekil kullanıldığı gibi müşkil meselelerin izahında[208] da Beydâvî'den istifade etmiştir.

Müfessirin, isim zikrederek Beydâvî'nin eserinden pek çok alıntı yaparken isim zikretmeksizin nakilde bulunduğu da olmaktadır. Meselâ, نعبد ve نستعين fiillerindeki zamiri açıklarken tamamen Beydâvî'ye ait tefsir vechini zikretmesine rağmen isim zikretmemektedir. [209] Bazen de "Beydâvî Zemahşerî'ye tabi olarak şöyle demiştir." şeklinde Zemahşerî'ye atıfta bulunarak nakilde bulunmaktadır.[210] Beydâvî'nin kaynak zikretmeksizin verdiği tefsir vechini, Şirbînî'nin görüş sahiplerini ifade ederek nakilde bulunduğu da tesbit edilmiştir. Meselâ, Beydâvî'ye göre *"Hani siz, "Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız" demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı. Sonra, şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar dirilttik."* (Bakara, 2/56) âyetinde diriltmenin ölümle kayıtlandırılması, onun baygınlıktan ya da uykudan olabileceğinden dolayıdır. Şirbînî, aynı bilgiyi Katâde'nin görüşü olarak vermektedir.[211]

---

204 Şirbînî, a.g.e., III, 106.
205 Şirbînî, a.g.e., I, 289.
206 Şirbînî, a.g.e., II, 108.
207 Şirbînî, a.g.e., II, 201.
208 Şirbînî, a.g.e., I, 125.
209 Şirbînî, a.g.e., I, 18.
210 Şirbînî, a.g.e., II, 98; II, 378.
211 Şirbînî, a.g.e., I, 71.

3.2.1. Diğer Kaynaklar

Şirbînî, tefsirini yazarken pek çok müfessirden yaptığı nakillerle tefsir vecihlerini izah etmiştir. Temel kaynakları olarak zikrettiğimiz müfessirlerin dışında atıfta bulunduğu birçok müfessir bulunmaktadır. Bunların arasında sık sık görüşlerine yer verdiği Zührî (v. 124/742), Süddî (v. 127/745), Sevrî (v. 161/778), Kutrub (v. 210/825 civarı), Taberî (v. 310/923), Taberânî (v. 360/971), Ferrâ (v. 458/1066), Kuşeyrî (v. 465/1072), Vahidî (v. 468/1076), Gazzâli (v. 505/1111), Nevevî (v. 676/1277), Taftazânî (v. 792/1390) Celal Mahallî (v. 864/1459) ve Suyutî (v. 911/1505) gibi pek çok müfessir ve âlim bulunmaktadır. Bu müfessirlerden yaptığı nakilleri genel olarak değerlendirdiğimizde Sarf, Nahiv, kelimenin Arap kavliyle açıklanması, hitabın kimlere olduğu, tefsir vecihlerinden hangisinin daha doğru olduğu gibi konular ağırlık kazanmaktadır.

Şirbînî, nakillerinde genellikle müfessirin ismini vermeyi tercih etmekle beraber eserlerine atıf yaptığı da görülmektedir. Vahidî'den nakilde bulunurken eseri *el-Basît*'in ismini vermektedir.[212] Nevevî'nin *Şerhu'l-Mühezzeb* eserinin mukaddimesinden[213] istifade etmektedir. Tevekkül meselesinin izahında Şirbînî, vâciplerin en büyüğünden olarak nitelendirdiği tevekkülün yüce ve şerefli bir makam olduğuna dikkat çeker ve bu konuyu incelemek isteyenin Şeyh Ebû Hâmid el-Gazalî'nin *İhyâu 'Ulumiddîn* adlı eserinde tevekkül bölümüne müracaat edebileceğini ifade etmektedir. Ancak müellif ve eser ismini vermekle iktifa etmiş herhangi bir nakilde bulunmamıştır.[214] Şirbînî, Furkân Sûresinin birinci âyetini tefsir ederken de Bukâî'ye göre âlemler ile cin, insan ve melekler olmak üzere tüm mükellefler kastedildiğini, Kitabın meleklere de indirilmesi konusunda ihtilâf bulunduğunu belirttikten sonra Celal Mahallî'nin *Cem'ul-Cevâmi'* adlı eserinde Kitabın, meleklere de gönderilmediğinde icmâ bulunduğunu ifade ettiğini nakletmektedir.[215] Râzî'nin tefsirinden sık sık nakillerde bulunan müfessir, onun Allah'ın isim ve sıfatlarına dair kaleme aldığı *el-Levâmi'* adlı eserine de atıfta bulunmaktadır.[216] Râgıb el-İsfahânî'den nakilde bulunurken de *el-Müfredât* eserinin sahibi diye bahsettiği

212 Şirbînî, a.g.e., I, 229.
213 Şirbînî, a.g.e., II, 31.
214 Şirbînî, a.g.e., II, 138.
215 Şirbînî, a.g.e.., III, 4.
216 Şirbînî, a.g.e., II, 583.

görülmektedir."[217] Kelâmî konularda Taftazânî'nin *Şerhu'l-Makâsıd* adlı eserine atıfta bulunduğu görülmektedir.[218] Tirmîzî'nin *Câmi'* eserini zikretmektedir.[219] İbn Faris'in *Mücmel* eserinden de nakilde bulunmaktadır.[220]

3.3. Şirbînî ve Tefsiri Hakkında Yapılan Çalışmalar

Tez konumuz *"Hatîb eş-Şirbînî'nin es-Sirâcü'l-Münîr Adlı Tefsirinde Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi"* olduğu için asıl maksadımız tefsirinin yöntem noktasında değerlendirilmesidir. Ancak bu yöntemi ortaya koyarken Şirbînî'nin bir müellif olarak araştırılması da konumuzun alanına dâhil olduğu için Şirbînî, tefsiri *es-Sirâcü'l-Münîr*'i ve müellifin diğer eserleri noktasında yapılan tüm çalışmaları verme ihtiyacı duyduk.

3.3.1. Tezler

Vefâ Mahmud Sa'dâvî, *Allâme Hatîb eş-Şirbînî ve Menhecuhû fî Tefsîri es-Sirâcü'l-Münîr*, Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atü'l-Ezher, Kâhire 2007.

Nesim Danış, *Hatîb eş-Şirbînî ve Mugni'l-Muhtâc'ında Nevevî'ye Yönelttiği Eleştiriler*, Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi, Şırnak 2019.

Sekil b. Sayir b. Zeyd Şemerî, *Hatib eş-Şirbînî ve Menhecuhû fi't-Tefsîr*, Doktora Tezi, Câmi'atü'l-İmâm Suûd el-İslâmiyye, Riyad 1991.

Tantavî Cibrîl, *ed-Dâhil fî Tefsîri's-Sirâci'l-Münîr li'l-Hatîb eş-Şirbînî min Evveli Sebe' ilâ Ahiri Sûreti'n-Nâs,* Doktora Tezi, Câmi'atü'l-Ezher, Kâhire 1995.

Ramazan Fevzî Bedînî *el-Kadâyâ ve'l-İtticâhâtü'n-Nahviyyetü fî Sirâci'l-Münîr li'l-Hatîb eş-Şirbînî,* Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atü'l-Kâhire, Kâhire 2007.

Şirbînî'nin tefsiri üzerine yapılan iki çalışma bulunmaktadır. Bu da bu çalışmaları değerlendirerek bizim çalışmamızın önemini ifade etmemizi gerekli kılmaktadır. Sa'dâvî'nin tezi üç bölümden oluşmaktadır. Çalışması, birinci bölümde tefsirin kaynaklarını, ikinci bölümde tefsirin akâid yönünü ve üçüncü bölümde müfessirin lügat ilimlerini kullanmasını konu edinmektedir. Şirbînî'nin dönemi hakkında bilgi vermeyen

217 Şirbînî, a.g.e., II, 16.
218 Şirbînî, a.g.e., III, 146.
219 Şirbînî, a.g.e., IV, 582.
220 Şirbînî, a.g.e., II, 550.

çalışmada tefsir ilmi hakkında bir giriş yapıldıktan sonra müfessirin hayatı ve tefsir kaynağı incelenmektedir. Sa'davî, çalışmasının sonuç bölümünde genel değerlendirmelerde bulunmamış ve tefsirin özelliklerini özetlemekle iktifâ etmiştir. Şemerî ise tezinin birinci bölümde müfessirin dönemi ve hayatı hakkında bilgi verdikten sonra ikinci bölümde tefsirinin kaynaklarını incelemektedir. Şirbînî'nin müfessirin ihtiyaç duyduğu temel ilimler olan Fıkıh ve lügat âlimi olduğuna dikkat çekerek tefsirini çok uzatmadan ve çok da kısa bırakmadan kaleme aldığını vurgulamaktadır. Şemerî, nakil, re'y, lügat, fıkhî hükümler kıraatler ve diğer Kur'ân ilimleriyle Kur'ân'ı tefsir eden müfessirin tefsirini dirâyet tefsirleri içinde değerlendirmekte ve nakillere verdiği önemin de altını çizmektedir. Müfessirin bazen tercihlerde bulunmasını da eserin, nakillerden mücerred olmadığı noktasında yorumlamaktadır. Şemerî, re'y ile tefsiri ictihâd olarak görmekte ve ictihâdın da lügat ve şeriata dayandığını ifade etmektedir. Şirbînî'nin tefsirini de re'yine dayalı olarak tefsir etmesini de bu yönden yaklaşarak izah etmektedir. Nitekim *es-Sirâcü'l-Münîr*'in dirâyet tefsiri olarak isimlendirilmesinde de dirâyetin müfessirin bilmesi gereken Kur'ân ilimleri ve Arap bilimleri olan usuller olduğunu belirtmektedir.

Öncelikle Türkiye'de biraz sonra zikredeceğimiz Muhsin Demirci'nin *"el-Hatîb eş-Şirbînî ve Tefsiri"* adlı kısa ve öz olan makale çalışmasının dışında müfessirin tefsirini konu alan bir çalışma bulunmamaktadır. Yukarıda içeriklerini genel olarak zikrettiğimiz tezlerin ise bir tefsir kaynağının incelenmesi bağlamında genel muhteviyatı taşıdıklarını ifade edebiliriz. Ayrıca bu çalışmalar, bazı Kur'ân ilimlerini incelemiş olmakla beraber tefsir usulünde yer alan bazı Kur'ân ilimlerine yer vermemişlerdir. Yapılan tezler, *Sirâcü'l-Münîr*'in rivâyet yönüne ağırlık vermesi yönüne vurgu yapmakla beraber eseri dirâyet noktasında vasıflandırmaktadır.

"Hatîb eş-Şirbînî'nin es-Sirâcü'l-Münîr Adlı Tefsirinde Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi" konulu tez çalışmamızda ise yapılan çalışmalara benzer bir yol izlenmiştir. Çalışmamızda, genel olarak tanıtımını yaptığımız tez çalışmalarından farklı olarak müfessirin dönemi hakkında ayrıntılı bilgiler verildi, Kelâm, Tasavvuf ve bilim konularında daha kapsamlı bir araştırma yapıldı. Ayrıca *es-Sirâcü'l-Münîr*'i Kur'ân ilimleri yönünden değerlendirirken yapılan tezlerde görülen ilimler dışında daha fazla ilim üzerinde çalışıldı. Bunların yanı sıra tezimizi, diğer çalışmalardan ayıran en önemli husus, çalışmamızda ifade edeceğimiz üzere Şirbînî'nin tefsirini farklı tefsirlerle

mukayeseli okuyarak farklı sonuçlara varmış olmamızdır. Özetle ifade edecek olursak Şirbînî, *es-Sirâcü'l-Münîr*'de rivâyet ve dirâyet kültürünü dengeli bir şekilde kullanmaktadır. Ancak müfessirin dirâyet yönüne dayanan görüşleri, isim zikretmeden naklettiği tefsir kaynaklarına dayanmaktadır. Ancak çalışmamızda tefsirinin bu yönü, konu dışına çıkmamak için fazla vurgulanmamış olup bazı dipnotlarda zikredilmiştir.

3.3.2. Makaleler

Muhsin Demirci, "el-Hatîb eş-Şirbînî ve Tefsiri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, İstanbul 1986.

Mahmut Tekin, "Kur'ân ile İstişhâd Yöntemi Açısından Hatîb Şirbînî'nin Nuru's-Seciyye fî Halli Elfâzi'l- Acurrûmiyye Adlı Eseri", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16, Aralık 2020/2.

Savaş Kocabaş, "Hatîb eş-Şirbini ve Muğni'l-Muhtac Adlı Kitabındaki Metodu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 2, 2010.

II. BÖLÜM

ES-SİRÂCÜ'L-MÜNÎR'İN RİVÂYET VE DİRÂYET YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şirbînî, âyetlerin tefsirinde Kur'ân ve hadis kaynaklarından delil getirdikten sonra tefsir vecihlerini ortaya koyarken sahâbe, tâbiûndan ve pek çok müfessirin görüşlerinden nakilde bulunmaktadır. Bazen "قيل" lafzıyla farklı görüşlere yer vermekte olup bazen de üzerinde durmak istediği meseleyi izah etmek için "Şöyle sorarsan şu şekilde cevap verilir." İfadesini kullanmaktadır. Meselâ, Yûsuf Sûresinin 70. âyetinde Bünyamin'e, hırsızlık ithamıyla "…mutlaka sizler hırsızlarsınız." diye seslenen münadiyle ilgili olarak Şirbînî, "Bu durum, Hz. Yûsuf'un emriyle mi yoksa emri olmaksızın mı oldu, diye sorarsan şöyle derim." diyerek şu tefsir vecihlerini sıralamaktadır: Birincisi, Hz. Yûsuf'un kardeşine hileden başka yolun kalmadığını izah etmesi, onun da buna razı olması ve bu nedenle gönlünün hüzünlenmemesi nedeniyle bu konuda bir günah yoktur. İkincisi, "Sizler Yûsuf'u babasından çalanlarsınız." anlamındadır. Ancak bu sözü açıkça söylememişlerdir. Üçüncüsü, münadi onlara istifhâm yolu üzere seslenmiştir. Dördüncüsü, Kur'ân'da bunun Yûsuf (a.s)'ın emriyle olduğuna delâlet eden bir şey yoktur.[221]

Müfessirin tefsirindeki açıklamalarını tenbih ve fayda diye adlandırdığı iki ayrı başlık içerisinde ifade ettiği de görülmektedir. Ancak bu başlıklarda ele aldığı konuları değerlendirdiğimizde tenbih ve fayda bölümüne tahsis ettiği belirgin konuların olmadığı tespit edildi. Nitekim tenbih başlığı altında nahiv ile ilgili bilgilere[222] ağırlık verdiği görülmekle beraber, Allah Teâlâ'nın âyette dikkat çekmek istediği hususlar,[223] teşbihin keyfiyeti,[224] hitabın kimlere olduğu,[225] kelimeyle neyin kastedildiği,[226] hükmün umûmî

221 Şirbînî, a.g.e., II, 140.
222 Şirbînî, a.g.e., II, 77; III, 41.
223 Şirbînî, a.g.e., I, 232.
224 Şirbînî, a.g.e., II, 696.
225 Şirbînî, a.g.e., III, 16.
226 Şirbînî, a.g.e., III, 684.

olması,[227] kelâm konularında Ehl-i Sünnetin görüşünü bildirme[228] ve kıraat[229] gibi farklı meselelere yer vermektedir. Fayda bölümünde ise dikkat çekmek istediği hususlara vurgu yapmaktadır. Meselâ, Allah'ın, Mâide Sûresi'nde başka sûrede zikretmediği on sekiz hükmü indirdiğini fayda başlığı altında zikretmektedir.[230] Bazen de kelimenin anlamını fayda başlığında izah etmektedir.[231] Buradan hareketle tenbih ve fayda başlıklarını belirli konulara tahsis etmediğini ifade edebiliriz.

Şirbînî'nin *es-Sirâcü'l-Münîr*'i dirâyet tefsiri olarak kabul edilmektedir.[232] Müfessir, âyetlerin izâhında rivâyet yönüne de ağırlık verdiği gibi dirâyet yönünü de ihmal etmediği için dirâyet tefsiri olarak değerlendirilmektedir. Çalışmamızda bu kanaatte olmakla beraber müfessirin kendi re'yini ön planda tutmamaya özen gösterdiği neticesine ulaştık. Şirbînî'nin, tefsirinde tercihlerde bulunması ve farklı tefsirlerle beslediği dirâyete yer vermesi, eserin dirâyet ile bağını ortaya koymaktadır.

1. RİVÂYET YÖNÜ

Rivâyetler, Kur'ân tarihinin önemli bir halkası ve Kur'ân'ı anlamanın pusulası olma noktasında iki etkin güçtür. Rivâyetlerin etkisi dikkate alındığında bu gücü muhafaza edecek olan yön de rivâyetlerin zaaf ve sıhhat derecelerinin bilinmesidir. Nakil yönünden tamamen bağımsız kalan bir tefsirden söz etmek ise mümkün değildir.

Kur'ân, nâzil olduğu yirmi üç yıl içerisinde sadece vahiy yönü ile kendini tamamlamamış; siyasî, sosyal ve ekonomi gibi pek çok yön ile toplumun kendisini inşâ etmesi için gerekli hüküm ve disiplini de ortaya koymuştur. Toplumun düşünce ve fiilî hayatı ise dönemine paralel olarak değiştiği gibi, tefsir yaklaşımları da farklı boyutlar kazanmıştır. Bu nedenle dirâyet tefsirleri kendi asırlarının vitrinini kullanmışlardır,

227 Şirbînî, a.g.e., III, 17.
228 Şirbînî, a.g.e., III, 19.
229 Şirbînî, a.g.e., III, 73.
230 Şirbînî, a.g.e., I, 407.
231 Şirbînî, a.g.e., IV, 260.
232 Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Y., İstanbul 2003, s. 182.

diyebiliriz. Ancak şunu da ifade etmemiz gerekir ki dirâyet tefsiri kaynaklarının gücü ve te'siri, rivâyet çizgisine bağımlı olarak gelişmektedir.

Şirbînî, "bir topluluk", "diğerleri", "söyleyen" gibi sahibini meçhul bıraktığı rivâyetlere de yer vermektedir.[233] Ancak bizim eseri üzerinde dikkatimizi çeken ve altını çizerek belirtmek istediğimiz husus, eserin pek çok nakille donanmış olması değil, Râzî, Zemahşerî ve Beydâvî'nin tefsirleriyle karşılaştırmalı olarak yaptığımız okumalarımızda, isim zikretmeden bu müfessirlerden pek çok nakilde bulunmuş olmasıdır. Ancak bu, sadece onun tefsirinin değil, pek çok tefsir kaynağının ortak özelliğidir. Şirbînî, isim vermediği halde farklı müfessirlerden beslenmiş bir müfessir olmakla beraber bazen de başka bir müfessirin isim zikretmediği halde yer verdiği tefsir vechini isim zikrederek nakletmektedir. *"Hani, "Şu memlekete girin. Orada dilediğiniz gibi, bol bol yiyin. Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve "hıtta!" (Ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlere ise daha da fazlasını vereceğiz, demiştik."* (Bakara, 2/58) âyetinde geçen memleket ile nerenin kastedildiği belli değildir. Beydâvî, buranın Beytü'l-Makdis olduğunu söylemekle yetinmekte[234] Şirbînî ise Mücâhid, İbn Abbâs ve İbnü'l-Esîr'den ve "kîle" lafzıyla temellendirdiği diğer vecihleri de sıralamaktadır.[235] Yani isim zikretmeden pek çok nakilde bulunduğunu gördüğümüz müfessirin bazen de başka müfessirlerin yer vermediği isimleri zikrederek tefsir vecihlerini açıkladığı da görülmektedir.

1.1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri

Tefsir, rivâyet kültürü olarak Hz. Peygamber, sahâbî ve tâbiîn ile başlamış, hadisten ayrılarak müstakil bir ilim dalı olmasıyla da kendi alanında Kur'ân'ın tamamının tefsir edildiği eserlere sahip olmuştur. Kur'ân'a dair yaklaşımlar, eksenine göre de dirâyet tefsirleri vücuda gelmiştir. Müfessirlerin görüşleri her ne kadar dirâyet tefsirleri içerisinde daha canlı olduğu düşünülse de rivâyet tefsirleri içerisinde de farklı yaklaşımların harekete geçirdiği tartışmalı meseleler gündemini korumaktadır. Nitekim tefsirlerin rivâyet yönünde değerlendirilen İsrâiliyyât konusu en çok tartışılan meselelerdendir.

233 Örnek için bkz. Şirbînî, a.g.e., II, 14.

234 Beydâvî, Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el- Mer'aşlî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l'Arabîü Beyrut 1418/1997, I, 81.

235 Şirbînî, a.g.e., I, 72.

Bununla beraber Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edilmesi yöntemi hakkında da ihtilâflı görüşlerin varlığı söz konusudur. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirini yapanın müfessir olmasından hareketle Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinin mümkün olmadığı, bilgi değeri açısından bağlayıcılığı bulunmadığı, bu metodun sakıncalı bir yol olduğu ve metod olarak değerlendirilmemesi gerektiği gibi farklı yaklaşımlar görülmektedir.[236] Fakat âyetlerin diğer âyetlerle tefsir edilmesi, tefsir için en doğru ve nesnel sonuçlara sahip olmasının kabul edilmesi nedeniyle rivâyet tefsirleri çerçevesinde değerlendirilmektedir.[237]

Burada altını çizerek ifade etmeliyiz ki ilk rivâyet tefsirlerini de dikkate aldığımızda Kur'ân'ın tefsirinde ilk kaynak Kur'ân'ın kendisi olmuştur. Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir eden kişinin müfessir olması ve yöntemde dirâyetini kullanması, kaynağı Kur'ân olmaktan çıkarmamaktadır. Nitekim Kur'ân'ın rivâyet yönünü besleyen Kur'ân'ın hadis, sahâbî ve tâbiûn kavliyle, İsrâiliyyât ve şiirle tefsir edilme yöntemleri de müfessirin yorumundan uzak salt bir yöntem değildir. Ayrıca Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edilmesine yönelik eleştiriler müfessirin re'yine göre olmasından hareket etmektedir. Bu noktadan baktığımızda dirâyet tefsirlerinin de rivâyet kaynaklarından bağımsız kalmamaları dirâyet tefsiri özelliklerini taşımadıkları sonucunu doğurmaktadır. Ancak rivâyet ve dirâyet tefsirlerinin ayrım noktası, kaynakları ve re'yin bulunup bulunmaması değildir. Taberî ve İbn Kesîr'in re'yden tamamen uzak durmamış oldukları halde, eserlerinin rivâyet tefsirleri olarak değerlendirilmeleri gibi.

Âyetler, Allah'ın hükmünün ifadesidir. Kur'ân'ın hiçbir âyetinde çelişki olmadığı gibi âyetlerin birbirini desteklemesi de bunun tabiî bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Şirbînî de âyetleri izah ederken en sıhhatli ve temel yöntem olarak Kur'ân'ın kendi ifadelerini ön planda tutarak âyetlerden istidlâl yoluna gitmektedir.

1.1.1. Kelime ya da İfadenin Anlamını İzah

"Derken, Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler aldı, bunun üzerine tevbesini kabul etti. Şüphesiz O, tevbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır." (Bakara, 2/ 37) âyetinde

---

236 bkz. Öztürk, Mustafa, "Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2 (2008), s. 1-20; Albayrak, Halis, Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine: Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri, Şule Y., İstanbul 1993; Sıcak, Ahmet Sait, Kur'ân Tefsirinde Öznellik, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

237 bkz. Büyük, Enes, "Safedî'nin Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri Yöntemine Karşı Yaklaşımı", *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, 20/1 (2020), s. 42.

Hz. Âdem'in kelimeleri almasıyla ilgili olarak Şirbînî, Hz. Âdem'in kelimeleri öğrendiğinde onları almak, kabul etmek ve amel etmek sûretiyle kelimeleri üstlendiğini ifade ederek, bu konuda "*Dediler ki: "Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."* (A'râf, 8/23) âyetini delil olarak getirmektedir.[238]

Müfessir, *"Elini koynuna sok. Bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek (toparlan). İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki delildir. Çünkü onlar fâsık bir kavimdirler."* (Kasas, 28/32) âyetindeki beyazlığın tam bir beyaz olduğunu ve bunun bir mucize olduğunu belirtmekte ve bu ifadenin Kur'ân'da üç ibareyle geçtiğini ifade etmektedir. Birincisi, zikrettiğimiz âyet olup diğerleri *"Sana büyük mucizelerimizden birini daha göstermemiz için elini koynuna sok ki bir başka mucize olarak, (alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın."* (Taha, 20/ 22-23) ve *"Elini koynuna sok; Firavun'a ve onun kavmine gönderilen dokuz mucizeden biri olarak, kusursuz bembeyaz olarak çıksın. Çünkü onlar fâsık bir kavimdir*. (Neml, 27/) âyetleridir. Şirbînî, âyetteki "Kolunu kendine çek" ifadesinin tefsirinde şöyle demektedir. Hz. Musa (a.s), sağ elini sol pazunun altına sokmak veya tersini yapmak ya da başka maksat için -ki o da düşmana karşı daha açık bir cesaret ve mucizenin zuhuru için bir başlangıçtır- elini göğsüne sokmak sûretiyle korkan kimsenin yaptığı gibi eliyle korunmaya çalıştı. Buradaki kastın, asanın yılana çevrilmesinde kuşun durumundan istiâre yapılarak Hz. Musa'nın cesur ve sebât durmasının olması da caizdir. Çünkü kuş, korktuğunda iki kanadını açar, emin olduğunda o ikisini kendine yapıştırır.[239]

"Onlar, bizim yeryüzüne gelip onu etrafından eksilttiğimizi görmediler mi? Allah, hükmeder. O'nun hükmünü bozacak hiçbir kimse yoktur. O, hesabı çabuk görendir." (Ra'd, 13/41) Yeryüzünden kastın kâfirlerin toprakları olduğunu ifade eden Şirbînî, Allah Teâlâ'nın Müslümanlara şirk diyarından bir yer açmak sûretiyle kâfirlerin topraklarını eksilttiğinin kastedildiğini ifade etmektedir. Bunun da İbn Abbâs, Katâde ve bir grubun görüşü olduğunu belirttikten sonra "etrafının eksiltilmesi" ifadesiyle Mücâhid'e göre arzın harap olması ve ehlinin ele geçirilmesi; İkrime'ye göre insanların

238 Şirbînî, a.g.e., I, 60.
239 Şirbînî, a.g.e., III, 146.

yakalanması; Atâ ve bir topluluğun görüşlerine göre de âlimlerin ölmesi ve fakîhlerin gitmesiyle onun noksanlaşması kastedilmiştir.[240] Daha sonra Amr b. el-As'tan rivâyetini verdiği hadisin Atâ'nın görüşünü desteklediğini söyleyerek Resûlullah'ın "Şüphesiz ki Allah, ilmi kullarından almaz, ancak bunu, âlimleri çekip almak sûretiyle yapar. Ta ki tek bir âlim kalmayınca, insanlar câhil liderler edinirler ve onlara sorarlar. Onlar da ilimsiz fetva verirler de hem saparlar hem de saptırırlar."[241] kavlini zikretmektedir.[242]

Müfessire göre*"'Eyvah!' diye bağıracak ve alevli ateşe girecektir."* (İnşikâk, 84/11-12) âyetinde geçen, "eyvah" anlamı verdiğimiz ثبورا kelimesi, *"Elleri boyunlarına bağlanmış, çatılmış olarak cehennemin daracık bir yerine atıldıkları zaman orada, helâk olmayı isterler."* (Furkân, 25/13) âyetinde geçtiği gibi helâk anlamındadır.[243]

1.1.2. Edatların Anlamını Açıklama

Şirbînî, *"Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi ya da daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir."* (Bakara, 2/74) âyetindeki أو edatıyla ilgili olarak "taş gibi ya da taştan daha katı olması" manasında olduğunu belirttikten sonra buradaki أو edatının و manasıyla olabileceğinin de söylendiğini zikretmektedir. Bu bağlamda *"Ve onu yüz bine Resul gönderdik ve hattâ artıyorlardı"* (Sâffât, 37/147) âyetini de örnek getirmektedir.[244]

---

240 Zikrettiğimiz tefsir vecihleri dışında "etrafından eksilttiğimizi" ifadesine bilimsel icâz yönüyle bakarak muhtelif anlamlar da yüklenmektedir. Yeryüzünün daralması ve boyutunun küçülmesi, dünyanın kutuplardan basık ve ekvatora doğru şişkin olması, taş kütlesi levhalarının hareketiyle kıtaların altında bulunan okyanus yataklarının patlayıp erimesi, erozyon sebebiyle yerin kayması ile yüzölçümünün azalışı, deniz suları ve okyanusların taşması sonucu kara miktarının azalması, çölleşmeye işaret etmesi bu bağlamda iddia edilen manalardır. Ayrıca bu ifadeye işârî yönde de yaklaşılmış olup İbn Arabî, kişinin ihtiyarlaşmasıyla organların zayıflayıp ölüme gitmesi şeklinde tefsir etmiş ve başka bir yorumda da çokluktan birliğe yani vahdete varma kastedilmiştir. Muhammet Yılmaz, bu âyette olduğu gibi müteşâbih âyetleri tek anlamla sınırlamayı doğru bulmadığını ve ifade ettiğimiz tüm bu vecihlerin muhtemel olduğunu savunmaktadır. (bkz. Yılmaz, Muhammet, "Yeryüzünün Etrafından Eksiltilmesi": Ra'd Sûresi 41. Âyet Üzerine Bir İnceleme", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XV, S. 28 (2013/2), s. 33-39.

241 Buhârî, "İlim", 34.

242 Şirbînî, a.g.e., II, 185.

243 Şirbînî, a.g.e., IV, 579.

244 Şirbînî, a.g.e., I, 82.

Müfessire göre *"De ki: "Belki de acele gelmesini istediğiniz şeyin bir kısmı size çok yaklaşmıştır."* (Neml, 27/72) âyetteki "لكم" ifadesindeki lam, *"(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.*" (Bakara, 2/195) âyetinde geçen "بايديكم" ifadesindeki ب harfinde olduğu gibi tekid için ziyade kılınmıştır.[245]

"Allah buyurdu: Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis): Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi." (A'raf, 7/12) âyetinde secde etmek fiili الا تسجد olarak geçmektedir. Buradaki edatının لا'nın te'kid için zâid olarak geldiğini belirten Şirbînî, şu âyetleri delil getirmektedir:[246]

لَآ أُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَد *"Şu beldeye yemin olsun."* (Beled, 90/1)

وَحَرَامٌ عَلٰى قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا اَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُون *"Bizim helak ettiğimiz bir şehre artık (dünya) hayatı haramdır. Şüphesiz onlar bir daha dönemezler."* (Enbiyâ, 21/95)

1.1.3. Mücmelin Beyânı

Kur'ân'da âyetin anlamının anlaşılamaması durumunda mana, başka bir âyetle tamamlanabilmektedir. Manadaki kapalılığın farklı yorumlara kapı açması söz konusuysa en sıhhatli tefsir, âyetin anlamının sonra gelen âyetle izah edilip edilmediğinin belirlenmesidir. Şirbînî, tefsirinde mücmel olan durumun başka âyetle mübeyyen edilmesini örneklerle açıklamaktadır.

Şirbînî, *"İçinizden Cumartesi günüyle ilgili avlanma yasağını çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Bu yüzden onlara: "Aşağılık maymunlar olun" demiştik."* (Bakara, 2/65) âyetinde avlanma yasağıyla balık avının kastedildiğini belirttikten sonra, âyette mücmel bırakılan bu hususla ilgili olarak *"Bir de onlara, o deniz kıyısındaki şehrin başına gelenleri sor. O sırada onlar cumartesi yasağına riayet etmiyorlardı. Cumartesi günü balıklar akın akın geliyorlardı, yasak olmadığı gün gelmiyorlardı. Yoldan çıkıp sapıklık yaptıkları için biz de onları işte böyle sınıyorduk."* (A'raf, 7/163) âyetini zikretmektedir.[247]

---

245 Şirbînî, a.g.e., III, 119.
246 Şirbînî, a.g.e., I, 536-537.
247 Şirbînî, a.g.e., I, 77.

"Yahudilerin yaptıkları zulümler ve pek çok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları yüzünden daha önce kendilerine helâl kılınmış olan bir kısım temiz ve hoş yiyecekleri biz onlara haram kıldık." (Nisâ, 4/160) âyetinde Yahudilere helâl kılınanların Tevrat'ta bulunduğunu belirten Şirbînî, onlara haram kılınanların, Allah Teâlâ'nın *"Yahudilere tırnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar, ya da kemiklerine karışanlar dışındaki içyağlarını (yine) onlara haram kıldık. İşte böyle, azgınlıkları sebebiyle onları cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz."* (En'âm, 6/146) kavlinde açıklandığını vurgulamaktadır.[248]

Müfessire göre *"Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin. İhramlı iken avlanmayı helâl saymamanız kaydıyla okunacak olanlardan başka hayvanlar, size helâl kılındı. Şüphesiz Allah istediği hükmü verir."* (Mâide, 7/1) âyetinde "Size (haram oldukları) okunacak olanların dışında" kavlindeki haram olanlar daha sonra gelecek olan Mâide 3. âyette izah edilmektedir. *"Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. İşte bütün bunlar fısk (Allah'a itaatten kopmak)tır. Bugün kâfirler dininizden (onu yok etmekten) ümitlerini kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim. Kim şiddetli açlık durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin (haram etlerden) yerse, şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."* [249]

"Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır." (Me'âric, 70/19) âyetinde insanın çok hırslı ve sabırsız yaratılması "هلوعا" kelimesiyle ifade edilmiştir. Şirbînî, insanın fıtrat olarak kaygılı, hırs yönü fazla ve sabrı az yaratıldığına dikkat çektikten sonra âyetin tefsirinin Allah Teâlâ'nın daha sonra gelen *"Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır. Ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır."* (Me'âric, 70/20-21) kavli olduğunu belirtmektedir.[250]

---

248 Şirbînî, a.g.e., I, 399.
249 Şirbînî, a.g.e., I, 407.
250 Şirbînî, a.g.e., IV, 424.

Ru'yetullah meselesinde en çok tefsir edilen, bu doğrultudaki tartışmaların düğümü olan *"Gözler O'na erişemez. O ise bütün gözleri ihata eder. O, latiftir, habîrdir."* (En'am, 6/103) âyeti hakkında Şirbînî, daha sonra konu bağlamında zikredeceğimiz üzere muhtelif vecihlere yer vermektedir. Burada ifade etmek istediğimiz husus ise müfessirin, Allah'ı görmenin mümkün olup olmadığı ve bunun idrâk ile bağlantısı noktasında kapalı olan âyetin tefsirinde *"O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar."* (Kıyâme, 75/22-23) ve *"Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır."* (Mutaffifîn, 83/15) âyetlerini delil getirerek mü'minler için Allah'ı görmenin mümkün olacağına işaret etmesidir.[251]

1.1.4. Mutlakın Takyîdi

Şirbînî'ye göre *"Allah, size ancak ölü, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* (Bakara, 2/173) âyetinde geçen kan, mutlak olarak kullanılmış ve bu kelime ile En'am Sûresindeki Allah Teâlâ'nın "*De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum…"* (En'âm, 6/145) kavlinde olduğu gibi akıtılmış olması murâd edilmiştir.[252]

Bakara Sûresinin 217. âyetinde geçen *"…Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır."* ifadeleriyle ilgili olarak Şirbînî, dininden dönüp ölen kimsenin sâlih amellerinin bâtıl olacağını zikrettikten sonra o amellerin sevabının olmayacağını da belirtmektedir. Müfessire göre burada amellerin boşa gitmesinin ölümle kayıtlandırılması, kişinin, İslâm'a dönmesi durumunda amelinin hükümsüz kalmayacağını ifade eder. Ebû Hanîfe'nin kanaatinin aksine Şâfiî mezhebinin görüşü bu yöndedir. Ebû Hanîfe, Mâide Sûresinin 5. âyetinde Allah Teâlâ'nın *"…Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse, bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır."* kavlinden dolayı dönüşün amelleri mutlak olarak boşa

---

251 Şirbînî, a.g.e., I, 510.

252 Şirbînî, a.g.e., I, 130.

çıkardığını söylemektedir. Şirbînî, buna, meselenin delil ile mukayyede haml olunmasıyla cevap verildiğini beyân etmektedir. Bu nedenle dönüşten önce yerine getirdiği haccı ve aynı şekilde diğerlerini yeniden yapması gerekmez. Fakat bu konuda bazı müteaahhirin muhalefet etse de Şâfiî'nin şart koştuğu gibi sevabı boşa gitmiştir.[253]

Şirbînî, Kur'ân'da olan bir emrin ehemmiyetini izah etmek için başka âyetlerden de delil getirmektedir. *"Zinâ eden kadın ve zinâ eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini konusunda onlara acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun."* (Nur, 24/2) Âyetiyle ilgili olarak zinâ eden erkek ve kadın için verilen cezayı tefsir ederken zinânın büyük günahlardan olduğunu beyân etmektedir. Müfessir, Allah Teâlâ'nın bu günahı şirk koşmaya ve adam öldürmeye yakın tuttuğunu vurgulayarak *"Onlar Allah'n yanında başka bir Tanrı'ya da tapmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar, zinâ etmezler. Kim bunlardan (birini) yaparsa, cezaya çarpar."* (Furkân, 25/68) ve *"Zinâya yaklaşma! O, hayâsızlık ve kötü bir yoldur."* (İsrâ, 17/32) âyetlerini zikretmektedir.[254]

1.1.5. Hükmün Açıklanması

Mâide Sûresinin 2. âyetinde geçen *"İhramdan çıkınca avlanın…"* ifadesinin ruhsat emri olduğunu açıklayan Şirbînî, Allah'ın yasaktan sonra avlanmayı mübâh kıldığına dikkat çekmektedir. *"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın…"* (Cuma, 62/10) âyetinde olduğu gibi ihramdan çıktığınızda size avlanmanızda bir sakınca yoktur, anlamındadır.[255]

Şirbînî'ye göre *"O, sizi bir nefisten yarattı. Hem sonra onun eşini de ondan var etti. Sizin için yumuşak başlı hayvanlardan sekiz çift indirdi. Sizi analarınızın karınlarında üç karanlık içinde yaratılıştan yaratılışa yaratıp duruyor. İşte Rabbiniz Allah O'dur. Mülk O'nundur, O'ndan başka tanrı yoktur. O halde nasıl haktan çevrilirsiniz?"* (Zümer, 39/6) âyetinde sekiz çift ile erkek ve dişi olmak üzere her çiftten deve, sığır, koyun ve keçi kastedilmiş olup bunlar toplam olarak sekizdir. Bunun da

253 Şirbînî, a.g.e., I, 122.
254 Şirbînî, a.g.e., II, 661.
255 Şirbînî, a.g.e., I, 408.

En‘am Sûresinde açıklandığına atıfta bulunmakla beraber âyeti zikretmemektedir.[256] Ancak istişhâdda bulunduğu âyetler En‘âm Sûresinin 143 ve 144. âyetleridir: *“Sekiz çift (hayvan): Koyundan iki, keçiden iki. De ki: "İki erkeği mi haram kıldı yoksa iki dişiyi mi? Yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı?" Eğer doğru sözlü iseniz bir bilgiye dayanarak bana haber verin. Deveden de iki, sığırdan da iki (yarattı.) De ki: O bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahit mi oldunuz? Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan kim daha zalimdir! Şüphesiz Allah o zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.”*

1.1.6. Mübhemin Beyânı

“Biz onu kutlu, şerefli ve bereket yüklü bir gecede indirdik. Şüphesiz biz, ondaki ikaz ve ibret dolu haberlerle insanları uyarıyoruz.” (Duhân, 44/3) âyetinde geçen gece ile hangi gecenin kastedildiği mübhem bırakılmıştır. Şirbînî, Katâde, İbn Zeyd ve müfessirlerin çoğunun Kadir gecesinin murad edildiği kanaatinde olduklarını ve *“Şüphesiz biz O Kur'ân'ı Kadir gecesinde indirdik.”* (Kadir, 97/1) âyetini buna delil getirdiklerini ifade etmektedir. İkrime ve bir gruba göre de Berae gecesidir ki o da Şaban ayının on beşinci gecesidir.[257]

“Birbirlerine neyi soruyorlar?” (Nebe, 78/1) âyetinde birbirlerine neyi sordukları mübhemdir. Âyetin devamında ise büyük haberi sordukları bildirilmiştir. Büyük haberin ne olduğu konusunda ise ihtilâf vardır. Şirbînî, âyetin tefsirinde farklı görüşleri zikrettikten sonra Mücâhid ve çoğunluğa göre Kur’ân’ın kastedildiğini nakletmektedir. Bunun delili de *“De ki: Bu (Kur'an), en büyük bir haberdir.”* (Sâd, 38/67) âyetidir.[258]

1.1.7. Âmmın Tahsîsi

Şirbînî, *“Allah’ın mescitlerinde onun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir. Böyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler. Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır.”* (Bakara, 2/114) âyetinde Allah’ın mescidlerini yasaklama ve tahrip etmenin tek

256 Şirbînî, a.g.e., III, 522.
257 Şirbînî, a.g.e., III, 685.
258 Şirbînî, a.g.e., IV, 529.

bir mescid hakkında olması -ki o da Beytü'l-Makdis veya Mescid-i Haram'dır- ile ilgili olarak sebep hususî olsa da hükmün umumî gelmesinin engellenemeyeceğini ifade etmektedir. Bunu da sâlih bir kimseye eziyet edene "Sâlih kimselere eziyet edenden daha zalim kimdir?" denilmesini örnek getirdiği gibi Allah'ın *"Arkadan çekiştiren, gözü ile kaşı ile eğlenen her bir kimsenin vay haline!"* (Hümeze, 104/1) kavlini de delil getirmektedir.[259]

"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de mü'min bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır. O, insanlara âyetlerini açıklar ki, öğüt alıp düşünsünler." (Bakara, 2/221) âyetinin tefsirinde Şirbînî, öncelikle âyetin nüzûl sebebini zikretmektedir. Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber, Müslümanlardan olanları gizlice çıkarması için Mersed b. Ebî Mersed'i (v. 3/625) Mekke'ye göndermiştir. Mekke'ye geldiğinde kendisine "Anâk" denilen ve cahiliyyede ona ilgi duyan müşrik bir kadın, ona gelmiş Mersed de Resûlullah'tan evlenmeleri için izin isteyeceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine âyet nâzil olmuştur. Vahidî ve diğerleri bunu nakletmekte iken Ebû Dâvûd bu rivâyeti Nûr Sûresinin 3. âyetinin nüzûl sebebi olarak zikretmektedir.[260]

Şirbînî, yukarıda meâlini verdiğimiz âyetin, kitap ehline şâmil olsa da *"Bugün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zinâ etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse, bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır."* (Mâide, 5/5) âyeti sebebiyle kitap ehlinden iffetli kadınların dışındakilere has kılınmış olduğunu beyân etmektedir. Yine tefsirinin devamında bu görüşünü o dönemin örnekleriyle te'yid ederek Hz. Osman'ın Hristiyan bir kadınla

259 Şirbînî, a.g.e., I, 99.
260 Şirbînî, a.g.e., I, 165.

evlendiğini ve o kadının daha sonra Müslüman olduğunu, Huzeyfe'nin Yahudi bir kadınla evlendiğini, Talha b. Ubeydullah'ın Hristiyan bir kadınla izdivacını zikretmektedir.[261]

Müfessire göre *"...Evlere girdiğiniz zaman Allah katından hoş, mübarek bir selamla kendinize selam veriniz."* (Nur, 24/61) âyetinde geçen "انفسكم" ibaresi ile din ve yakınlık olarak sizden olanlara selam veriniz, anlamı kastedilmiştir. Allah, müminlerin nefsini *"Nefislerinizi öldürmeyiniz."* (Nisâ, 4/29) kavlinde olduğu gibi tek nefis gibi kılmıştır.

Şirbînî'ye göre *"İşte onlara sabrettikleri şeylere karşılık da oda (cennet mekânı) ile mükâfatlandırılırlar ve orada esenlik ve selamla karşılanırlar."* (Furkân, 25/75) âyetindeki oda kelimesi cins olması üzere tekil olarak kullanılmıştır. Âyette zikredilen oda ile cennette en yüksek yer olan odalar kastedilmiştir. Bunun delili de Allah Teâlâ'nın *"Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan ne mallarınızdır ne de evlâtlarınız. İman edip iyi amelde bulunanlar müstesna; onlara yaptıklarının kat kat fazlası mükâfat vardır. Onlar (cennet) odalarında güven içindedirler."* (Sebe', 34/37) kavlidir.[262]

1.2. Kur'ân'ın Hadisle Tefsiri

Kur'ân'da vârid olan hususlar teşri yönünden tam olmakla beraber şartlar ve hükümler bakımından ayrıntı ve beyân taşımamaktadır. Bu noktadaki boşlukları da Sünnet'ten yani Peygamber (s.a.v)'in söz, fiil ve takrirleri doldurmaktadır. Kur'ân kapsamlı olarak geldiği için onun tafsili de sünnettedir. Kur'ân'da özel bir mesele olduğunda bu, teklife müteallıktır veya ibadete bağlıdır. Fakat o, maksat olarak genel anlayışın dışında şer'i bir ıstılahtır. Bu nedenle sünnetle açıklanması gerekir. Bütün şer'î ıstılâhlarda böyledir. Nitekim detaylı araştırma kelâmın maksadı değildir. O, teşri' usulünün beyânıdır. Kapsamlı olarak ortaya koymada sünnet vârid olmuştur ve sünnet beyân ve kemâldir. Nâsih ve mensûhu ayırmada da Sünnet'e müracaat gerekmektedir.[263]

Tefsir kaynaklarında âyetlerin hadisle tefsir edilmesi, sağlam ve güvenilir bir metoddur. Ancak istişhâd noktasında hadislerin, ayetlere kıyasla ilk nahivciler tarafından daha az tercih edildiği görülmektedir. Basra ve Kûfe'li dilciler seleflerine tâbi olmuşlar;

---

261 Şirbînî, a.g.e., I, 165.

262 Şirbînî, a.g.e., III, 38.

263 Ma'rifet, Muhammed Hâdî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn fî Sevbihi'l-Kaşîb*, 1. B., el-Câmiatü'r-Radaviyye li'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, y.y.1998, I, 181-186.

Bağdat nahivcileri ve bazı Endülüs nahivcileri de bu yönde kanaat ortaya koymuşlardır. Dilciler, ileri sürdükleri birtakım gerekçelerle hadislerle istişhâd etmeyi sakıncalı bulmuşlardır. Bunun sebeplerini genel olarak ifade etmek gerekirse râvilerin, Hz. Peygamber'den (s.a.v) işittikleri gibi nakilde bulunmamaları ve hadislerin büyük çoğunluğunun mana ile rivâyet edilmesidir. Ayrıca rivâyet esnasında yapılan lahnlar sebebiyle onlarla istişhâd edilmemiştir.[264]

Hz. Peygamber'in (s.a.v) tebyîn ve tebliğ görevini taşıması, hadislerin tefsir ilmindeki önemini beraberinde getirmektedir. Şirbînî de Kur'ân'ın hadisle tefsir edilmesinde büyük hassasiyet göstermiş ve âyetlerin birbirini tefsir etmesi yönünde dirâyetini doğru kullandığı gibi hadislerle yaptığı beyânlarında da güçlü bir dirâyet ortaya koymuştur.

Hadislere genel olarak isnâdsız olarak yer veren müfessir, sıhhat dereceleri noktasında da belli bir yol takip etmemektedir. Ancak onun bazen senedle atıf yaptığı da görülmektedir.

"Allah uğrunda gerektiği gibi cihâd ediniz. Allah dinini muzaffer kılmak için (ey Peygamber ümmeti) sizi seçti. Din işinde üzerinize bir güçlük de yüklemedi; babanız İbrahîm'in dininde olduğu gibi. Bundan evvelki kitaplarda ve bu Kur'an'da size Müslüman ismini Allah taktı ki Peygamber, size karşı (tebliğ vazifesini yaptığına) şahid olsun, siz de bütün insanlara karşı (Peygamberler için) şahidler olasınız. Artık gereği üzere namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'ın dinine sarılın ki, mevlânız O'dur. O ne güzel mevlâdır (dosttur), ne güzel yardımcıdır!" (Hac, 22/78) Şirbînî, Beydâvî'nin bu âyeti "Sapık fırkalar gibi açık, hevâ ve nefs gibi gizli olan Allah'ın düşmanları için cihat edin." anlamında tefsir ettiğini[265] bildirdikten sonra Hz. Peygamberin (s.a.v) Tebük gazasından dönerken "Küçük cihattan büyük cihada döndük."[266] şeklindeki kavlini zikretmektedir.

---

264 Ayrıntılı bilgi ve dilcilere verilen cevaplar için bkz. Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*, Dâru'l-Beyrut, Beyrut 1427/2016, s. 43-47; Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer, *Hizânetü'l- Edeb ve Lübbü Lubâbi Lisâni'l-'Arab*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârun, Mektebetü'l-Hanci, Kâhire 1418/1917, I, 9; Bolelli, Nusreddin, "Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5-6 (1993), s. 166-167.

265 Beydâvî, a.g.e., IV, 80.

266 İbn Teymiyye bu hadisin aslının olmadığını ve ilim ehlinden hiç kimsenin bu kavli rivâyet etmediğini ifade etmektedir. bkz. İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, Mecmûu Fetâvâ, Vizaretü'ş-Suûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Daʿve ve'l-İrşâd, Medine 1425/2004, XI, 197.

Müfessir, Beyhâkî'nin (v. 458/1066) rivâyet ettiği bu hadisin isnâdının zayıf olduğuna dikkat çekmektedir.[267]

Müellifin, tefsirinde "Hadiste geçtiği gibi" ya da "Peygamber'in (s.a.v) şu kavlinden" "Peygamber (s.a.v) şöyle dedi." "Peygamber'den (s.a.v) rivâyet edilen hadis" gibi kalıpları kullandığı sıkça görülmektedir. "İbn Huzeyme (v. 311/924), sahih isnâdla Ümmü Seleme'den şöyle rivâyet etmiştir."[268] "Vâhidi (v. 468/1076) ve diğerleri, zayıf isnad ile rivâyet etmişlerdir ki…"[269] "İbn Mübârek, Abdurrahman b. Süleyman'dan ve o da halasından rivâyet etmiştir ki…" şeklinde bazen senedi zikretmesi,[270] Peygamberin "Allah Teâlâ 'Namazı benimle kulum arasında ikiye böldüm.' buyuruyor."[271] hadisinin meşhur hadis olduğunu bildirmesi,[272] "Tirmîzî, bu hadisin hasen garip olduğunu söyledi."[273] "Tirmîzî, onu rivâyet etmiş ve isnadını sahîh kabul etmiştir."[274] "Ahmed merfû olarak rivâyet etmiştir."[275] gibi hadisin sıhhatine dair bilgi vermesi, ilgili kaynaktaki değerlendirmeyi aktardığını göstermektedir.

Şirbînî, Âl-i İmrân Sûresinin fazileti hakkında birisi zayıf diğeri mevzû olan iki hadis zikrettikten sonra hadis imamlarının bu konuda uyardıklarını ve müfessirlerin tefsirlerinde naklettiklerini noksan bulduklarını belirtmektedir.[276] Bazen hadisi belirttikten sonra râvisini zikretmektedir. Meselâ, müfessir, "Dilenci, atının sırtı üzerinde gelse de hakkı vardır (yardım ediniz)."[277] hadisine yer verdikten sonra bu hadisi Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) rivâyet ettiğini söylemiştir. Bazen aynı konu hakkında bilgi verirken "Peygamber şöyle demiştir." "Başka bir rivâyette de şöyledir." gibi ifadelerle

267 Şirbînî, a.g.e., II, 628.
268 Şirbînî, a.g.e., I, 12.
269 Şirbînî, a.g.e., I, 35.
270 Şirbînî, a.g.e., I, 177.
271 Müslim, "Salât", 38; Ebû Dâvûd, "Salât", 135.
272 Şirbînî, a.g.e., II, 237.
273 Şirbînî, a.g.e., II, 95.
274 Şirbînî, a.g.e., I, 154.
275 Şirbînî, a.g.e., I, 159.
276 Şirbînî, a.g.e., I, 319.
277 Ebû Dâvûd, "Zekât", 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 254.

rivâyet zinciri olmaksızın hadisleri sıralamaktadır.[278] Aynı hadisin farklı rivâyetlerine yer verdiği[279] ; "Onu iki şeyh rivâyet etmiştir" ifadesini kullandığı da görülmektedir.[280]

Şirbînî'nin, hakkında peş peşe hadisleri sıraladığı konuların başında ise insanların en hayırlısının kimler olduğu,[281] Hz. Muhammed'in ümmetinin fazileti,[282] öfkesini yutan mü'minin cennete yakınlığı,[283] tevbe eden kulun durumu,[284] miraç hadisesi[285] ve anne ve babaya iyilik[286] gelmektedir.

1.2.1. Kelimenin ya da İfadenin Anlamını İzah

Şirbînî, Bakara Sûresinin 19. âyetinde geçen "الصواعق" kelimesini tefsir ederken bu kelimenin, kendisini işiteni öldüren bir çığlık anlamına gelen صاعقة kelimesinin cem'i olduğunu, helâk eden her azap için kullanıldığını ifade etmektedir. Allah Teâlâ'nın istediğine indirdiği azabın bir bölümü olduğu da söylenmektedir. Müfessir, Sâlim b. Abdullah b. Ömer'in (v. 106/725) babasından rivâyetle, Allah Resûlünün (s.a.v) gök gürültüsü ve yıldırım işittiğinde "Allah'ım! Gazabınla öldürme! Azabınla helâk etme! Hepsinden önce bizi affet."[287] dediğini belirterek[288] gök gürültüsü ve yıldırım gibi âfetlerin azap ile olan ilişkisini hadisle açıklamış olmaktadır.

Müfessire göre *"Dünya hayatında da ahirette de onlar için müjde vardır. Allah'ın sözlerinde hiçbir değişme yoktur. İşte bu büyük başarıdır."* (Yûnus, 10/64) âyetinde geçen dünyadaki müjdenin ne olduğu hususunda farklı tefsir vecihleri bulunmaktadır. Şirbînî bunları izah ederken hadislerden istişhâd etmektedir. Bu vecihlerden birisi müjdenin sâlih rüyalar olmasıdır. Şirbînî, bu bağlamda Hz. Muhammed'in kavilleriyle âyete verilen anlamı kuvvetlendirmektedir: "Nübüvvet bitmiştir, Müjdeler bâkidir."[289] "Sâlih rüya Allah'tandır. Hulum (kötü rüya) ise şeytandandır. Sizden biriniz korktuğu

278 Şirbînî, a.g.e., I, 132.
279 Şirbînî, a.g.e., I, 119.
280 Şirbînî, a.g.e., I, 144.
281 Şirbînî, a.g.e., I, 273.
282 Şirbînî, a.g.e., I, 275.
283 Şirbînî, a.g.e., I, 284.
284 Şirbînî, a.g.e., I, 286.
285 Şirbînî, a.g.e., II, 307-311.
286 Şirbînî, a.g.e., II, 331.
287 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, X, 47-48; Tirmîzî, "Daavât", 49.
288 Şirbînî, a.g.e., I, 38.
289 İbn Mâce, "Ta'biri'r-Rü'ya", 1; Buhârî, "Ta'bir", 5; Ebû Dâvûd, "Edeb", 96.

kötü rüya görürse şeytandan Allah'a sığınsın ve üç defa sol yanına tükürsün. Şüphesiz şeytan ona zarar veremez."[290] "Sâlih rüya, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür."[291] Müjde için verilen anlamlardan biri de insanlarla muhabbettir. Ebû Zer'den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir. "Dedim ki 'Ya Resûlullah! Şüphesiz ki bir adam Allah için amel ediyor ve insanlara muhabbet duyuyor.' Bunun üzerine 'Bu dünyalık, mü'minin müjdesidir.' buyurdu."[292] Şirbînî bu konuda âyetten de delil zikrettikten sonra ahiretteki müjdenin de meleklerin, Müslümanları kurtuluş ve ikramı müjdeleyerek karşılamaları olduğunu vurgulayarak âyetten örnek vermektedir.[293]

"İnanan ve sâlih amel işleyenler için, mutluluk ve güzel bir dönüş yeri vardır." (Ra'd, 13/29) âyetinde geçen "tûbâ" kelimesinin tefsirinde âlimler ihtilâf etmişlerdir. Sahâbe başta olmak üzere bazı müfessirlerden de naklettiği görüşleri sıralayan Şirbînî, kelimenin izâhında hadislere de yer vermektedir. Ebû Saîd el-Hudrî'den (v. 74/693-94) nakledildiğine göre bir adam, Peygambere "Tûbâ nedir?" diye sormuş ve Peygamber de "Cennette bir ağaçtır. Mesafesi yüz seneliktir. Cennet elbiseleri onun tomurcuklarından çıkar." demiştir.[294] Ebû Hureyre'nin rivâyetinde de "Şüphesiz o, cennette bir ağaçtır. Allah Teâlâ, Tûbâ'ya 'Kulum için istediğinden yarılarak çıkar' buyurur, o da ona eğeri ve yuları istediği gibi olan bir at çıkarır. Ve yine ona eğeri, dizginleri ve yuları istediği gibi olan dişi bir deve çıkarır." şeklinde geçmektedir.[295]

Müfessir, *"Kime kitabı sağından verilirse, hesabı çok kolay bir şekilde görülecek."* (İnşikâk, 84/7-8) âyetinde hesabın kolay olması durumunu Hz. Aişe'den gelen rivâyetle açıklamaktadır. Hz. Aişe "Allah Teâlâ 'Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek." buyurmuyor mu?" dedi. Bunun üzerine (Resûlullah) "Bu, arzdan ibarettir. Ancak sıkı biçimde hesabı sorgulanana azap edilir." dedi.[296]

---

290 Buhârî, "Bid'i'l-Halk", 11; Müslim, "Rü'ya", 1; Ebû Dâvûd, "Edeb", 95.
291 Buhârî, "Ta'bir", 4 ; Müslim, "Rü'ya", 8.
292 Müslim, "Birr", 166; İbn Mâce, "Zühd", 25.
293 Şirbînî, a.g.e., II, 31-32.
294 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVIII, 211.
295 Şirbînî, a.g.e., II, 178.
296 Şirbînî, a.g.e., IV, 578. bkz. Buhârî, "İlm", 36.

1.2.2. Mutlakın Takyîdi

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir." (Nisâ, 4/59) Şirbînî, âyetin tefsirinde ulu'l-emr ifadesine halifelerin, kadıların ve askerî birliklerin de dâhil olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra Resûlullah'tan rivâyet edilen "Masiyet emredilmedikçe kişiye sevdiği ve kerih gördüğü şeylerde işitmek ve itaat etmek gerekir. Aksi takdirde işitmek ve itaat yoktur."[297] şeklindeki hadise yer vermektedir.[298] Âyette itaatin alanı mutlak bırakılmıştır. Müfessir, zikrettiği bu hadisle mutlakı mukayyede hamletmiş olmaktadır.

Şirbînî, *"Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alışveriş de faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır."* (Bakara, 2/275) âyetinde faiz için yemenin vurgulanmasını, onun malın en büyük faydalarından olmasına dayandırmaktadır. Allah Teâlâ *"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir."* (Nisâ, 4/10) âyetinde de yok etmenin diğer vecihlerine değil yemeğe dikkat çekmiştir. Şirbînî, bu hususları izah ettikten sonra Resûlullah'ın "Allah faiz yiyene, yedirene, şâhidine, kâtibine ve helâl kılana lanet etmiştir." hadisini zikrederek haramın yemekle sınırlı olmadığını biliriz, demektedir.[299]

1.2.3. Müphemin Beyânı

"Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun." (Bakara, 2/238) Âyette geçen الصلاة الوسط (orta namaz) ile kastedilen namaz konusunda muhtelif görüşler ortaya atılmıştır. Şirbînî, bu namazın sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazı olabileceği konusundaki muhtelif görüşleri zikretmektedir. Bu

---

297 Ebû Dâvûd, "Cihâd", 94.
298 Şirbînî, a.g.e., I, 360.
299 Şirbînî, a.g.e., I, 212.

tefsir vecihleri içerisinde ikindi ve öğle namazı olmasını belirtirken hadisten delil getirdiği görülmektedir. Orta olması, en faziletli namaz olmasından dolayıdır. Tercih edilen görüşe göre bu namazla kastedilen ikindi namazıdır. Çünkü Hendek günü, Resûlullah (s.a.v) "Bizi orta namazdan, ikindi namazından alıkoydular. Allah, evlerini ateşle doldursun."[300] buyurmuştur. Bu namazın faziletli oluşu ise bu vakitte insanların meşgul olmaları ve meleklerin toplanmasıdır. Nitekim bununla ilgili olarak Resûlullah (s.a.v) "İçinizde bir kısım melekler gece, bir kısım melekler gündüz birbirini takip eder."[301] demiştir. Şirbînî, orta namazın öğle namazı olduğunun da söylendiğini ifade ederken Şâfiî'nin de bu yönde kanaat belirttiğini vurgulamaktadır. Öğle namazı, gündüzün ortasında olmasından dolayı onlara en zor gelen namazdı. Müfessir, Peygambere namazların en faziletlisi sorulduğunda da "En zahmetli olanıdır." cevabını vermesine de dikkat çekmektedir.[302]

"Bunlar, tevbe edenler, ibâdet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû' ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır. Mü'minleri müjdele." (Tevbe, 9/112) Meâlini "oruç tutanlar" olarak verdiğimiz "السائحون" kelimesinin anlamında ihtilâf edilmiştir. Şirbînî'nin yer verdiği rivâyetlere göre İbn Abbâs (v. 68/687-88) ve İbn Mesûd "Onlar, oruç tutanlardır." demektedir. İbn Abbâs "Kur'ân'da zikredilen seyahate dair her şeyin oruç olduğunu ifade etmektedir. Peygamber (s.a.v) de bu konuda "Ümmetimin yolculuğu oruçtur."[303] buyurmaktadır. Osman b. Maz'ûn'dan (v. 2/624) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Ya Resûlullah! Bana seyahat etmem için izin verir misin? Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) "Ümmetimin seyahati, Allah yolunda cihâddır."[304] buyurmuştur.[305]

"O söz aleyhlerine gerçekleştiği zaman onlar için yerden bir hayvan çıkarırız ki, şüphesiz insanların, âyetlerimize kesin inanmadıklarını konuşur." (Neml, 27/82) âyette zikredilen hayvan, Cessâse'dir. Hadiste "Uzunluğu altmış arşındır. İsteyen ona yetişemez

300 Buhârî, "Da'âvât", 58; Müslim, "Mesâcid", 202; Tirmîzî, "Tefsîr", 3.
301 Buhârî, "Mevâkıt", 16; Müslim, "Mesâcid, 210.
302 Şirbînî, a.g.e., I, 180.
303 Hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.
304 Ebû Dâvûd, "Cihâd", 6.
305 Şirbînî, a.g.e., I, 844.

ve kaçan da kurtulamaz." şeklinde anlatılmıştır. Yine rivâyet edilen başka hadise göre dört ayağı, tüyü, sarı saçı, yeleği ve iki kanadı bulunmaktadır.[306]

"De ki: Rabbim, şeytanların vesvesesinden Sana sığınırım." (Mü'minûn, 23/ 97) Meâlini "şeytanın vesvesesi" olarak verdiğimiz ifade, âyette "همزات الشيطان" olarak geçmektedir. Kelimenin anlamı hadis ile daha açıklık kazanmaktadır. Şirbînî, Cübeyr b. Mut'im'den (v. 59/678-79) gelen rivâyete yer vermektedir ki o şöyle demiştir. "Peygamberi namaz kılarken gördüm. Ömer de ne namazı kıldığını bilmiyorum, dedi. Peygamber üç kere "Allah büyüktür", üç kere "Allah'a çokça hamdolsun.", üç kere "Allah'ı sabah akşam tenzih ederim." dedi. Kovulmuş şeytandan, nefhinden, nefsinden ve hemzinden Allah'a sığınırım. Nefsi şiirdir, nefhi kibir ve hemzi de kışkırtmasıdır." dedi.[307] Müfessir, hadisi Ebû Dâvûd'un tahric ettiğini zikretmektedir.[308]

1.2.4. Belli Topluluğun Medhedilmesi

"Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyan bir topluluk da vardır." (Âl-i İmrân, 3/113) Şirbînî, Kitap ehlinden bazılarının gece secde halinde Allah'ın âyetlerini okumaları ile ilgili olarak Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve diğerlerinin rivâyet ettikleri hadise yer vermektedir ki hadis, âyetin övgü ile bahsettiği kitap ehlinden bazılarının durumuna dair bir medh içermektedir. "Efendimiz (a.s) yatsıyı geciktirdi ve mescitten çıktı. İnsanların namazı beklediklerini gördü ve 'Din ehli arasında sizden başka hiç kimse bu saatte Allah'ı zikretmemiştir.' buyurdu."[309]

"Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de. Onlar iman etmiş ve Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlardır." (Yûnus, 10/62-63) Müfessir, veli kullar için âyetlerin zikrettiği övgü ifadelerini hadis kanalıyla da ortaya koymaktadır. Ömer (r.a.) Resûlullah'ın şöyle dediğini işitmiştir: "Allah'ın kullarından öyle kullar vardır ki ne peygamber ne de şehittirler. Peygamberler ve şehitler kıyamet günü onların makamlarına gıpta ederler. 'Bize onlardan haber ver ya Resûlullah! Onların amelleri nedir?' dediler. (Resûlullâh) 'Onlar aralarında akrabalık ve birbirlerine

306 Şirbînî, a.g.e., III, 121. (Müfessirin yer verdiği hadislerin kaynağına ulaşılamamıştır.)
307 Ebû Dâvud, "Salat", 121, İbn Mâce, "İkâme", 2.
308 Şirbînî, a.g.e., II, 654.
309 Şirbînî, a.g.e., I, 277. bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 304.

verecekleri mallar olmadan Allah için birbirlerini severler. Allah'a yemin olsun ki yüzleri nurdur ve nurdan minber üzerindedirler. İnsanlar korktuğunda korkmazlar, insanlar hüzünlendiğinde hüzünlenmezler.' dedi."[310]

1.2.5. Sûrelerin ve Âyetlerin Fazileti

Şirbînî'nin Kur'an ilimleriyle tefsirindeki metodunda izah edeceğimiz üzere sûrelerin sonunda faziletlerine dair hadisleri zikretmekte ve bu hadislerin mevzu hadis olduğunu da vurgulamaktadır. Şirbînî bazen de âyetlerin faziletine dair hadislere yer vermektedir.

Müslim ve diğerlerinin Abdullah b. Mesûd'dan naklettiğine göre Resûlullah gece yürüyüşündeyken yedinci semâ olan Sidretü'l-Münteha'ya ulaştı. Yerden yükselen her şey oraya ulaşır ve oradan alınır. Yukarıdan inenler de oraya gelir ve oradan alınır. Dedi ki: *"O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı."* (Necm, 53/16) Altından bir yatak, dedi. Resûlullah'a, beş vakit namaz, Bakara Sûresinin son iki âyeti ve ümmetinden Allah'a şirk koşmayanların bağışlanması olmak üzere üç şey verildi. Rivâyet edilmiştir ki Resûlullah "Kim gece Bakara Sûresinin son iki âyetini okursa ona yeter." buyurmuştur.[311]

Şirbînî, Beydâvî'nin, Zemahşerî'ye tâbi olarak Resûlullah'ın "Kim Cum'a Sûresini okursa, Müslüman şehirlerinde cumaya gelen ve gelmeyenlerin sayısınca on hasenât ecri verilir." buyurduğunu;[312] Sad Sûresiyle ilgili olarak da Resûlullah'ın "Kim Sad Sûresini okursa Allah'ın Davud'un emrine verdiği dağ ağırlığınca on hasenât verir ve onu, küçük ve büyük günahlara ısrar etmesinden korur."[313] kavlini nakletmektedir. Müfessir, her sûre sonunda örneklerini verdiğimiz hadislerde olduğu gibi sûrelerin faziletine işaret eden hadisleri mevzu olduklarını beyân ederek yer vermektedir.

1.2.6. Anlamı Pekiştirme

Şirbînî, *"Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar..."* (Bakara, 2/275) âyetinde geçen faizin haramlığını, Resûlullah'ın "Faizin

---

310 Şirbînî, a.g.e., II, 31. bkz. Ebû Dâvûd, "Büyû", 78.
311 Şirbînî, a.g.e., I, 221-222. bkz. Buhârî, "Tefsîr", 1; Tirmîzî, "Tefsîr", 34.
312 Şirbînî, a.g.e., IV, 312; krş. Zemahşerî, a.g.e., IV, 525.
313 Şirbînî, a.g.e., III, 518; krş. Zemahşerî, a.g.e., IV, 105.

yetmiş kapısı vardır ve Allah katında bunlardan hafif olanı, annesiyle nikâhlanan gibidir."[314] kavliyle[315] vurgulamaktadır.

"Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. "Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru" derler." (Âl-i İmrân, 3/191) âyetinin tefsirinde Şirbînî, "(Hiç kimse) bana Yûnus b. Mettâ'dan daha hayırlı değildir." rivâyetini zikrettikten sonra Allah'ın emri üzerindeki tefekkürü, kalbin ameli olarak ifade etmektedir. Müfessir, bu bağlamda Resûlullah'ın "Bir adam, yatağına sırt üstü yatmıştı. Başını kaldırıp göğe ve yıldızlara baktı. 'Senin Rab ve Hâlik olduğuna şehadet ederim. Allah'ım beni bağışla' dedi. Allah da ona baktı ve onu bağışladı."[316] kavline yer vererek tefekkürün önemine işaret etmektedir.[317]

"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması ve mallarından mehir ve her türlü harcamada bulunması sebebiyle erkekler, kadınlar üzerine yönetici ve koruyucudurlar. Dürüst ve erdemli kadınlar gerçekten itaatli olanlardır. Allah kendi haklarını Kur'ân'da nasıl koruduysa, onlarda öylece kocalarının yokluğunda onların malını, ev sırlarını, namus ve iffetlerini koruyanlardır. Kötü niyetlerinden korktuğunuz kadınlara gelince, önce nasihat edin, vazgeçmezlerse, yataklarında yalnız bırakın ve bununla da yola gelmezlerse, son çare olarak şer'î ölçüyü kaçırmadan dövün. Eğer size itaat ederlerse, onları incitmekten kaçının. Allah gerçekten yücedir, büyüktür." (Nisâ, 4/34) âyetiyle ilgili olarak müfessir, Allah Teâlâ'nın erkeklerin kadınlar üzerinde hâkim olmalarını vehbî ve kesbî olmak üzere iki durumla illetlendirdiğini belirtmektedir. Birincisini "*insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması"* kavliyle zikretmiştir. Bu da erkeklerin kadınlar üzerinde aklın kemâli, tedbirin güzelliği, amellerde ve itaatlerde gücün fazlalığıyla üstün olması sebebiyledir. Bundan dolayı peygamberlik, imamlık ve idarecilik, hükümlerin hepsinde şahitlik, cihat ve Cuma namazının vâcip olması gibi pek çok durum onlara ait kılınmıştır. Allah, ikincisini de "*mallarından mehir ve her türlü harcamada bulunması"* kavliyle zikretmiştir. Şirbînî, bu açıklamalarından sonra Peygamber'in (s.a.v) "Eğer bir kimsenin başkasına secde etmesini emretseydim, kadına,

314 İbn Mâce, "Ticârât, 58.
315 Şirbînî, a.g.e., I, 213.
316 Hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.
317 Şirbînî, a.g.e., I, 315.

kocasına secde etmesini emrederdim."[318] sözünü nakletmektedir. Ayrıca yer verdiği diğer rivâyete göre ensârın ileri gelenlerinden Sad b. Rebî'in (v. 3/625) eşi Habîbe bint Zeyd b. Ebî Züheyr kendisine karşı geldi, kocası da ona tokat attı. Babası da onu Resûlullah'a götürdü, o da "Ona kısas yapsın." buyurdu. Bunun üzerine âyet nâzil oldu. (Resûlullah) "Biz bir karar verdik, Allah da bir karar verdi. Allah'ın dilediği karar daha hayırlıdır." dedi.[319]

Şirbînî, *"Zulme sapmış memleketlerin halkını yakaladığında, Rabbinin yakalaması işte böyledir! Şüphesiz O'nun yakalaması can yakıcı ve şiddetlidir."* (Hûd, 11/102) âyetinin tefsirinde Ebû Musa el-Eş'arî'den (v. 42/662-63) nakledildiğine göre Resûlullah'ın "Şüphesiz ki Allah, zalimlere mühlet verir ve ta ki yakaladığında da kaçmalarına fırsat vermez."[320] buyurduğunu ifade etmektedir.[321]

Nahl 23. âyette ifade edilen Allah'ın kibir taslayanları sevmemesiyle ilgili olarak Şirbînî, tefsirine yine hadisle açılım kazandırmaktadır. İbn Mes'ûd (r.a)'den rivâyet edilmiştir ki Peygamber şöyle buyurmuştur. "Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse cennete giremez. Bunun üzerine bir adam "Ya Resûlullah, bir adam ki elbisesinin güzel olmasını sever." dedi. O da 'Şüphesiz ki Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir, Hakk'ı inkâr etmek ve insanları küçük görmektir' dedi."[322] Müfessir, hadisi naklettikten sonra hadisin izahını da yaparak hakkı inkâr etmenin anlamının, kişinin Hakk'ı işittiğinde kibirlenmesi ve onu kabul etmemesi; insanları küçük görmenin manasının da onları yetersiz bulması ve onları hor görmesi olduğunu belirtmektedir.[323]

1.2.7. Fıkhî Konuları Îzâh

Şirbînî, *"Yetimleri, evlenme çağına gelene kadar deneyin; onlarda olgunlaşma görürseniz mallarını kendilerine verin; büyüyecekler de geri alacaklar diye onları israf ederek ve tez elden yemeyin. Zengin olan, iffetli olmağa çalışsın, yoksul olan uygun bir şekilde yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman, yanlarında şahit bulundurun. Hesap sormak için Allah yeter."* (Nisâ, 4/6) âyetiyle ilgili olarak Nesâî ve diğerlerinin

318 İbn Mâce, "Nikâh", 4; Tirmîzî, "Radâ'", 10.
319 Şirbînî, a.g.e., I, 346.
320 Buhârî, "Tefsîr", 5; Tirmîzî, "Tefsîr", 11; İbn Mâce, "Fiten", 22.
321 Şirbînî, a.g.e., II, 89.
322 Tirmîzî, "Birr ve Sıla", 61.
323 Şirbînî, a.g.e., II, 253.

rivâyetine göre bir adamın, Peygamber'e "Kucağımda bir yetim var, onun malından yiyebilir miyim?" dediğini Peygamber'in (s.a.v) de "İyilikle" diye cevap verdiğini[324] nakletmektedir.[325]

"(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir." (Bakara, 2/185) Yolculukta oruç tutmamaya izin veren bu âyet hakkında âlimler, oruç tutmanın mı yoksa tutmamanın mı faziletli olduğu noktasında ihtilâfa düşmüşlerdir. Şirbînî, kendisine oruç zor gelmesi durumunda oruçlu olmamanın daha faziletli olduğunu vurgulamakta ve bu konudaki görüşleri delilleriyle zikretmektedir. İbn Abbâs, Ebu Hureyre, Urve b. Zübeyr (v. 94/713) ve Ali b. Hüseyin'den rivâyet edildiğine göre yolculukta oruç tutmak câiz görülmemiş ve onlar oruç tutana da kazasının gerektiğini söylemişler ve Peygamberin "Yolculukta oruç tutmak iyilik değildir."[326] kavlini delil getirmişlerdir.[327]

"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almağa daha çok hak sahibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Bakara, 2/228) âyetinin tefsirinde Şirbînî'nin zikrettiği hadisler, âyette ifadesi geçmeyen durumlara işaret etmekte ve hükmü beyân etmektedir. Ebû Dâvûd ve diğerlerinin rivâyet ettiğine göre Resûlullah "Kur' (hayız) günlerinde namazı bırak."[328] buyurmuştur. Diğer naklettiği hadis ise Ebû Dâvûd, Tirmîzî

---

[324] Hadis, Nesâî'nin Sünen'inde Hz. Aişe'den ve diğer kaynaklarda da farklı kanallardan rivâyet edilmektedir. Bu rivâyetlere göre Hz. Peygamberin cevabı "İnsanın yediği şeylerin en temizi, kendi kazancından olanıdır ve kişinin çocuğu, onun kazancıdır." şeklinde geçmektedir. bkz. Nesâî, "Büyû'", 1; İbn Mâce, "Ticârât", 1; Dârimî, "Büyû'", 6. Ebû Dâvûd da bu rivâyete, Hammâd b. Süleymân'ın "İhtiyaç duyduğunuzda" ifadesini ziyâde ettiğini nakletmektedir. bkz. Ebû Dâvûd, "Büyû'", 79.

[325] Şirbînî, a.g.e., I, 326.

[326] Ebû Dâvûd, "Savm", 43; Tirmîzî, "Savm", 18; İbn Mâce, "Siyâm", 11.

[327] Şirbînî, a.g.e., I, 139.

[328] Müslim, "Hayz", 67; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 105; Tirmîzî, "Tahâret", 94, İbn Mâce, "Tahâret", 115. Hadis, benzeri ifadelerle Buhârî'de de geçmektedir. bkz. Buhârî, "Hayz", 19.

ve diğerlerinin rivâyet ettiği hadistir ki bu hadise göre de Peygamber (s.a.v) "Câriyenin talâkı iki boşamadır ve iddeti de iki hayızdır."[329] demiştir.[330]

1.3. Kur'ân'ın Sahâbî Kavliyle Tefsiri

Bilginin kaynağı açısından vahye muhatap olmadığı halde sahâbiye dokunulmazlık zırhının verilmesini eleştiren ve sahâbinin yorumunu ilmî olarak kabul etmeyen bir yaklaşım söz konusudur.[331] Ancak sahâbe, ilim ve takva yönünden aynı derecede yer almamakla beraber peygambere yakın ilk halka olmaları nedeniyle onların görüşleri rivâyet tefsiri açısından ayrı bir ehemmiyet göstermektedir. Sahâbenin rivâyet noktasında önemli olmaları yanı sıra ictihâd etmeleri de dikkate alındığında onların görüşlerinin tefsir ilmi açısından değeri ortaya çıkmaktadır.

Müfessirin Şâfiî mezhebinden olması hasebiyle bu mezhebin sahâbe kavlini hüccet kabul edip etmediği noktasındaki tutumu önem kazanmaktadır. İmâm Şâfiî "*el-Ümm*" adlı eserinde Kitap ve sünnetten sonra muhalefete uğramayan sahâbe kavlini hüccet olarak değerlendirmektedir. Şâfiî mezhebinin delilleri incelendiğinde hüküm, Kitap ve sünnette bulunduğu sürece diğer delillere müracaat edilmemesi dikkat çekmektedir. Onların bu iki delil sonrasında uyguladıkları sıralama ise icmâ, muhâlifi bulunmayan sahâbe kavli, ashabın ittifâk ettiği görüşler ve kıyastır.[332] Şirbînî de tefsirinde Kur'ân ve sünnet kaynaklarını temel kaynaklar olarak ön planda tutmuş ve sahâbe ve tabiûn görüşlerinden de mümkün olduğu kadar istifade etmiştir.

1.3.1. Tefsirinde Yer Alan Sahâbîler

Sahâbeden sık sık nakilde bulunan Şirbînî, genellikle isim zikretmekle beraber bazen de isim vermeden sahâbelerin görüşlerine atıfta bulunmaktadır. Meselâ, *"Kur'an okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın."* (Nahl, 16/98) âyetinin zâhirine göre istiâzenin kıraatten sonra olduğuna delâlet ettiğini ifade etmekte ve sahâbe ve tâbiûnun bu kanaatte olduğunu belirtmektedir. Ve yine tefsirinin devamında bunun

329 Ebû Dâvûd, "Talâk", 6; Tirmîzî, "Talâk", 7; İbn Mâce, "Talâk", 30.

330 Şirbînî, a.g.e., I, 169.

331 bkz. Kırca, Celal, "Tefsirde Yorumun Bağlayıcılığı Problemi", *Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu*, Samsun 1992, s. 91-97.

332 Işık, Kamil, *İslam Hukuk Metodolojisinde Sahabî Kavli*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya 2022, s. 94.

sebebini Kur'ân okuyanın büyük sevap kazanmasına ve bazen okuyanın kalbinde vesveseler hasıl olduğu için istiâzenin bu vesveseleri kaldırmasına dayandırmaktadır. Şirbînî'nin beyân ettiği üzere sahâbe, tâbiûn, onlardan sonra gelen imâmlar ve Mısır fâkihleri de istiâzeyi kırâatin mukaddimesi olarak kabul etmektedir.[333]

Genellikle izaha ihtiyacı olan kelimenin anlamı, ifadeyle neyin kastedildiği gibi durumlarda görüşleri peş peşe vererek izah etmektedir. Bazen de kavli tek başına zikretmektedir. Rivâyetlerle ve farklı görüşlerle eserini zenginleştiren bir müfessir olduğu için sahâbelerden de pek çok isim onun tefsirinde yerini almıştır. Özellikle görüşlerinden daha fazla istifade ettiği sahâbeleri, (Dört halife) Hz. Ebubekir (v.13/634), Hz. Ömer (v. 23/644), Hz. Osman (v. 35/656), Hz. Ali (v. 40/661), Abdullah b. Mes'ud (v. 32/652), Ebû Hureyre (v. 58/678), Abdullah b. Abbâs (v. 68/687) şeklinde sıralayabiliriz.

1.3.2. Sahâbîden Nakilde Bulunduğu Konular

Şirbînî, pek çok konuyu sahâbe kavilleriyle açıklamaktadır. Çalışmamızda, farklı konularda bunun örneklerini zikretmemiz sebebiyle burada bazı örneklendirmelerle konuyu sınırlandıracağız. Müfessir, kelimenin izâhı, âyetin tefsiri, nüzûl sebepleri, hitabın kimlere ait olduğu ve Fıkıh konularının izâhı gibi konular başta olmak üzere âyetlerin tefsirinde sahâbenin görüşlerinden nakilde bulunmaktadır.

İbn Abbâs, *"Peygamberler, Allah'tan yardım istediler ve her inatçı zorba hüsrana uğradı."* (İbrahim, 14/15) âyetinde inatçı olarak tercüme ettiğimiz "عنيد" kelimesinin "haktan yüz çeviren" anlamında olduğunu ifade etmektedir.[334] Nahl Sûresinin 90. âyetinde geçen بالعدل kelimesiyle bazı rivâyetlere göre "Allah'tan başka ilâh yoktur." şehâdetinin kastedildiğini, الفحشاء kelimesinin insan hallerinin en çirkini ve en şerefsizi olan zinâ anlamına geldiğini ve المنكر kelimesinin de şirk ve küfr anlamında olduğunu beyân etmektedir.[335] Ali (r.a.) de *"Ne Kitab ehlinden inkâr edenler ve ne de Allah'a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahibidir."* (Bakara, 2/105) âyetindeki "rahmet" kelimesini nübüvvet anlamıyla; *"Onlardan, "Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik*

333 Şirbînî, a.g.e., II, 291.
334 Şirbînî, a.g.e., II, 196.
335 Şirbînî, a.g.e., II, 287.

ver ve bizi ateş azabından koru" diyenler de vardır." (Bakara, 2/201) âyetinde zikredilen dünyadaki iyiliği sâliha kadınla, ahiretteki iyiliği de cennet ile izah etmektedir.[336]

وَلَيَالٍ عَشْرٍ *"On geceye and olsun."* (Fecr, 89/2) âyetinde on gece ile neyin kastedildiği mübhemdir. Müfessir, farklı görüşleri zikretmek sûretiyle on gecenin geleceği anlam çerçevesini ortaya koymaktadır. Âyette geçen on sayısı, Mücâhid ve Katâde'ye göre Zilhicce'nin onu; Dahhâk'a göre Ramazan'ın ilk on günü; İbn Abbâs'a göre Ramazan'ın son on günü; Yemân b. Rebâb'a göre aşure günü olan ve kendisinde oruçlu olmanın faziletli olduğu Muharrem'in ilk onudur.[337] Şirbînî, naklettiği görüşlerde herhangi bir tercihte bulunmamakta ve âyetteki yeminin ta'zim için olduğunu ifade etmektedir. İzahlarında sahâbe kavli ile tabiîn görüşlerini birlikte vermektedir. Bunu yaparken de verdiğimiz örnekte görüldüğü üzere önce sahâbe görüşlerini yer vermek gibi bir ayrım yapmamaktadır.

"Onlar, diri olmayan cansız varlıklardır! Ne zaman dirileceklerinin de şuuruna varamazlar." (Nahl, 16/21) âyetinin tefsirinde Şirbînî, cansızların şuuru olmadığı için edinilen ilâhların dirilmenin ne zaman olacağını bilmediklerini zikrettikten sonra İbn Abbâs'ın görüşünü nakletmektedir. Ona göre Allah Teâlâ, kendilerine ruhlar vereceği putları diriltecek ve o putlar beraberlerinde şeytanları olarak hep birlikte cehenneme girmekle emr olunacaklardır.[338]

Şirbînî, *"(Yahudiler) "Yahudi olun" ve (Hıristiyanlar da) "Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. De ki: 'Hayır, hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi.'"* (Bakara, 2/135) âyetinin nüzûl sebebi olarak İbn Abbâs'ın kavlini nakletmektedir. İbn Abbâs (r.a.), âyetin, Medine Yahudilerinin reisleri ve Necrân Hristiyanları hakkında nâzil olduğunu ve onların din konusunda Müslümanlara düşman olduklarını söylemektedir. Her fırka kendi dininin hak olduğunu iddia ederek Yahudiler, Hz. Musa'nın en faziletli peygamber, Tevrât'ın en faziletli Kitap ve dinlerinin en faziletli din olduğunu söylemiş ve İsâ'yı, İncil'i, Muhammed'i ve Kur'ân'ı inkâr etmişlerdir. Hristiyanlar da en faziletli olanın kendi peygamberleri, Kitapları ve dinleri

336 Şirbînî, a.g.e., I, 153.
337 Şirbînî, a.g.e., IV, 608.
338 Şirbînî, a.g.e, II, 252.

olduğunu ifade etmiş ve Muhammed ve Kur'ân'ı inkâr etmişlerdir. Her iki fırka da mü'minlere "Bizim dinimize gelin. Din ancak budur." demişlerdir.[339]

"*Böylece biz onu (Kur'an'ı) Arapça bir hüküm olarak indirdik. Sana gelen bu ilimden sonra eğer sen onların heva ve heveslerine uyarsan, Allah tarafından senin için ne bir dost vardır ne de bir koruyucu."* (Ra'd, 13/37) âyetinde hitabın peygambere olup ümmetinin kastedildiğini İbn Abbâs'ın görüşü olarak vermektedir.[340]

"Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, öbürüne (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. İftira ederek ve açık günaha girerek mi verdiğinizi geri alacaksınız?" (Nisâ, 4/ 20) âyetinin tefsirinde Hz. Ömer'den nakilde bulunmaktadır. Hz. Ömer, hatîp olarak ayağa kalktı ve "Ey insanlar! Kadınların mehrini artırmayın. Eğer bu, dünyada bir üstünlük veya Allah katında bir takva olsaydı sizin en evlanız onunla olurdu. Resûlullah kadınlarından hiçbirine on iki okkadan fazla mehir vermemiştir. Bunun üzerine bir kadın ayağa kalkıp ona "Bizi bundan gerçekten men mi ediyorsun? Allah bize mehri kıldı ve Allah Teâlâ 'Onlara kantarlarca mehir vermiş olsanız da verdiğiniz hiçbir şeyi geri almayınız' buyuruyor" dedi. Hz. Ömer bunun üzerine kadının onu görüşünden geri çevirdiğini belirtmiştir.[341]

"Senden fetva istiyorlar. De ki: "Allah, size "kelâle"nin mirası hakkında hükmünü açıklıyor: Çocuğu olmayan bir kişi ölür de kız kardeşi bulunursa, bıraktığı malın yarısı onundur. Eğer kız kardeşi ölür ve çocuğu da bulunmazsa, erkek kardeş ona varis olur. Eğer kız kardeşler iki iseler, (erkek kardeşin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kardeşler erkekli kızlı iseler, o zaman (bir) erkeğe, iki kızın hissesi kadar (pay) vardır. Sapmayasınız diye Allah size (hükmünü) açıklıyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir." (Nisâ, 4/176) âyetinde geçen الكلالة hakkında Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in ihtilâf ettiklerini belirten Şirbînî, Hz. Ebubekir'e göre vâlid dışındaki mirasçı; Hz. Ömer'e göre vâlid ve veled dışındaki mirasçı kastedilmiştir. Ancak Hz. Ömer daha sonra "Şüphesiz ki ben Ömer'e muhâlif olmaktan dolayı Allah'tan hayâ ederim." demiştir.[342]

339 Şirbînî, a.g.e., I, 110.
340 Şirbînî, a.g.e., II, 183.
341 Şirbînî, a.g.e., I, 335.
342 Şirbînî, a.g.e.., I, 404.

"*Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayr (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı."* (Bakara, 2/180) âyetinde hayrın ölçüsünün muğlak bırakılması âyetin izâhını gerektirmektedir. Şirbînî, bu konuda Hz. Aişe'nin rivâyetine yer vermektedir. Hz. Aişe'den rivâyet olunmuştur ki bir adam vasiyet etmek istedi de Hz. Aişe, ona, malının ne kadar olduğunu sordu. "Üç bin" dedi. "Kaç ailen var?" dediğinde de "dört" dedi. O da "Allah Teâlâ, eğer bir hayır bırakmışsa" buyurdu. "Bu ise az bir şeydir ve onu ailene bırak." dedi. Şirbînî, daha sonra Hz. Ali'den gelen rivâyeti nakletmektedir. Bu rivâyete göre de onun efendisi yanında yedi yüz dirhemi olduğu halde iken vasiyette bulunmak istedi. Hz. Ali de onu bundan menederek Allah Teâlâ'nın "Eğer bir hayr bırakmışsa" âyetini okudu.[343]

Şirbînî'ye göre *"İşte onlar, Kur'ân'ı parça parça ettiler de bir kısmına inanıp bir kısmına inanmadılar."* (Hicr, 15/91) âyetinde önceki âyette zikredilen bölen kimselerin sıfatları yer almaktadır. İbn Abbâs, burada Kur'ân'ı parça parça yapan Yahudi ve Hristiyanların kastedildiği ve onların Tevrat ve İncil'e uyanlara iman edip diğerlerini inkâr ettikleri kanaatindedir. Mücâhid'e göre ise Kur'ân'ı parça parça yapıp ayırmışlardır. Âyette "Bakara Sûresi benim, Âl-i İmrân Sûresi benim." diyerek ya da sihir, şiir, yalan ve öncekilerinin hikâyeleri gibi iddialarda bulunarak Kur'ân'la alay ettiklerinin kastedildiği de söylenmektedir.[344]

Müfessir, وَفَاكِهَةً وَاَبًّا *"Meyveler, çayırlar bitirdik."* (Abese, 80/31) âyetinde geçen اَبًّا kelimesinin anlamını izâh ederken İkrime'ye göre insanların yediği الفاكهة kelimesiyle, hayvanların yediği kelimesiyle الأب ifade edilmektedir. Kelimeye "saman" manasının verildiğine de işaret eden Şirbînî, bu konuda Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in kavillerine de yer vererek şu rivâyetleri zikretmektedir: Hz. Ebubekir'e kelimenin anlamı sorulduğunda "Allah'ın kitabı hakkında bilmediğimi söylersem hangi gök beni gölgelendirir ve hangi yer barındırır." diye cevap vermiştir. Hz. Ömer de bu âyeti okuduğunda "Bunu biliyoruz da "ebb" nedir?" diye sormuş sonra elindeki asayı atarak "Bu, Ömer için zorluktur. Ey

343 Şirbînî, a.g.e.., I, 134.
344 Şirbînî, a.g.e., II, 239.

Ömer'in anasının oğlu! Ebben'in ne olduğunu bilmesen ne olur? Kitaptan açıklananlara tâbi olunuz." demiştir.[345]

1.4. Kur'ân'ın Tâbiûn Kavliyle Tefsiri

Bazı âlimler, tabiûnun görüşleri Hz. Peygamberden bizzat alınmadığından hareketle sahâbenin kavliyle yapılan tefsir noktasında değerlendirmemişlerdir. Tâbiûn kavlinin vâcip görülmeyerek ictihâdın mümkün olmadığı durumlarda ehl-i kitaptan nakledilmemiş olması şartıyla alınabileceği ifade edilmektedir.[346] Ancak onların tefsire yaklaşımlarında sahâbelerle olan yakın ilişkileri dikkate alındığında tefsir ilmi için önemli bir köprü oldukları kabul edilmelidir.

1.4.1. Tefsirinde Yer Alan Tâbiîler

Şirbînî, *es-Sirâcü'l-Münîr*'inde Mücâhid b. Cebr (103/721), İkrime (105/723), Katâde b. Diâme (117/735), Saîd b. Cübeyr (95/714), Zeyd b. Eslem (136/753), Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (118/736), İbrâhim en-Nehaî (96/714), Tâvûs b. Keysan (106/724) ve Atâ b. Ebî Rebâh (v. 115/773), Vehb b. Münebbih (v.124/741) Muhammed b. es-Saib el-Kelbî (v.146/763) gibi pek çok tabiûnun görüşlerini zikretmektedir.

1.4.2. Tâbiûndan Nakilde Bulunduğu Konular

Şirbînî'nin, kelimenin anlamı,[347] zamirin açıklanması,[348] mübhemin beyânı[349] ve nüzûl sebeplerinin bildirilmesi[350] gibi konular başta olmak üzere pek çok tâbiûndan nakilde bulunduğu görülmektedir.

Şirbînî, mübhem kalan bir kelime ya da ifadenin anlamını izah için tabiunun görüşlerinden istifade etmektedir. Müfessir, *"Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır."* (Bakara, 2/168) âyetindeki "خطوات" kelimesinin Zeccâc'ın söylediği gibi[351]

---

345 Şirbînî, a.g.e., IV, 553.
346 Zehebî, a.g.e., I, 129-130.
347 Şirbînî, a.g.e., II, 196.
348 Şirbînî, a.g.e., II, 276.
349 Şirbînî, a.g.e., I, 130
350 Şirbînî, a.g.e., I, 142.
351 bkz. Zeccâc, a.g.e., I, 241.

şeytanın yollarının veya Ebû Ubeyde'nin beyân ettiği üzere yapanı hakir düşüren günahlarının kastedildiğini ve "Böylece haram ve şüpheye ya da helâli haramlaştırma veya haramı helâl görmeye girersiniz." anlamının ortaya çıktığını zikretmektedir.[352]

Şirbînî, "Allah'ın ruhu" ifadesini izah ederken İbn Abbâs'a göre "Allah'ın rahmeti", Katâde'ye göre "Allah'ın fazlı" ve İbn Zeyd'e göre "Allah'ın dermanı" anlamlarına geldiğini ifade etmekte ve bu konuda re'yini ya da tercihini belirtmemektedir.[353]

"Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma." (İsrâ, 17/26) İbn Mes'ûd'a göre âyette geçen saçıp savurmak, malı hakkın dışında infâk etmektir. Cömertlik ise malın hukuku konusunda Allah'ın emrine tâbi olmaktır. Mücâhid de bu konuda malının hepsinin hakka harcanması durumunda bunun israf olmayacağını ve bâtıl üzere olursa saçıp savurma olacağını ifade etmektedir.[354]

Müfessirin verdiği bilgilere göre *"Şüphesiz biz seni hak ile; müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin."* (Bakara, 2/119) İbn Keysân, âyetteki "حق" kelimesiyle İslâm ve şeriatının kastedildiği görüşündedir.

"Bu ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir." (İbrahim, 14/25) âyetteki "حين" kelimesi, lügatte vakit anlamına gelmekte olup az ve çoğa ıtlak olunur. Bunun miktarı konusunda ise ihtilâfın olduğunu belirten Şirbînî, Mücâhid'e göre tam bir senenin murad edildiğini ifade etmektedir. Çünkü hurma ağacı her sene bir defa meyve verir. Katâde'ye göre ise altı ay kastedilmiştir. Rebi' ise seher vakti ve akşamın geç saatlerinin murad edildiği kanaatindedir. Çünkü hurma, gece gündüz, yaz kışır yenir.[355]

Şirbînî, Vehb b. Münebbih'ten İsrâiliyyât konusunda zikredeceğimiz üzere pek çok İsrâilî haber nakletmiştir. Bu haberlerin dışında da Hz. Yûnus peygamberin halkının

352 Şirbînî, a.g.e., I, I28.
353 Şirbînî, a.g.e., II, 148.
354 Şirbînî, a.g.e., II, 334.
355 Şirbînî, a.g.e., II, 202.

azabın ilk işaretleriyle beraber imân etmeleri,[356] cinlerin genel özellikleri[357] gibi farklı konularda da nakilde bulunduğu tabiîlerdendir.

Yine müfessirin verdiği malumatlara göre Süddî, temiz hayatın ancak kabirde olacağı görüşündedir. Çünkü mü'min, ancak dünya sıkıntısı ve yorgunluğundan ölümle dinlenmektedir.[358] İbn Cüreyc'den cehennemin tabakalarını cehennem, lezâ, hutame, saîr, sakar, cehîm olarak zikreden Şirbînî, cehennemin her tabakasında bir gurubun yer aldığını ifade ettikten sonra Dahhâk'tan verdiği bilgiye göre birinci tabakada günahları ölçüsünde cehenneme girip sonra çıkan tevhid ehli vardır. İkinci tabakada Hristiyanlar, üçüncü tabakada Yahudiler, dördüncü tabakada Sabiîler ve beşinci tabakada Mecûsiler bulunmaktadır.[359]

Şirbînî bazen de nüzûl ile ilgili olarak tâbiûndan rivâyette bulunmaktadır. Meselâ, Mücâhid'den Hz. Muhammed'in Kâbe'ye dönmek istediğini Cibril'e bildirdiğini, onun da bunu Allah'tan istemesi gerektiğini söylemesine rağmen Peygamberin (s.a.v) edebinin kemâlinden dolayı beklemeyi tercih ettiğini ve bunun üzerine de kıblenin değişmesiyle ilgili Bakara 144. âyetin indiğini belirtmektedir.[360] Bakara 187. âyetin ensârdan bir adam hakkında indiğini belirten Şirbînî, bu konuda İkrime'den verdiği nakle göre bu adam Ebû Kays'dır. Oruçluyken çalışıyordu. Akşam olunca bir hurmayla ailesine gitmiş ve eşinden yemek getirmesini söylemiş, o da ona bir şeyler getirmek istemiştir. İslâm'ın ilk zamanlarında kim akşam namazını kılar ya da uyursa ona yemek ve içmek haram olurdu. Eşi de geldiğinde uyuya kaldığı için oruçlu olarak sabahlamış ve günü yarılamışken bayılınca Resûlullah'a durumu bildirdi. Bunun üzerine de âyet nâzil olmuştur.[361]

Müfessir, İbn Âdil'den verdiği bilgiye göre Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten kopardıklarını yaprakla üzerlerini örttükleri ağacın incir ağacı olduğunu zikretmektedir.[362]

---

356 Şirbînî, a.g.e., II, 43.
357 Şirbînî, a.g.e., II, 225.
358 Şirbînî, a.g.e., II, 291.
359 Şirbînî a.g.e., II, 229.
360 Şirbînî, a.g.e., I, 115.
361 Şirbînî, a.g.e., I, 142.
362 Şirbînî, a.g.e., II, 541.

Şirbînî, *"Şafağa yemin ederim."* (İnşikâk, 84/16) kavlindeki "şafak" ile kastedilen vecihleri sıralamaktadır. Mücâhid'e göre gündüzün tamamıdır. İkrime, gündüzün dışında kalandır, der. İbn Abbâs ve müfessirlerin çoğu, güneş doğduktan sonra ufukta kalan kızıllık olduğu kanaatindedir. Bir gurup da bu kızıllığı takip eden beyazlık olduğu görüşündedir.[363]

1.5. İsrailiyyâta Yer Vermesi

Kur'ân, insanın Allah ile ve insan ile olan ilişkisini dünyevî ve uhrevî çizgide düzenlemeye çalışan kutsal kitabımızdır. Bunu te'sis ederken de hedef olarak mesaj merkezli hareket ederek ve ayrıntılardan uzak kalarak üslubunu ortaya koymaktadır.

İsrâiliyyâtın ıstılâh ve muhtevası yönünden geçirdiği tarihî süreç, bu yönde gelen rivâyetlerin kabul ve red edilmesi noktasındaki eleştiriler, Kitâb-ı Mukaddes'ten yapılan nakillerin bir ihtiyaç olup olmadığı ve bununla beraber ortaya çıkan yöntemsel problemler pek çok çalışmayı vücuda getirmiştir.[364]

İsrâiliyyât, İsrâilî kaynaklardan rivâyet edilen kıssa ve hadiseler anlamındadır. İsrâil kelimesi Yakub'un (a.s.) lakabı olup daha sonra onun zürriyetinden olan herkese nispet olunmuştur. Zahirî olarak tefsir için Yahudilik kastedilse de bununla Yahudi ve Hristiyan kültürlerinden tefsirde etkisi görülen her şey anlamında daha şümullü bir alan kastedilmektedir.[365] Yahudî kaynaklı bilgiler "İsrâiliyyât", Hristiyan kaynaklı bilgiler "Mesihiyyât" kavramı içerisinde yorumlanmakla beraber genel olarak diğer din ve kültürlerden gelen bilgi aktarımı bu kavram yörüngesinde değerlendirilmektedir.

İsrâiliyyât, İslâm'a uygun olup olmaması bakımından İslâm'a uygun olan İsrâiliyyât, İslâm'a uygun olmayan İsrâiliyyât ve tasdik ve tekzib edilemeyen İsrailiyyât olmak üzere üç gurup içinde değerlendirilmektedir.[366]

İsrâiliyyât karşısında müfessirlerin tutumu farklı yaklaşımlar içinde şekillenmiştir. Bazı müfessirler, bu haberlerin Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada lüzumlu

---

363 Şirbînî, a.g.e., IV, 580.

364 bkz. Kaya, Mesut, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, İSAM Y., İstanbul 2018; Yıldız, Mustafa, *Tefsirde İsrâiliyyat ve Kitab-ı Mukaddes'e Yaklaşımlar -Tahir b. Aşûr Örneği-*, Fecr Y., Ankara 2022; Döner, Ertuğrul, *Tefsirde İsrâiliyyâtın Kaynak ve Bilgi Değeri*, Ankara Okulu Y., Ankara 2015.

365 Na'nâ'a, Remzi, *el-İsrâiliyyât ve Eserüha fî Kütübi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 1970, s. 71-73.

366 Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Diyanet İşleri Başkanlığı Y., Ankara ts., s. 9-18.

olmadıklarını kabul ederek İsrâiliyyâttan uzak durmuşlardır. Bazı müfessirler de İsrâilî haberleri almaktan imtina etmemişlerdir ki bu müfessirlerin İsrâiliyyâta yaklaşımı da aynı doğrultuda bulunmamaktadır. Kimisi her türlü İsrâilî haberi senet ve metin bakımından tahkik etmeden İslâm dininin içine dâhil etmeye kalkmış, kimisi de bu tahkikin yönlendirmesiyle hareket etmiştir.

İsrâliyyata dair pek çok rivâyetin tefsir kaynaklarında yer aldığı görülmektedir. Nitekim bazı müfessirlerin tefsirinde İsrâiliyyâta yer vermeleri ve bazı noktalarda tenkitte bulunurken bazı rivâyetleri de eleştirmeksizin nakletmeleri, İsrâliyyâtı bir kaynak olarak kabul etmektir. Bununla beraber İsrâiliyyâtı tamamen hurafeler manzumesi olarak görülmemesi için bilginin varoluş koşullarından bağımsız kalmamasını öngören değerlendirmeler de dikkate alınmalıdır. Nitekim konuyla ilgili çalışması olan Ertuğrul Döner, İsrâliyyât türü rivâyetlerin bugünkü akıl terazisine çıkarılmasını eleştirmekte ve kelimelerin anlamından hareketle İsrâiliyyâtın yanlış değerlendirildiğini ifade etmektedir. Erken dönemlerde Ehl-i Hadis ve Selef ulemasının, ilmi, hadis ve rivâyetler manasında; hikmeti de Yahudilik gibi eski kültürlerle irtibatlandırmalarına dikkat çekerek bu tür haberlerin en azından erken dönem İslâm geleneğindeki değerine vurgu yapmaktadır. Hatta İsrâiliyyâtın, Kur'ân tefsirinden tamamen çıkarılmasını da İslâm tefsir mirasının imhâsı olarak kabul etmekte ve bu tür haberlerin, Kur'ân ile diğer kutsal kitaplarla metinler arası ilişkiyi daha belirgin kılma imkânı verdiğini belirtmektedir.[367]

Şirbînî'nin İsrâiliyyâta çok fazla yer vermesi, tefsirinin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.[368] Daha önce de belirttiğimiz üzere pek çok alanda ilim tahsil eden ve bu ilimlerin icâzetini alan bir âlim olmasına rağmen tefsirinde bu ilimler üzerindeki görüş ve tercihlerini çok fazla konuşturmadığı halde İsrâilî bilgileri dikkat çekecek noktada tutması ilginçtir. Bu nedenle *es-Sirâcü'l-Münîr*'de İsrâiliyyâtın yerini doğru anlamak ve yorumlamak için Şirbînî'nin tefsirinde yer alan İsrâilî haberleri öncelikle kaynakları noktasında ele aldık. Daha sonra İsrâiliyyâtı bir yöntem olarak kullanmasını

367 Ayrıntılı bilgi için bk. Döner, a.g.e., s. 250-273.

368 Abdulhamit Birışık, İsrâiliyyâtı bilgi olarak nakleden ve yer yer eleştiren müfessirler arasında Hatîb eş-Şirbînî'yi de zikretmektedir. Birışık, Remzi Na'nâa'nın eserini kaynak göstererek Hatîb eş-Şirbînî'nin *es-Sirâcü'l-münîr*'inde İsrâiliyatın yer almakla birlikte bunların sayısının fazla olmadığını da belirtmektedir. Ancak verdiği kaynağı incelediğimizde biz böyle bir bilgiye ulaşmadık. bkz. Birışık, Abdulhamit, "İsrâiliyat", *DİA*, TDV Y., İstanbul 2001, XXIII, 201.

örneklendirmelerle izah ettik. Son olarak İsrâiliyyât karşısındaki tutumunu değerlendirmeye çalıştık.

1.5.1. Kaynakları

Şirbînî, *es-Sirâcü'l-Münîr*'inde sık sık İsrâilî haberlerden nakillerde bulunmaktadır. Bu tür haberlerde genellikle isim zikretmediği için yer verdiği İsrâilî bilgilerin beslendiği kaynaklar da kısmen meçhul kalmıştır. Ancak zaman zaman verdiği bilgiler ışığında ona rehberlik eden kaynaklardan bahsetmemiz mümkündür. Müfessirimizin tefsirinde İsrâiliyyât, hadis ve Tevrat kaynaklı olabileceği gibi genellikle zikrettiği râvilere ve nakilde bulunduğu tefsir kaynaklarına dayanmaktadır.

Şirbînî, *"İblis onları biri cennette diğeri yeryüzünde olmak üzere iki defa aldattı."* şeklindeki hadisi Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın çocuklarına isim koyarken onları aldatmasına dair zikredilmektedir.[369] Dâbbe'nin hadiste "Uzunluğu altmış ziradır. Ne isteyen ona yetişecek ne de kaçan kurtulacaktır." şeklinde geçtiğini belirtmekte[370] ve başka bir hadise göre de arş meleklerinden her meleğin yüzünün adam, aslan, öküz ve baykuş şeklinde olduğunu ifade etmektedir.[371] Müfessir, İsrâiliyyâtın sıhhat dereceleri noktasında da açıklayacağımız üzere bu hadislerin rivâyet zincirleri ve sıhhat dereceleri hakkında bilgi vermemektedir.

Tefsirinde bazen bir kelimenin izahında bazen de âyetin Tevrat metniyle karşılaştırılmasında Tevrat'a atıfta bulunmaktadır.

"Güneşin battığı yere varınca, onu siyah balçıklı bir su gözesinde batar (gibi) buldu. Orada (kâfir) bir kavim gördü. 'Ey Zülkarneyn! Ya (onları) cezalandırırsın ya da haklarında iyilik yolunu tutarsın.' dedik." (Kehf, 18/86.)

Şirbînî, bu âyetteki bir kelimenin okunuşu ve dolayısıyla anlam farklılığı hakkında İsrâilî bilgiyi de kullanmaktadır. Abdullâh b. Abbâs, Muâviye b. Ebî Süfyân (v. 60/680) yanındayken Muâviye, kelimeyi sıcak anlamında "حمية" şeklinde okumuş, bunun üzerine İbn Abbâs balçık manasında "حمئة" demiştir. Muâviye, Abdullah b. Ömer b. Hattâb'a (v. 73/693) "Nasıl okuyorsunuz?" diye sorduğunda "Müminlerin emirinin okuduğu gibi."

369 Şirbînî, a.g.e., I, 264.
370 Şirbînî, a.g.e., III, 121.
371 Şirbînî, a.g.e., III, 563.

diye cevap vermiştir. Sonra Kâ'b el-Ahbâr'a (v. 32/652-653) "Güneşin nasıl battığını görüyorsun?" diye sormuş, o da "Su ve balçıkta. Tevrat'ta onu biz bu şekilde buluyoruz." demiştir.[372]

Kâ'b el-Ahbâr'dan rivâyet edildiğine göre Tevrat'ta Allah, sevgiyi gökten indirene kadar yeryüzünde hiç kimseye sevgi yoktur. O, sevgiyi sema ehline sonra da yeryüzü ehline indirmiştir. Bunun tasdiki de Kur'ân'da *"Şüphesiz iman edip iyi işler yapanlar var ya Rahman onlar için sevgi kılacaktır."* (Meryem, 19/96) âyetidir.[373] Şirbînî, Kâ'b el-Ahbâr'ın Tevrat'ın sonunun Hûd sûresinin sonu ile aynı olduğunu söylediğini de nakletmektedir.[374] Hûd sûresinin son âyetlerine baktığımızda Allah'ın insanları tek bir ümmet yapmaması, Allah'ın bağışladığı kimseler dışında cehennemin dolacağı, peygamberlerle öğüt verildiği, göklerin ve yerin gaybını Allah'ın bildiği ve insanların yaptıklarından ve yapacaklarından habersiz olmadığı buyurulmaktadır.[375] Tevrat'ın son bölümünde ise kirli olanın kirli, doğru olanın doğru, kutsal olanın da kutsal kalması, herkese yaptığının karşılığının verileceği ve Tanrı'nın sözlerine bir şey katılmaması gerektiği anlatılmaktadır.[376] Kanaatimizce sadece karşılığın verilmesi noktasında benzerlik görülmektedir.

Şirbînî, İsrâiliyyâtı pek çok rivâyetle tefsirine taşımış bir müfessirdir. Ancak İsrâilî haberlere yer verirken belirli bir disiplinle hareket etmediği görülmektedir. Bunların içinde hadis ve Tevrat kaynaklı haberler çok az yer almaktadır. Diğer İsrâilî haberler ise genellikle bazı râvilere dayanmakta olup bazı haberler ise isim zikredilmeksizin nakledilmektedir. Eserinde "قيل" lafzıyla zikrettiği ya da "Râviler demiştir ki…" kavliyle meçhul bıraktığı rivâyetler de vardır. [377]

İsrâiliyyâta dair verdiği haberlerin râvilerini belirleyecek olursak sahâbelerden Abdullah b. Abbâs, Ebû Hureyre (v. 58/678); tâbiûndan Kâ'b el-Ahbâr, Vehb b. Münebbih (v. 114/732), es-Süddî (v. 127/745); etbâu't-tabiînden Muhammed b. Sâib b.

372 Şirbînî, a.g.e., II, 444.
373 Şirbînî, a.g.e., II, 493.
374 Şirbînî, a.g.e., II, 98.
375 Hûd 11/118-123.
376 Ayrıntılı bilgi için bk. *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma*, 2. Basım, Yeni Yaşam Y., İstanbul 2012.
377 bkz. Şirbînî, a.g.e., I, 264.

el-Kelbî (v. 146/763), İbn Cüreyc (v. 150/767), Mukâtil b. Süleymân isimlerini zikredebiliriz.

Şirbînî'nin, İbn Abbâs'tan ve diğerlerinden şeklinde ifade ettiği rivâyete göre Firavun'un erkek çocuğu yoktu. Ciddi bir cilt hastalığı olan cömert bir kızı vardı. Her gün Firavun'a üç isteğini iletiyordu. Firavun, Mısır'ın bütün doktorlarını toplayıp onu iyileştirmelerini istemiş, onlar da güneşin doğduğu bir vakitte denizin karşısından gelen bir insandan tükürük alıp onu cilde sürmeleri durumunda kurtulabileceğini söylemişlerdi. Pazartesi olunca Firavun, karısı Asiye ile Nil'in kenarına gitti ve dalgaların savurduğu bir sandukayı gördüler. Bu sandukayı açmayı ve kırmayı başaramadılar. Asiye, sandukanın oyuğunda bir nur fark etti ve daha sonra sandukayı açtı. Beşikte, iki gözünün arasında bir nur bulunan küçük bir bebeğin olduğunu fark ettiler. Allah Teâlâ, onun rızkını süt emdiği başparmağında vermişti. Allah Teâlâ, Asiye'nin kalbine Musa için bir muhabbet verdi ve onu, Firavun'a da sevdirdi. Çocuğu sandukadan çıkardıklarında Firavun'un kızı, onun tükürüğünden cildine sürünce hastalığı geçti. Bunun üzerine çocuğu kurtardı ve göğsüne bastırdı. Ancak Firavun'un kavminden kışkırtıcılar "Ey Melik! İşte İsrâîloğulları'nın kendisinden kaçınması gereken çocuk, bu çocuktur." dediler. Firavun kaygılanıp onu öldürmek istedi. Asiye "Bu, benim ve senin gözbebeğindir." dedi ve onu bağışlamasını istedi. Firavun da onu eşine hibe etti ve "Bana gelince ona ihtiyacım yok." dedi.[378]

İsrailiyyâttan sık sık haber veren tabiîlerden Vehb b. Münebbih'ten aktardığı bilgiye göre de Zülkarneyn, Rum asıllı bir adamdır.[379] Yine Vehb b. Münebbih'ten Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya (a.s.) şöyle dediğini nakletmektedir: "Sözümü dinle, tavsiyemi tut. Peygamberlik görevini tebliğ et. Çünkü sen, gözüm ve kulağımsın. Elim ve gözüm seninle beraberdir. Peygamberlikteki gücün tam olsun diye sana saltanat örtüsünü giydirdim. Seni nimetlerimle şımarıklık eden, ilâhî tuzağa karşı kendini emin hisseden, hakkımı ve rubûbiyyetimi inkâr edecek şekilde dünyaya aldanmış zayıf insanlarıma gönderiyorum. Celâlime yemin ediyorum ki kendimle mahlûkatım arasına koyduğum hüccet olmasaydı onu bir Cebbâr yakalayışıyla yakalardım. Bu bana kolaydır da. O, gözümden düştü. Ona, peygamberliğini tebliğ et. Onu, Bana ibadete çağır, gazabımdan sakındır ve ona sözü yumuşak olarak söyle. Dünyanın süsüne aldanmasın. Çünkü onun

378 Şirbînî, a.g.e., III, 131.
379 Şirbînî, a.g.e., II, 447.

ipi benim elimdedir. Onun göz açıp kapamasını, nefes alıp vermesini mutlaka bilirim...” Vehb b. Münebbih’in bu sözü uzundur. Sözünün sonunda şöyle der: “Hz. Musa (a.s), yedi gün sustu, konuşmadı. Sonra kendisine melek geldi ve “Rabbine cevap ver.” dedi.[380]

İsim zikretmeksizin naklettiği rivâyetlerin çok fazla olduğu görülmektedir. Örneğin, *“Derken nefsi onu kardeşini öldürmeye itti de (nefsine uyarak) onu öldürdü ve böylece ziyan edenlerden oldu. Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten âciz miyim ben?” dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu.”* (Mâide, 5/ 30-31) âyetinin tefsirinde Habil ve Kabil kıssasıyla ilgili olarak bilginin kaynağını vermeksizin nakilde bulunmakta ve meseleye şöyle bir izah getirmektedir. Rivâyet edilir ki Kabil, Habil’i öldürünce bedeni simsiyah kesilmişti. Yeryüzünde kan dökülmüş oldu. Hz. Âdem, Mekke’den döndükten sonra kardeşini sorunca da “Ben onun vekili değilim.” cevabını verdi. O da “Bilakis onu öldürdün ve bu yüzden beden simsiyah oldu.” dedi. “Öldürdüysem kanı nerede?” diye sordu. Allah o günden sonra ebedi olarak kan dökmeyi haram kıldı. Başka bir rivâyete göre de Hz. Âdem, onun öldürülmesinden sonra yüz sene gülmedi.[381]

Bunların dışında Mukâtil ve Alî b. Muhammed el-Hâzin[382] (v. 741/1341) gibi bazı tefsirleri kaynak olarak göstererek İsrâilî haberler naklettiği gibi İsrâilî haberleri reddetme konusunda Fahreddîn er-Râzî tefsirinden istifade etmiştir. Bu nedenle bu eserleri de *es-Sirâcü’l-Münîr*’in İsrâiliyyât noktasındaki kaynakları içerisinde değerlendirebiliriz.

1.5.2. İsrâiliyyâtı Bir Yöntem Olarak Kullanması

Şirbînî, yerden çıkarılacak olan dâbbenin ne olduğu,[383] İdris peygamberin yüce bir makama yükseltilmesi,[384] kıyamet günü,[385] ateşin Hz. İbrahim için esenlik olması,[386]

380 Şirbînî, a.g.e., II, 507.
381 Şirbînî, *a.g.e.*, I, 429-430.
382 Şirbînî, a.g.e., III, 563.
383 Şirbînî, *a.g.e.*, III, 121-123.
384 Şirbînî, *a.g.e.*, II, 478.
385 Şirbînî, *a.g.e.*, III, 553.
386 Şirbînî, *a.g.e.*, II, 566-567.

İrem,[387] Yecüc ve Mecüc[388] ve Levh-i Mahfûz[389], ruhun anlamı,[390] arş meleklerinin vasıfları,[391] Hz. Süleyman'ın kuş dili bilmesi,[392] Hz. Musa kavminin Allah'ı açıkça görmek istemeleri[393] gibi pek çok konuda İsrâilî haberlere sık sık yer vermektedir. Şirbînî'nin, bu tür haberleri itikâdî ve amelî mevzularda, kıssaların açıklanmasında, kelimenin izâhında, muhatabın belirlenmesinde, müteâbihlerin yorumlanmasında yöntem olarak kullandığı görülmektedir.

"Allah, sizi bir tek nefisten yaratan ve kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir. (İnsan) eşiyle birleşince eşi hafif bir yük yüklenir (gebe kalır) ve (bir müddet) onu taşır. Gebeliği ağırlaşınca her ikisi de Rableri Allah'a, "Eğer bize iyi ve sağlıklı bir çocuk verirsen, elbette şükredenlerden olacağız." diye dua ederler. Fakat Allah onlara iyi ve sağlıklı bir çocuk verince de Allah'ın kendilerine verdiği çocuk konusunda O'na ortaklar koşarlar. Allah, onların ortak koştukları şeylerden yücedir." (A'râf, 7/189-190)

Müfessir, bu âyet hakkındaki İsrâilî haberi de "kîle" (Denilmiştir ki...) lafzıyla nakletmektedir. Hz. Havva hamile kaldığında İblis, adam sûretinde gelerek ona "Karnındakini idrâk ediyor musun? Belki bir hayvan ya da bir köpektir, nereden çıkacağını biliyor musun?" dedi. Bundan korktu ve Âdem'e bahsetti ve ikisi de bundan hüzünlendi. Bunun üzerine Hz. Âdem, Hz. Havva'ya döndü ve "Benim Allah katında bir menzilim var. Şayet Allah'tan onu senin gibi bir varlık kılmasını ve sana onun doğumunu kolaylaştırmasını istersen adını "Abdülhâris" koymalısın." dedi. İblis'in ismi, melekler katında "Hâris" idi. Hz. Havva da böyle yaptı ve onu doğduğunda adını "Abdülhâris" koydu. Şirbînî, âyet hakkında İbn Abbâs'tan verdiği rivâyete göre de Hz. Havva doğurdukça adını Abdullah, Ubeydullah ve Abdurrahman koymuş ve onlara ölüm isabet etmiştir. Bunun üzerine İblis onlara gelip çocuğun yaşaması için adını "Abdülhâris" koymalarını söylemiştir de onlar da ona bu ismi vermişler ve çocuk da yaşamıştır. Hadiste de bu durum "İblis onları biri cennette diğeri yeryüzünde olmak üzere iki defa aldattı." şeklinde geçmektedir. Saîd b. Müseyyeb (v. 94/713) ve Mücâhid b. Cebr (v. 103/721)

387 Şirbînî, *a.g.e.*, IV, 610.
388 Şirbînî, *a.g.e.*, II, 447.
389 Şirbînî, *a.g.e.*, IV, 589.
390 Şirbînî, *a.g.e.*, II, 370.
391 Şirbînî, *a.g.e.*, III, 563.
392 Şirbînî, *a.g.e.*, III, 90-91.
393 Şirbînî, *a.g.e.*, I, 71.

gibi pek çoğunun görüşü de bu yöndedir. Bu durumu da Ferrâ' el-Beğavî'nin görüşünü[394] savunarak izah etmektedir. İbadette bir şirk yoktur. Hâris, çocuğun kurtulmasının ve ümmetin selametinin sebebidir.[395]

"Hani Mûsâ kavmine, "Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor." demişti. Onlar da, "Sen bizimle eğleniyor musun?" demişlerdi. Mûsâ, "Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım." demişti." (Bakara, 2/67)

Şirbînî, âyette geçen inek kesme emrinin hikmetine dair İsrâiliyyâta başvurmuştur. İsrailoğulları içinde zengin bir adam ve onun fakir bir amcaoğlu olmasından bahsetmektedir. Onun dışında vârisi yoktur. Bu adam mirasını almak için onu öldürmüş ve onu başka bir köye taşımıştır. Sonra onu kapıya koyarak sabah olunca diyetini istemiştir. Bunun üzerine insanlar Musa'dan Allah'a dua etmesini istemişler o da Allah'a dua etmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ inek kesmelerini ve ondan bir parçayı dirilmesi için ölene vurmalarını emretmiştir. Bunun üzerine Musa "Şüphesiz ki Allah sizden ineği kesmenizi emretti." demiştir.[396]

"Tevrat indirilmeden önce, İsrail'in (Yakub'un) kendisine haram kıldığı dışında, yiyeceklerin hepsi İsrailoğullarına helâl idi. De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Tevrat'ı getirip okuyun." (Âl-i İmrân, 3/93)

Şirbînî, âyetin tefsirinde Mukâtil ve Kelbî "Bu taam, devenin eti ve sütüdür. Bunun sebebi, şüphesiz Hz. Yakub, şiddetli hastalanmıştı ve hastalığı uzun sürdü. Allah, hastalığını iyileştirirse en sevdiği yiyecek ve içeceği kendisine haram kılmayı adadı. Bu, onun sevdiği idi ve onu haram kıldı." demiştir. İbn Abbâs, doktorların deve etinden uzak durmasını tavsiye ettiklerini ve onun da bu nedenle onu kendisine haram kıldığı görüşündedir. İsrâiloğullarına haram olan bu yiyeceğin durumu hakkında Tevrat'ın nüzûlünden sonra ihtilâf etmişlerdir. Süddî "Allah, Tevrat'ta onlara nüzûlünden önce haram kıldığını yine haram kılmıştır." der. Dahhâk "Bundan onlara haram olan bir şey

394 bkz. Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', *Tefsîru'l- Beğavî Me'âlimü't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullâh en-Nemîr, Osmân Cum'a Dâmiriyye ve Süleyman Müslim el-Harş, Dâru Teybe, Riyâd 1409/1989, III, 313.

395 Şirbînî, a.g.e., I, 264.

396 Şirbînî, a.g.e., I, 78.

olmadı. Ancak onlar babalarına tâbi olarak kendilerine haram kıldılar, sonra onun haram oluşunu Allah'a izâfe ettiler ve Allah'a yalan isnâd ettiler." kanaatindedir.[397]

Şirbînî, *es-Sirâcü'l-Münîr*'inde özellikle Kur'ân kıssalarını tefsir ederken İsrâilî haberleri sık sık zikretmektedir. Vehb b. Münebbih'den Hz. Eyyûb kıssasıyla ilgili olarak yer verdiği rivâyete göre İblis'e gökten hiçbir yer kapalı değilken Hz. İsa göğe çıkarıldığında bunlardan dördü ve Hz. Muhammed peygamber olarak gönderildiğinde ise göğün tamamı ona kapatılmıştır. İblis, Hz. Eyyûb'ün istiğfarını duyunca Allah'a gitmiş ve ona sıkıntı ve bela verdiğinde nankörlük edeceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Allah da İblis'e onu Hz. Eyyûb'ün malına musallat kıldığını bildirmiştir. Becerikli şeytanlardan birisi onun çobanlarına ve develerine gitmiş ve yer altından her şeyi yakan kasırgalar fışkırtmış ve her şeyi bitirmiştir. İblis, çobanlardan birinin kılığına girerek namaz kılarken bulduğu Hz. Eyyûb'e namaz sonrası itaat ettiği Allah'ın ona neler yaptığını anlatmıştır. Peygamber ise ona malı verdiğinde de aldığında da hamdın ona ait olduğunu ve çırılçıplak yaratıldığı gibi o şekilde de haşr olacağını ifade edince İblis üzülerek dönmüştür. Daha sonra evlatlarına musallat olmak için Allah'tan izin isteyen İblis yine Hz. Eyyûb'ün teslimiyetiyle karşılaşmıştır. Bunun üzerine Allah'tan onun bedenine musallat olmak için izin istemiş ve Hz. Eyyûb'ün tüm vücudunda siğil ortaya çıkmış ve kaşıntı başlamıştır. Saçları dökülüp vücudu paramparça olduğunda eşi hariç yanında kimse kalmamış ve Hz. Eyyûb de lütfun Allah'a ait olduğunu ancak bu hale gelmesinin sebebi olan günahını bilmek istediğini belirterek ölümün kendisine daha güzel olacağını söylemiştir. Bu rivâyetin devamını da nakleden Şirbînî, rivâyetin sonunda Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiğini ve Hz. Eyyûb'ü bağışladığını bildirmektedir.[398]

"O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için henüz arşı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyle iken "Ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz." desen, inkârcılar "Mutlaka bu, apaçık bir büyüdür." derler." (Hûd, 11/7)

Şirbînî, âyette zikredilen yaratılışı İsrâilî haberle izah etmektedir. Ka'b'dan verdiği habere göre Allah, yeşil yakutu yarattı. Ona heybetle bakınca o suya dönüştü. Sonra rüzgârı yarattı. Su, onun sırtına bindi. Bunun üzerine arşı da suyun üzerine koydu.

397 Şirbînî, *a.g.e.*, I, 267.
398 Şirbînî, *a.g.e.*, II, 573-577.

Ebû Bekir Esam (v. 200/816) da Allah Teâlâ'nın "arşı suyun üzerinde iken…" kavlinin manasını Arapların "Gök, yerin üzerinde" kavillerine benzetmekte ve birisinin diğerine bağlı olduğu manasına gelmediğini ifade etmektedir. Hamza (v.?) da "Allah (c.c.), arşı suyun üzerinde kıldı, sonra göğü, yeri ve kalemi yarattı. Onunla yarattığını ve yarattığından olanı yazdı. Sonra bu kitap, Allah hiçbir şey yaratmadan önce Onu bin sene tesbih etti. Bunda Allah'ın kudretine bir delâlet vardır. Çünkü arş, oluşumla beraber gök ve suyun üzerinde duran yerden daha büyüktür. Çünkü Allah onu, onun üzerinde bir alamet değil onun altında desteksiz tuttu." demektedir.[399]

"Hani İbrahim, babası Âzer'e, "Sen putları ilâh mı ediniyorsun? Şüphesiz, ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum." demişti." (En'âm, 6/74)

Şirbînî, âyette geçen Âzer lafzının tefsirinde İsrâiliyyâta başvurmuştur. Öncelikle kelime üzerinde âlimlerin ihtilâf ettiklerini belirttikten sonra rivâyetleri sıralamaktadır. Mücâhid, Azer'in, İbrahim (a.s)'ın babasının ismi olduğu görüşündedir. Ki o da Târeh'tir. Buhârî de *Târihu'l-Kebîr* adlı eserinde İbrahim'in, Âzer'in oğlu olduğunu ve Tevrat'ta "Tareh" olarak geçtiğini belirtmektedir.[400] Şirbînî bu bilgileri verdikten sonra İbrahim'in babasının Tareh ve Azer olmak üzere iki isminin olmasının muhtemel olduğunu ifade etmektedir. Tareh'in onun lakabı olduğunu ve Allah'ın onu Âzer diye isimlendirdiğini vurgulamaktadır. Neseb âlimleri ve tarihçiler ise Tareh'i bu isimle tanındığı için kullanmaktadırlar. Saîd b. el-Müseyyeb ve Mücâhid ise "Âzer put ismidir. İbrahim'in babası ona ibadet ediyordu. Allah onu bu isimle isimlendirdi. Çünkü kim bir şeye ibadet eder ve onu severse ibadet ettiği veya sevdiği şey onun ismi kılınır." dedi.[401]

"Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı. Allah'ın azabı binalarını, temelinden gelip yıktı da tavanları başlarına çöküverdi ve azap kendilerine fark edemedikleri yerden geldi." (Nahl, 16/26)

Burada Nemrûd b. Ken'ân'ın kastedildiği söylenmektedir ki kendisi Bâbil'de gökyüzünü gözetlemek için bir kule inşa etmiştir. İbn Abbâs, bu kulenin beş bin arşın uzunluğunda olduğunu bildirmekte olup Ka'b ise iki fersah olduğu görüşündedir.[402]

---

399 Şirbînî, a.g.e., II, 52-53.

400 bkz. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fi, *Kitâbu't-Târîhi'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut ts., I, 5.

401 Şirbînî, a.g.e., I, 497.

402 Şirbînî, a.g.e., II, 255.

"Nûn. (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki sen Rabbinin nimeti sayesinde bir deli değilsin." (Kalem, 68/1-2)

Hurûf-ı Mukatta'a, müteşâbihtendir ve Şirbînî, müteşâbihten olan "ن" harfi için ihtilâflı görüşler arasında İsrâilî haberlere de yer vermektedir. İbn Abbâs'tan rivâyetle naklettiği habere göre sûrenin başındaki "ن" harfi ile arzı sırtında taşıyan Hut kastedilmektedir. Bu, Mücâhid, Mukâtil, Süddî ve Kelbî'nin de görüşüdür. Ebû Zabyân Husayn b. Cündeb (v. 90/709), İbn Abbâs'tan şöyle rivâyet etmiştir: "Allah'ın ilk yarattığı kalemdir. Kıyamet gününe kadar olacaklar cereyan etti. Sonra nunu (balığı) yarattı. Arzı onun sırtına yaydı. Nun (balık) hareket etti, yeryüzü genişledi ve dağlarla sabitleştirildi. Şüphesiz ki dağlar arza karşı kibirlendi. Sonra İbn Abbâs, nun âyetini okudu.[403]

Şirbînî, râvilerin de şöyle dediğini nakletmektedir. "Allah Teâlâ arzı yaratıp tabakalara ayırınca arşın altından melek gönderdi. Melek indi, yerin altına girip onu zapt etmeye çalıştı. Ayakları için karar yeri yoktu. Bunun üzerine Allah (c.c.) Firdevs'ten dört bin boynuzu ve dört bin ayağı olan öküz indirdi. Onun hörgücünü meleğe ayak yeri kıldı. Ama ayağı yine sığmadı. Allah Teâlâ, Firdevs'in en yüksek derecesinden yeşil yakutu aldı ve onu beş yüz sene kalınlaştırdı ve öküzün hörgücüyle kulağı arasına koydu, meleğin ayakları karar kıldı. Öküzün boynuzları yer bölgesinin dışında kaldı. Burun deliği denizin içindedir. Her gün nefes alıp verir, nefes aldıkça deniz uzar ve denizde med cezir meydana gelir. Bu defa öküzün ayakları karar kılmadı. Allah Teâlâ yedi gök, yedi yer kalınlığında sahrayı yarattı da öküzün ayakları yerleşti. O, Lokman'ın oğluna "Sahrada durma! Sahra, karar yeri olmadı." dediği sahradır. Allah Teâlâ, nunu yarattı. O, büyük bir balıktır. Sahrayı onun sırtına koydu, diğer azaları boş kaldı. Balık denizin, deniz de sağlam rüzgârın üzerindedir. Bu haberden sonra Kâb el-Ahbâr'dan İblis'in Leyusa'ya (Hut'a) bazı vesveseler vermesiyle ilgili İsrâilî habere de yer vermektedir.[404] Şirbînî, nun ile ilgili diğer tefsir vecihlerine de yer vermekle beraber naklettiği efsânevî olarak değerlendirebileceğimiz İsrailiyyât noktasındaki nakilleri tenkit etmemektedir.

403 Şirbînî, a.g.e., IV, 382.
404 Şirbînî, a.g.e., IV, 382-383.

1.5.3. İsrâiliyyât Karşısındaki Tutumu

Şirbînî, naklettiği İsrâilî haberleri genel olarak reddetmeksizin nakletmekte ve eleştirmeksizin bu haberlere tefsirinde fazlaca yer vermesiyle de tenkit edilmektedir. Şirbînî'nin, İsrailiyyâta dair naklettiği haberleri gerek sened gerek metin bakımından sıhhatli olup olmaması noktasında bir tasnife tâbi tutmadığı görülmektedir.[405] Yukarıda verdiğimiz âyetler ve Şirbînî'nin tefsir açıklamaları, bu yöndeki tutumuna dair örnekler taşıdığı için tenkit etmediği İsrâilî rivâyetlerin başka örneklerine ihtiyaç duymadık.

Şirbînî, Ashâb-ı Kehf kıssasını tefsir ederken İsrâiliyyâta dayalı bilgilerle anlatmaktadır. Dönemin kralı Dekyanus putlara tapmak ve onlar adına kurban kesmek sûretiyle ileri gitmiş ve emrine uymayanların da öldürülmesini istemiştir. Ashâb-ı Kehf olarak isimlendirilen gençler ise Hz. İsa'nın dini üzere olan, Allah'a ve O'nun tevhidine bağlı olan kimselerdi. Bu gençlerden en büyüğünün isminin Mekselmina olduğunu belirtmekte ve gençlerin üzerinde bulunan ziynetin altın ve gümüşten olduğunu nakletmektedir. Ka'b'tan gelen rivâyete yer vererek bu gençlerin bir köpeğe rastladıklarını ve onu defalarca kovmalarına rağmen köpeğin onlara tabi olarak "Benden ne istiyorsunuz? Benden korkmayın. Allah'ın sevdiklerini severim. Bu nedenle siz uyuyunuz, ben sizi korurum." dediğini bildirmektedir. Bu köpeğin köpek cinsinden olduğu ya da aslan olabileceği; isminin de Kıtmir ya da Rayyân olduğu rivâyetlerine yer vermektedir. İbn Abbâs da bu gençlerin Dekyanus'tan gece kaçtıklarını, sayılarının yedi olduğunu ve beraberlerinde köpeğin bulunduğunu haber vermektedir. Ashâb-ı kehfin sağa ve sola döndürülmelerinin süresi olarak da Ebû Hureyre'den gelen rivâyete göre yılda iki defa olduğunu, Mücâhid'den gelen bilgiye göre doksan yıl sağ yanları üzerine doksan yıl sol yanları üzerine uyuduklarını nakletmekte ve aşure günü yılda bir defa diğer yanlarına çevrildiklerini belirtmektedir.[406]

Uyandırıldıklarında yiyeceklerden temiz olanı almak üzere şehre gönderilmeleri meselesini izah ederken gasp ve haram olan her sebepten uzak olanın ya da en temiz, en

---

405 Böyle bir tutum muhakkik âlimler için iyi bir durum değildir. Teslimiyetçi bir tavır takınmayan bütün âlimler ele aldığı görüşler arasında tercihte bulunmalıdır. Nitekim bilgiyi sıfır yorumla okuyucuya ulaştırmak ilmî bir üslup değildir. Muhakkik âlimlerden olan Kâfiyecî de *Şerhu'l-İ'râb 'an Kavâ'idi'l-İ'râb* adlı eserinde İbn Hişâm'ın ibarelerini değerlendirirken çoğu zaman doğru gördüğü görüşleri diğerlerine tercihte bulunmaktadır. Sadece bilgileri aktarmakla yetinmemiştir. bkz. Tekin, Mahmut, *Kâfiyecî'nin Şerhu'l-İ'râb 'an Kavâ'idi'l-İ'râb Adlı Eseri Dil ve Üslup Açısından İnceleme*, İlahiyat Y., Ankara 2022, s. 124-127.

406 Şirbînî, a.g.e., II, 390-396.

lezzetli veya en ucuz yiyeceğin kastedildiğini ifade etmekle iktifa etmekte ve diğer İsrâilî bilgilerde geçen yiyeceğin ne olduğu ile ilgili bir ayrıntıya girmemektedir.

Şirbînî'nin Ashâb-ı Kehf hakkındaki naklettiği İsrâilî haberler sıhhatli kabül edilmemektedir. Rivâyet, Megâzî eserinin sahibi olan İbn İshâk'a (v. 151/768) aittir. Onu Nesâî ve diğerleri güvenilir bulmamaktadır. Dârekutnî (v. 385/995), "Ona ihtiyaç yoktur." derken Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh (v. 496/1103) da onu Mu'tezilî Kaderî olarak vasıflandırmaktadır. Süleyman b. Tarhân'a (v. 143/761) göre yalancı, Mâlik b. Enes (v. 179/795) için de Deccâldir. Şüphe yok ki cerh ve ta'dil açısından olan bu görüşler, İbn İshâk'ın rivâyet ettiği bu haberde sikâyı ortadan kaldırmaktadır. Aynı şekilde kehf ehli hakkında müfessirlerin zikrettiği haberlerin ihtilâflı olması da haberlerin sıhhatine itibar etmemeyi gerektirmektedir.[407] Müfessir, rivâyetin sened tahkikini yapmasa da Râzî'nin görüşüne[408] yer vererek ashâb-ı kehfin sağa ve sola döndürülmelerinin süresiyle ilgili olarak verilen bilgilere akılla ve Kur'ân lafzıyla ulaşılamayacağını ve bu konuda sahih hadisin bulunmadığına dikkat çekmektedir.[409]

"(Nûh) gemiyi yapıyordu. Kavminden ileri gelenler her ne zaman yanına uğrasalar, onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: "Bizimle alay ediyorsanız, sizin bizimle alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz." (Hûd, 11/38)

Müfessir, âyette zikredilen geminin niteliği ve iç bölümleri hakkında malumat vermeye ihtiyaç duymaktadır. İbn Abbâs'tan verdiği rivâyete göre Nûh'un (a.s) iki senede tamamladığı geminin uzunluğu üç yüz zirâ idi ve Hint ardıcından yapılmıştı. Üç bölümü vardı. Birinci bölümde vahşiler ve hayvanlar; orta bölümde binek hayvanları; en üst bölümde de o ve ihtiyaç duyulan erzaklar beraber yer alıyordu. Katâde de kapısının geniş olduğunu belirtmiştir. Şirbînî, geminin uzunluğu ve bölümleri hakkındaki farklı rivâyetlerle de bahsi uzatmakta ve daha sonra Râzî'nin bu tür haberleri bilmenin bir ihtiyaç ve anlamı olmadığı, bunlara dalmanın ise merak yönünü tamamladığı şeklindeki

---

407 Sa'dâvî, Vefâ Mahmud, *Allame Hatîb Şirbînî ve Menhecühü fi Tefsîr es-Sirâci'l-Münîr,* Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atü'l-Ezher, , Kâhire 2007, s.103.

408 bkz. Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddîn, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401/1981, XXI, 102.

409 Şirbînî, a.g.e., II, 395-397.

görüşüne[410] yer vermektedir.[411] Müfessir, bu görüşü kendi re'yi olarak ifade etmese de onun bu kanaatini ifade etmesi, naklettiği haberi tenkit ettiğine delâlet etmektedir.

Şirbînî, garanik kıssasıyla ilgili olarak da İbn Abbâs'ın, Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'nin (v. 108/726) ve bazı müfessirlerin bu konuda naklettiklerine uzun bir bahisle yer vermektedir. Özetlemek gerekirse Hz. Peygamberin kendisi ve kavminin arasını yaklaştırmak için onların iman etmelerine yönelik hırsı nedeniyle Allah'tan temennide bulunması üzerine Necm Sûresi nâzil olmuştur. Resûlullah, sûreyi "Lat, Uzza ve Menat'ı gördünüz değil mi?" âyetine kadar okudu ve o sırada şeytan ona vesvese verdi ve "Onlar yüce garaniklerdir ve şefaatleri umulur." dedi. Müşrikler sevindi. Sûrenin sonunda Peygamber secde edince Müslümanlar ve mescitte bulunan müşriklerin hepsi secde etmişlerdir. Cibrîl, Allah'ın indirmediğini neden okuduğunu sorduğunda da peygamberin çok hüzünlendiği, bu âyetin indiği ve Kureyşlilerin "Muhammed, ilâhlarımız hakkında zikrettiğine pişman oldu ve bunu değiştirdi." dedikleri rivâyet edilmektedir. Şirbînî, Râzî'nin görüşüne[412] yer vererek bunun zâhirî müfessirlerin genel rivâyeti olduğunu ve tahkik ehline göre bunun bâtıl ve mevzu olduğunu, bâtıl olması üzerine de Kur'ân, sünnet ve akılla delil getirdiklerini belirtmekte ve İbnü'l-Esîr Mecduddîn'in (v. 606/1210) de reddettiğini ifade etmektedir.[413] Gerek Kur'ân'ın vahiy yönüne gerek Peygamberin ismet sıfatına zarar veren bu kıssa hakkında garanik olayını zikrettikten sonra kıssaya yönelik tenkitlere delilleriyle yer vererek haberi eleştirmiş olmaktadır.

Şeytan, peygamberin okuyuşu esnasında kalplerinde hastalık olanları günaha sürüklemek için vesvese atmıştır. Peygamber ve risâlet makamına uygun olmayan rivâyetler ise diğer peygamberler hakkındaki İsrâilî haberlerde olduğu gibi tefsir eserlerinde de nakledilmiştir. Nâsıruddîn el-Elbânî (v. 1999), bu bağlamdaki bütün rivâyetleri bir araya getirerek sened ve metin açısından tahkik etmekte ve bâtıl haberler olduğunu ortaya koymaktadır. Şeytanın peygamber lisanında konuşması, Müslümanların

410 bkz. Râzî, a.g.e., XVII, 232.
411 Şirbînî, a.g.e., II, 63-64.
412 bkz. Râzî, a.g.e., XXIII, 51-52.
413 Şirbînî, *a.g.e.*, II, 619-620.

şeytanın vesvesesini Rahmân'ın vahyinden olduğuna inanmaları gibi durumları tenkit etmekte ve garanik kıssasını reddeden âlimlerin görüşlerine yer vermektedir.[414]

Bu kıssa gerek nakil gerek akıl ve nazar cihetinden sâbit değildir. Muhakkik ve muhaddislerin çoğu bu hadiseye karşı çıkmışlardır. Kâdı İyâz da sıhhat ehlinden hiç kimsenin bu hadisi tahriç etmediğini ve muttasıl bir isnâdla rivâyet eden sikâ birisinin de olmadığını belirtmektedir.[415]

Şirbînî, İsrâilî bazı kıssaların garip olmasına rağmen sahih, zayıf, kaynağının beyânı nereden geldiği gibi durumları eleştirmeksizin tefsirine almaktan geri durmamıştır. Bu nedenle tefsirindeki İsrâilî haberlerin doğru da yalan olması da muhtemeldir. Ancak peygamberlerin ismeti konusunda ise naklettiği haberlerde zayıf ve bâtıl oluşuna delâlet eden hususu izah etmektedir.[416]

1.6. Şiirle İstişhâd

Tefsirde şiirin şâhid olarak getirilmesi, Hz. Ömer ve İbn Abbâs ile başlamış ve etbâu't-tâbî'den sonra daha ağırlık kazanmıştır. Pek çok müfessirin tefsirinde bir metod olarak karşımıza çıkan şiirle istişhâd, bazı tefsirlerde daha kuvvetli bir yöntem olarak uygulanmaktadır. Meselâ, Kurtubî, altmış dokuz âyetten oluşan Ankebût Sûresinin tefsirinde on iki âyette şiirden delil getirmiştir.[417] Şiirin tefsirdeki konumuna ilişkin âlimlerin tutumu ise aynı doğrultuda olmamıştır. Ulemanın bir kısmı bu yönteme olumlu yaklaşırken bir kısmı doğru bulmamaktadır.

Şiirle istişhâd, Şirbînî'nin tefsirinde ise abartılı olmamak kaydıyla ihtiyaç durumuna göre müracaat kaynağı olmuştur. Şirbînî, *es-Sirâcü'l-Münîr'*inde şiirin ehemmiyetine dair Hz. Ömer'in kavlini zikretmektedir. Hz. Ömer, "Divanlarınıza sarılınız." dedi. "Divanlarımız nedir?" dediler. "Cahiliyye şiiridir, onda kitabınızın tefsiri ve kelâmınızın manaları vardır." diye cevap vermiştir.[418]

---

414 Elbânî, Muhammed Nâsıruddîn *Nasbü'l-Mecânik li-Nesfî Kıssâti'l-Garanik,* el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1996, s. 4-80.

415 Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzuât fî Kütübi't-Tefsî*r, Mektebetü's-Sünne, Kâhire 1408/1988, s. 315.

416 Ebû Şehbe, a.g.e., s.142; Sa'dâvî, a.g.t., s. 97.

417 Kayhan, Mustafa, "Şiirle İstişhâd Açısından Kurtubî Tefsiri (Ankebut Suresi Örnekliği)", *Karşılaştırmalı Dinî Araştırmalar,* 12/27, Ankara 2017, s. 255.

418 Şirbînî, a.g.e.., II, 263.

1.6.1. Şâirler

Bazen isim vererek bazen de isim belirtmeyerek şairlerin kavlinden istifade etmiştir. Şiirle istişhâda sık sık yer veren Şirbînî, bazen de Sibeveyh'in şairin sözüyle delil getirdiğini[419] belirtmesi gibi başkasının istişhâdda bulunduğu şiire atıfta bulunmaktadır. Şirbînî'nin tefsirinde yer verdiği şairler arasında İmruü'l-Kays (v. 540 dolayları),[420] A'şa (v. 7/629?),[421] Ebû Züeyb el-Hüzelî (v. 28/648-49),[422] Mütemmim b. Nüveyre (v. 30/650),[423] Nâbiga el-Ca'dî (v. 65/685?),[424] Ahtal (v. 92/710-11),[425] er-Rikâ el-Âmilî (v. 714),[426] Abdurrahmân b. Hassân (v. 104/722-23),[427] Zürrumme (v. 117/735)[428]Ebû Temmâm (v. 231/846),[429] Mütenebbî (v. 354/965),[430] Ebu'l-Alâ el-Maarrî (v. 449/1057),[431] Ferve b. Müseyk (?)[432] Zeyd b. Amr b. Nufeyl (v.?),[433] Haris b. Zalim el-Merî (?),[434] ve Kâ'b b. Sa'd el-Ganevî (v. ?) isimlerini zikredebiliriz.

Arap şairleri, yaşadıkları dönem itibarıyla dört gurup içerisinde değerlendirilmektedir. İlk iki tabakada câhiliyyûn ve muhadramûn diye isimlendirilen guruplar vardır ki bu dönem şairlerinin şiirlerinden delil getirilmesi konusunda ittifâk söz konusudur. Hulefâ-i Râşidîn ve Emeviler dönemi olan ve İslâmiyyûn (mütekaddimûn) diye isimlendirilen üçüncü tabaka şairlerinin şiirlerinin ise dikkat edilmesi gerekli görülmekle birlikte delil olarak kullanılması sakıncalı görülmemektedir. Müvelledûn (muhdesûn) döneminde yabancı kültürlerle karşılaşmanın Arapça dili üzerindeki etkileri dikkate alınarak bu dönem şiirleriyle istişhâd edilmemesi kanaati ağırlık kazanmıştır. Müvelledûn tabakası her ne kadar Beşşâr b. Bürd (v. 167/783-84) ile Abbâsîler'den

419 Şirbînî, a.g.e., II, 59.
420 Şirbînî, a.g.e., I, 178.
421 Şirbînî, a.g.e., I, 178.
422 Şirbînî, a.g.e., II, 7.
423 Şirbînî, a.g.e., II, 146.
424 Şirbînî, a.g.e., I, 141.
425 Şirbînî, a.g.e., I, 129.
426 Şirbînî, a.g.e., I, 193.
427 Şirbînî, a.g.e., II, 47.
428 Şirbînî, a.g.e., II, 638.
429 Şirbînî, a.g.e., III, 134.
430 Şirbînî a.g.e., I, 50.
431 Şirbînî, a.g.e., II, 529.
432 Şirbînî, a.g.e., II, 558.
433 Şirbînî, a.g.e., I, 42.
434 Şirbînî, a.g.e., I, 278.

itibaren başlatılıyorsa da bazı dil âlimleri Emevî döneminde yaşamış şairleri de müvelled saymıştır.[435]

Şirbînî'nin tefsirinde yer verdiği şairleri bu noktadan değerlendirdiğimizde müfessirin, müvelledûn dönemi şairlerinden olmasına rağmen Ebû Temmâm, Mütenebbî ve Ebu'l-Alâ el-Maarrî'dan istifade ettiğini söyleyebiliriz.

1.6.2. Şiirle İstişhâd Ettiği Konular

Şirbînî, nahiv ve belagat ile ilgili açıklamalarda, kelimenin anlamının izâh edilmesinde, kelimenin anlamını beyân etmede ve anlamın pekiştirilmesi durumunda şiirle istişhâd etmektedir.

"Eğer (bu konuda) sana cevap veremezlerse, bil ki onlar sadece kendi nefislerinin arzularına uymaktadırlar. Kim, Allah'tan bir yol gösterme olmaksızın kendi nefsinin arzusuna uyandan daha sapıktır. Şüphesiz Allah, zalimler toplumunu doğruya iletmez." (Kasas, 28/50) âyetinin tefsirinde Şirbînî şöyle demektedir. İfade, "Senin doğru kitaba çağrına cevap vermezlerse…" anlamındadır. Bilinmesinden ötürü meful hazfedilmiştir. Çünkü استجاب fiili, duaya kendiliğinden, Dâiye yani dua edene lâm ile geçişli kılınır. Geçişli kılındığı zamanda dua kelimesi hazfedilmektedir. Bu konuda da Kâ'b b. Sa'd el-Ganevî'nin beyitlerini misâl getirmektedir.

وَ داَعٍ دَعاَ ياَ مَنْ يُجِيبُ الي النَّداَ فَلَمْ يسْتَجِيبْه عِنْدَ ذاَكَ مُجِيب

"Bir dua eden, nidâya cevap veren var mı? / (Duasına) cevap veren kimse olmadı."

Beyitte dua kelimesi hazfedilmiş olup takdiri "Duasına cevap veren kimse olmadı." şeklindedir.[436]

Şirbînî'ye göre قَالُوا تَاللهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتّٰى تَكُونَ حَرَضاً اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِين *"Oğulları, 'Allah'a yemin ederiz ki, sen hâlâ Yûsuf'u anıp duruyorsun. Sonunda üzüntüden eriyip gideceksin veya helâk olacaksın' dediler."* (Yûsuf, 12/85) âyetindeki تَاللهِ تَفْتَؤُا kelimesiyle "Bırakmadın" anlamı kastedilmiştir. Fiil, kasemin cevabıdır ve o da hazfedilmiştir. Şairin فقُلْتُ يَمِينُ اللهِ أبْرَح قاَعِداً "Allah'a yemin olsun ki oturmaya devam edeceğim." kavlinde

435 Er, Rahmi, "Müvelledûn", *DİA*, TDV Y., İstanbul 2006, XXXII, 227.
436 Şirbînî, a.g.e., III, 155.

olduğu gibi. Şayet fiil olumlu olsaydı başına lam ve beraberinde de te'kid nunu getirilirdi. Âyette fiil, nâkıs fiiildir ve "Kararlı olduğun gibi kaldın." anlamıyladır.[437]

"(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur. Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz. Meşru sözler söylemeniz dışında sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin. Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın. Şunu da bilin ki, Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok bağışlayandır, halîmdir." (Bakara, 2/235) Şirbînî, âyette geçen "sır" kelimesinin nikâhtan kinâye olduğunu belirttikten sonra şiirle istişhâd yoluna gitmektedir. A'şa şiirinde وَلا تَقْرَبَنَّ جارَةً اِنَّ سِرَّهاَ عَلَيْكَ حَرَمٌ فَانْكَهْنَ أوْ تَأَبَّدا "Komşuya yaklaşmayın. Çünkü onun sırrı sana haramdır. Onları nikâhlayın veya uzaklaşın." demiştir. Şair, burada kinâye olan sır ile nikâh akdi üzerine birlikte olmayı kastetmiştir. [438]

"Allah, şöyle bir kenti misal verdi: Orası güven ve huzur içinde idi. Oraya her taraftan bolca rızık gelirdi. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden yaptıklarına karşılık, Allah onlara şiddetli açlık ve korku libâsını (ızdırabını) tattırdı." (Nahl, 16/112) Âyetteki tattırmak ifadesi, zararın etkisini idrak etmek için, giydirmek ifadesi de onları saran ve kaplayan açlık ve korku için istiare edilmiştir. Müstearun lehe dikkat çekmek için tattırmak tabiri kullanılmıştır. Şirbînî, bu açıklamalardan sonra şairin غُلِّقَتْ لِضَحكتِه رقاب المال / غَمَرَ الرِّداَءُ اذا تَبَسَّمَ ضاَحِكا "İhsâna gark eder o, gülerek tebessüm ettiğinde / Bir gülüşüyle açılır kesenin düğümleri" kavlini delil getirmekte ve şu açıklamayı yapmaktadır: Şair, ridâyı (elbiseyi) iyilik için istiâre etmiştir. Çünkü ridâ, üzerine atıldığı şeyi, iyilik de sahibinin ırzını korumaktadır. Ridâya, müsteârun lehi dikkate alarak ridânın değil iyiliğin sıfatı olan boylama sıfatını izâfe etmiştir. [439]

"Yine yola koyuldular. Nihayet bir şehir halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Halk onları konuk etmek istemedi. Derken orada yıkılmak isteyen bir duvar gördüler. Adam hemen o duvarı doğrulttu. Mûsâ, "İsteseydin bu iş için bir ücret alırdın" dedi." (Kehf, 18/77) Müfessire göre âyette "…İkisi orada yıkılmak isteyen bir duvar buldular."

---

437 Şirbînî, a.g.e., II, 147.
438 Şirbînî, a.g.e., I, 178.
439 Şirbînî, a.g.e., II, 296.

kavlinde Arap kelâmında olan bir mecâz vardır. Burada istiâre yapılmıştır. Çünkü duvarın iradesi yoktur ve Arabın "Evim falanın evine bakıyor." kavlinde olduğu gibi mana da düşme anlamına yakınlık sebebiyledir. Buradaki istiâreyle ilgili olarak bir şairin يُرِيدُ الرمحُ صَدْرَ أبي براءٍ و يعْدِلُ عَنْ دِماَءِ بني عُقَيْل "Mızrak Ebu Berâ'nın göğsünü istiyor, Ukayl oğullarının kanlarını terk ediyor." mısralarını da örnek getirmiştir.[440]

Şirbînî, *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz…"* (Bakara, 2/187) âyetinin tefsirinde Ca'di'nin şiirine yer vermektedir:

اذا ما الضّجيعَ ثَنيَ عطْفَها / تثنت فكانتْ عليه لِباَسًا

"Yatak arkadaşı, kadının boynunu büktüğü zaman / O da bükülür ve erkeğe libâs olur."[441] Müfessir, kadının erkek için libâs olmasındaki maksadının, kadınla erkeğin birbirini elbise gibi sarmalarından ötürü olmasını, şiirden örneklendirme ile anlatmaktadır.

Şirbînî, فَرَدَدْنَاهُ اِلَى اُمِّهٖ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُون *"Böylece biz, anasının gözü aydın olsun ve üzülmesin, Allah'ın va'dinin hak olduğunu bilsin diye onu anasına geri döndürdük. Fakat onların pek çoğu bunu bilmezler."* (Kasas, 28/13) âyetindeki "göz aydınlığı" ifadesini فأما عُيُونُ العَاشِقِينَ فاسْخَنَتْ و اما عُيُونُ الشَّامِتِينَ فقرت Âşıkların gözü (sürekli ağladığı için) sıcak olur / Sevinçli insanların gözü ise serin olur" şiiri ile örneklendirmektedir.[442]

"Şüphesiz bize kavuşacağını ummayan ve dünya hayatına razı olup onunla yetinerek tatmin olan kimseler ile âyetlerimizden gafil olanlar var ya; işte onların kazanmakta oldukları günahlar yüzünden, varacakları yer ateştir." (Yûnus, 10/7-8) âyetinde geçen "لا يرجون" fiilinin korkmazlar ya da arzu etmezler anlamında kullanıldığına dikkat çeken Şirbînî, korkmazlar manasıyla ilgili olarak Arapların " فلان لا يرجو فلانا" "Falan falandan korkmaz." kavlini örnek getirdikten sonra Allah Teâlâ'nın مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارا "Size ne oluyor da Allah için bir vakar (saygınlık) ummuyorsunuz?" (Nûh, 71/13) âyetinde ve Ebû Züeyb el-Hüzelî'nin اذ لَسِعَتْهُ النَّحْلُ لَمْ يَرْجُ لَسْعَهَا "Hiç

440 Şirbînî, a.g.e., II, 438.
441 Şirbînî, a.g.e., I, 141-142.
442 Şirbînî, a.g.e., III, 134.

beklemediği anda arı onu soktu.” şiirinde de fiilin aynı anlamı taşıdığını ifade etmektedir.[443]

Allah’ın göğe yönelmesi, istivâ kelimesiyle ifade edilmiştir ki bu kelimenin istilâ (sahip olmak) anlamına gelmesi de şiirle yapılan istişhâd ile daha açık anlaşılmaktadır. Nitekim müfessir, şiirde قد استوى بِشْرٌ على العِراَقِ مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَ دَمٍ مهْراَق “Bişr, Irak’ı istivâ (istilâ) etti/ Kılıç çekmeden ve kan akıtmadan” denildiğini ifade ederek kelimenin diğer anlamını delillendirmiştir.[444]

Şirbînî’ye göre *“Kitaptan bilgisi olan biri, ‘Ben onu, gözünü kapayıp açmadan önce sana getiririm.’ dedi. Süleyman, tahtı yanında yerleşmiş hâlde görünce ‘Bu, şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek için, Rabbimin bana bir lütfudur. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse (bilsin ki) Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, cömerttir.’ dedi.”* (Neml, 17/40) âyette kullanılan “طرف” kelimesinin anlamı, baktığında göz kapağını hareket ettirmektir. Bakan kimse bakışını göndermekle nitelendiğinde bu kelime kullanılmaktadır ki şiir de bu yöndedir. وَ كنتَ اذاَ ارْسَلْتَ طَرْفُكَ رائِداً لِقَلْبِكَ يَوْماً اتعبتْكَ ألمَناَظِر “Bakışını kalbine önce olarak gönderirsen / Bir gün gördüğün şeyler seni yorar.”[445]

“Hayvanlarda sizin için elbette bir ibret vardır. Onların içlerindeki sütten size içiririz. Onlarda sizin için daha birçok faydalar da vardır ve onlardan yersiniz de. Onların üzerinde ve gemilerde taşınırsınız.” (Mü’minûn, 23/21-22) Taşımak için kullanılan hayvanlar deve ve sığır olmakla beraber özellikle deve kastedildiği söylenmektedir. Çünkü taşıma, âdet üzere onunla olmakta ve deve, kara gemisi anlamında da kullanılmaktadır. Nitekim müfessirin verdiği bilgilere göre Zürrumme, şiirinde سَفِينَةٌ بَرٌّ تحتَ خدى زَماَمِها “Öyle bir kara gemisidir ki yuları yanağımın altındadır.” demiştir ve Zemahşerî[446] de burada şairin, devesi Saydah’ı kastettiğini belirtmiştir.[447]

“(Ey Muhammed!) Sana vahyolunana uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.” (Yûnus, 10/109) âyetin tefsirinde Şirbînî, şu rivâyete yer vermektedir: Muâviye Medine’ye geldiği zaman Ensâr da onu

443 Şirbînî, a.g.e., II, 7.
444 Şirbînî, a.g.e., I, 52.
445 Şirbînî, a.g.e., III, 106.
446 bkz. Zemahşerî, a.g.e, III, 178.
447 Şirbînî, a.g.e., II, 638.

karşılaşamaya gelmiş ve Katâde onu karşılamak için geç kalmıştı. Muâviye bunun sebebini sorunca yanında binek hayvanı olmadığını söylemiş, Muâviye de "Sulamada kullandıklarınız nerede?" diye sorunca "Bedir günü senin ve babanın peşindeyken onları kestik." şeklinde cevap verdi ve Resûlullah'ın "Ey Ensâr topluluğu! Benden sonra bencillikle karşılaşacaksınız." buyurduğunu söyledi. Bunun üzerine Muâviye başka ne dediğini sorunca da "Bana kavuşana dek sabredin." dediğini nakledip "Sabret!" dedi. O da "Sabredelim." diye yanıtladı. Müfessir, rivâyetten sonra Abdurrahmân b. Hassân'ın bu konudaki şiiriyle sabrın anlamına vurgu yapmaktadır. ألا ابلغْ معاوِيَةَ بنُ حرْبٍ أميرَ الظالِمِينَ ثنا كَلاَمِي بأنا صابِرُونَ فمنظروكم الي يوْمِ التغابنِ والخِصامَ "Zalimlerin emiri harp oğlu Mu'âviye'ye sözlerimin yaydığını ulaştır. / Biz sabrediyoruz. Kârlı ve zararlının ortaya çıkacağı güne kadar bekliyoruz."[448]

2. DİRÂYET YÖNÜ

Zerkeşî'ye göre tefsir ilmiyle uğraşan bir müfessirin sarf, nahiv, iştikâk, me'âni, beyân, bedî' ilimlerini bilmesi gerekmektedir.[449] Müfessirin öncelikle itikâd sahibi olması gerektiği üzerinde duran Suyûtî ise peygamberden nakil, sahâbe kavli, lügatın bilinmesi, kelâmın manasına göre tefsir gibi durumlara dikkat çekmektedir. Müfessirin bilmesi gereken ilimleri zikrederken de Zerkeşî'nin ifade ettiği ilimlerin dışında kıraatler, kelâm, fıkıh ve usûlü, sebeb-i nüzûl, kıssalar, nesh, mücmeli açıklayan hadisler, mevhibe ilimlerini sıralamaktadır.[450]

"Re'y" veya "ma'kûl" tefsir de denen dirâyet tefsirleri, rivâyet tefsirleri ile sınırlı kalmayarak dil, edebiyat, din, mezhep ve çeşitli bilgilere dayanan tefsirlerdir. Dirâyet ile tefsir câiz olan ve olmayan şeklinde iki kategoride değerlendirilmiştir. Re'y ile tefsir

448 Şirbînî, a.g.e., II, 47.

449 Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfiî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 3. B., Mektebetü Dâru't-Turas, Kahire 1984, II, 173-174.

450 Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî 'Ulûm'i'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2007, s. 763-772.

yapanlar, Kur'ân'da düşünmeyi teşvik eden âyetleri ve Hz. Peygamber'in sözlerini delil olarak göstermektedir.[451]

Rivâyet yönünde de zikrettiğimiz üzere, tefsirlerin rivâyet yönünde müfessirin yorum ve yaklaşımı ile ortaya çıkan dirâyet söz konusudur. Dirâyet tefsirleri de rivâyet yönünden bağımsız hareket edememektedir. Bu bağlamda tefsirler her ne kadar tasnif ile birbirinden ayrılarak değerlendirilse de rivâyet ve dirâyetin iç içe olduğunu söyleyebiliriz. Ancak dirâyet tefsirlerinde müfessirin re'yi daha fazla ağırlık kazanmaktadır.

Tefsirlerin rivâyet ve dirâyet olarak tasnifine, tefsir tarihine bütüncül yaklaşımı engellediği ve beraberinde pek çok sorunu getirdiği gerekçesiyle olumsuz yaklaşanlar olmuştur. Tabakât eserlerinde de tasnifin alfabetik ya da asırlara göre yapılmasına dikkat çekilmektedir.[452] Tefsirlerin hangi yönden tasnifi yapılırsa yapılsın eserlerin tefsir ilmine kazandırdıkları ve düşündürdükleri değişmemektedir. Nitekim rivâyet tefsiri kategorisinde değerlendirilen bir kaynak, araştırmacı ve okuyucunun karşısında dirâyet yönüyle de var olan bir eserdir. Aynı şekilde dirâyet tefsiri de rivâyet kültürüne sırtını dönen eserler olarak değerlendirilmemektedir. Tasnif, eserin tefsir tarihindeki yerini anlamamız açısından ehemmiyet kazanmaktadır. Aksi takdirde asırlarla beraber büyüyen tefsir külliyâtını tanımak güç bir durumdur.

Şirbînî, tefsirinde yöntem olarak rivâyet yönüne ağırlık vermekle beraber dirâyet yönüne de önem verdiği görülmektedir. Müfessir, kendi re'yini zaman zaman ifade etse de eserinin dirâyet yönü daha önce de vurguladığımız gibi müfessirlerden nakillerde bulunduğu görüşlere yaslanmaktadır.

Müfessir, re'yini de ortaya koyarken rivâyet noktasından uzaklaşmamaya gayret göstermektedir. Meselâ, *"(Allah) size, leşi, kanı, domuz etini ve Allah'dan başkası adına kesileni haram kılmıştır. Kim mecbur kalır da, taşkınlık etmeden ve aşırıya gitmeden yerse onun için günah yoktur. Allah bağışlayıcıdır, rahmet edicidir."* (Bakara, 2/173) âyetini izah ederken kanın, Allah'ın En'âm sûresinin 145. âyetinde "أو دما مسفوحا" geçtiği gibi "akıtılmış kan" anlamına geldiğini belirtirken âyeti âyetle tefsir etmiştir. İbn Amr (r.a.)'dan naklettiği Resûlullah'ın "Bana, balık çekirge, karaciğer ve dalak olmak üzere

451 Sâlih, Subhî, *Mebâhisü fî 'Ulum'il-Kur'ân*, 10. B., Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1977, s. 291; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi,* Fecr Y., Ankara 1996, II, 210-211.

452 Ayrıntılı bilgi için bkz. Aygün, Abdullah, Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayrımının Sorunları, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/4, C. 4, Sayı: 8, s. 140-160.

iki ölü ve iki kan helâl kılındı."[453] şeklindeki kavline yer vererek âyeti hadisle açıklamıştır. Şirbînî, âyetteki domuz etinin izahında da domuzun bütün kısımlarının kastedildiğini belirtmiştir. Allah'ın bunu, et ile ifade etmesinde ise etin, kendisinden istifade edilenin çoğu olmasından kaynaklandığını ve diğer kısımlarının ona tabi olduğunu re'yi ile ifade etmiştir.[454]

2.1. Arap Dili

2.1.1. Sarf

Kelimenin yapısı ile ilgilenen sarf ilmi, tefsir alanı için de önemli bir alandır. Müfessirlerin sarf bilgisine sahip olmasının gerekli olup olmadığı konusunda ise ihtilâf vardır. Suyûtî, müfessirin bilmesi gereken önemli kaideler içerisinde sarf ilminin konularına yer vermektedir. Suyûtî, müfessirin ilk kaynakları olarak Kur'ân ve hadis bilgisinin tam olması gerektiğini açıkladıktan sonra sahâbe ve tâbiûnun görüşlerinin önemini izah etmektedir. Müfessirin muhtaç olduğu ilimler arasında lügat, nahiv, sarf ve iştikâk ilimlerini de sıralamaktadır. Lügat ile kelimenin o dildeki manasının bilineceğini ifade ederek Mücâhid'in bir Müslümanın Arapça bilmeden tefsir yapmasının haram olduğuna dair görüşüne yer vermektedir. Cümlenin manası iraba göre değişeceği için nahiv bilmenin önemini de zikretmektedir. İbn Fâris'e göre, sarf ilmini bilmeyen kişi, ilmin büyük kısmını kaybetmiştir.[455]

Şirbînî, bu bağlamda Suyûtî'nin de eserinde zikrettiği Zemahşerî'den verdiği örnekle sarf ilminin ehemmiyetine işaret etmiş olmaktadır.[456] Zemahşerî, يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَٰئِكَ يَقْرَؤُنَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا *"Kıyamet günü bütün insanları önderleriyle çağıracağız. O gün, kimin amel defteri sağ eline verilirse, işte onlar kitaplarını okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğratılmayacaklar."* (İsrâ, 17/71) âyetinde geçen امام kelimesini ام (anne) kelimesinin cem'i olarak kabul edilirse kıyamet günü insanların babalarıyla değil anneleriyle çağrılmaları manası ortaya çıkar ki bu, yanlış bir tefsirdir.[457] Ayrıca bir ismin iki ayrı kökten gelmesi durumunda mananın

---

453 İbn Mâce, "Et'ime", 31.
454 Şirbînî, a.g.e., I, 130.
455 Suyutî, *el-İtkân*, I, 771.
456 Şirbînî, a.g.e., II, 359; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 771.
457 bkz. Zemahşerî, a.g.e., II, 655.

köklere göre farklılık kazanması dikkate alındığında iştikâkın önemi de ortaya çıkmaktadır.

2.1.1.1. Kelimenin İştikâkını ve Veznini Açıklaması

Şirbînî, Ebû Ubeyde'ye göre …وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا *"Bir de münafıkları ortaya çıkarması içindi."* (Âl-i İmrân, 3/167) âyetindeki nifâk kelimesinin, tarla farelerinin iki yüzlü olmasından müştak olduğunu belirtmektedir. Çünkü tarla faresinin yuvasının iki kapısı vardır. Birinden girip diğerinden çıkmaktadırlar.[458]

ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ اَيُّ الْحِزْبَيْنِ اَحْصٰى لِمَا لَبِثُوا اَمَدًا *"Sonra da iki guruptan hangisinin kaldıkları müddeti daha iyi hesap edeceğini görelim diye onları uyandırdık."* (Kehf, 18/12) âyetinde احصي fiilinin mazi fiil olduğunu belirten Şirbînî, kelimenin ism-i tafdilden kabul edilmesini Zemahşerî'nin cevabıyla izah etmektedir. Bu, Zemahşerî'ye göre[459] doğru bir vecih değildir. Çünkü sülasî mücerred dışından onun binâ edilmesi kıyasa uygun düşmemektedir. اعدي من الجرب (Uyuz hastalığından daha düşman) أفلس من ابن المذلق (İbn Müzellâk'tan daha müflis) gibi. Kur'ân dışında da şâza göre kıyas yapmaktan sakınılmıştır.[460]

Şirbînî, tefsirinde kelimelerin hangi kökten geldiğini belirterek babını ya da sigasını ifade etmektedir. Örnekle izâh edecek olursak Şirbînî, وَالْقَمَرِ اِذَا اتَّسَقَ *"Dolunay hâlindeki aya…"* (İnşikâk, 84/ 18) âyetindeki اتسق fiilinin وسق kökünden iftiâl babından geldiğini;[461] وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُود *"O, çok bağışlayan ve çok sevendir."* (Burûc, 85/14) âyetinde geçen الودود kelimesinin ود kelimesinin mübalağa sigâsı olduğunu zikretmektedir. [462]

2.1.1.2. Kelimenin Müfred, Müsennâ, Cemi Oluşunu İzâhı

Şirbînî, *"Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat'tan akın ettiğinizde, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin. Onu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz."* (Bakara, 2/

458 Şirbînî, a.g.e., I, 302. Ayrıca bkz. Râgıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, y.y., t.s., s. 650.

459 bkz. Zemahşerî, a.g.e., II, 678.

460 Şirbînî, a.g.e., II, 393.

461 Şirbînî, a.g.e., IV, 580.

462 Şirbînî, a.g.e., IV, 588.

198) âyetinde geçen "عَرَفَات" kelimesinde alem ve te'nislik bulunmasına rağmen tenvin almasının sebebini izah etmektedir. Müenneslik, lafzın kendisindeki "te" ile ya da "Suad" kelimesindeki gibi mukadder "te" ile olmaktadır ki kelimedeki "te" te'nis için değildir. Buradaki "te"nin, kendinden önceki elif lam ile beraber bulunması, cem-i müenneslik alametidir. Burada "te"nin takdiri doğru değildir. Çünkü bu "te", cem-i müennesliğin onun takdir edilmesine mâni olmasıyla ona has kılınmasından ötürüdür. [463]

Şirbînî, *"Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tâğûttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar."* (Bakara, 2/257) âyetinde geçen "الطاغوت" kelimesinin müzekker, müennes, müfred ve cem'i kullanımlarına dikkat çekerek âyetlerden temsil getirmektedir. *"(Ey Muhammed!) Sana indirilen Kur'an'a ve senden önce indirilene inandıklarını iddia edenleri görmüyor musun? Tâğût'u tanımamaları kendilerine emr olunduğu hâlde, onun önünde muhakeme olmak istiyorlar. Şeytan da onları derin bir sapıklığa düşürmek istiyor."* (Nisâ, 4/60) âyetindeki (يُرِيدُونَ اَنْ يَتَحَاكَمُوا اِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ اُمِرُوا اَنْ يَكْفُرُوا بِهٖ) ifadesinde "الطاغوت" kelimesi müzekker olarak tekil gelmiştir. Bu kelime, *"Tâğût'tan, ona kulluk etmekten kaçınan ve içtenlikle Allah'a yönelenler için müjde vardır. O hâlde, kullarımı müjdele!"* (Zümer, 39/17) âyetinde (وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ اَنْ يَعْبُدُوهَا) şeklinde müennes kullanılmıştır. Müfessir, kelimenin cem' olarak getirilmesiyle ilgili olarak Bakara 257. âyetindeki (اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا اَوْلِيَآؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) ifadesini delil getirmektedir.[464]

"Allah, "Benden يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ اَنْ اَنْذِرُوا اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنَا فَاتَّقُونِ *başka ilâh yoktur. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının" diye (insanları) uyarmaları için emrini içeren vahiy ile melekleri kullarından dilediğine indirir."* (Nahl, 16/2) Müfessir, âyette geçen melek kelimesinin müfred olarak geçtiğini belirttikten sonra görüşleri de zikretmektedir. İbn Abbâs, âyetteki melek kelimesiyle sadece Cibrîl'in kastedildiği kanaatindedir. Vâhidî (v. 468/1076) ise tek olan baş, önder olduğunda tekilin çoğulla isimlendirildiğini belirtmektedir.[465]

---

463 Şirbînî, a.g.e., I, 152.
464 Şirbînî, a.g.e., I, 196.
465 Şirbînî, a.g.e., II, 243.

2.1.2. Nahiv

2.1.2.1. Nahvî Açıklamalarda Bulunması

Şirbînî, *"Sonra Rasûllerimizi ve iman edenleri kurtarırız. Aynı şekilde üzerimize bir hak olarak, inananları da kurtaracağız."* (Yûnus, 10/103) âyetin tefsirinde Allah'a herhangi bir şey vâcip olmadığı halde hak kelimesinin vücûp gerektirip gerektirmeyeceği meselesi hakkında kulun, yaratana karşı herhangi bir şeyi hak etmemesinden ötürü bu hakkın, istihkak sebebiyle değil va'd ve hüküm hasebiyle olduğunu beyân etmektedir. " حَقًّا عَلَيْنَا " İfadesinin ise müşebbeh ve müşebbehün bih arasında mukadder bir fiille nasp olarak itiraz cümlesi olduğunu belirtmektedir.[466]

Şirbînî, اَلنَّارِ ذَاتِ الْوَقُود "Şiddetli tutuşturulmuş ateş" (Burûc, 85/5) âyetinde geçen اَلنَّار kelimesinin, قُتِلَ اَصْحَابُ الْأُخْدُود "Kahroldu o hendeğin sahipleri" (Burûc, 85/4) âyetindeki الاخدود kelimesinden bedel-i iştimâl olduğunu belirtmektedir.[467]

طٰسٓ تِلْكَ اٰيَاتُ الْقُرْاٰنِ وَكِتَابٍ مُبِين ○ هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِين *"O, mü'minlere doğru yolu gösteren bir rehber ve büyük bir müjdedir. Tâ. Sîn. Bunlar Kur'an'ın, apaçık bir Kitâb'ın âyetleridir."* (Neml, 27/1-2) Şirbînî, âyetteki müjde ve rehber kelimelerinin takdir edilmiş bir fiilin masdarı olarak mansûb olmalarını câiz görür. Önceki âyette geçen "âyetler" kelimesinin hali olmaları da mümkündür ki âmili de "تِلْك" zamirindeki işaret anlamındadır. İkinci haber veya gizli bir mübtedânın haberi olmaları da câizdir.[468]

2.1.2.2. Nahivde Farklı Vecihleri Zikretmesi

Şirbînî, nahvî tahlillerini farklı görüşlere yer vererek açıkladığı da görülmektedir. *Allah'a karşı gelmekten sakınanlara va'dolunan cennetin durumu şudur: Onun içinden ırmaklar akar, yemişleri ve gölgeleri devamlıdır. İşte bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanların sonudur. İnkâr edenlerin sonu ise ateştir."* (Ra'd, 13/35) Âyetteki "cennet" kelimesinin irabı konusunda ihtilâf bulunduğunu ifade eden Şirbînî bu görüşleri, şöyle sıralamaktadır. Birincisi, Sibeveyh'in kanaatine göre "cennetin misali" ifadesi, haberi mahzuf mübtedâdır ve takdiri de "Size anlattığımız şeylerde cennetin misali vardır."

466 Şirbînî, a.g.e., II, 45.
467 Şirbînî, a.g.e., IV, 585.
468 Şirbînî, a.g.e., III, 86.

şeklindedir. İkincisi, Zeccâc'ın kanaatine göre "Cennetin sıfatı şöyle şöyle olmasıdır." şeklindedir.[469] Üçüncüsü, bu ifade mübtedâdır, haberi ise "Altından ırmaklar akar." cümlesidir. Dördüncüsü, bu ifadenin haberi "Yemişleri ve gölgesi daimdir." ifadesidir ve bu, âdetin dışında bir durumdur.[470]

"Hamd, kuluna Kitâb'ı (Kur'ân'ı) indiren ve onda hiçbir eğrilik yapmayan Allah'a mahsustur. Onu dosdoğru (bir Kitâb) olarak indirdi ki katından gelecek şiddetli azaba karşı (insanları)uyarmak ve yararlı işler yapan müminlere kendileri için güzel mükâfat bulunduğunu müjdelemek için." (Kehf, 18/1-2) sûresindeki قيما kelimesinin nasb olması konusunda nahivcilerin ihtilâfta olduğunu belirten Şirbînî, bu konudaki vecihleri zikretmektedir. Birincisi, "*Keşşâf*"ta[471] belirtildiği üzere kelimenin kitap kelimesinden hâl olması câiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا kavli اَنْزَل fiiline ma'tuftur ve o da sıla cümlesine dâhildir. Bu, mümkün olmayınca gizli bir zamirle nasb olması gerekir. Takdiri de "Onda bir eğrilik kılmadı, onu dosdoğru kıldı." şeklindedir. Çünkü Allah Teâlâ, ondan eğriliği nefyettiğinde onun için doğruluğu sabitleştirmiştir. İkincisi, kendinden önceki menfî cümlenin hâl olması ve onun da ikinci hâl olmasıdır. Hâlin peş peşe geçmesi de câizdir. Takdiri de "Ona bir eğrilik kılmaksızın dosdoğru indirdi." şeklindedir. Üçüncüsü, onun hâl olmasıdır. Fakat onun kendinden önceki cümleden bedel olması da mümkündür. Çünkü o hal ve cümleden müfred bedeldir.[472]

"Gökleri ve yeryüzünü ve ikisi arasındakileri altı gün içinde (altı evrede) yaratan, sonra da Arş'a kurulan Rahmân'dır. Sen bunu haberdar olana sor!" (Furkân, 25/59) âyetindeki istivâ kelimesini müteşâbih konulu başlığımızda izah edeceğiz. Burada nahiv ile ilgili ihtilâfları ifade etmemiz gerekirse Şirbînî, buradaki tefsir vecihlerini şöyle açıklamaktadır. Birincisi, âyetteki "Rahmân" kelimesi, "yaratan" ifadesinin haberidir ya da gizli bir mübtedânın haberi durumundadır. Bu nedenle Zeccâc[473] ve diğerleri, arş kelimesi üzerinde vakfı câiz görmüşlerdir. "Sonra Rahmân yarattı." Yani "Secde ve

469 bkz. Zeccâc, a.g.e., III, 137.
470 Şirbînî, a.g.e., II, 182.
471 bkz. Zemahşerî, a.g.e., II, 675.
472 Şirbînî, a.g.e., II, 387.
473 Zeccâc, a.g.e., IV, 73.

ta‘zim sadece ona gerekir.” anlamındadır. İkincisi, “istivâ” kelimesindeki zamirden bedel olmasıdır.[474]

وَمَنْ يَعْصِ اللهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَاۖ وَلَهُ عَذَابٌ مُهِين *“Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan eder ve Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu da ebedî kalacağı cehennem ateşine koyar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır.”* Âyetinde geçen خَالِدًا فِيهَا ifadesi hâldir. خَالِدًا Kelimesi cennet ve cehennem için sıfat olarak kullanıldığı halde burada خالدين şeklinde olması câiz değildir. Çünkü zamir olması gerekirdi. Bu, Basralılar’ın görüşüdür. O da senin خَالِدًا هو فِيهَا و خالدين هم فيها sözündür. Kûfelilere göre bu, karışıklık (şüphe) durumundan emin olunduğunda câizdir.[475]

2.1.2.3. Nahvî Tahlillerini Hadis ve Şiirle Açıklaması

Şirbînî, ۟كَلَّاۚ سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا “*Hayır! İlâhları, onların ibadetlerini inkâr edecekler ve kendilerine düşman olacaklar.”* (Meryem, 19/82) âyetindeki ۟ضِدًّا kelimesinin, çoğulun haberi olduğu halde neden müfret getirildiğini açıklarken Zemahşerî’ye göre[476] bu kelimenin yardım anlamında kullanıldığına dikkat çekmektedir. Daha sonra müfessir, Rasullullah’ın “… و هم يد علي من سواهم” “Onlar (Müslümanlar) başkalarına karşı el gibidir. Çünkü onların intizamlarının ve birbirlerine uyumlarının aşırı olması sebebiyle tek şey gibidirler.”[477] kavlinde يد kelimesinin çoğul olarak getirilen zamirinin haberi olduğu halde müfred getirildiğini belirtmektedir.[478]

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِـُٔونَ وَالنَّصَارٰى مَنْ اٰمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُون *“Şüphesiz inananlar ile Yahudiler, Sabiîler ve Hıristiyanlardan “Allah’a ve ahiret gününe inanan ve sâlih ameller işleyenler için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır.”* (Mâide, 5/69) Müfessir, âyette الصَّابِـُٔونَ kelimesinin, cümledeki konumuna göre الصابئين şeklinde gelmesi gerekirken ref konumunda gelmesinin sebebini, onun başlangıç olarak ref konumunda geldiğini ve haberinin de mahzûf olduğunu beyân ederek açıklamaktadır. Niyet ise ان’nin ismi ve haberiyle beraber onu geri bırakmaktır. Sanki “İmân edenlerin, Yahûdîlerin ve Hristiyanların hükmü böyledir. Sabiîlerin de aynı

474 Şirbînî, a.g.e., III, 30.
475 Şirbînî, a.g.e., I, 331.
476 bkz. Zemahşerî, a.g.e., III, 40.
477 Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 157; İbn Mâce, “Diyât”, 31.
478 Şirbînî, a.g.e., II, 490.

şekildedir.” denilmiştir. Şirbînî, Sibeveyh’in istişhâdda bulunduğunu ifade ettiği şiiri de zikretmektedir:

وِالاَّ فاعْلَمُوا أنا و انتم/ بُغَاةٌ ما بقيْنا في شِقَاقٍ

“Ancak bizler âsiyiz. Sizler de. /Aramızdaki tartışma devam ettikçe.”

Buradaki انتم zamiri, haberi hazfedilmiş mübtedâdır. Takdiri de “Ancak bizler âsiyiz. Sizler de öylesiniz.” şeklindedir. ن Harfinin fethası ile mansûb olduğu da söylenmiştir. Ye ile câiz olduğu gibi vav ile de câiz görülmüştür. Onların geride bırakılmaları da zikredilen Araplar içinde dalâlet yönünden en şiddetli olmalarına dayandırılmaktadır.[479]

2.1.2.4. Edatların Anlamını Belirtmesi

Şirbînî’ye göre *“Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. “Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru” derler.”* (Âl-i İmrân, 3/191) âyetindeki فقنا عذاب النار ifadesi, göklerde ve yerde yaratılanlara eksik bakmak ve gereğini yerine getirmemek sebebine dayanmaktadır. Daha sonra ifadenin başındaki ف edatının anlamını iki görüşe göre izah etmektedir. Ebu’l-Bekâ, edatın karşılık manasıyla cümleye girdiğini belirtmektedir. Takdiri de “Seni tenzih ettik ve birledik. Bunun karşılığında bizi koru.” şeklindedir. İbn Âdil de buna ihtiyaç olmadığını ve burada sebebin açık olduğunu zikretmektedir. Onların *“Bunu boş yere yaratmadın…”* sözlerinin sebebi, cehennemden korunma talepleridir.[480]

Müfessir, nahiv âlimlerinin *“De ki: “Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza.” Fakat âyetler ve uyarılar, inanmayan bir topluma hiçbir fayda sağlamaz.”* (Yûnus, 10/101) âyetinde zikredilen مَا تُغْنِي kelimesindeki مَا edatını, iki vecih üzere açıkladıklarını belirtmektedir. Birincisi, âyetlerin ve uyarıların Allah Teâlâ’nın hükmü hakkında O’na inanmamaları sebebiyle fayda vermemesi manasıyla nefy olmasıdır. İkincisi, senin “Hangi şey onlara fayda verir?” sözünde olduğu gibi istifhâm olmasıdır ki o da inkâr manasıyla istifhâmdır.[481]

---

479 Şirbînî, a.g.e., I, 448.
480 Şirbînî, a.g.e., I, 316.
481 Şirbînî, a.g.e., II, 45.

2.1.3. Belâgat

2.1.3.1. İstiâre

"O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder." (Bakara, 2/169) Şirbînî, âyetin belagat yönünü izah ederken Beydâvî'den[482] nakilde bulunarak emrin onlara süslenmesinin, görüşlerini tutarsız ve durumlarını hakir görmek için istiâre yolu ile ifade edildiğini belirtmektedir.[483]

Şirbînî'ye göre *"Allah'ın yarattığı şeyleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri Allah'a secde ederek ve tevazu ile boyun eğerek sağa ve sola dönmektedir."* (Nahl, 16/48) âyetinde sağından ve solundan kelimesiyle istiâre yapılmıştır. Yani gölge, bir yandan öbür yana Allah'a itaatkâr olarak dönmektedir, anlamı kastedilmiştir.[484]

Müfessire göre *"Hayır, biz hakkı bâtılın üzerine atarız da beynini parçalar. Bir de bakarsın yok olup gitmiş. Allah'a karşı yakıştırdığınız nitelemelerden ötürü yazıklar olsun size!"* (Enbiyâ, 21/18) Hak ile batılı çürütmek anlamında istiâre yapılmıştır. Atmak ve dağıtmak fiilleri, bâtılı ortadan kaldırmak ve onu itibarsız kılmak için tasvir olarak kullanılmıştır. Bu yüzden bâtıl, kaya gibi sert bir günah kılınmıştır. İstiare vechi, atmak ve dağıtmak fiillerinin asıl kullanımlarının cisimlerde olmasıdır. Bâtılı hak ile çürütmek için atmak fiili, bâtılı ortadan kaldırmak için de dağıtmak fiili istiâre edilmiştir. Müsteârun minh, hissîdir; müsteârun leh ise aklîdir.[485]

"Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler kör olur." (Hac, 22/46) Müfessire göre körlük, hakikatte gözler için olduğu halde burada kalpler için kullanılması, istiâre ve temsildir.[486]

"O ki iki denizi salıverdi; bu tatlıdır bu da tuzlu acıdır. Aralarında bir engel ve yasaklanmış bir yasak kıldı." (Furkân, 25/ 53) âyeti ile ilgili olarak Şirbînî şöyle yorum yapmaktadır. Sanki iki denizden her biri sahibine sığınıyor ve "وحجرا محجورا" "Bu tatlıdır bu da tuzludur" diyor. Her biri tuzluluk ve tatlılıkla sahibine karşı haddi aşmaz. Haddi

482 bkz. Beydâvî, a.g.e., I, 118.
483 Şirbînî, a.g.e., I, 128.
484 Şirbînî,a.g.e., II, 263.
485 Şirbînî, a.g.e., II, 553.
486 Şirbînî, a.g.e., II, 616.

aşmama sığınma gibidir. Allah, her birini aşırıya gidecek şekilde kılmış, onlar da bundan Allah'a sığınmıştır. Bu, Kur'ân'ın belâgatine şahitlik eden istiârelerin en güzelindendir." demektedir.[487]

2.1.3.2. Mecâz

"Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesin olarak inanırlar." (Bakara, 2/4) kavlinde Peygamberimize indirilmekte olanlar vahiy, tamamlanmış gibi " بِمَا أُنْزِلَ اِلَيْك" şeklinde mazi lafızla ifade edilmiştir. Şirbînî, mevcut olmayanı mevcut sayarak, bekleneni olmuş yerine koyarak mazi lafız kullanılmasını, isimlendirme itibarıyla mecâz kabul etmekte ve gerçek olmayanı gerçeğe teşbih yönüyle âyette istiâre yapıldığına işaret etmektedir.[488]

Şirbînî, hakikat ve mecâz konusunda açıklamalar yapmakla beraber bir kelimenin diğer kelimeye olan nispetinde de hakikat mecâz ilişkisine dikkatleri çekmektedir. Meselâ *"Onların kalblerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için elîm bir azap vardır."* (Bakara, 2/10) âyetinde de elim kelimesi canı yakan manasında olup mübalağa olsun diye azap onunla vasıflanmıştır. Şirbînî, elem kelimesinin, hakikatte azap için değil azap çeken için olduğunu belirterek elemin azaba nispetinin mecaz olduğunu vurgulamaktadır.[489] Müfessir, *"İman edip sâlih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, "Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!" diyecekler. Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedî kalacaklardır.* (Bakara, 2/25) âyetinde de nehirlerden kastın nehrin suları olması hasebiyle akma fiilinin nehirlere isnâdını mecazî olarak vasıflandırmaktadır.[490]

487 Şirbînî, a.g.e., III, 27.
488 Şirbînî, a.g.e., I, 27.
489 Şirbînî, a.g.e., I, 32.
490 Şirbînî, a.g.e., I, 46.

Şirbînî, Zeccâc'ın görüşünü de naklederek *"Onlar tuzak kurdular. Allah da tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır."* (Âl-i İmrân, 3/54) âyetinde, Allah'ın tuzak kurmasının, karşılık anlamında bir mecâz olduğunu ifade etmektedir.[491]

Şirbînî'ye göre *"Dünya hayatını ahirete tercih edenler, (insanları) Allah yolundan çevirip onu eğri ve çelişkili göstermek isteyenler var ya, işte onlar uzak (derin) bir sapıklık içindedirler."* (İbrahim, 14/3) âyetinde uzaklığın dalâlete olan isnâdı, mecazî bir isnâddır. [492] *"Rabbim! Çünkü o putlar insanlardan birçoğunu saptırdılar. Artık kim bana uyarsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, şüphesiz sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin."* (İbrahim, 14/36) âyetinde de "saptırdılar" fiili mecâzîdir. Çünkü onlar cansızdırlar. Cansız olan da bir şey yapamaz. Ancak kendilerine ibadet olduğunda onlara izafe edilmiştir. Tıpkı senin "Dünya onları imtihan etti ve onları aldattı." sözünde olduğu gibi. Burada da putlar onları aldatmış oldu.[493]

"Âhirete iman etmeyenler ise yaptıklarını kendilerine cazip gösterdiğimiz için bocalamaktadırlar." (Neml, 27/4) Şirbînî, âyetin tefsirinde inanmayanlara yaptıklarının süslü gösterilmesi noktasında, bunun, Allah'a isnâdının, Ehl-i Sünnete göre hakikî olduğunu belirtmektedir. Çünkü o, hakiki olarak var olandır. Bunun şeytana isnâdı ise sebeb-i mecâzdır. Mutezile ise aksi görüşte olup Zemahşerî, tefsirinde bunun şeytana isnâdının hakîkî, Allah'a isnâdının ise mecâz olduğunu belirtmektedir.[494] Zemahşerî, eserinde bu mecazın beyân ilminde iki yolu bulunduğuna da işaret etmektedir. Birincisi, istiâre olarak isimlendirilen mecâz türünden olmasıdır. İkincisi ise hükmî mecâz olmasıdır. Birinci yol, Allah'ın onlara uzun ömür ve bol rızık ile faydalandırdığında onlar bunu yanlış yolda kullandıklarında sanki Allah amellerini kendilerine cazip kılmıştır. İkinci yol ise Allah, şeytana mühlet verip onu serbest bırakması, süslü kılmak için açık bağları ortaya koymaktadır. Çünkü bazı bağlar hükmî mecâzı geçerli kılmaktadır.[495]

---

491 Şirbînî, a.g.e., I, 252; bkz. Zeccâc, a.g.e., I, 419.
492 Şirbînî, a.g.e., II, 190.
493 Şirbînî, a.g.e., II, 208.
494 Şirbînî, a.g.e., III, 86.
495 Zemahşerî, a.g.e., III, 337.

2.1.3.3. Teşbîh

"Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, 'Alışveriş de faiz gibidir.' demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır." (Bakara, 2/ 275) Âyette geçen "Alışveriş de faiz gibidir." ifadesi hakkında müfessir, burada faizin alışverişe benzetilmesi gerekirken kıyasın nazmının bozulmuş olduğuna dikkat çekerek ifadenin teşbihin aksinden olmasının mübalağa olduğunu belirtmektedir. Çünkü müşebbeh müşebbehun bih olmuştur ve müşebbehun bihin durumu müşebbehten daha güçlüdür. Veya onların maksatları, kıyasın nazmını korumak değil alışveriş ile faizi her yönde birbirine benzer göstermeyi kastetmelerinden dolayıdır.[496]

Müfessire göre *"Onlar, Allah'ın katında derece derecedirler. Allah, onların yaptıklarını görmektedir."* (Âl-i İmrân, 3/163) âyetin manası ise derecelerin farklı olması gibi insanların kazandıklarına göre karşılıklarının da farklı olmasıdır. Bu nedenle teşbih edatı hazfedilmiş olup burada beliğ bir teşbih vardır.[497]

"Dünya hayatının hâli, ancak gökten indirdiğimiz bir yağmurun hâli gibidir ki, insanların ve hayvanların yedikleri yeryüzü bitkileri onunla yetişip birbirine karışmıştır. Nihayet yeryüzü (o bitkilerle) bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerine (her türlü tasarrufa) kadir olduklarını sandıkları bir sırada, geceleyin veya güpegündüz ansızın ona emrimiz (afetimiz) geliverir de, bunları, sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi, kökünden yolunmuş bir hâle getiririz. İşte düşünen bir toplum için, âyetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz." (Yûnus, 10/24) âyetinde dünya hayatının bitkilere teşbih edilmesi vardır.[498]

Şirbînî, *"Allah'a yönelen, O'na ortak koşmayan kimseler (olun). Kim Allah'a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir."* (Hac 22/31) âyetini Zemahşerî'nin görüşünü naklederek

496 Şirbînî, a.g.e., I, 212.
497 Şirbînî, a.g.e., I, 301.
498 Şirbînî, a.g.e., II, 17.

izâh etmektedir. Zemahşerî'ye göre[499] âyetteki teşbihin mürekkep ya da mufarrak olması mümkündür. Eğer mürekkep teşbih olursa "Kim Allah Teâlâ'ya şirk koşarsa daha ötesi olmayan bir helâk ile nefsini helâk etmiştir." anlamı kastedilmiştir. Bu anlama göre müşrikin hali, semâdan düşüp kendisini kuşun kaptığı ve onun kursağında parçalara ayırdığı ya da rüzgâr esip de onu uzak uçurumlara sürüklediği kimsenin durumu gibidir. Buradaki teşbih, mufarrak ise Allah, imanı, yükselmede semâya; imanı terk eden ve Allah'a şirk koşanı da semâdan düşene, fikirleri dağınık olan hevâları onu kapan kuşlara, onu delâlet vadisine atan şeytanı da eserek onu ölüm vadilerine fırlatan rüzgâra benzetmiştir. [500]

"İnkâr edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz. (Tıpkı bunun gibi kâfir de hesap günü amellerinden bir şey bulamaz). Ancak Allah'ı yanında bulur da Allah onun hesabını tastamam görür. Allah, hesabı çabuk görendir." (Nur, 24/39) Şirbînî, âyetteki teşbihi de şöyle izah etmektedir. Kâfir, yaptığı iyilik fiillerinden olsa da bundan sevap alacağına inanmakla beraber sevabı hak etmez. Eğer yaptığı günah fiillerinden ise bundan sevap kazanacağına inanmakla beraber cezayı hak etmiş olur. Allah katında sevap alacağını umunca, kıyamet meydanına vardığında sevap bulamayıp aksine cezayı bulduğunda hasreti büyür ve gamı da son noktaya varır. İşte o zaman onun hali suya çok ihtiyacı olup susayan, serabı gördüğünde kalbi ona tutunan ama bir şey bulamayan kimsenin haline benzemektedir. Aynı şekilde amelinin faydasını zanneden kâfir, amele ihtiyaç duyduğunda onun hiçbir faydasını bulamaz.[501]

2.1.3.4. Kinâye

"(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur. Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz. Meşru sözler söylemeniz dışında sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin. Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın. Şunu da bilin ki, Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki

499 bkz. Zemahşerî, a.g.e., III, 152.
500 Şirbînî, a.g.e., II, 610.
501 Şirbînî, a.g.e., II, 695.

Allah gerçekten çok bağışlayandır, halîmdir." (Bakara, 2/235) Âyetteki sır ile de nikâhtan kinâye yapıldığını belirten Şirbînî, buradaki âyetin açıklamasını yaparken belagat yönüne de dikkat çekmektedir. Kelâmda ta'riz, işitenin, maksadını, hakikat ve mecâz olarak ortaya koyamaması sebebiyle sözün kendisinden anladığı şeydir. İsteyenin "Sana selam vermek ve cömert yüzüne bakmak için geldim." demesi gibi telvîh diye de isimlendirilir. Çünkü kendisiyle istediğini ortaya koymaktadır. Telvîh ile kinâye arasındaki fark ise kinâye, bir şeye lazımları ve eşanlamlarıyla delalet etmektedir. Uzun anlamında "Kılıç bağı uzun" ya da misafirden dolayı "külü çok" sözünde olduğu gibi.[502]

"İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz; onlar ise, bütün kitaplara iman ettiğiniz hâlde, sizi sevmezler. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. De ki: "Öfkenizden ölün!" Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü bilir." (Âl-i İmrân, 3/119) Şirbînî, âyetteki انتم zamirinin muhataplar için kinâye olduğunu ifade etmektedir.[503]

Şirbînî, Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yarattıktan sonra arşa istiva ettiğini bildiren Yûnus Sûresinin 3. âyetiyle ilgili olarak Allah'ın arşa istiva etmesinin tertip için değil derecesinin yüksekliğine bir kinâye olsun diye bu şekilde ifade edildiğini beyân etmektedir.[504]

Müfessire göre *"Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir!"* (Nahl, 16/58) Yüzün beyaz ve parlak olması, sevinç ve mutluluktan kinâye olduğu gibi âyetteki yüzün simsiyah kesilmesi de üzüntü ve utançtan kinâyedir.[505]

"Derken bütün serveti helâk edildi. (Yıkılmış) çardakları üzerine çökmüş hâldeki bağına yaptığı harcamalar karşısında ellerini ovuşturuyor ve şöyle diyordu: "Keşke Rabbime hiçbir kimseyi ortak koşmasaydım." (Kehf, 18/ 42) Müfessir, âyette geçen ellerin ovuşturulmasının, pişmanlıktan ve üzüntüden kinâye olduğunu belirtmektedir.[506]

---

502 Şirbînî, a.g.e., I, 177-178.
503 Şirbînî, a.g.e., I, 278.
504 Şirbînî, a.g.e., II, 5.
505 Şirbînî, a.g.e., II, 269.
506 Şirbînî, a.g.e., II, 418.

2.2. Kıraât

Kıraat imamlarımızın okuyuşlarına sık sık yer verdiğini gördüğümüz Şirbînî, genellikle isim vererek zikrettiği kıraat imamlarından okuyuş farklılıklarını belirtmekte ve daha sonra "diğerleri" ifadesiyle bu imamların dışındakilerin okuyuşlarının nasıl olduğunu ifade etmektedir. Kıraat farklılıklarında Basralılar'ın ve Küfeliler'in görüşlerine de yer verilmektedir.[507] Bu farklılıkları, müfessirlerden nakillerde bulunarak aktardığı da görülmektedir.[508]

Bazen de kıraat farklılıklarını hangi bölgenin lügâti olduğunu beyân ederek izâh etmektedir. Meselâ, Şirbînî, *"Musa onlara: 'Size yazıklar olsun! Allah'a karşı yalan uydurmayın, yoksa sizi azabla yok eder. Allah'a iftira eden hüsrana uğrar.' dedi."* (Tâ-Hâ, 20/61) âyeti hakkında şu açıklamada bulunmaktadır. "فَيُسْحِتَكُم" Fiilini, Hafs, Hamza ve Kisâî yanın zammesi ve hanın kesrasıyla if'al babından (ishat) okumuşlardır. Bu, Necd ve Temim lügatidir. Diğerleri her ikisinin fethasıyla sülâsiden (sehate) okumuşlardır. Bu da Hicâz lügatidir.[509]

Şirbînî, kıraat farklılıklarını belirtirken dikkat çekmeyi arzu ettiği durumları "tenbîh" başlığı altında izah etmektedir. Meselâ, okuyuş üzerinde kurrânın ittifâkını "tenbîh" bölümünde yer verdiği görülmektedir. "قَالُوا يَا اَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلٰى يُوسُفَ وَاِنَّا لَهُ لَنَاصِحُون" âyetinde kurrânın, müteharrik ن harfinin yanında sakin ن'un ihfâsı ve yine aynı şekilde işmâmla beraber idğamı konusunda ittifak ettiklerini belirtmektedir.[510]

2.2.1. Kıraatlerin Nahiv Durumuyla İzah Edilmesi

"وَاَمَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاۤءَۨ الْحُسْنٰىۚ وَسَنَقُوْلُ لَهٗ مِنْ اَمْرِنَا يُسْرًا"

"Her kim de iman eder ve sâlih amel işlerse, ona mükâfat olarak daha güzeli var. (Üstelik) ona emrimizden kolay olanı söyleyeceğiz." (Kehf, 18/ 88) Âyette جَزَاء kelimesini Hafs, Hamze, Kisâî tenvinli olarak ز harfinden sonraki hemzenin fethasıyla okumuştur. Hâl olarak mansûb olduğu da söylenmiştir. Diğerleri ise hemzenin zammesiyle tenvinsiz okumuşlardır. Bu durumda izâfet, beyân içindir. Müfessirler, nasb

507 bkz. Şirbînî, a.g.e., I, 321.
508 bkz. Şirbînî, a.g.e., I, 219.
509 Şirbînî, a.g.e., II, 519.
510 Şirbînî, a.g.e., II, 105.

kıraatine göre mananın "Bu elbise hibe olarak onundur." kavlinde olduğu gibi "Mükâfat olarak onundur." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Ref kıraatine göre ise iki vecih vardır ki birincisi, "Onun için en güzel fiilin mükâfatı vardır. En güzel fiil de iman ve sâlih ameldir." şeklindedir. İkincisi ise anlamın, "Onun için en güzel sevabın mükâfatı vardır." olmasıdır. Mevsufun sıfata izafeti meşhurdur.[511]

"وَاَخِي هٰرُونُ هُوَ اَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَاَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِيْ اِنِّي اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُون"

"Kardeşim Hârûn'un dili benimkinden daha düzgündür. Onu da benimle, beni doğrulayan bir yardımcı olarak gönder. Çünkü ben, onların beni yalanlamalarından korkuyorum." (Kasas, 28/34) âyetindeki "يصدقنى" kelimesini, Âsım ve Hamza ق zammesiyle isti'naf ve ya ردءا kelimesinin sıfatı olarak okumuşlardır. Diğerleri ise emrin cevabı olarak sükûn ile okumuşlardır.[512] *"O, korunmuş bir levhada (Levh-i Mahfuz'da)dır."* (Burûc, 85/22) âyetinde محفوظ kelimesini, Nafi', "Kur'ân" kelimesinin sıfatı olarak ref ile okumuş; diğerleri ise "Levh" kelimesinin sıfatı olarak cer ile okumuştur.[513]

2.2.2. Meşhur Kıraat İmamlarına Yer Vermesi

Şirbînî de diğer dilci müfessirler gibi kırâatlerden geniş ölçüde yararlanmaktadır. O, *Nûru's-Seciyye* eserinde Kur'ân ayetlerini istişhâd ederken kırâat vecihlerine değinmekte aynı zamanda kırâat farklılıklarından dolayı meydana gelen i'rab ve anlam değişikliklerini de beyân etmektedir. Şirbînî, eserinde pek çok ayeti şâhid olarak kullandığı için bazen şâz kırâatlerden de istifade etmektedir.[514] Buradan hareketle Şirbînî'nin başka eserinde şaz kıraatlerine yer vermeyi mahzurlu bulmayan bir müfessir olduğunu ancak *es-Sirâcü'l-Münîr*'inde bu konuda daha hassas davrandığını ifade edebiliriz. Nitekim Şirbînî, tefsirinin mukaddimesinde yedi meşhur kıraate yer verdiğini ifade etmektedir.[515]

Ancak müfessir, tefsir kaynağında okuyuşun şaz olduğunu zikrederek bu kıraate de yer verdiği görülebilmektedir. Meselâ, "… لَقَدْ مَنَّ اللهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ

511 Şirbînî, a.g.e., II, 445.
512 Şirbînî, a.g.e., III, 148.
513 Şirbînî, a.g.e., IV, 591.
514 Tekin, a.g.m., s. 162-163.
515 Şirbînî, a.g.e., I, 10.

يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِه” Âl-i İmrân Sûresinin 164. âyetinde geçen “اَنْفُسِهِم” kelimesinin şaz kıraatle en şereflilerinden anlamında “اَنْفَسِهِم” şeklinde de okunduğunu bildirmektedir.[516]

Bakara Sûresinin 168. âyetinde geçen خطوات الشيطان ifadesinde خطوات kelimesini İbn Âmir, Kunbül, Hafs ve Kisâî, ط harfinin zammesiyle, diğerleri sükûn ile okumuşlardır.[517] Hasen ve Ebü'l-Cevzâ' ise kelimeyi خ harfinin fethasıyla, ط harfinin sükûnuyla; Ebû İmrân el-Cüvenî ise خ ve ط harfinin zammesi ile hemzeyle خطؤات şeklinde okumuşlardır.[518] Şirbînî, bu okuyuşlara tefsirinde yer vermemektedir. Bu da onun meşhur kıraat imamlarını tercih etmesinden kaynaklanmaktadır.

2.2.3. Kıraat Farklılıklarına Âyetle Delil Getirmesi

Şirbînî, “مَالِكِ يَوْمِ الدِّين” *“Din gününün sahibidir.”* (Fâtiha, 1/4) âyetinde Âsım ve Kisâî'nin “مَالِك” kelimesini mimden sonra elif ile okuduklarını ve “ يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْـًٔا ۖ وَالْاَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰه” *“O, kimsenin kimseye faydası olmayacağı bir gündür. O gün bütün emir, hüküm ve yetki yalnız Allah'ındır!”* (İnfitâr, 82/19) âyetinin bu okuyuşu desteklediğini belirtmektedir. Diğerleri ise elif olmaksızın “مَلِك” şeklinde okumuşlardır ki bu okuyuşun da “مَلِكِ النَّاس” “İnsanların sahibine” (Nas, 114/2) âyetiyle desteklendiğini ifade etmektedir.[519]

فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا ۚ وَمِنْ اٰنَاۤئِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّك تَرْضٰى *“O hâlde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki râzı olasın.”* (Tâ-Hâ, 20/130) Müfessirin naklettiği bilgilere göre âyetteki “تَرْضٰى” kelimesini Ebûbekir ve Kisâî, “te”nin zammesiyle meçhul olarak “Elde ettiğin sevapla razı edilirsin.” anlamında okumuşlardır. “ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهٖ مَرْضِيًّا ...” *“Ailesine namaz ve zekâtı emrederdi. Rabb'inin katında da râzı edilmişti.”* (Meryem, 19/55) âyetinde olduğu gibi. Diğerleri “te”nin fethasıyla “Elde ettiğin şefaatle razı olursun.” manasında okumuşlardır. وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى *“Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de râzı olacaksın.* (Duhâ, 93/5) âyetinde olduğu gibi. [520]

---

516 Şirbînî, a.g.e., I, 301.

517 Şirbînî, a.g.e., I, 128.

518 İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut ts., s. 100.

519 Şirbînî, a.g.e., I, 17.

520 Şirbînî, a.g.e., II, 544.

2.2.4. Kıraatlere Göre Anlamın Değişmesi

"فَنَادٰىهَا مِنْ تَحْتِهَآ اَلَّا تَحْزَنِيْ قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا "

"Bunun üzerine (Cebrail) ağacın altından ona şöyle seslendi: "Üzülme, Rabbin senin alt tarafında bir dere akıttı." (Meryem, 19/24) Âyette seslenenin kim olduğu kıraate göre değişmektedir. Şirbînî'nin yer verdiği okuyuşlara göre Nafi, Hafs ve Hamza mimi kesra ile diğerleri de fetha ile okumuşlardır. Mimin fethasıyla "men" şeklindeki kıraate göre "Ona altında olan seslendi." anlamı ortaya çıkmaktadır ki seslenen İsâ'dır. Mim harfinin kesrasıyla "min" şeklindeki kıraatine göre ise "Ona altından seslendi." manasında seslenen Cibrîl'dir. Müfessir de Cibrîl'in olmasının daha uygun olduğunu ifade etmektedir.[521]

"فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتّٰٓى اَنْسَوْكُمْ ذِكْرِيْ وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُوْنَ"

"Siz onları alay konusu edinmiştiniz; öyle ki, size benim zikrimi unutturdular ve siz onlara gülüp duruyordunuz." (Mü'minûn, 23/110) Âyetteki سِخْرِيًّا kelimesini Nâfi, Hamza ve Kisâî sin harfinin zammesiyle, diğerleri ise kesra ile okumuşlardır. O da سخر fiilinin mastarıdır. Fiile kuvvet olsun diye nispet ya'sı ziyade olmuştur. Kisâî ve Ferrâ'dan rivâyet edilmiştir ki meksur hali, alay etmek; mazmum hali kulluk anlamındadır.[522]

"كَذَّبَ اَصْحٰبُ لْـَٔيْكَةِ الْمُرْسَلِيْن" *"Eyke halkı da peygamberleri yalanladı."* (Şuarâ, 26/176) Şirbînî, âyetteki Eyke kelimesinin okunuşu hakkında şu açıklamalara yere vermektedir. Nâfi ve İbn Kesîr ve İbn Âmir elif olmaksızın lamın fethasıyla, hemze olmadan ya'nın sükûnu ve te'nis ta'sının fethasıyla "ليكة" şeklinde okumuşlardır. La'mın sükûnuyla, lam'dan sonra fethalı hemze, ya'nın sükûnu, ta'nın te'sini kaldırmak sûretiyle "أليك" diye de okunmuştur. Ebû Ubeyde, bazı tefsirlerde "ليكة " ve "الأيكة" arasında fark bulunduğunu belirtmiştir. "ليكة " Şeklindeki okuyuşla köyün isminin kastedildiği, "الأيكة" şeklindeki okuyuşla da beldelerin ismi olduğu söylenilmiştir.[523]

521 Şirbînî, a.g.e., II, 464.
522 Şirbînî, a.g.e., II, 657.
523 Şirbînî, a.g.e., III,72.

2.3. Kelâm

"Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, insanlara yararlı şeylerle denizde süzülen gemilerde, Allah'ın gökten indirip yeri ölümünden sonra dirilttiği suda, her türlü canlıyı orada yaymasında, rüzgârları ve yerle gök arasında emre amade duran bulutları döndürmesinde, düşünen kimseler için deliller vardır." (Bakara, 2/164)

Şirbînî, Beydâvî'nin[524] bu âyetle ilim ve onunla uğraşanların şerefine dikkat çekildiğini ve Kelâm ilminde araştırma yapmanın teşvik edildiğini ifade ettiğini zikretmektedir. Müfessir bu konuda Şâfiî'nin de görüşünü nakletmektedir. Şâfiî'ye göre kul, şirk dışında tüm günahıyla Rabbiyle karşılaşması, Allah ile Kelâm ilmiyle karşılaşmasından daha hayırlıdır. Çünkü Kelâm, ona iyice dalmayı teşvik etmektedir ki o zaman da felsefe olur.[525]

Şirbînî, verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere pek çok kelâmî meselelere tefsirinde yer vermektedir. Ancak yaptığı nakiller ve açıklamalar dikkate alındığında onun tartışmaları uzatmadan ve delilleri zikretmeden mezheplerin ihtilâf ettiği konuları genel çerçevesiyle ortaya koymaktadır. Sözü uzatmadan benimsediği görüşü zikrederken bazen diğer görüşleri kısaca ifade etmekte ve bazen de kabul ettiği görüşün başka mezhebin görüşüne karşı delil olduğunu ifade ederek diğer farklı yaklaşımlara işaret etmiş olmaktadır. Meselâ, *"Göklerde ne var ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. İçinizden geçeni açığa vursanız da, gizleseniz de Allah onun hesabını sizden sorar. Sonra O, dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder. Allah'ın her şeye gücü yeter."* (Bakara, 2/284) âyetinin, Mutezile ve Râfizîer gibi hesabı inkâr edenlere karşı bir delil olduğunu belirtmektedir.[526]

524 bkz. Beydâvî, a.g.e., I, 117.
525 Şirbînî, a.g.e., I, 126.
526 Şirbînî, a.g.e., I, 219.

2.3.1. Ulûhiyyât

2.3.1.1. Allah'ın Varlığı

Allah isminin kemal sıfatları toplayan bir isim olduğunu[527] ifade eden Şirbînî, O'nu, Hâlik, yaratan, düzenleyen olarak zikretmekle[528] beraber tefsirinde sık sık Allah'ın yüceliğine vurgu yapmaktadır. Allah'ın dışındaki her şeyin mümkün ve muhdes olduğunu ve mümkün ve muhdes de ancak vacibu'l-vücud olan kadim bir varlığa dayandığında var olabileceğini belirtmektedir. Müfessire göre *"Göklerde ve yerde olan kimselerin, sıra sıra uçan kuşların Allah'ı tesbih ettiğini görmez misin? Her biri kendi niyaz ve tesbihini bilir. Allah, onların yaptıklarını bilendir."* (Nur, 24/41) âyeti, Allah'ın tüm noksanlıklardan münezzeh oluşuna delâlet etmektedir. Tesbih, gözle görülmez bilakis kalple bilinir. Âyetteki istifham ile takrir ve beyân kastedilmiştir.[529] *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır."* (Nur, 24/42) âyetine de tüm cisimler, arazlar, kulların fiilleri, yetenekleri ve düşünceleri girer.[530] Allah, varlığı, zatından dolayı vâcip olan kadîmdir.[531]

Şirbînî, *"Şüphesiz ben Allahım. Benden başka ilâh yoktur. Öyleyse yalnız bana kulluk et, beni anmak için de namaz kıl!"* (Tâ-Hâ, 20/14) âyetinin, ilmin sonu olan tevhidi ve amelin kemâli olan ibadeti ifade ettiğini beyân etmektedir. Müfessire göre din usullerini bilmenin füru ilmini bilmekten önce gelmektedir. Nitekim tevhid, usul ilimlerinden, ibadet ise füru ilmindendir.[532]

Allah, Fatihâ Sûresinde beş ismini zikretmiştir ki bunlar Allah, Rab, Rahmân ve Rahîm ve Mâlik isimleridir. Şirbînî'ye göre bunun sebebi, sanki Allah şöyle buyurmaktadır. "Seni öncelikle yarattım, Ben Allah'ım. Nimetleri verdim, Ben Rabb'im. Karşı çıktın, üstünü örttüm, ben Rahmân'ım. Tevbeni kabul ettim, ben Rahîm'im. Sonra cezâ günü kaçınılmazdır, ben Din gününün Mâlik'iyim.[533]

Şirbînî'ye göre Allah Teâlâ, kendisine iman edilip kulluk edilmesini gerekli kılan vasıflarını zikrettiğini belirtmektedir. Bu vasıflar da O'nun Azîz, mağlup olunamayan,

---

527 Şirbînî, a.g.e., II, 626.
528 Şirbînî, a.g.e., III,47
529 Şirbînî, a.g.e., II, 697.
530 Şirbînî, a.g.e., II, 699.
531 Şirbînî, a.g.e., I, 10.
532 Şirbînî, a.g.e., II, 501.
533 Şirbînî, a.g.e., I, 17.

cezasından korkulan Kâdir, nimetlerine hamdi gerektiren, sevabı vermesi umulan nimet veren Hamîd gibi vasıflardır.[534] Müfessir, tefsirinde Allah'ın yüceliğine sık sık vurgu yapmaktadır. "*Şüphesiz bunlarda (Allah'ın varlığına) bir delil vardır, ama onların çoğu inanmamaktadırlar."* (Şu'arâ, 26/8) âyetinde de Allah'ın kudretinin kemâline işaret olduğuna dikkat çekmektedir.[535]

Müfessire göre *"İşte onların, sabredip kötülüğü iyilikle savmaları ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcamaları karşılığında, mükâfatları kendilerine iki kez verilecektir."* (Kasas, 28/54) âyetinde güzel söz ve fiillerle kötülüğe karşı koymaları kastedilmiştir. Nitekim İbn Abbâs'a göre da şirkin Kelime-i Tevhid ile uzaklaşacağını belirtmektedir.[536]

"Göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez kendileri de gölgeleri de sabah akşam Allah'a boyun eğer." (Ra'd, 13/15) Şirbînî, âyet hakkında müfessirlerin çoğunun, her şahsın mü'min ya da kâfir olsun eşit olduğunu; çünkü gölgesinin Allah'a secde ettiğini belirtmektedir. Ayrıca bu konuda Mücâhid'e göre mü'minin gölgesinin Allah'ı itaat ederek secde ettiğini, kâfirin gölgesinin inanmayarak secdede bulunduğunu; Zeccâc'a göre kâfirin Allah'tan başkasına, gölgesinin ise Allah'a secde ettiğini;[537] İbnü'l-Enbârî'ye göre Allah Teâlâ'nın gölgede Allah'a secde eden ve boyun eğen akıllar ve anlayışlar yaratmasının da uzak olmadığını nakletmektedir. Başka bir tefsir vechi olarak kastedilenin, onların bir taraftan diğer tarafa meyletmeleri ve güneşin alçalmasıyla uzamaları ve güneşin yükselmesiyle kısalmaları olduğunun da söylenildiğine dikkat çekmektedir.[538]

"O ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve gerçekten bize döndürülmeyeceklerini sandılar." (Kasas, 28/ 39) âyetiyle ilgili olarak da Bukâî', âyetin, hak yönüyle büyüklenmenin kibir olmadığına delâlet etmektedir. Şirbînî, hak ile büyüklenmenin Allah'a ait olduğunu ifade etmekte ve bunu, "Kibriyâ elbisem, azamet

534 Şirbînî, a.g.e., IV, 586.
535 Şirbînî, a.g.e., III, 43.
536 Şirbînî, a.g.e., III, 156.
537 bkz. Zeccâc, a.g.e., III, 144.
538 Şirbînî, a.g.e., II, 171.

izârımdır. Nitekim kim onlardan birinde bana ortak koşarsa onu cehenneme atarım."[539] hadis-i kudsî ile delillendirmektedir.[540]

2.3.1.2. Allah'ın Sıfatları

Allah hem hidayet hem de dalalet verendir. Şirbînî, *"Allah sana bir sıkıntı verirse, onu O'ndan başkası gideremez. Sana bir iyilik dilerse O'nun nimetini engelleyecek yoktur. O'nu kullarından dilediğine verir. O, bağışlayandır, merhametlidir."* (Yûnus, 10/107) âyetinin tefsirinde Allah'ın üç vecih sebebiyle hayrı şerre tercih ettiğini ifade etmektedir. Birincisi, Allah Teâlâ zararın dokunması durumunda onu kaldıracak olanın ancak kendisi olduğunu açıklaması, Allah'ın zararı kaldıran olduğuna delalet etmektedir. Çünkü nefyden istisna, ispattır. Hayrı zikrettiğinde ise onu kaldıracağını değil bilakis onu, onun lütfunu reddecek kimsenin olmadığını söylemiştir. Bu, hayrın bizzat talep edilen, şerrin ise araz sebebiyle talep edilen olduğunu göstermektedir. Peygamberin Rabb hakkında "Rahmetim gazabımı geçti."[541] kavlinde buyurduğu gibi. İkincisi, Allah Teâlâ'nın hayrın sıfatı hakkında onu dilediğine isabet ettireceğini bildirmesidir ki bu da hayr yönünün daha güçlü ve daha galip olmasına delalet etmektedir. Üçüncüsü de Allah'ın bağışlayıcı ve esirgeyici olmasıdır. Bu da aynı şekilde rahmet yönünün kuvvetine dairdir.[542]

Şirbînî, şüphelerin kaynağı ile ilgili olarak Râzî'nin[543] görüşünü nakletmektedir. Râzî'ye göre şüphelerin kaynağı, teşbihi yani müşebbehe inancını kabul etmektir. Allah Teâlâ'nın zâtını müşebbehenin söylediğinin aksine diğer zatlara benzemekten; O'nun sıfatlarını Kerâmiyye'nin söylediğinin aksine diğer varlıklara benzemekten ve O'nun fiillerini mutezilenin söylediğinin aksine bir maksat, bir sebep ve övgü ve kınama gerektiren diğer fiillere benzemekten tenzih etmek gerekir.[544]

Allah'ın sıfatlarını Müteşâbihu'l-Kur'ân ilminde açıklayacağımız için burada genel malumâtları vermekle iktifâ ettik.

---

539 Ebû Dâvûd, "Libâs", 29; İbn Mâce, "Zühd", 16.
540 Şirbînî, a.g.e., III, 150.
541 Buhârî, "Tevhid", 15; Müslim, "Tevbe", 14.
542 Şirbînî, a.g.e., II, 46.
543 bkz. Râzî, a.g.e., XXIII, 70.
544 Şirbînî, a.g.e., II, 626.

2.3.1.3. Ru'yetullah

Şirbînî, *"Gözler O'na erişemez. O ise bütün gözleri ihata eder. O, latiftir, habîrdir."* (En'am, 6/103) âyetini şöyle izâh etmektedir. Basar, görme organıdır ve onun mahalli olması bakımından göz için de kullanılır. İdrâk, bir şeyin mahiyetini ve hakikatini ihatadır. İçlerinde Haricîler, Mu'tezile, Mürcielerin bazısının bulunduğu bidat ehline göre bu âyetin zahirinden hareketle, Allah Teâlâ'yı yarattıklarından hiç kimse göremez. Çünkü Allah, gözlerin onu idrâk edemeyeceğini haber verdiği için Onu görmek aklen imkânsızdır. Basarın idrâki, ru'yetten ibarettir. Çünkü ادركته ببصري ve رايته ببصري kavilleri arasında fark yoktur. Bu nedenle gözlerin Onu idrâk etmemesinin Onu görmemesi manasıyla olması sâbit olmuştur. Bu da umum ifade eder. Ehl-i sünnet, mü'minlerin Rablerini kıyamet günü cennette görecekleri görüşündedirler ve mezheplerine Kitap, sünnet, icmâ, sahabî ve onlardan sonra seleften gelenlerin görüşlerini delil getirirler. Kitaptan delilleri,*"O gün bir takım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar."* (Kıyâme, 75/22-23) ve *"Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır."* (Mutaffifîn, 83/15) âyetleridir. Şâfiî (r.a.) bu konuda "Bir topluluk, masiyeti gizledi, o küfürdür. Bir topluluk da itaati gördü o da imandır." demiştir. İmâm Mâlik de mü'minlerin kıyamet günü Rablerini görecekleri kanaatindedir. Şirbînî, ru'yeti kabul edenlerin Cerîr b. Abdullah el-Becelî'den gelen rivâyeti sünnetten delil olarak getirdiklerine de vurgu yapmaktadır. Bu hadise göre de Resûlullah, Bedir gecesi aya bakıp bu ayı gördükleri gibi Rablerini göreceklerini haber vermiş, onların bu noktadaki soruları üzerine de Bedir gecesi ayı görmek için itişip kakışmadıkları hakkında sorunca onların "Hayır!" cevapları üzerine Resûlullah, onlara aynı şekilde Rablerini de göreceklerini ifade etmiştir.[545] Ehl-i sünnet, mü'minlerin Rablerini görmelerine cevâz verirken *"Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi, dağa tecelli edince19 onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, "Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim" dedi."* (A'râf, 7/143) âyetini de delil getirmektedir. Çünkü Musa (a.s) câiz olmayanı ve

[545] bkz. Buhârî, "Ezân", 129; Müslim, "İmân", 299.

imkânsızı istemez. Nitekim Allah da ru'yeti dağın istikrarına (sabit durmasına) dayandırmıştır.[546]

"Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır ne de bir zillet. İşte onlar cennetliklerdir ve orada ebedî kalacaklardır." (Yûnus, 10/26)

Şirbînî, âyette geçen "iyilik edenler için daha güzeli" ifadesini cennet ile "daha fazlasını" ibaresiyle de âhirette Allah'ı görmek şeklinde tefsir etmektedir. Ru'yeti kabul eden Şirbînî kaynak belirtmeksizin sahih hadiste geçtiğini ifade ettiği "Cennet ehli cennete girdiklerinde 'Ey cennet halkı' diye seslenilir. Örtü kaldırılır ve O'na bakarlar. Allah'a yemin olsun ki Allah, onlara bundan daha sevimli bir şey vermemiştir."[547] hadisini kaynak olarak göstermektedir. Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ında[548] bu konuyu Müşebbehe ve Mücbire'nin kabul ettiğini belirttiğini ifade eden Şirbînî "Çünkü mutezile ru'yeti inkâr ediyor." der ve *"O gün birtakım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır."* (Kıyâme, 75/22-23) âyetlerinin onlara karşı çıktığını savunur. Müfessire göre Allah, cennet ehline iki durumu ispat etmiştir. Birincisi parlaklığın yüzlerin güzelliği olmasıdır ki bu da cennetin nimetlerindendir. İkincisi ise Allah Teâlâ'ya bakmaktır.[549] Şirbînî, benimsediği görüşün sınırlarını çizmekte iken farklı görüşlerin alanını bâkir bırakarak bu bakışların savunmalarına ihtiyaç duymamaktadır. Çünkü ru'yetullahı kabul edenler hakkında verdiği tek malumat, Zemahşerî'nin eserinde Müşebbehe ve Mücbire'nin ru'yeti kabul ettiğini belirtmesidir.

"Onlar, Rablerinin âyetlerini ve Ona kavuşmayı inkâr eden kimselerdir. Bu yüzden bütün yaptıkları boşa çıkmıştır. Biz de kıyamet gününde onlar için terazi tutmayız." (Kehf, 18/105)

Şirbînî'ye göre "Onu gördüm." anlamında "Onunla karşılaştım." denilmesi gibi âyette geçen kavuşma da "Onu gördüm." manasındadır. Müfessir tefsirinin devamında meseleyi şöyle izah etmektedir. Eğer "Karşılaşma, kavuşmaktan ibarettir. Allah *"Su, takdir edilmiş bir emr üzere birbirine kavuştu."* (Kamer, 54/12) buyurmuştur. Bu, Allah

546 Şirbînî, a.g.e., I, 510-511.
547 Müslim, "İmân", 297.
548 bkz. Zemahşerî, a.g.e., II, 330.
549 Şirbînî, a.g.e., II, 19.

hakkında imkânsızdır. Bu nedenle bazı müfessirlerin de söylediği gibi Allah'ın sevabına kavuşma anlamına hamletmek gerekir." denirse şöyle cevap verilir. Karşılaşma lafzı kavuşmaktan ibaret olsa da onun ru'yet (görme) anlamında kullanılması zahir ve meşhur bir mecâzdır.[550]

2.3.1.4. İrâde, Kesb ve Yaratma

Olayların Allah'ın elinde olduğunu ve kulun, O'nun dilemesine bağlı olarak hayır ve ya şer, iman ya da küfür açısından dilediğini yaptığını ifade eden Şirbînî,[551] "*Allah, istediği hükmü verir."*(Maide, 5/1) âyetinde de Allah'ın helâl ve haram kılma konusunda istediği hükmü vermesinin kast olunduğunu ifade ederken de Mutezilenin aksine herhangi bir maksat ya da hikmet gözetmenin gerekmediğini belirtmektedir.[552] Müfessire göre Allah'ın filllerinin bir hikmet taşıması gerekli olmadığı gibi hidâyete erdirmesi de Ona vâcip değildir. Nitekim *"Yolun doğrusu Allah'ındır. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi."* (Nahl, 16/9) âyetinin tefsirinde de mutezile mezhebi âyette geçen ifadesinden dolayı bunu, Allah için vâcip kabul ederken Şirbînî, hak dine ve doğru yola iletmenin fazl ve kerem hasebiyle Allah'a ait olmasından bahsetmektedir.[553]

Nitekim müfessire göre *"Öyle bir mabuttur ki onundur saltanatı ve tedbiri göklerin ve yeryüzünün ve hiçbir kimseyi evlat edinmez, saltanat ve tasarrufta ortağı yoktur ve her şeyi yaratmıştır da mukadderatı takdir etmiştir."* (Furkân, 25/2) âyetinde Allah'ın ihdâsı (ilk olarak yapma) yaratılış olarak isimlendirilmiştir. Çünkü Allah bir şeyi hikmet için değil farklılık olmaksızın takdir vechi üzere ortaya çıkarmaktadır.[554] Şirbînî, Ehl-i Sünnet'e göre Allah Teâlâ'nın dilediğine fazlını vereceğini ve bir illet olmaksızın dilediğine de azap edebileceğini ifade etmektedir. Çünkü onun fiili bir illet sebebiyle olursa bu illetin ancak kadim olması gerekir. Bu yüzden fiili de kadimdir. Fiilinin hâdis olmasına gelince onun başka illete muhtaç olması söz konusudur. Bu da teselsülü yani onun fiilinin arda arda böyle devam etmesini lazım kılar.[555]

---

550 Şirbînî, a.g.e., II, 452.
551 Şirbînî, a.g.e., I, 193.
552 Şirbînî, a.g.e., II, 20.
553 Şirbînî, a.g.e., II, 247.
554 Şirbînî, a.g.e., III, 5.
555 Şirbînî, a.g.e., II, 543.

Şirbînî, Allah'ın hikmet sahibi oluşunu açıklarken Mutezile mezhebine göre Allah'ın haksız olarak intikam almayacağı görüşüne yer vermekte ve O'nun ancak âsinin hak ettiği kadarıyla intikam aldığını ifade etmektedir. Ehl-i sünnet mezhebine göre Allah, itaatkâr olsa da istediğine istediği ile intikam alabilir ve cezalandırabilir. Çünkü O, mülkünde tasarruf sahibidir, O'ndan intikam sadece kötü olana vuku bulsa da dilediğine dilediğini yapar.[556] Müfessire göre *"Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven, bir uyku indirdi. Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü. Allah'a karşı cahiliye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar; "Bu işte bizim hiçbir dahlimiz yok" diyorlardı. De ki: "Bütün iş, Allah'ındır." Onlar sana açıklayamadıklarını içlerinde saklıyorlar ve diyorlar ki: "Bu konuda bizim elimizde bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik." De ki: "Evlerinizde dahi olsaydınız, üzerlerine öldürülmesi yazılmış bulunanlar mutlaka yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gideceklerdi. Allah, bunu göğüslerinizdekini denemek, kalplerinizdekini arındırmak için yaptı. Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir."* (Âl-i İmrân, 3/154) âyetinde Allah Teâlâ'nın her şeyi kaza ve kaderiyle yarattığına delil vardır. Çünkü münafıklar, Uhud Savaşı'nda düştükleri tuzak sebebiyle "Eğer Muhammed bizden önce bunu görüp bizi uyarsaydı bu mihnete düşmezdik." demişlerdir de Allah, emrin hepsinin kendisine ait olmasıyla onlara cevap vermiştir. Kulların fiilleri meydana geldiğinde bu, Allah'ın kaza ve kaderiyledir.[557] Müfessir, fiileri Allah'ın kudreti ve kulların kesbine dayandırmakta olup Mücebbire'nin iddia ettiği gibi ihtiyarın bulunmamasının söz konusu olmadığını belirtmektedir.[558]

"Rabbin dileseydi insanları bir tek ümmet haline getirirdi, fakat onlar, aykırılığa düşmekten bir türlü kurtulamazlar." (Hûd, 11/118) Şirbînî, bu âyetin, emrin iradenin dışında ve Allah Teâlâ'nın imanı herkesten irad etmediğinin ve irade ettiğinin de meydana gelmesinin zorunluluğuna delil olduğunu belirtmekte; fırkalarla, Kaderiyye, Mutezile ve Rafizî gibi bidat ve heva ehlinin kastedildiğine ve âyetteki "وَاحِدَةً أُمَّةً" ifadesiyle, fiillerinde Resûlullah'a (s.a.v) tâbi olan sünnet ehlinin murad edildiğine dikkat çekmektedir. Müfessir, hidayet ve imanın ancak Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğini

556 Şirbînî, a.g.e., I, 157.
557 Şirbînî, a.g.e., I, 296.
558 Şirbînî, a.g.e., II, 26.

ifade ederek Rahmetin, kudret, akıl vermek, peygamberler göndermek, kitap indirmek gibi durumlardan ibaret olmadığını ve Rahmetin, Allah'ın hidayet ve marifeti yaratması olduğunu kabul etmektedir.[559]

Müfessir, *"Hiç Yaratan yaratmayan gibi midir? Hala mı düşünmeyeceksiniz?"* (Nahl, 16/17) âyetini, Ehl-i Sünnet'in görüşünü zikrederek bu kanaat ekseninde yorumlamaktadır. Ehl-i sünnet bu âyeti kulun fillerinin hâliki olmadığına delil getirmişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, hâlik sıfatıyla kendisini ve onların ibadet ettikleri şeyleri ayırmıştır. Şüphesiz ki Allah Teâlâ'nın "Hiç Yaratan yaratmayan gibi midir?" kavlinin maksadı, kendisinin yaratıcılık sıfatıyla o putlardan ayrılmasını ve Allah Teâlâ'nın yaratıcı olması yönüyle uluhiyyeti ve ma'budiyyeti hak etmesini açıklamaktır. Kul, bir şeyin hâliki olsaydı bu, ibadet edilen bir ilâh olmasını gerektirirdi. Bu da bâtıldır ve biliriz ki kul, yaratmaya ve var etmeye güç yetiremez.[560]

"De ki: 'Hak Rabbinizdendir. Artık isteyen inansın, isteyen inkâr etsin.' Şüphesiz biz zalimlere duvarları kendilerini çepeçevre kuşatacak bir ateş hazırladık. Yardım istediklerinde kendilerine erimiş maden gibi yüzleri kavuran bir su ile kendilerine yardımda bulunulur. O ne kötü bir içecektir! Orası ne kötü bir duraktır." (Kehf, 18/29) Şirbînî, âyetteki "Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." ifadesinin Mutezile'nin kabul ettiği gibi kulun fiilinde özgür olduğunu gerektirmediğini belirtmektedir. İbn Abbâs'ın âyetin manası hakkındaki "Her kim Allah'tan iman isterse iman eder, her kim de kendine küfrü isterse inkâr eder." kavline yer vererek Hz. Ali (r.a)'ın bu siganın tehdit ve vaid olduğunu naklettiğini belirtmektedir. Şirbînî, Allah Teâlâ'nın, mü'minlerin imanından fayda görmeyeceği gibi kâfirlerin küfründen de zarara uğramayacağını da vurgulamaktadır.[561]

"O'nun dışında, hiçbir şeyi yaratmayan, üstelik kendileri yaratılmış olan, kendi nefislerine bile ne zarar ne yarar sağlayamayan, öldürmeye, yaşatmaya ve yeniden diriltip-yaymaya güçleri yetmeyen birtakım ilâhlar edindiler." (Furkân, 25/3) Şirbînî, tefsirinde "tenbih" başlığı altında özellikle dikkat çekerek âyetin tefsirinde Ehl-i Sünnet'in "لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا" "Bir şey yaratmayan…" ifadesini, kulun fiilinin yaratıcısının

559 Şirbînî, a.g.e., II, 96.
560 Şirbînî, a.g.e., II, 251
561 Şirbînî, a.g.e. II, 413.

Allah olduğuna delil getirdiklerini vurgulamaktadır. Müfessire göre Allah Teâlâ, kâfirleri bir şey yaratamayan şeylere ilâh edinmelerinden dolayı kınamıştır. Bu, yaratabilenin ibadet edilmeye müstahak olduğuna delâlet etmektedir. Eğer kul, hâlik olabilseydi ma'bud ve ilâh olurdu.[562] Ehl-i Sünnet, Allah Teâlâ'nın *"Müttakiler için hazırlandı."* (Âl-i İmrân, 3/133) kavlini cennetin mahlûk olduğuna; *"Onları uzaktan gördüğü zaman…"* (Furkân, 25/ 12) kavlini de ceza yurdu olan cehennemin mahlûk olduğuna delil getirmişlerdir.[563] Aynı zamanda Ehl-i Sünnet, *"İşte böyle, her peygamber için günahkârlardan bir düşman kıldık. Yol gösterici ve yardım edici olarak Rabbin yeter."* (Furkân, 25/31) âyetini de hayr ve şerri Allah Teâlâ'nın yarattığına delil göstermektedir.[564]

2.3.1.5. Halku'l-Kur'ân

"Rablerinden kendilerine ne zaman yeni bir uyarı gelse onlar bunu hep alaya alarak dinlerler." (Enbiyâ, 21/2) Âyetin tefsirinde Şirbînî, Allah'ın Kur'ân'dan indirdiği her yeni şeyin, insanlara hatırlatmak ve öğüt vermek için olduğunu ifade ettikten sonra Mutezilenin bu âyetle Kur'ân'ın muhdes olduğuna delil getirdiğini belirtmektedir. Tefsirinin devamında şu açıklamalara yer vermektedir. "Allah bir emirden sonra emri yeniler. Allah, hükümleri açıklamak için ihtiyaç durumunda âyetten sonra âyet; sûreden sonra sûre indirir." denilir. Ayrıca bu mevzuda "Muhdes zikir, Peygamber (s.a.v)'in söylediği sözdür. Peygamber, Onu Kur'ân'ın dışında sünnetlerden ve öğütlerden açıkladı. Allah (c.c) da *"O, hevâsından konuşmaz. O, ancak indirilmiş vahiydir."* (Necm, 53/3-4) buyurmuştur." şeklinde yorum da getirilmiştir.[565]

Şirbînî, Mutezile'nin Kur'ân'da (Bakara, 2/6), (Hicr, 9) ve (Nûh, 1) âyetlerinde olduğu gibi lafzın mazi getirilmesini, kendisinden haber verilenin daha önce geçmesini gerekli kılmasından ve bir şeyin kadim olandan önce gelmesinin imkansız olmasından ötürü Kur'ân'ın hâdis olmasına delil getirdiklerini ifade ettikten sonra Ehl-i sünnetin cevabına yer vermektedir. Ehl-i sünnete göre mazi lafızla getirilmesi, hükmün haberle taallukunu gerektirir. Kendisinden haber verilenin hâdis olması, Allah'ın ilminde olduğu

562 Şirbînî, a.g.e., III, 5.
563 Şirbînî, a.g.e., III, 8.
564 Şirbînî, a.g.e., III, 19.
565 Şirbînî, a.g.e., II, 548.

gibi Allah'ın kelâmının hudûsunu gerektirmez. Nitekim O'nun ilmi, hâdisle taalluku gerektiği halde ilminin hâdis olmasını gerektirmemektedir. Kelâm-ı lafzî, kelâm-ı nefsînin[566] hudûsudur.[567]

2.3.1.6. Kelâmullâh

"Gerçekten, Allah'ın indirdiği Kitap'tan bir şeyi gizlemede bulunup onu az bir değere değişenler var ya, onların karınlarına tıkındıkları ancak ateştir. Allah kıyamet günü onlarla konuşmaz ve onları günahlardan arıtmaz. Onlara elem verici azap vardır." (Bakara, 2/174) Şirbînî, âyetteki Allah'ın konuşmamasını, onlarla rahmetiyle konuşmaması olarak tefsir etmektedir. Onlarla konuşması ise azarlaması ya da onlara öfkelenmesiyle olmaktadır ki buna da birinin birisiyle öfkeli olduğunda konuşmamasını temsil getirir.[568]

Şirbînî, *"O işaret olunan Rasuller yok mu, biz onların bazısını, bazısından üstün kıldık. İçlerinden kimi var ki Allah, kendisiyle konuştu, bazısını da derecelerle daha yükseklere çıkardı. Biz Meryem oğlu İsa'ya da o delilleri verdik ve kendisini Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) ile kuvvetlendirdik. Eğer Allah dileseydi, bunların arkasındaki ümmetler, kendilerine o deliller geldikten sonra birbirlerinin kanına girmezlerdi. Fakat ihtilâfa düştüler, kimi iman etti, kimi inkâr etti. Yine Allah dileseydi, birbirlerinin kanına girmezlerdi. Fakat Allah dilediğini yapar." (Bakara, 2/253)* âyetin tefsirinde Allah'ın, Hz. Musa ve Hz. Muhammed ile vasıtasız konuştuğunu belirtmektedir.[569]

Şirbînî, tefsirinde verdiği bilgilere göre Ehl-i Sünnet, Hz. Musa'nın işittiği sesin kaîm bir kelâm mı yoksa seslerden bir ses mi olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî (r.a) bu konuda şöyle demektedir. O, kadîm bir kelâmdır. Delil, Allah'ın zatının malum ve ahirette cihet olmaksızın görülür olacağına delâlet etmekle beraber nasıl ki Allah Teâlâ'nın zâtı başka şeylere benzemiyorsa O'nun kelâmı da sesi duyulmakla beraber ses ve harflere benzemekten münezzeh olmasıdır. Maturudî'ye göre o nida,

---

566 Sirbînî, Kelâm-ı lafzî ve kelâm-ı nefsî ayrımı hakkında bilgi vermemektedir. Müfessir, ilme vâkıf olmakla birlikte alanın terminolojisini izah içerisinde zayıf bırakmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, "Kelâm", *DİA,* TDV Y., Ankara 2022, XXV, 194-196; Altundağ, Mustafa, "Kelamullah- Halku'l-Kur'an Tartışmalan Çerçevesinde "Kelam-ı Nefsi-Kelam-ı Lafzi" Ayrımı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2000), s. 149-181.

567 Şirbînî, a.g.e., I, 29.

568 Şirbînî, a.g.e., I, 131.

569 Şirbînî, a.g.e., I, 191.

harfler ve sesler cinsindendir. Mutezileye gelince onlar bu nidanın harfler ve sesler ile olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Hz. Musa bu nidayla önceden Allah Teâlâ'yı bildi. Böylece bu, Musa'nın Allah'ın kendisine hitap ettiği bilinen bir mucize olur. Bu nedenle Hz. Musa, bir vasıtaya da ihtiyaç duymamıştır.[570]

"Ateşin yanına varınca kendisine: "Ey Mûsâ!" diye nidâ edildi." (Tâ-Hâ, 20/11)

Şirbînî, âyetin tefsirinde Vehb'e göre ağaçtan seslenildiğini belirtmektedir. "Ya Mûsâ!" denildi o da hızlı bir şekilde cevap verdi ama onu çağıranı anlamadı. "Sesini işittim. Mekânını göremedim. Sen neredesin?" dedi. "Ben, üzerinde, yanında, önünde ve arkandayım. Sana senden daha yakınım." dedi. Böylece Musa (a.s), Onun Allah olduğunu bildi ve emin oldu. Müfessir, Hz. Musa'nın her yönüyle işittiğinin ve hatta ondan her uzvun kulak olduğunun da ileri sürüldüğünü de zikretmektedir.[571]

"Mûsâ, ateşin yanına gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan 'Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.' diye seslenildi. (Kasas, 28/ 30) Şirbînî, âyetin tefsirinde yerin mübarek olmasının sebebini, Allah Teâlâ'nın Musa ile orada konuşması ve onu, peygamber olarak göndermesi ile izâh etmektedir. Bukâî'ye göre ağaç büyüktü ve (Hz. Musa) oraya vardığında onun tarafından bir nur girdi. Orada olan Allah Teâlâ'nın hakikî olarak kelâmıdır ve konuşan ağaç değil Allah'tır. Kuşeyrî[572] de o gece Hz. Musa'nın Allah'ın kelâmını işittiği konusunda icmâ olduğu kanaatindedir. Nitekim eğer bu, ağacın nidâsı olsaydı, mütekellim ağaç olurdu. Taftazânî de *"Şerhu'l-Makâsıd"* eserinde[573] Allah'ın ahirette nicelik ve nitelik olmadan görüleceği gibi Hz. Musa'nın Allah'ın ezelî kelâmını ses ve harf olmadan işittiğini ifade etmektedir.[574]

Şirbînî, *es-Sirâcü'l-Münîr*'inde Mutezilenin, Allah'ın kelâmının işitilmesini, Onun kadim olmadığına delil göstermeleri, Eş'arî'nin Hz. Musa'nın kelâm-ı nefsî'yi işitmesini kabullenmeleri ve bu noktada Mâturidî'nin, itirazları, Mâturîdî'nin, Allah'ın

570 Şirbînî, a.g.e., III, 43.

571 Şirbînî, a.g.e., II, 500.

572 Kuşeyrî'nin tefsirinde Şirbînî'nin verdiği bilgilere rastlamadık. bkz. Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârât*, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahmân, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1428/2007, II, 436-437.

573 bkz. Taftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh, *Şerhu'l-Makasıd*, thk. Abdurrahmân 'Umeyre, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1419/1998, IV, 208.

574 Şirbînî, a.g.e., III, 146.

kelâmını Hz. Musa'nın lisanında yarattığı harfler ve inşa ettiği sesler ile işittirdiği anlayışında olmaları, Ebû Hanîfe'nin lafız ve mana ayrımı yapmadan Allah'ın ezelî sıfatı olan kelâmla hitap etmesinden ve Hz. Musa'nın da onu işitmesinden bahsetmesi gibi tartışmalara yer vermemektedir.[575]

2.3.1.7. Haramın Rızık Olup Olmaması

Şirbînî, haramın rızık olup olmamasını açıklarken Mutezile ve ehl-i sünnetin görüşlerini vermektedir. Mutezile'ye göre Allah Teâlâ *"Ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden harcarlar."* (Bakara, 2/3) âyetinde rızkı kendisine isnâd ederek helâlden harcamalarını bildirmiş ve müşrikleri de helâlden bazılarını haram kılmakla kınamıştır. Bu nedenle onlara göre haram, rızık değildir. Ehl-i sünnete göre rızkın Allah'a isnâdı, ta'zim ve harcamaya teşvik için olup müşriklerin kınanması da haram olmayanın haram kabul edilmesinden ötürüdür. Şirbînî'ye göre haramın rızık olmaması durumunda, bununla beslenen kişinin ömrü boyunca rızıklandırılmamış olması gerekirdi. Müfessir, bu kanaatine *"Yeryüzünde rızkı Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur. O, onların karar kıldıkları yerleri de, emaneten durdukları yerleri de bilir. Onların hepsi apaçık bir kitaptadır."* (Hûd, 11/6) âyetini delil göstererek ehl-i sünnet çizgisini tercih etmiştir.[576] Müfessir delil gösterdiği bu âyetin tefsirini yaparken de haramın rızık olmasını şöyle izah etmektedir. Âyet, Allah'ın vadinin bir gereği olarak rızkı bütün canlıya ulaştırması vâciptir. Allah da bundan hâli değildir. Ayrıca görürüz ki insan, ömrü boyunca helâllerden yemektedir. Şayet haram, rızık olmasaydı, Allah Teâlâ, rızkını ona ulaştırmamış ve vacibi terk etmiş olurdu.[577]

2.3.2. Nübüvvet

2.3.2.1. Peygamberlere İmân

Şirbînî, Kur'ân'ı, hususî olarak peygambere, umumî olarak da diğer insanlara verilen bir nimet olarak değerlendirmektedir. Peygamber için nimet oluşunu şöyle izah etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ bu Kitap vasıtasıyla tevhid ve tenzih ilimlerinin, celâl ve

---

575 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ardoğan, Recep, "Mütekellimlere Göre Kelam-ı Nefsî ve İşitilebilirliği", *Marife*, 2013, s. 184-190.

576 Şirbînî, a.g.e., I, 27.

577 Şirbînî, a.g.e., II, 52.

ikrâm sıfatlarının letâiflerini, melekler, peygamberler ve kaza ve kader hallerinin sırlarını, suflî âlemin hallerinin ulvi âlemin halleriyle olan ilgisini, ahiret âleminin dünya âlemiyle ilgisini, gayb âleminden kazanın indirilmesinin keyfiyetini, cismanî âlemin ruhânî âlemle irtibatının keyfiyetini ona haber vermiştir. Bu kitabın bize nimet oluşu ise Kur'ân'ın teklifleri, hükümleri, va'd ve vaidi ve cezayı içermesidir. [578]

Şirbînî'ye göre her rasûl, peygamberdir. Ama her peygamber rasûl değildir. Mutezilenin ise aksi görüşte olduğunu belirterek onlara göre her rasûll peygamber olup her peygamber de rasûl olduğunu zikretmektedir.[579] Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'e isimleri öğretmesi, meleklerin bilgisini aşan bir bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Şirbînî, bu durumu Hz. Âdem'in meleklerden daha üstün olması şeklinde yorumlamakla beraber Ehl-i Sünnetin de söylediği gibi rasûl de olsalar peygamberlerin meleklerden daha faziletli olduklarını beyan etmektedir.[580]

Kur'ân'da peygamberler hakkında pek çok kıssa bulunmakta olup bazen de kelimeden peygamber kastedilmektedir. Meselâ, "Andolsun biz insanı kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan yarattık." (Hicr, 15/26) Âyette geçen insan kelimesinden kastedilenin Hz. Âdem olduğu konusunda müfessirlerin icmâ ettiğini belirten Şirbînî daha sonra Şia kitaplarında geçen Muhammed b. Alî el-Bâkır'ın (v. 114/733) Hz. Âdem'den önce binlerce Âdem'in gelip geçtiği ve zuhurlarından ve idrâklerinden dolayı insan diye isimlendirildiklerine dair görüşüne yer vermektedir.[581]

Şirbînî, *"Mûsâ, olgunluk çağına ulaşıp gelişimini tamamlayınca, biz ona ilim ve hikmet verdik. Biz, iyilik* edenleri *böyle mükâfatlandırırız."* (Kasas, 28/14) âyetinin tefsirinde ilimle Tevrat'ın, hikmetle de sünnetin kastedildiğinin söylendiğini belirttikten sonra Zemahşerî'nin de peygamberlerin hikmetini onların sünnetleri olarak değerlendirdiğine [582] işaret etmektedir.[583]

Müfessir, *"Biz de duasını kabul ettik ve kendisini kederden kurtardık. İşte biz mü'minleri böyle kurtarırız."* (Enbiyâ, 21/88) âyetinin tefsirini yaparken "tenbîh" başlığı

578 Şirbînî, a.g.e., II, 36.
579 Şirbînî, a.g.e., II, 476.
580 Şirbînî, a.g.e., I, 57.
581 Şirbînî, a.g.e., II, 225.
582 bkz. Zemahşerî, a.g.e., III, 384.
583 Şirbînî, a.g.e., III, 135.

altında Yûnus (a.s)'ın risâletinin ne zaman olduğu konusundaki ihtilâflara işaret etmektedir. Saîd b. Cübeyr, İbn Abbâs'tan rivâyetle Allah Teâla'nın, Yûnus Peygamberi, yunusun karnından çıkardıktan sonra görevlendirdiğini söylemiştir. Bu konuda da delil, Sâffât Sûresinin 145. *"Derken biz onu hasta bir hâlde sahile attık."* ve yine Saffât Sûresinin 147. *"Biz onu yüz bin ya da daha fazla insana peygamber olarak gönderdik."* âyetlerini göstermektedirler. Diğerleri ise risâletin daha önce olduğu kanaatindedir. Onların delilleri de *"Şüphesiz Yûnus da peygamberlerdendi. Hani o kaçıp yüklü gemiye binmişti. Gemidekilerle kur'a çekmiş ve kaybedenlerden olmuştu. Böylece, Yûnus kendini kınayıp dururken balık onu yuttu. Eğer o, Allah'ı tespih edip yüceltenlerden olmasaydı, mutlaka insanların diriltileceği güne kadar balığın karnında kalırdı."* (Saffât, 34/139-144) âyetleridir.[584]

2.3.2.2. Peygamberlerin İsmeti

Şirbînî, tefsirinde peygamberlerin ismeti konusunda çok hassas davranmaktadır. İsrâiliyyât konusunda zikrettiğimiz üzere müfessir, pek çok konuda İsrâilî haberleri eleştirmeksizin naklettiği halde peygamberlerin ismeti konusunda bu tür rivâyetleri tenkid etmiştir.

"Sana davacıların haberi geldi mi? Hani onlar duvarı aşarak mabede girmişlerdi. Hani Dâvûd'un yanına girmişlerdi de Dâvûd onlardan korkmuştu. Onlar, "Korkma! Biz, iki davacı grubuz. Birimiz diğerine haksızlık etmiştir. Aramızda adaletle hükmet. Zulmetme ve bizi hak yola ilet" dediler. İçlerinden biri şöyle dedi: "Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var. Böyle iken 'Onu da bana ver' dedi ve tartışmada beni bastırdı." Davud dedi ki: "And olsun, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemek sûretiyle sana zulmetmiştir. Esasen ortakların pek çoğu birbirine haksızlık eder. Ancak iman edip sâlih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır." Dâvûd, bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi. Biz de bunu ona bağışladık. Şüphesiz katımızda onun için bir yakınlık ve dönüp geleceği güzel bir yer vardır." (Sâd, 38/21-25)

584 Şirbînî, a.g.e., II, 583.

Bu âyetler tartışmalı pek çok görüşü ortaya çıkarmıştır. Şirbînî, âyetler hakkındaki tefsir vecihlerini, İsrâilî haberleri ve bu haberlere itirazları Râzî'nin tefsirinden[585] yaptığı nakillerle izah etmektedir. Râzî, öncelikle bu kıssa hakkında üç durumun söz konusu olabileceğini belirterek âyet üzerindeki yaklaşımlarla sınırları çizmektedir. Birincisi, kıssanın Hz. Davud'un (a.s) büyük günah işlediğine delâlet etmesidir. İkincisi, küçük günahının olduğuna; üçüncüsü de ne büyük ne de küçük günahı olduğudur. Birinci görüşe göre Hz. Davud (a.s), Üriya'nın hanımına âşık olup onu öldürterek eşiyle evlenmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, düşmanları kılığında iki meleği göndererek benzeri bir meseleyi ona sunmuşlar, Hz. Davud da günahını itiraf ederek tevbe etmiştir. Buna benzer farklı rivâyetleri zikrettikten sonra Râzî, haberin bâtıl olduğuna dair vecihleri sıralamaktadır. Birincisi, bu kıssanın insanların en fâsık ve en günahkâr olanına nispet edilse bile bu kıssayı nakledenin bundan utanç duyarken günahın Davud'a (a.s) nispetinin akla uygun düşmemesidir. İkincisi, kıssanın neticesi, Müslüman bir adamın öldürülmesi ve zevcesini arzulamaya varmaktadır ki bu, dinin kabul etmediği bir durumdur. Peygamber "Kim bir kelimenin yarısıyla da olsa bir Müslümanın kanı için gayret gösterirse iki kaşının arasında 'Allah'ın rahmetinden uzak kaldı.' diye yazılı olarak gelir." Ve yine aynı şekilde "Müslüman, Müslümanın elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir." buyurmaktadır. Üriya ise bu haberin doğru olması durumunda Davud'dan (a.s) canı ve eşi konusunda sâlim değildir. Üçüncüsü de Allah Teâlâ Davud'u (a.s) bu münker sıfatla çelişen sıfatlarla vasıflandırmıştır. Bu konudaki izahları özetlemek gerekirse Allah Teâlâ'nın Hz. Dâvûd (a.s) için zikrettiği her sıfat, bu kıssanın doğru olmadığını göstermektedir. Muhaddis ve müfessirlerin çoğu bu kıssayı zikretmiş olsa da kat'i delillerle ahad haber çeliştiğinde kat'i delillere dönmek gerekmektedir. Bazı rivâyetlere göre de Hz. Davud (a.s) küçük günah işlemiştir. Üriya'nın sözlendiği kadını Hz. Davud da isteyince ailesi onu tercih etmiştir. Bu nedenle onun günahı, Müslüman kardeşinin sözlüsüne talip olmaktır. İkinci rivâyete göre kalbinin ona meyletmesi söz konusudur. Bu da onun gücü altında olmadığı için bununla mükellef değildir. Kocası ölünce onunla evlenmiştir. Üçüncü görüşe göre ise Davud (a.s) döneminde, birbirlerinden eşlerini boşamalarını isteme âdeti vardı. Hz. Davud'un gözünün kadına meyletmesi, kocasından boşamasını talep etmesi, onun da bunu reddetmekten çekinmesi ihtimaldir ki bu durumda

585 bkz. Râzî, a.g.e., XXVI, 190-197.

bu kadın, Hz. Süleyman'ın annesidir. Bu üç vecihten biri doğruysa Hz. Davud'un yaptığı hata, en faziletli olanı terk etmektir.[586]

"O ki ceza gününde günahımı bağışlamasını umuyorum." (Şu'âra, 26/82) Şirbînî, peygamberler masum oldukları halde Hz. İbrahim'in kendisine neden hata isnad ettiği hususunu da şöyle izah etmektedir. Mücâhid, hatanın, Hz. İbrahim'in "Ben hastayım.", "Bilakis bunu onların (putların) büyüğü yapmıştır.", "Sare benim kız kardeşimdir." sözü olduğu kanaatindedir. Bu açıklama reddedilmiştir. Çünkü hata yoktur ki onun için tevbe olsun. Buna karşılık cevapta peygamberlerin istiğfarı, onların Rablerine olan tevazuları ve nefslerini kınamaları şeklindedir. Bunda ümmet için isyandan kaçınmak sûretiyle onlara bir lütuf olsun diye öğretme ve onlardan ortaya çıkan kusurdan mağfireti talep vardır.[587]

Müfessir, tefsirinde Haşevîler gibi haricilerden bazı grupların Hz. Âdem'in Allah'ın yasak ağaca dokunmasıyla ilgili âyetleri peygamberlerin masum olmadıklarına delil göstererek bazı vecihleri sıraladıklarını belirtmektedir. Birincisi; Hz. Âdem peygamberin yasak bir şeyi yapması hasebiyle âsi olduğudur. İkincisi; onu yapmakla zalimlerden olmuştur ki onlarda mel'undurlar. Üçüncüsü; Allah, isyan ve azgınlığı ona isnâd etmiştir ve Allah *"Âdem Rabbine isyan etti ve azdı."* (Taha, 20/121) buyurmuştur. Dördüncüsü; Allah Teâlâ, ona tevbeyi ilham etmiştir, o da günahtan dönmek ve pişman olmaktır. Beşincisi; *"Eğer bizi bağışlamazsan ve bize merhamet etmezsen ziyan edenlerden oluruz."* (Araf, 7/23) kavliyle Hz. Âdem'in bağışlanmadığında ziyan edenlerden olacağını itiraf etmesidir. Altıncısı; Hz. Âdem, o günahları işlememiş olsaydı tüm bunların başına gelmeyeceğidir. Şirbînî, bu iddialara verilen cevapları da sıralamaktadır. Birincisi; Hz. Âdem'in o zamanlar peygamber olmadığıdır. İddia edenin ispatı gerekir. İkincisi; ona zalim denilmesi, nefsine zulmettiği ve evla olanı terk ettiği içindir. Üçüncüsü; Hz. Âdem, bunu unuttuğu için yapmıştır ve unutma sebeplerine dikkat etmediği için kınanmıştır. Dördüncüsü; Hz. Âdem, ictihad sebebiyle kalkıştığı şeyde hata etmiştir. Yasağın tenzihi olduğunu ya da belli ağaca işaret edildiğini sanmış ve o ağacın türüne dair başka ağaçtan yemiştir.[588]

---

586 Şirbînî, a.g.e., III, 493-496.
587 Şirbînî, a.g.e., III, 59.
588 Şirbînî, a.g.e., I, 62.

2.3.3. Sem‘iyyât

2.3.3.1. İmân

Şirbînî, imânı, ikrâr olarak ifade etmekle beraber cumhura, hadisçilere, mutezileye ve haricilere göre gereği gibi amel etmek olarak açıklamakla beraber bu konuda kelâmî tartışmalara yer vermemektedir.[589]

"وَاِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدٰى" *"Şüphesiz ben tevbe eden, iman eden, sâlih amel işleyen sonra hidayete eren için çok bağışlayıcıyım."* (Tâ-Hâ, 20/82 Şirbînî'ye göre âyet, sâlih amelin imana dâhil olmadığına delalet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ sâlih ameli imana atfetmiştir. Matuf, matufun aleyhten başkadır.[590]

"Size ulaşan her nimet Allah'tandır. Sonra size bir sıkıntı dokunduğunda da yalnız O'na yalvarırsınız." (Nahl, 16/ 53) âyetteki nimetle İslâm nimeti, bedenlerin sıhhati ve rızıklarda ve size verilen mal, evlat ve makam gibi her şeyde genişlik kastedilmiştir. Şirbînî, ashabın bu âyetle imânın da Allahın yaratmasıyla meydana geldiğine delil getirdiklerini bildirmektedir.[591]

Şirbînî, Felak Sûresinde kendisine Rab, melek ve ilâh olmak üzere üç sıfata sığınıldığını ve tek âfet olarak zikredilen vesveseden de kaçınıldığını ifade etmektedir. Felak Sûresinde nefs ve bedenin selâmeti, Nas Sûresinde dinin selameti talep edilmiştir.[592]

Müfessir, zannı tarif ederken kesin olmayan her görüş ve itikadı zan olarak ifade etmiş ve taklit yoluyla gerçekleşen ve şüphe sebebiyle haktan sapan itikadı buna örnek getirmiştir.[593] Nitekim *"Onların çoğunluğu zandan başkasına uymaz. Gerçekten zan ise, haktan hiçbir şeyi sağlayamaz. Şüphesiz Allah, onların işlemekte olduklarını bilendir."* (Yûnus, 10/36) âyetinin tefsirinde de âyeti iki vecihle izâh etmektedir. Birincisi, onların çoğunun ikrârlarında Allah'a tâbi olmamalarıdır. Zan, burhâna dayanmayan sözdür ve onu seleflerinden işitmişlerdir. İkincisi, çoğunluklarının, ilâh edindikleri putlardan dolayı

589 Şirbînî, a.g.e., I, 26.
590 Şirbînî, a.g.e., II, 528.
591 Şirbînî, a.g.e., II, 266.
592 Şirbînî, a.g.e., IV, 725.
593 Şirbînî, a.g.e., I, 83.

sözlerinde sadece zanna tâbi olmalarıdır.[594] Şirbînî, zan konusunda Firavun'un zannı ile Hz. Musa'nın zannı arasındaki farka da dikkat çekmektedir. Firavun, Allah'ın kendisinden örtüyü kaldırdığı ve böylece güneşten daha açık hale gelen basiretlere karşı büyüklenmesinden dolayı zannı da âlemlerin Rabbine karşı çıkmak sûretiyle katıksız yalandır. Ancak Hz. Musa'nın zannı ise işaretler sebebiyle sıhhat ve yakîn olana dairdir. Çünkü âyetler açık ve mucizeleri de karşı konulmazdır. Şirbînî'ye göre firavun fasid aklı kullanmıştır. İnkârı haset, inat, aşırı gitme, cehalet ve dünya sevgisine dayanmaktadır; akibeti de harap ve helâk olmaktır.[595]

الٓرٰ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ اِلٰى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيد

"Elif, Lâm, Râ, Bu Kur'ân, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve her övgüye layık olanın yoluna çıkarasın diye sana indirdiğimiz bir kitaptır." (İbrahim, 14/1)

Şirbînî'ye göre âyette karanlıklar şeklinde çoğul siganın kullanılmasını cehalet ve küfür yolları için pek çok yol bulunduğuna, nur kelimesinin tekil sigada kullanılmasını ise ilim ve iman için tek yol bulunduğuna delalet olarak görmektedir.[596]

Müfessire göre Mü'minler, dinlerinde Allah'a ihlâs gösteren ve kalpleri dillerine uyan kimselerdir. Kâfirler, küfürlerini zâhir ve bâtın olarak açıkça gösterenlerdir. Münafıklar, kalpleriyle iman etmedikleri halde dilleriyle iman edenlerdir. Dilleriyle iman edip kalpleriyle iman etmeyen münafıklar, küfürlerine aldatma ve alayı katmaları sebebiyle kâfirlerin en çirkini ve Allah'ın en nefret ettiği kimselerdir. Allah da bu kimselerin cehennemin en alt katında olacaklarını beyân etmiştir.[597] Fâsıklar, büyük günah işlemek ve küçük günahta ısrar etmek sûretiyle Allah'ın emrinden çıkan kimselerdir. Taati isyanına galip gelmemiştir. Bu, onu imandan da çıkarmamıştır. Ancak isyana inanırsa günahın büyük ya da küçük olması eşittir. Mutezile ise bu kimseleri mü'min ile kâfir arasında bir yere koyarak bazı hükümlerde ikisinden birine ortak olduklarını kabul etmişlerdir.[598]

---

594 Şirbînî, a.g.e., II, 22.
595 Şirbînî, a.g.e., II, 380.
596 Şirbînî, a.g.e., II, 189.
597 Şirbînî, a.g.e., I, 30-31.
598 Şirbînî, a.g.e., I, 50.

Şirbînî, Mü'minleri, imanda kâmil olanlar diye vasıflandırmaktadır.[599] *"İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir. Onlara "Diğer insanlar gibi siz de iman edin" denildiğinde, "Akılsızların inandıkları gibi biz de inanalım mı?" derler. Biline ki, asıl akılsızlar onlardır, fakat bilmezler."* (Bakara, 2/12-13) Müfessir, iman emrinin uhrevî olduğunu ve düşünce inceliğine ihtiyaç duyduğunu ve bu nedenle iman etmeyenlerin durumu için "inanmazlar" ifadesinin kullanıldığını; zulüm ve fesadın dünyevî olması sebebiyle de bir düşünce inceliğine ihtiyaç duymadığını ve bu nedenle bozguncuların hâli için de "farkında değildirler" fiilinin kullanıldığını beyân ederek[600] imanın tahkik yönüne işaret etmektedir.

Müfessir, inkâr edenleri de bile bile bunu yapmaları sebebiyle inkâr-ı cühûd noktasında değerlendirmektedir. *"Kendileri de bunlara yakînen inandıkları halde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!"* (Neml, 27/14) Şirbînî, âyetin tefsirini yaparken Hz. Musa'ya inanmayan Firavun ve kavminin inkârını, âyetlerin Allah katından olduğunu bildikleri halde inkâr ettikleri için inkâr-ı cühûd türünden olduğunu belirtmektedir. Çünkü müfessire göre inkar-ı cühûd ilimle beraber olmaktadır.[601]

Şirbînî, Bakara Sûresinin 217. âyetinde geçen *"...Sizden kim dininden döner ve sonra da kâfir olarak ölürse, işte onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gitmiştir ve işte onlar cehennemliklerdir."* ifadelerini Ebû Hanîfe ve Şâfiî'nin görüşleriyle izah etmektedir. Ebû Hanîfe, Allah'ın *"...Kim imanı inkâr ederse onun yaptıkları boşa gitmiştir. O, ahirette de zarara uğrayanlardandır."* (Mâide, 5/5) kavlinden dolayı dinden dönenin amellerinin mutlak olarak iptal olacağı kanaatindedir. Ebû Hanîfe'nin aksine İmam Şâfiî'ye göre ölümle kayıtlandırma, kişinin İslâm'a dönmesi durumunda amelinin iptal olmaz. Müfessir de Şâfiî ile aynı kanaattedir.[602]

Müfessir, Allah'ın kalpleri mühürlemesi meselesini izah ederken bu isnâdın, her şeyin Onun kudretiyle gerçekleşmesine dayandığını belirtmekte ve *"Bilakis, Allah*

599 Şirbînî, a.g.e., II, 713.
600 Şirbînî, a.g.e., I, 34.
601 Şirbînî, a.g.e., III, 90.
602 Şirbînî, a.g.e., I, 162.

inkârları sebebiyle kalplerini mühürlemiştir" (Nisâ, 4/155) kavlinin deliliyle işledikleri günahlarla buna sebep olduklarını bildirmektedir.[603]

Şirbînî, *"Eğer inanıyorsanız, bu gibi şeylere bir daha ebediyen dönmemeniz için Allah size öğüt veriyor."* (Nur 24/ 17) âyetinin, uyarma ve azarlama olduğunu ve mutezilenin söylediği gibi iftiranın imandan çıkarmadığını ifade etmektedir.[604]

2.3.3.2. Cennet-Cehennem

"Hayır! Kim bir kötülük eder de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar." (Bakara, 2/81) Âyetin kafir kişinin durumu hakkında doğru olabileceğini ve başkası, kalbiyle tasdik ve diliyle ikrâr etmenin dışında bir şey yapmasa da hatasının onu kuşatmayacağını ifade etmektedir. Selef, âyette geçen خَطِيٓـَٔتُهُۥ kelimesini küfür ile tefsir etmekte olup kelimeye büyük günah da denilmektedir. Şirbînî'ye göre âyet, kâfirler hakkında olduğundan dolayı büyük günah işleyen kimsenin cehennemde ebedî kalacağına dair bir delil bulunmamaktadır.[605]

"İşte onların mükâfatı Rab'leri tarafından bağışlanma ve içinden ırmaklar akan cennetlerdir ki orada ebedî kalacaklardır. (Allah yolunda) çalışanların mükâfatı ne güzeldir!" (Âl-i İmrân, 3/136) Şirbînî'ye göre cennetin müttakiler ve tevbe edenler için hazırlanmasının günahta ısrar edenlerin ona giremeyeceğini, cehennemin de kâfirler için hazırlanmış olmasının başkalarının oraya giremeyeceğini göstermemektedir. Zemahşerî'nin[606] "*Keşşâf*"taki görüşü ise âyette mü'minlerin, müttakiler, tevbe edenler ve günahta ısrar edenler olmak üzere üç tabaka olduğuna dair kesin bir beyân olduğudur. Cennet, günahta ısrar edenler için değil müttakîler ve tevbe edenler içindir. Kim aklını beğenir ve Rabbine karşı çıkarsa büyük günahtan i'tizal yoluna sapar. Her kim günahta ısrar ederek ölürse cennete giremez. Bundan Allah'a sığınırız. Her kim de İslam üzere ölürse cennete girer.[607]

---

603 Şirbînî, a.g.e., I, 30.
604 Şirbînî, a.g.e., II, 675.
605 Şirbînî, a.g.e., I, 84-85.
606 Zemahşerî, a.g.e., I, 408.
607 Şirbînî, a.g.e., I, 285.

Şirbînî, *"Onları uzaktan gördüğü zaman onlar, onun için bir öfkelenme ve uğultu duyarlar."* (Furkân, 25/12) âyetinin tefsirini açıklamaktadır. Beydâvî,[608] Zemahşerî'ye[609] tâbi olarak Peygamberin "Onların (mü'min ile kâfirin) ateşleri birbirini görmez."[610] kavli gibi mecâz olarak birbirlerini görecek kadar yaklaşmazlar, anlamında yorumlamıştır. Mutezile bunu te'vil etmiş ve ru'yeti öfkelenme ve uğultu gibi hakikî anlam olarak câiz görmüştür.[611]

Müfessir, *"(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir. Sonra Allah'a karşı gelmekten sakınanları kurtarırız da zalimleri orada diz üstü çökmüş hâlde bırakırız."* (Meryem, 19/71-72) âyetinde mü'minlerin cehenneme gitmeleri konusunda şu açıklamalarda bulunmaktadır. Câbir'den gelen rivâyete göre Resûlullah (s.a.v) "Vürûd girmektir, İyi ve kötü herkes o cehenneme girecektir. Cehennem mü'minlere bir serinlik ve esenlik olacaktır. Hatta insanlar onun serinliğinden ötürü ürperip feryâd edeceklerdir."[612] buyurmuştur. Müminlerin cehenneme girmeleri azap olmadığı halde bunun faydası nedir? sorusuna da dört vecihle cevap verildiğini beyân etmektedir. Birincisi, onlar cehennemden kurtulduklarını bildiklerinde mutluluklarının artmasıdır. İkincisi, cehennem ehlinin düşman oldukları müminlerin oradan kurtulduklarını ve kendilerinin de ebedî kalacaklarını gördüklerinde üzüntülerinin artmasıdır. Üçüncüsü, bunda müminlerin yanında rezillikleri ortaya çıktığında üzüntülerinin artması vardır. Dördüncüsü, mü'minler bu azabı gördüklerinde cennet nimetlerinden daha fazla lezzet almalarına sebep olur.[613]

اَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ اَلْاَرْضُ اِلَّا مَا شَٓاءَ رَبُّكَ عَطَٓاءً غَيْرَمَجْذُوذٍ

Şirbînî, *"Mutlu olanlara gelince, gökler ve yerler durdukça içinde ebedî kalmak üzere cennettedirler. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Bu, onlara ardı kesilmez bir lütuf olarak verilmiştir."* (Hûd, 11/108) âyetteki istisna ile ilgili tefsirinde istisnanın muvahhid

608 bkz. Beydâvî, IV, 119.

609 bkz. Zemahşerî, a.g.e., III, 259-260.

610 Şirbînî, hadisin sonunu zikretmiştir. Rivâyet edilen bu hadise göre Resûlullah, müşrikler arasında ikâmet eden her Müslümandan uzak olduğunu söylemiş ve bunun nedeni sorulduğunda da "Onların ateşleri birbirini görmez." cevabını vermiştir. bkz. Ebû Dâvûd, "Cihâd", 103.

611 Şirbînî, a.g.e., III, 9.

612 Ahmed b. Hanbel, *"Müsned"*, XXII, 396.

613 Şirbînî, a.g.e., II, 485-486.

grubuna giren şekavet ehli hakkında olduğunu belirtenlerin olduğunu, Allah'ın bu kimseleri işledikleri günahları sebebiyle cehenneme sokup sonra çıkardığını ve böylece bunun istisna olduğunu beyan etmektedir. Çünkü bunlar cehennemden çıkmaları hasebiyle saîd kimselerdir ve Allah, onları şâkilerden istisna kılmıştır. Müfessir, onların cehennemden şefaat ile Allah'ın dilemesiyle, O'nun fazlı ve rahmetiyle, Hz. Muhammed'in şefaatiyle çıkarılacaklarını zikrettikten sonra "Zemahşerî'nin fasid mezhebine göre kebâir ehlinin cehennemde ebedî kalacakları şeklindeki görüşüyle bunu tartışsa da Muhammed ümmetinden kebâir ehli kastedilmektedir." der.[614]

2.3.3.3. Şeytan

Şirbînî'ye göre Kur'ân'da meleklere Hz. Âdem'e secdenin emredildiği ve İblis'in de istisna edatıyla bunun dışında kaldığı bildirilmektedir ki bu da İblis'in meleklerden olduğunu göstermektedir. Çünkü aksi durumda emrin onu kapsamaması ve istisnanın doğru olmaması gerekirdi. Fiilen cinlerden ve tür olarak meleklerden olması da câiz görülmüştür Ayrıca İbn Abbâs'ın rivâyetine dayanarak meleklerden bir türün de doğarak çoğaldıklarını ve onlara da cin dendiğini ve İblis'in de onlardan olduğunu nakletmektedir.[615]

"Allah'a andolsun, senden önceki ümmetlere de (peygamberler) göndermişizdir. Fakat şeytan onlara işlerini süslü gösterdi de (iman etmediler). İşte o, bugün onların velisidir. Ve onlar için elem verici bir azap vardır." (Nahl, 16/63) Şirbînî'ye göre âyet, Hz. Peygambere kavminin cehaletleri sebebiyle üzüntüsüne bir tesellidir. Süsleyen hakikatte Allah Teâlâ'dır. Bu da Ehl-i sünnetin görüşüdür. Şeytan, herhangi birini dalâlete sevk etmeye ya da hidâyet etmeye kudreti olmadığı halde kalplere vesvese atmak sûretiyle bir araçtır.[616] Yine aynı şekilde müfessir, Yûsuf Sûresinin 100. âyetinde geçen *"...Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra..."* ifadesinin tefsirinde şerrin şeytana izâfesinin, şer fiilinin Allah'tan olmaması problemini doğurduğunu belirtmektedir. Şer fiilinin şeytana izâfesinin mecazî olduğuna ve mutlak failin hakikatte

614 Şirbînî, a.g.e., II, 90-91.
615 Şirbînî, a.g.e., I, 58.
616 Şirbînî, a.g.e., II, 270.

Allah Teâlâ olduğuna vurgu yapmaktadır. Şeytanın ise ancak kişilerin arasını bozmak için vesvesesi ve kışkırtması vardır.[617]

"Meleklerin hepsi birden secde ettiler. Ancak İblis secde etmedi, secde edenlere katılmaktan çekindi. Ey İblis dedi, sana ne oldu da secde edenlere katılmaktan çekindin? Kuru, kokmuş, şekil ve sûret verilmiş balçıktan yarattığın insana dedi, ben secde etmem. (Allah) dedi ki: "Öyleyse çık oradan, sen artık kovulmuş birisin. Ceza gününe kadar lanet senin üzerinedir." (Hicr, 15/30-35) Allah Teâlâ'nın vasıta olmaksızın konuşmasının en büyük makam ve en şerefli mertebe olduğu halde Allah'ın İblisle konuşmasını değerlendiren Şirbînî, Allah Teâlâ'nın ikram ve yüceltme yoluyla konuşmasının yüce bir makam olacağını ancak ihanet ve küçük düşürme yolu üzere gerçekleşmesinde böyle olmayacağını belirtmektedir.[618]

Müfessir, Buhârî ve Müslim'de geçen "Meryem ve oğlu hariç hiçbir çocuk yoktur ki doğduğunda şeytan ona dokunmasın ve o da dokunmasından seslenmesin."[619] hadisine dayalı olarak her çocuğun şeytan tarafından kandırılmak istendiği ve çocuğun da bundan etkilendiği ifade etmektedir. Fakat Meryem'in sığınması sebebiyle Allah onları korumuştur. Mutezilenin bu hadisi inkâr edip sıhhatini kabul etmediğini belirten Şirbînî, Zemahşerî'nin bu konuda mezhebini takip etmediğini ve genel görüşe uyduğunu söylemektedir.[620]

2.3.3.4. Şefâat

Şirbînî, Kur'ân'ın, müşriklerin putlarını şefaatçi görmeleri konusunda uyarılarını zikrederken bu konuda iki veche de dikkat çekmektedir. Birincisi Hasan'ın söylediği üzere putların kendilerine dünya işlerinden önemli konularda şefaat edeceklerini iddia etmeleridir. Çünkü onlar öldükten sonra dirilmeye inanmıyorlardı. İkincisi ise dirilme olursa ahirette şefaati kabul etmeleridir. Sanki onlar bu konuda şüphe ediyorlardı. Bu da İbn Cüreyc'in İbn Abbâs'tan rivâyetidir.[621]

---

617 Şirbînî, a.g.e., II, 155.
618 Şirbînî, a.g.e., II, 227.
619 Buhârî, "Tefsîr", 2; Müslim, "Fedâil", 146.
620 Şirbînî, a.g.e., I, 242.
621 Şirbînî, a.g.e., II, 13.

"Hani siz, "Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız" demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı." (Bakara, 2/55) Şirbînî, Mutezile'nin bu âyete dayanarak büyük günah işleyenlere şefaatin olmayacağını söylediklerini belirttikten sonra âyetin kâfirlere mahsus olduğunu, âyetteki hitabın da bunu te'yid ettiğini, Allah'ın keyfiyetten münezzeh olarak görülmesinin âhirette mü'minlere ve dünyada da bazı hallerde peygamberlerden bazılarına mümkün olabileceğini ifade etmektedir.[622]

"Yâ Rabbi, onlar insanların birçoğunu saptırdı. Kim bana uyarsa, o bendendir. Kim bana karşı gelirse, şüphesiz ki Sen çok bağışlayıcı, çok merhamet edicisin." (İbrahim, 14/36) Âyette Hz. İbrahim'in âsi olanlar için rahmet talebinde olmasının açık beyânı olduğunu belirten Şirbînî, Hz. İbrahim hakkında meydana gelen şefaatin Hz. Muhammed hakkında da sâbit olduğunu belirtmektedir. Çünkü Hz. Muhammed, Allah Teâlâ'nın *"... İbrahim'in milletine (dinine) tabi olmuştur..."* (Nisâ, 4/125) kavlinde olduğu üzere ona uyanlarla emr olunmuştur. Müfessir, âyet hakkında farklı görüşlere de yer vermektedir. Bu dua, Hz. İbrahim'in Allah'ın şirki bağışlamadığını bilmeden önceydi, diyenler de olmuştur. Ayrıca "Sen küfürden İslâm'a çevirmek sûretiyle bağışlamaya güç yetirensin." anlamındadır, denilir. Bu mağfiretin azabı acilleştirmemek ve tevbeye kadar ertelemek olduğu da söylenir. Râzî'ye göre[623] bu zayıf bir görüştür.[624]

"Takva sahiplerini heyet halinde Rahman'ın huzuruna topladığımız gün, mücrimleri susamış bir halde cehenneme sevk ederiz. Rahmân'ın katında söz almış olanlardan başkaları şefaat hakkına sahip olmayacaklardır." (Meryem 19/ 85-87) Şefaate sahip olamayanlar ifadesindeki zamir önceki âyetlerde müttakilerin ve mücrimlerin zikredilmesi sebebiyle kullara aittir. Zamirin müttakiler için olduğu ya da mücrimler için olduğu da söylenmiştir. Fakat istisna iki görüşü de bağlamaktadır. Yani Allah'ın *"...Onlar, Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler."* (Enbiyâ, 21/28) kavlinde olduğu gibi şefaat edenler, Rahmandan söz alanlara şefaat edecektir. Buna Müslümanlardan büyük günah işleyenler de girmektedir. Çünkü Rahmandan söz alanların hepsinin buna girmesi gerekir. Kebire sahipleri de Rahman'dan söz yani tevhid alan kimselerdir. İbn Mesud'dan rivâyet bunu te'yid etmektedir. Resûlullah ashabına bir

622 Şirbînî, a.g.e., I, 71.
623 bkz. Râzî, a.g.e., XIX, 136-137.
624 Şirbînî, a.g.e., II, 208.

gün şöyle demiştir: "Sizden her biriniz, sabah akşam Allah (c.c)'tan bir ahd almaktan âciz midir?" dedi. Onlar, "Bu nasıl olur?" dediler. Bunun üzerine o şöyle dedi: "Her biriniz sabah akşam, "Ey gökleri ve yerleri yaratan gâib ve hâzır olanı bilen Allah'ım, ben Senden başka ilâh olmadığına, bir olduğuna, ortağın bulunmadığına, Hz. Muhammed'in (s.a.v) Senin kulun ve peygamberin olduğuna şehâdet ederek, sana ahd veririm. Çünkü Sen, eğer beni nefsime bırakırsan, nefsim beni şerlere yaklaştırır, hayrlardan uzaklatırır. Ben ancak senin rahmetine güveniyorum. Binâenaleyh kıyamette benim için tastamam yerine getireceğin bir ahd ver. Çünkü sen vadinden caymazsın." der. O bunu söylediğinde, Cenâb- Hak, bu ahdi bir mühürle mühürler ve Arş'ın altına koyar. Kıyamet günü geldiğinde, bir münâdi, "Allah katında ahdi bulunanlar nerede?" diye seslenir. Bunun üzerine onlar cennete girerler."[625] Şirbînî, ahdden kastın, kelime-i şehâdet olduğunu zikretmekte ve bu hadisin deliliyle büyük günah sahiplerine de şefaatin olacağını kabul etmektedir.[626]

Müfessir, *"Artık bizim için şefaatçiler yok."* (Şuarâ, 26/100) âyetini "Kendilerine meleklerin ve peygamberlerin şefaat ettiği Mü'minler gibi cennete girmemiz için sebep yoktur." şeklinde tefsir ederken[627] şefaat ediciler olarak melekleri ve peygamberleri kabul etmektedir. Sonra gelen âyette *"Ne de sıcak bir dost."* buyurulmaktadır. Şirbînî, bu âyetin tefsirinde ise melekler, peygamberler, Mü'minler ve dost olan kimse, şefaat edince bu sözü kâfirlerin söylediğini ifade etmektedir. Sâdık olanı da "Dinin uygunluğuyla beraber senin önem verdiğin şeye önem veren, arkadaşın olan kimsedir." şeklinde tanımlamaktadır. Câbir'in rivâyetine göre şöyle demektedir. "Resûlullah'ı şöyle derken işittim. 'Adam cennetteyken 'Arkadaşım ne yaptı?' der. Arkadaşı ise cehennemdedir. Bunun üzerine Allah Teâlâ 'Bu adam için arkadaşını cennete götürün.' buyurur. Cehennemde kalan diğerleri ise 'Bizim için ne şefaatçiler ne de sıcak bir dost vardır.' derler." Hasan da "Mü'min dostlarınızı çoğaltın. Çünkü onlar kıyamet günü şefaatçidirler." demiştir.[628]

"(Bu yurt) kendilerinin ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden sâlih olanların girecekleri Adn cennetleridir. Melekler de her kapıdan yanlarına girerler."

---

625 Ahmed b. Hanbel, *"Müsned"*, VII, 32.
626 Şirbînî, a.g.e., II, 491-492.
627 Şirbînî, a.g.e., III, 62.
628 Şirbînî, a.g.e., III, 62.

(Ra‘d, 13/23) âyetinin tefsirinde derecenin şefaatle yükseleceğine delil bulunduğuna dikkat çekmektedir.[629]

2.4. Fıkıh

Şirbînî, Fıkıh hükümlerini ve mezhep âlimlerinin delillerini çok geniş olarak zikretmemektedir.[630] Müfessirin fıkhî konulara fazlaca yer verdiği kanaati de vardır.[631] Müfessir, fıkhî meseleleri tamamen izahtan uzak bırakmasa da Fıkıh konusunda yazdığı *“Muğni’l-Muhtâc”* adlı eserini dikkate aldığımızda Fıkıh konusundaki ilmî yönünü tefsirine taşımadığını ve bu yöndeki açıklamalarını muhtasar tuttuğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Müfessire göre “…وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا” *“İşte böylece biz onu (Kur'an'ı) Arapça bir hüküm olarak indirdik.”* (Ra’d, 13/37) âyetinde Kur’ân’da tekliflerin, helâl ve haramların, hükümsüz kılma ve onaylama gibi durumların hepsinin bulunmasından ötürü Kur’an, hüküm diye isimlendirilmiştir.[632]

Müfessire göre *“İnanıp da güzel işler yapan ve Rablerine gönülden boyun eğenlere gelince, işte onlar cennet ehlidir. Onlar orada ebedî kalırlar.”* (Hûd Sûresi, 11/23) âyetinde “iman eden ve sâlih amel işleyenler” ifadesiyle bedenin amellerine; “Boyun eğdiler” ifadesi ile kalbin amellerine işaret edilmektedir ki o da tevâzu ve boyun eğmedir.[633]

Şirbînî, Fâtiha Sûresinin “esas” diye isimlendirilmesini izah ederken bunun sebeplerini de ifade etmektedir. Bunlardan birisi de bu sûrenin, doğru yolun davranışları olan nazarî hikmetler ve ameli hükümlerden Kur’ân’ın bütün manalarını kapsamasıdır.[634] Burada altını çizmek istediğimiz husus, doğru yolun sadece ameli hükümlerle sınırlandırılmamış olup nazari hikmetlerin de bu yolun içinde değerlendirilmiş olmasıdır.

---

629 Şirbînî, a.g.e., II, 176.

630 Zehebî, a.g.e., I, 342.

631 bkz. Demirci, Muhsin, “el-Hatîb eş-Şirbînî ve Tefsiri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, İstanbul 1986, s. 390.

632 Şirbînî, a.g.e., II, 183.

633 Şirbînî, a.g.e., II, 59.

634 Şirbînî, a.g.e., I, 11.

Şirbînî, *"Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin. İhramlı iken avlanmayı helâl saymamanız kaydıyla okunacak (bildirilecek) olanlardan başka hayvanlar, size helâl kılındı. Şüphesiz Allah istediği hükmü verir*." (Mâide, 5/1) kavlinde akdi, teklifin gereklerinden görmektedir. Müfessir, sûredeki hükümlerin hepsini akdin ayrıntısı olarak değerlendirmektedir. Böylece fıkhı, Allah ile kul arasındaki sözleşmenin muhtevası kılmıştır. Ayrıca müellif, Mâide Sûresi hakkında İbn Mesûd'un "Allah, bu sûrede diğerlerinde indirmediği on sekiz hüküm indirdi." kavlini naklederek bu sûrenin, Kur'ân'da en fazla hükmün bulunduğu sûre olduğuna dikkat çekmektedir.[635]

2.4.1. Fıkhın Kaynaklarına Değinmesi

Âyetlerin tefsirinde temel kaynak olarak Kur'ân ve sünnet delillerine ağırlık veren Şirbîni, Kur'an'ı açıklamada sünnet, icmâ, kıyâs ve ictihâdın kaynak olduklarını belirtmektedir.[636]

Müfessire göre *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fasık kimselerdir."* (Âl-i İmrân, 3/110) âyetiyle ümmetin icmâsının bir delil olduğu çıkarılmıştır. Çünkü âyet, onların her iyiliği emir ve her münkerden nehy ettikleri sonucunu ortaya koyar.[637]

Kıyasın hüccet olduğunu kabul eden Şirbînî, "Kim, hükümlerin ve tekliflerin beyânında kıyasa rücü ederse bu, hakikatte peygamberin beyânına rücû olur." demektedir.[638]

Şirbînî, *"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur."* (İsrâ, 17/36) âyetinin kıyasın menedilmesine delalet ettiği ve kıyasın ancak zan ifade ettiği ve zannın da ilme aykırı olduğunun söylendiğini ifade etmekte ve buna verilen cevapları şöyle sıralamaktadır: Dinde mücerred zan ile hüküm vermek, ümmetin icmâsıyla câizdir. Fetvayla amel etmek, zan ile amel etmektir. Kıbleyi araştırmadaki ictihâd da sadece zan ifade etmektedir. Telef

635 Şirbînî, a.g.e., I, 407.
636 Şirbînî, a.g.e., II, 286.
637 Şirbînî, a.g.e., I, 276.
638 Şirbînî, a.g.e., II, 262.

olanların kıymeti ve suçların denkleri için zandan başka yol yoktur. Damardan kan alma, hacamat ve diğer tedaviler zanna dayanmaktadır. Ayrılıklara düşülmesinde hakem göndermek de aynı şekildedir. Allah Teâlâ *"Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdardır."* (Nisâ, 4/35) buyurmaktadır ki âyette ifade edilen ayrılık ma'lum olmayıp zannedilendir. Bu bağlamda başka örneklere de yer vererek kıyasın câiz olduğunu izah etmiştir.[639]

Resûlullah (s.a.v)'ın "Hâkim hükmettiğinde ictihâd eder ve doğru karar verirse iki ecir, ictihâd eder ve hata ederse onu bir ecir vardır."[640] hadisini zikreden ve müctehidin hata yaptığında bile hak talebindeki içtihâdı üzere ecir kazandığını ifade eden Şirbînî, ictihâdı ibadet kabul etmektedir.[641]

2.4.2. Fıkhî Meselelerde Mezhebî Görüşlere Yer Vermesi

Şâfiî mezhebinden olan Şirbînî, fıkhî meselelerin izahında İmâm Şâfiî'nin görüşlerine ağırlık verdiği görülmektedir. Bazen de Şâfiî'nin görüşünün daha doğru olduğunu açıkça zikretmektedir.[642] Hükmü izah ederken "Ebû Hanîfe'nin aksine Şâfiî ve Malikî mezhebinde böyledir." ifadesini kullandığı da görülmektedir.[643]

Bakara Sûresinin 187. âyette geçen *"...Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun..."* ifadeleriyle ilgili olarak Şirbînî, Şâfiî mezhebinin de söylediği gibi şafağın beyaz ipliğinin siyah ipliğinden ayrılıncaya kadar yiyip içileceğinin bildirilmesinde, gündüz vaktinde Ramazan orucuna niyetin câiz olmadığına delil bulunduğunu belirtmekte ve diğer mezheplerin görüşlerini nakletmemektedir.[644]

Müfessir, bazen de fıkhî ihtilâfları ifade ederken "bize göre" ifadesiyle zikrettiği görüşten sonra başka görüşlere yer vermektedir ki bu ifadesiyle mensubu olduğu Şâfiî

639 Şirbînî, a.g.e., II, 339.
640 Buhârî, "İ'tisâm", 21; Müslim, "Akdiyye", 15; Ebû Dâvûd, "Akdiyye", 2; İbn Mâce, "Ahkâm", 3.
641 Şirbînî, a.g.e., II, 571.
642 Şirbînî, a.g.e., I, 149; I, 339.
643 Şirbînî, a.g.e., I,326.
644 Şirbînî, a.g.e., I, 143.

mezhebini kastetmekte olduğu açıktır. Meselâ, *"Sayılı günlerde Allah'ı anın (telbiye ve tekbir getirin). Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönerse, ona günah yoktur. Kim geri kalırsa, ona da günah yoktur. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve onun huzurunda toplanacağınızı bilin."* (Bakara, 2/ 203) âyetiyle ilgili olarak Şirbînî, âyetteki "Kim geri kalırsa" ifadesini "Bize göre üçüncü gecesi sabahlayıp zevalden sonra şeytan taşlayıncaya kadar…" şeklinde tefsir ettikten sonra *Keşşâf*'ta[645] da Ebû Hanîfe'ye göre zevalden önce şeytan taşlamanın câiz görüldüğünün söylendiğini belirtmektedir. [646]

Müellif, Şâfiî'nin *"O gemi, denizde çalışan birtakım miskin kimselere ait idi. Onu yaralamak istedim, çünkü onların ilerisinde, her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı."* (Kehf, 18/79) âyetinden hareketle, fakirin durumunun ihtiyaç ve zarar durumunda miskinlerin halinden daha önemli olduğuna delil getirildiğini belirtmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, geminin sahipleri oldukları halde onları miskinler diye isimlendirmiştir.[647]

Şirbînî, genel olarak Şâfiî mezhebinin verdiği hükmü zikredip diğer mezhep görüşlerini ifade etmemekle beraber zaman zaman dört mezhep imamının görüşlerinden nakilde bulunmaktadır. Şirbînî, Şâfiî'den sonra diğer mezhepler içinde en fazla Ebû Hanîfe'nin hükümlerine yer vermektedir.

Müfessir, *"Dâvûd ile Süleyman'ı da hatırla. Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü halkın koyunları o ekine girmişti. Biz de hükümlerine şahit olmuştuk. Biz hüküm vermeyi Süleyman'a kavratmıştık. Zaten her birine hükümranlık ve ilim vermiştik. Dâvûd ile birlikte, Allah'ı tespih etmeleri için dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan biz idik."* (Enbiyâ, 21/ 78) âyetiyle ilgili olarak peygamberlerin verdikleri hükmün vahiyle olduğu gibi ictihâda dayanmasını[648] da câiz gördüğünü zikretmektedir. Âyetin tefsirinde ise ekine giren hayvanlar hakkındaki hükümle ilgili olarak Ebû Hanîfe ve Şâfiî'nin görüşlerine yer vermektedir. Ebû Hanîfe ve arkadaşlarına

---

645 bkz. Zemahşerî, a.g.e., I, 247.

646 Şirbînî, a.g.e., I, 154.

647 Şirbînî, a.g.e., II, 439.

648 Peygamberlerin ictihâdlarını usulcülerin cumhuru aklen câiz görmektedir. İbn Hâcib, Âmidî ve diğer Hanefiler, Hanbelilerin tamamı Fahru'r-Râzî, Beydâvî gibi Şâfiîlerden bazıları bu kanaattedir. Mutlak olarak kabul etmeyenler de vardır ki İbn Hazm bunun en keskin savunucusudur. Peygamberlerin ictihâdlarını caiz gördüğü halde vukuunda tevakkuf edenler de vardır. Bu görüşün temsilcisi de Gazâlî'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. 'Umrî, Nâdiye Şerîf, *İctihâdu'r-Rasûl,* Müessesetü'r-Risâle, Lübnan 1981, s. 43-46.

göre Peygamber (s.a.v)'ın "Hayvanların yaralaması hükümsüzdür."[649] kavlinden dolayı gece ve gündüz, hayvanın yanında çobanı ya da bekçisi olması hariç tazmin gerekmemektedir. Şâfiî ve arkadaşlarına göre âdet olduğu üzere gece hayvanlar kontrol altında olduğu için gece tazmin vâciptir. Peygamber de Berâ'nın devesi bahçeye girip orayı bozguna uğrattığında böyle hükmetmiş ve "Mal sahipleri gündüz onu korumalı ve davar sahipleri de gece onu korumalıdır."[650] buyurmuştur.[651]

"Gerçek şu ki, inkâr edip Allah yolundan ve yerlilerle dışarıdan gelenler için eşit olarak (haram ve kıble) kıldığımız Mescid-i Haram'dan alıkoyanlara, orada zulmederek adaletten ayrılanlara acı bir azap tattırırız." (Hac, 22/25) Şirbînî, Ebû Hanîfe'ye göre âyetteki "mukîm ve yabancı için eşit kıldığımız" ifadesinden ötürü Mekke evlerini satmanın ve kiralamanın câiz olmadığına hükmettiğini ve Şafiî'ye göre câiz olduğunu belirtmektedir.[652]

Şirbînî, *"Sonra bu az suyu "alaka" hâline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu "mudga"yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Sonra onu başka bir yaratılışla inşâ ettik. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!"* (Mü'minûn, 23/14) âyetine dayalı olarak fıkhî bir hükümde bulunan Ebû Hanîfe'nin görüşünü Zemahşerî'den[653] naklederek vermektedir. Naklettiği bu bilgiye göre Ebû Hanîfe şöyle demektedir. Bir kimse yumurta çalsa ve yumurta onun yanındayken civciv çıkarsa yumurtayı tazmin etmesi gerekmekte olup civcivi geri vermesi gerekmemektedir. Çünkü o, başka bir yaratmadır.[654]

Bazen de sadece Ebû Hanîfe'nin görüşünü naklettiği görülmektedir. Meselâ, *"Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için birtakım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür. Yine sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. «İhtiyaç fazlasını» de. Allah size âyetleri böyle açıklar ki düşünesiniz."* (Bakara, 2/219) âyetin tefsirinde Ebû Hanîfe'ye göre kuru üzüm ve hurma şırasının üçte ikisi gidecek şekilde kaynatılması

649 Buhârî, "Diyât", 28; Müslim, "Hudûd", 45; Tirmîzî, "Zekât", 16.
650 Ebû Dâvûd, "Büyu'", 92.
651 Şirbînî, a.g.e., II, 570-571.
652 Şirbînî, a.g.e., II, 604-605.
653 bkz. Zemahşerî, a.g.e., III, 174.
654 Şirbînî, a.g.e., II, 634-635.

durumunda sarhoş etmeyecek kadarını içmenin helâl olduğunu belirtmektedir.[655] Bu konuyla ilgili olarak Şirbînî, *"Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki, hem de güzel bir rızık edinirsiniz. Elbette bunda aklını kullanan bir toplum için bir ibret vardır."* (Nahl, 16/67) âyetinde geçen "سكر" kelimesinin nebîz anlamına geldiğini, onun da üzüm suyu, kuru üzüm ya da hurma manasında olduğunu ve üçte ikisi kaybolunca kaya kadar kaynatıldığında ve ekşimesi için bırakıldığında meydana geldiğini belirtmektedir. İmam Ebu Hanîfe'ye göre sarhoşluk verinceye kadar helâldir. Ebu Hanîfe, verdiği hükme zikrettiğimiz âyeti ve Hazreti Peygamber (s.a.v)'in "İçki, aynından (zatından) dolayı haramdır."[656] kavlini delil getirmiştir. Bu da, ayetteki "سكر" kelimesinin, hadiste geçen "خمر" dan başka bir şey olmasını gerektirir. Bu farklılığı kabul eden herkes "سكر" kelimesinin, pişirilmiş nebîz olduğunu söylemektedir.[657]

"Sizden kimin, hür mü'min kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mü'min genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın. Allah, sizin imanınızı daha iyi bilir. Hepiniz birbirinizdensiniz. Öyle ise iffetli yaşamaları, zinâ etmemeleri ve gizli dost tutmamaları hâlinde, sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır. Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (Nisâ, 4/25) âyetiyle ilgili olarak da İmâm Mâlik'in âyetin zahirine göre mehrin cariyenin hakkı olduğunu belirttiğini nakletmektedir.[658]

2.4.3. Fıkhî Konularda Hükümleri Zikretmesi

Şirbînî, âyetlerin tefsirinde hükümle ilgili beyân gerektiğinde farz, vâcip, haram, mübâh, müstehâb ve mendûb gibi hükümleri zikretmektedir. Meselâ, Bakara 233. âyette annelerin çocuklarını iki yıl emzirmesi konusundaki emrin, vücup emri değil müstehâb bir emir olduğunu; Bakara 234. âyette geçen ölenlerin geride bıraktıkların eşlerinin dört ay on gün iddet beklemeleri hakkındaki emrin ise vücûb ifade ettiğini belirtmektedir.[659]

---

655 Şirbînî, a.g.e., I, 163.
656 Hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.
657 Şirbînî, a.g.e., II, 273.
658 Şirbînî, a.g.e., I, 341.
659 Şirbînî, a.g.e., I, 175-176.

Yalan söylemenin kişinin maksadına bağlı olarak mübâh, mendûb, vâcip ve haram olabileceğini ifade etmektedir.[660] "...يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ" *(Ey inananlar, öldürülenler hakkında size kısas yazılmıştır (farz kılınmıştır)"* (Bakara, 2/178) âyette geçen "yazıldı" fiiliyle de farz kılınmasının kastedildiğini söylemektedir.[661]

"Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara (gönüllerini alacak) güzel sözler söyleyin." (Nisâ, 4/8) Şirbînî, âyetin buluğa erenler için mendûb olduğunu belirttikten sonra vâcip olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu zikretmektedir.[662]

"Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (Bakara, 2/173) Âyette haramlar bildirildikten sonra darda kalındığında yenmesinde bir günah olmadığı buyrulmuştur. Buradaki yemenin miktarı hususunda âlimlerin ihtilâf ettiğini vurgulayan Şirbînî, bu konuda iki görüş bulunduğunu belirtmektedir. Birincisi, Ebû Hanîfe'ye göre ölmeyecek kadar yemenin kastedildiğidir. Tercih edilen ikinci görüş ise Şâfiî mezhebine göre olup doyuncaya kadar yenebileceğidir ki bunu İbn Malik de benimsemektedir.[663] Burada dikkatimizi çeken husus, müfessirin Şâfiî mezhebinin görüşünü tercih ederken sebebini açıklamamasıdır.

Şirbînî, *"Ey kavmim, ölçüyü ve tartıyı -adaleti gözeterek tam tutun ve insanların eşyasını değerden düşürüp eksiltmeyin ve yeryüzünde bozguncular olarak karışıklık çıkarmayın"* (Hud, 11/85) âyetinin tefsirinde ölçüyü tam yapmanın vâcip olduğunu belirttikten sonra fazla vermenin emredilen bir durum olmayıp mendûb olduğunu ve faizde olduğu gibi mahzurlu bile olabileceğini ifade etmektedir.[664]

"Atları, katırları ve eşekleri binmeniz ve (gözlere) ziynet olsun diye (yarattı). Allah şu anda bilemeyeceğiniz daha nice (nakil vasıtaları) yaratır." (Nahl, 16/ 8) Müfessir, âyetin hükmüne dair şu görüşleri zikretmektedir. İbn Abbâs, Hâkim, Ebû

660 Şirbînî, a.g.e., I, 33.
661 Şirbînî, a.g.e., I, 133.
662 Şirbînî, a.g.e., I, 326.
663 Şirbînî, a.g.e., I, 130.
664 Şirbînî, a.g.e., II, 83.

Hanîfe ve Mâlik bu âyetle at etinin haram oluşuna delil getirmişler ve yeme menfaatinin binme menfaatinden daha büyük olduğuna ve atın, eti yenen hayvanlardan olması durumunda bunun ifade edilmesinin daha evla olacağına dikkat çekmişlerdir. Saîd b. Cübeyr, Atâ, Şurayh, Hasan ve Şâfiî ise at eti yemenin mübâh olduğuna dair peygamberimizin at etini haram kılmadığına dair hadisleri delil getirmişlerdir.[665]

"Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, ziynetlerini teşhir etmesinler. Baş örtülerini, yakalarının üzerine (kadar) örtsünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları (mümin kadınlar), ellerinin altında bulunanlar (köleleri), erkeklerden, ailenin kadınına şehvet duymayan hizmetçi vb. tâbi kimseler yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına zinetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları ziynetleri anlaşılsın diye ayaklarını yere vurmasınlar (Dikkatleri üzerine çekecek tarzda yürümesinler). Ey müminler! Hep birden Allah'a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz." (Nûr, 24/31)

Şirbînî, âyette geçen "kadınlar" ifadesiyle mümin kadınların kastedildiğini belirtmektedir. Müfessir, bu ifadenin tefsirinde Müslüman bir kadının kâfir kadınların yanında elbisesini çıkarmasının câiz olmadığını belirtmektedir. Çünkü onlar dinin yabancılarıdır ve yabancı bir adam gibidirler. Nitekim Ömer b. Hattâb da Ebû Ubeyde'ye kitap ehli kadınların Müslüman kadınlarla hamama girmelerini yasakladığını bildirmiştir.[666]

Şirbînî, *"Kur'an okunduğunda, secde de etmiyorlar!"* (İnşikâk, 84/21) âyetinin tefsirinde, "Kur'ân'ın i'cazı sebebiyle ona iman etmek sûretiyle itaat etmezler" veya Mukâtil'in söylediği gibi[667] "Namaz kılmazlar." ya da "Tilavetinden dolayı secde etmezler." anlamlarını vermektedir. Rivâyete göre Peygamber (s.a.v) *"Hayır! Sakın sen ona uyma; secde et ve Rabbine yaklaş."* (Alâk, 96/19) âyetin okuduğunda kendisi ve beraberindeki mü'minler secde etmişler, Kureyş liderleri alkış tutmuşlardı. Bunun

665 Şirbînî, a.g.e., II, 245-246.

666 Şirbînî, a.g.e., II, 683.

667 Mukâtil, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehata, Dâru İhyâi't-Türas, Beyrut 1423/2002, IV, 640.

üzerine âyet nâzil olmuştur. Yani âyet, onların secde etmemelerini zikretmiştir. Ebû Hureyre de İnşikâk ve Alak Sûrelerinin birinci âyetleri okunduğunda Resûlullah ile secde ettiklerini ifade etmiştir. Nâfi'den gelen rivâyete göre de şöyle demiştir. "Ebû Hureyre ile karanlıkta namaz kıldım. *"Gök yarıldığı zaman"* (İnşikâk, 84/1) âyetini okudu ve secde etti. "Bu nedir?" dedim o da "Ebu'l-Kâsım'ın arkasında namaz kılarken secde ettim. Onunla karşılaşıncaya dek secde etmezdim." dedi. Şirbînî, secdenin hükmü noktasındaki görüşleri şu şekilde sıralamaktadır. Bu konuda vucûbiyyetine dair delil yoktur ve secde, mendûbtur. Hasan, vâcip olduğu kanaatindedir. Ebû Hanîfe ise secdenin vâcip oluşuna dair Allah Teâlâ'nın onu işitip de secde etmeyeni kınamasını delil getirmektedir. İbn Abbâs'göre mufasssal sûrelerde secde yoktur. Ebû Hureyre ona muhalefet etmektedir. Hz. Enes de Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın arkasında namaz kıldıklarını ve secde ettiklerini zikretmektedir.[668]

2.4.4. Fıkhî Konularda Tefsirleri

2.4.4.1. İbadet

Şirbînî'ye göre temizlik, setr-i avret, malı harcama, Kâbe'ye dönme, kendini ibadete verme, kalple iyi niyet gösterme, şeytanla mücadele, Kur'ân okuma, nefsi yeme ve içmeden uzaklaştırma gibi ibadetlerin ruhî ve bedenî yönü bulunmaktadır.[669] Müfessir, bu değerlendirmesiyle ibadetleri, bedenin hareket alanıyla sınırlandırmamış ve onun manevî boyutuna dikkat çekmiş olmaktadır.

Allah'ın, nimetlerin asıllarını ve fürularını verdiğini ifade eden Şirbînî'ye göre nimetin füruları bedenleri, hayatı, aklı ve benzeri şeyleri yaratmasıdır. Buna Allah'tan başkası da güç yetiremez. Şirbînî, tüm bu nimetleri son derece verene saygının da son derece büyük olması gerektiğini belirterek bu saygıyı da ibadette gördüğünü belirtmektedir.[670]

Müfessir, ibadetleri kalbî, lisânî ve organlarla olması şeklinde üç yönlü olarak değerlendirmektedir. Bunlardan her birini de manası ve hakikatinin bilinip bilinmemesine göre iki kısma ayırmaktadır. Kalbî olanlar şüphe ve cehaletten en uzak olmakla beraber

668 Şirbînî, a.g.e., IV, 581.
669 Şirbînî, a.g.e., I, 65.
670 Şirbînî, a.g.e., II, 483.

delili bilinmeyendir. Sırâtın, kıldan daha ince olduğu halde mü'minin üzerinden yıldırım gibi geçeceği, cennet ve cehennemin keyfiyeti gibi kalbî olan meselelerde imân etmek ve işitme yoluyla inanmak gerekir. Çünkü bunların varlığı aklî delille bilinmemektedir. Akılla bilinenlere gelince onun imkânı ve vuku'u malumdur. Tevhid, nübüvvet, Allah Teâlâ'nın kudreti, Resûllerin sıdkı bunlardandır. Organların ibadetinde de aynı şekilde olup nisapların miktarı, rekâtların sayısı gibi manası bilinmemektedir. Şirbînî buradaki hikmeti şöyle açıklamaktadır. Kul, kendisine faydasını bilmeksizin bir emir verildiğinde bu sadece saf fayda üzerine olmaz. Bu duruma da bir benzetmeyle açılım kazandırmaktadır. Bir efendi, kölesine "Atmadaki sebebi bildirmeksizin taşı, şuradan at." der ve o da onu atar. Ya da "Taşı, onun altında bir hazine var ve o senindir." dese o taşı, bunu emretmese de atar.[671]

Şirbînî, *"Yine bana şöyle emredildi: "Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dîne çevir. Sakın Allah'a ortak koşanlardan olma. Allah'ı bırakıp da sana ne fayda ve ne de zarar verebilecek olan şeylere yalvarma. Eğer böyle yaparsan, şüphesiz ki sen zâlimlerden olursun."* (Yûnus, 10/106) âyetinde geçen Allah'tan başkasına dua etmemek ile başkasına ibadet etmemenin kast olunduğunu belirtmektedir. Fayda ve zarar vermeyen şeylere dua edilmesi durumunda zalimlerden olunmasını da ibadeti, kendi yerinin dışına koymuş olmak sebebine dayandırır ve zülmü de bir şeyi kendi yerinin dışına koymak olarak tanımlayarak şirki, nefse zülüm olarak değerlendirir.[672]

"Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti." (Meryem, 19/31) Şirbînî, çocuk olduğu halde İsa'ya bu ibadetlerin nasıl emredildiği meselesine iki vecihle cevap verildiğini belirtmektedir. Birincisi, emrin, bu ibadetleri çocuk halindeyken edâ edilmesine delâlet etmemektedir. Buluğ vakti sorumlu olduğunda yerine getirmesi gerekmektedir. İkincisi de Allah'ın onu akıllı ve baliğ olarak yaratması ve yaratılışını tam kılmasıdır. *"Allah katında İsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir."* (Âl-i İmrân, 3/59) âyeti de buna delâlet etmektedir.[673]

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi

671 Şirbînî, a.g.e., III, 412-413.
672 Şirbînî, a.g.e., II, 46.
673 Şirbînî, a.g.e., II, 469.

(öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır." (Bakara, 2/178) Şirbînî, âyetin tefsirinde şu açıklamaları yapmaktadır. Sünnet, erkeğe karşı kadının öldürülebileceğidir. Çünkü dinde benzerlik kabul edilmiştir. Fakat köle de olsa Müslüman kâfire karşılık öldürülemez. Bu konuda imamların ihtilâfı olup fıkıhta deliller zikredilmiştir. Hepsi de Rablerinden hidayet üzeredirler.[674]

Genelde fıkhî konulara dair muhtasar tefsir yaptığını tespit ettiğimiz Şirbînî, bazen de bir âyette fıkhî hükümle ilgili çerçevenin geniş tutulmasına dayalı olarak bahsi uzun tutmaktadır. Meselâ, Bakara 196. Âyette hac ile ilgili pek çok hükmü açıklamayı gerekli kılan emirler yer almaktadır ki bu da hac ibadetiyle ilgili tefsir açıklamalarının uzamasına neden olmuştur.[675]

2.4.4.1.1. Namaz

Şirbînî, namazı, bedenin temizliği ve gözbebeği olarak tavsif etmektedir.[676] Nitekim Peygamberin (s.a.v) "Namaz, gözümün nuru kılındı."[677] kavlini de nakletmektedir.[678] Müfessire göre ibadetin başı, insan nefsinin aşağı olmasıyla Rabbini de azamet ve kemâl yönüyle bilmesidir. Ve bu yaklaşımını te'yid ederek "Kim nefsini zül yönüyle bilirse Rabbini de kemâl yönüyle bilir." demektedir.[679]

"…وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَق…" "…ve onlara Kitabı da hak olarak indirdi…" (Bakara, 2/213) âyetinde geçen kitap müfred olarak kullanıldığı halde kitaplar kastedilmektedir. Şirbînî, aynı şekilde "اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ" *"Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar."* (Bakara, 2/3) âyetinde tekil lafızla zikredilen namaz ile beş vakit

674 Şirbînî, a.g.e., I, 133.
675 Şirbînî, a.g.e., I, 146-155.
676 Şirbînî, a.g.e., II, 477.
677 Nesâî, "Nisâ", 1.
678 Şirbînî, a.g.e., I, 66.
679 Şirbînî, a.g.e., II, 459.

namazın murad edildiğini belirtmekte ve namazın lügat anlamı olarak dua yönüne dikkat çekmektedir.[680]

Şirbînî, Allah'ın dosdoğru olmayı emrettikten sonra arkasından Hûd Sûresinin 114. âyetinde namazı emretmesini, imandan sonra en büyük ibadetin namaz olduğuna delâlet etmesi şeklinde izah etmektedir.[681] "فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ" *"O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes."* (Kevser, 108/2) âyetinde geçen فَصَلّ kelimesini de Allah'a nimetlerine şükretmek için O'nun huzurunda durmak sûretiyle mahlukâttan alakayı keserek namaz kılmak şeklinde tefsir etmektedir.[682]

Müfessirin, namaz ibadetinde hikmete de işaret ettiği görülmektedir. Cemaatle namaz kılmanın tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha üstün olduğunu belirttikten sonra bunun nedeni olarak da cemaatle kılınan namazda nefislerin yardımlaştığını belirtmektedir.[683] Nitekim Şirbînî, Allah Teâlâ'nın Bakara 152. âyette geçen "Beni zikredin." ifadesinin namaz ve tesbih gibi taat yoluyla olacağına işaret etmektedir.[684] Müfessire göre *"Ey iman edenler! Sabır ve namazla Allah'tan yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir."* (Bakara, 2/153) âyetinde Allah'ın, namazı hususî kılması ise namazın, kalp ve diğer azaların fiilini kapsaması nedeniyle ibadetlerin anası olmasındandır.[685] Hz. İbrahim makamında namaz kılmanın ise müstehâb bir emir olduğunu belirttikten sonra Şâfiî mezhebine göre burasının haremin hepsi ya da hac yapılan yerler olduğunu ifade etmektedir. Onun namazgâh oluşu, orada dua edilmesi ve Allah'a yaklaşmaya çalışılmasıdır.[686]

"Onlardan sonra, namazı zayi eden, şehvet ve dünyevî tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır." (Meryem, 19/ 59) Şirbînî, âyetin tefsirinde farklı vecihleri zikretmektedir. Burada "namazı zayi eden" ifadesiyle Katâde'ye göre farz namazı terk edenler kastedilmiştir. İbn Mesûd ve İbrahim'e göre namazın vaktini geciktirdiler, anlamındadır. Saîd b. el-

680 Şirbînî, a.g.e., I, 26
681 Şirbînî, a.g.e., II, 94.
682 Şirbînî, a.g.e., IV, 697.
683 Şirbînî, a.g.e., I, 64.
684 Şirbînî, a.g.e., I, 119.
685 Şirbînî, a.g.e., I, 120.
686 Şirbînî, a.g.e., I, 104-105.

Müseyyeb'e göre "Öğle namazını ikindi vaktine kadar, ikindiyi de güneş batana kadar kılmazlardı." manası vardır.[687]

"وَيَزِيدُ اللهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًىۗ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا"

"Allah hidayete erenlerin hidayetlerini artırır. Kalıcı olan sâlih işler ise Rabbinin katında sevapça da daha hayırlıdır, varılacak sonuç bakımından da daha hayırlıdır." (Meryem, 19/76) Şirbînî'ye göre âyette geçen "الصَّالِحَات" kelimesi ile yani bâki olan sâlih amellerle namazlar kastedilmiştir. Tesbihin murad edildiği de söylenilmektedir. Ebu'd-Derdâ da bu konuda şöyle rivâyet etmiştir. "Resûlullah bir gün oturdu ve kuru bir ağacı salladı ve ondan bir yaprak yerinden düştü. Sonra Şüphesiz ki ' لا اله الا الله و الله اكبر و سبحان الله' (Allah'tan başka ilâh yoktur, Allah en büyüktür ve Onu noksanlardan tenzih ederim.) kavli, rüzgârın bu ağacın yaprağını yok ettiği gibi hataları yok eder. Ey Ebu'd-Derdâ! Seninle onun arasına engel girmeden önce onları al. Bâki olan sâlih ameller cennetin hazinelerindendir." dedi."[688]

2.4.4.1.2. Oruç

Şirbînî, oruç kelimesine lügat olarak "nefsin arzu ettiğinden uzak kalmak" anlamını vermektedir. Müfessir, *"Ye iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini görecek olursan 'Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım.' de."* (Meryem, 19/26) âyetinin de bu mana yönüyle olduğuna ve kelâmdan uzak kalmaktan dolayı orucun susmak anlamıyla kullanıldığına dikkat çekmektedir. Şeriatte ise oruç, kişinin, niyetle beraber oruç bozan şeylerden kendisini tutmasıdır. *"Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı. Umulur ki böylece günah ve fenâlıklardan korunursunuz."* (Bakara, 2/183) âyetinde geçen "sizden öncekilere farz kılındığı gibi" ifadesiyle Hz. Âdem döneminden sizin zamanınıza kadar gelen ümmetlerin ve peygamberlerin kastedildiğini belirten Şirbînî, Hz. Ali'nin "Onların ilki Âdem (a.s)'dir. Yani oruç, kadîm bir ibadettir." kavliyle görüşünü desteklemekte ve "sizden öncekilere farz kılındığı gibi" ibaresindeki teşbih hakkında farklı görüşleri de zikretmektedir. Birincisi, teşbihin orucun sayısı hakkında değil hükmü ve sıfatıyla ilgili olmasıdır. Yani anlam Saîd b. Cübeyr'in söylediği üzere "Uyuduktan sonra yemek ve

687 Şirbînî, a.g.e., II, 480.

688 Şirbînî, a.g.e., II, 488. (Müfessirin zikrettiği hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.)

kadınla beraber olmak öncekilere haram olduğu gibi size de haram olmuştur." şeklindedir. Bu da Bakara 187. âyetindeki Allah'ın *"Oruç gecesinde, eşinize yaklaşmak, size helâldir"* kavliyle nesh edilmiştir. İkinci görüşe göre teşbih, orucun sayısı hususundadır. Rivâyet edilmiştir ki İncil ehline Ramazan orucu farz kılınmış ve onlara ölümler gelmiş ve onlar da Ramazan'ın öncesine ve sonrasına onar gün ilave ederek günlerin sayısını elliye çıkarmışlardır. Başka bir görüşe göre oruç, yaz ve kış zamanına geldiğinde durum onlara güç geldiği için orucu kış ve ilkbahar arasına alırlar ve keffâret olarak da günlerine yirmi gün eklerlerdi. Müfessir, âyetteki "Size de farz kılındı." ifadesini ise hükmün te'kidi, fiilin teşviki ve nefsin temizlenmesi olarak yorumlamaktadır. Müfessire göre, orucun günahların başlangıcı olan şehveti kırması nedeniyle oruç tutanların isyanlardan korunması söz konusudur.[689]

"Sizi mutlaka biraz korku ve açlık ile biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden noksanlaştırmak sûretiyle imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele!" (Bakara, 2/155) Şirbînî, Şâfiî'ye göre âyette geçen korkunun Allah korkusu, açlığın Ramazan orucu ve meyvelerin de çocukların ölümü olduğunu belirtmektedir.[690]

2.4.4.1.3. Zekât

"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye lâyıktır." (Bakara, 2/267) âyetinde geçen infâkı zekât olarak tefsir eden Şirbînî, zekâtın vacip olduğunu ve zekâtın da mal, ticaret ve endüstri yoluyla kazanılanların iyilerinden verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle âyette kazanmanın mübâhlığına da delâlet vardır.[691]

"Sadakalar; Allah'tan bir farz olarak yoksullara, düşkünlere, onu toplayan memurlara, kalpleri Müslümanlığa ısındırılacaklara verilir; kölelerin, borçluların, Allah yolunda olanların ve yolda kalanların uğrunda sarf edilir. Allah bilendir, hakimdir." (Tevbe, 9/60)

689 Şirbînî, a.g.e., I, 135-136
690 Şirbînî, a.g.e., I, 121.
691 Şirbînî, a.g.e., I, 206.

Şirbînî, âyette geçen الصَّدَقَات (sadakalar) ile zekâtın kastedildiğini belirttikten sonra zekât verilmesi emredilen kimselerin vasıflarını açıklamaktadır. Fakirler, on dirheme ihtiyaç duyacak kadar yeteri kadar durumu olmayandır. Kelime, fakirliği omurlarına isabet etmişçesine anlamında الفَقَّار kelimesinden alınmıştır. Miskin kelimesinin çoğulu olan miskinler ise yeteri kadar durumu bulunan ama kendisine yetmeyen kimselerdir. Sanki onun yedi ya da sekiz dirhemi bulunduğu halde on dirheme ihtiyacı vardır. Bu nedenle miskinler fakirlerden daha iyi durumda kalanlardır. Nitekim Kehf Sûresinin 79. âyetinde *"Gemi, denizde çalışan miskinlere aitti; onu kusurlu kılmak istedim, çünkü peşlerinde her sağlam gemiye zorla el koyan bir hükümdar vardı."* buyurulmaktadır. Miskinler, السكون kelimesinden alınmıştır. Sanki acizlik onu sakinleştirmiştir. Müfessir fakir ve miskinleri tanımladıktan sonra zengin de olsalar zekât için çalışanlara da zekâtın verilmesi gerektiğini belirtmekte ve kalpleri ısındırılacakları da İslâm'da niyeti zayıf olan ve İslâm'ı güçlendirmek için zekât verilmesi gereken kimseler olarak vasıflandırmaktadır. Şirbînî, zekât verilecek köleler ile mükâteb kölelerin kastedildiğini ifade etmektedir. Bunların dışında borçluya ve yolda kalmışlara zekât verileceğini beyân etmektedir. Müfessir, Şâfiî'ye göre zekâtın bu sekiz sınıfa eşit şekilde taksiminin gerektiğini, diğer üç imamın ise tek sınıfa verilmesini câiz gördüklerini ifade etmektedir. Şirbînî de Şâfiî ile aynı kanaattedir.[692]

2.4.4.1.4. Hac

"Safa ile Merve, Allah'ın işaretlerindendir. Kim Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa bu ikisini tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Kim gönülden iyilik yaparsa bilsin ki, Allah, iyiliklerin karşılığını veren ve her şeyi bilendir." (Bakara, 2/158)

Safa ve Merve, Allah'ın işaretlerinden olduğu halde bu ikisinde sa'y yapmanın günah olmadığı nasıl söylenilir denilirse ben de şöyle cevap veririm diyen Şirbînî, meseleyi İsaf putunun Safa üzerinde, Nâile putunun Merve üzerinde bulunduğunu ve Cahiliye halkının sa'y yaptıklarında bunlara el sürdüklerinden bahsetmektedir. İslâm ile putlar kırılınca Müslümanların Cahiliye halkının yaptıklarından dolayı Safa ve Merve arasında say yapmayı hoş görmemişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ'nın buna izin vererek bunların Allah'ın şiarları olduğunu bildirdiğini ifade eden müfessirimiz, hac ve

692 Şirbînî, a.g.e., I, 711-712.

umrede bu ikisi arasında sa'y yapmanın meşruluğunda icmânın olduğunu ve vucûbiyeti hususunda ihtilâfın bulunduğunu belirtmektedir. Ahmed b. Hanbel, Enes ve İbn Abbâs, Allah'ın "Kendisine bir günah yoktur." kavlinden muhayyerliğin anlaşılmasından dolayı bunu sünnet olarak ifade ederken Beydâvî,[693] bu görüşü zayıf bularak günahın nefyinin vücûb manasını içine alabileceğinden ötürü vâcip oluşunu ortadan kaldırmadığı kanaatindedir. Ebû Hanîfe, vâcip olduğunu ve kanla telafi edilebileceğini kabul etmektedir. Mâlik ve Şâfiî de Resûlullah'ın "Sa'y yapın. Allah size sa'yı yazdı."[694] kavlinden dolayı rükün olduğunu benimsemiştir.[695]

"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olursa (tıraş olmak zorunda kalırsa) fidye olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin." (Bakara, 2/196) Âyette hac ve umrenin Allah için tamamlanmasına dair emir, umrenin de hac gibi vâcip olup olmadığı tartışmasını ortaya çıkarmıştır. Şirbînî, âyet için "Bu ibadetlerin gereğini tamamlayın." şeklinde kısa bir tefsir yaptıktan sonra âyette her ikisinin de vâcip oluşuna delil bulunduğunu söylemektedir. Daha sonra farklı rivâyetlere dayalı olarak umrenin hac gibi vâcip olmayıp hayr olarak sünnet kabul edilmesi, hac ve umre için evden çıkarken ihrama girilmesi, her biri için ayrı yolculuk yapılması, kişinin kendini bu ibadetlere verip dünyevi maksatlara karışmaması ya da nafakanın helâl olması şeklinde farklı hükümleri ifade etmiştir.[696] İhrama giren kimsenin engellenip ihramdan çıkması gerektiğinde kurban kesmesinin emredilmesi ise Ebû Hanîfe'ye göre kazasının vâcip oluşuna, Şâfiî'ye göre ise vâcip olmamasına delildir.[697]

693 bkz. Beydâvî, a.g.e., I, 115.
694 Ahmed b. Hanbel, "Müsned", XXXXV, 363.
695 Şirbînî, a.g.e., I, 122-123.
696 Şirbînî, a.g.e., I, 147.
697 Şirbînî, a.g.e., I, 148.

2.4.4.2. Muâmelât

Şirbînî, *"Halkı ıslah edici olduğu halde Rabbin haksız yere memleketleri helâk etmez."* (Hûd, 117) âyetiyle ilgili olarak Allah'ın, muamelatta ıslah edici olmaları durumunda bir köyün halkını şirk koşmaları sebebiyle helak etmeyeceğini ve muamelatta işkence ve zulme koştuklarında azabı indireceğini ifade ederek Allah haklarının müsamaha ve kolaylığa, insan haklarının darlık ve kıtlığa dayandığını belirtmektedir.[698] Bu durum, zulmü, fiili anlamda gerçekleştirmedikleri halde şirki affettiği anlamına gelmemekle beraber bir topluluğu helak etmesindeki çıkış noktasının insanların iradesinin kendi yolunda olmaması değil başkalarının iradesinin engellenmesi olarak görülmelidir. Bu da muamelatın helâkın gerçekleşmesindeki etkin gücü olarak değerlendirilmelidir.

"Ancak tevbe eden, iman edip sâlih amel işleyenler müstesna. İşte Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah bağışlayandır, rahmet edendir." (Furkan, 25/70) Şirbînî, tevbe ve iman, sâlih amele dâhil olduğu halde âyette bu ikisinin amelden önce zikredilip sâlih amelden ayrı tutulmasını o ikisinin durumunu yüceltme maksadına dayandırmaktadır.[699]

2.4.4.2.1. Nikâh ve Talâk

"Sizden, hür mümin kadınlarla evlenmeye güç yetiremiyen kimse, ellerinizdeki mümin cariyelerinizden alsın. Allah sizin imanınızı çok iyi bilir. Birbirinizdensiniz, aynı soydansınız. Onlarla, zinâdan kaçınmaları, iffetli olmaları ve gizli dost tutmamış olmaları halinde, velilerinin izniyle evlenin ve örfe uygun bir şekilde mehirlerini verin. Evlendiklerinde zinâ edecek olurlarsa, onlara, hür kadınlara edilen azabın yarısı edilir. Cariye ile evlenmedeki bu izin içinizden, günaha girme korkusu olanlaradır. Sabretmeniz sizin için daha hayırlıdır. Allah bağışlar ve merhamet eder." (Nisa 4/25)

Şirbînî, âyetin tefsirinde Şâfiî ve Ebû Hanîfe'nin hükümlerine yer vermektedir. Âyetin zahiri, Şâfiî için hür kadına verecek mehir bulan kimsenin cariyeyi nikâhlamasının haram olması ve kitabî cariyeyi nikâhlamasının menedilmesi hakkında delildir. Ebû Hanîfe, hür kadınlara sahip olmayı, nikâhın cinsel ilişki anlamında olmasına dayanarak

698 Şirbînî, a.g.e., II, 96.
699 Şirbînî, a.g.e., III,

yataklarına sahip olmakla te'vîl etmiştir ve Allah'ın "mü'min hür kadınlardan" kavlini fazilet olarak değerlendirdiği gibi "mü'min cariyelerinizden" kavlini de fazilet olarak kabul etmiştir.[700]

Şirbînî'ye göre akit, *"O da (Şu'ayb) 'Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık, şu iki kızımdan birisini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer sen bunu on yıla tamamlarsan, o da senden olur. Ben seni zora koşmak da istemiyorum. İnşallah beni sâlih kimselerden bulacaksın.' dedi."* (Kasas, 28/27) kavlinin deliliyle belirlenen sürenin en azına göre vâki olduğuna ve ziyâdenin ise hibe gibi olduğuna delâlet etmektedir. Ayrıca çalışmanın mal gibi mehir hükmünde olduğunu, akdin gerektirmediği şartlarla nikâh akdinin fâsid olmadığını da göstermektedir.[701]

Şirbînî, *"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır. (Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz. Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah'ın koyduğu sınırları kim aşarsa, onlar zalimlerin ta kendileridir."* (Bakara, 2/229) âyetinin tefsirinde boşamanın, teslim manasıyla selâm gibi olduğuna dikkat çektikten sonra Urve b. Zübeyr'den gelen rivâyete yer vermektedir. İnsanlar başlangıçta hasr ve sayı olmaksızın boşanıyorlardı. Bir adam karısını boşadı. İddetin bitmesi yaklaştığında ona döndü, sonra ona zarar vermek için tekrar boşayıp yine ona döndü. Bunun üzerine âyet nâzil olmuştur. Ebû Dâvûd ve diğerlerinden talakın üçüncüsü sorulduğunda bunun, güzellikle salıvermek olduğu rivâyet edilmiştir. Şirbînî, âlimlerin eşlerden birisinin köle olması durumunda hükümde ihtilâfa düşüldüğünü de belirtmektedir. İçinde Şâfiîlerin de bulunduğu çoğunluğun görüşüne göre talak sayısı kocaya göre belirlenir. Hür adam, köle karısına karşı üç talaka sahiptir. Köle adam hür karısına karşı iki talak sahibidir. Azınlığın kanaati olan görüşe göre -Ebû Hanîfe de

700 Şirbînî, a.g.e., I, 341.
701 Şirbînî, a.g.e., III, 142.

onlardandır- talakın sayısı iddet gibi kadına göre belirlenir. Köle adam hür karısına üç talak sahibidir. Hür adam köle karısına ancak iki talak sahibi olur.[702]

"Kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır." (Nahl, 16/106) Âyet, zorlama olduğunda dille Allah'ı inkâr etmenin mübâh olduğuna delâlet etmektedir. Bu durumda en faziletli olanın da dini yüceltmek için bundan sakınmak olduğuna da işaret eden Şirbînî, âyetteki zorlama unsurunun bir uzantısı olarak talakta zorlama olduğunda hükmün ne olacağı sorusunu da dile getirmektedir. Âlimler zorlama ile talakın vuku bulması hakkında ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanîfe, zorlama halinde talakın vuku bulacağını savunurken İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel, Allah Teâlâ'nın *"Dinde zorlama yoktur."* (Bakara, 2/256) kavlinin deliliyle talakın gerçekleşmeyeceği görüşündedir. Hz. Muhammed de "Ümmetimden hata, nisyân ve zorlandıkları şey kaldırılmıştır."[703] ve "Zorlamada talak yoktur."[704] buyurmuştur. Ebû Hanîfe ise *"Koca, eşini (ikinci defa) boşarsa eşi ona helâl olmaz."* (Bakara, 2/230) kavlini delil getirerek böyle bir durumda talakın vuku bulacağını ifade etmiştir.[705]

"Ancak, "Allah dilerse yapacağım" de. Unuttuğun zaman Rabbini an ve "Umarım Rabbim beni, bundan daha doğru olana ulaştırır" de." (Kehf, 18/24) Bu âyetin tefsirinde Şirbînî, fakîhlerin çoğuna göre bir adam, karısına "İnşallah sen boşsun." dediğinde talakın meydana gelmediğini belirtmektedir. Çünkü kişi, talakın vuku bulmasını Allah'ın dilemesine bağlamıştır. Talak, biz ancak bu dilemenin meydana gelmesini bildiğimiz zaman gerçekleşir. Allah'ın dilemesi ise gaybtır ve onun meydana geldiğine dair bilgiye ulaşmamıza bir yol yoktur.[706]

2.4.4.2.2. Borçların Yazılması

"Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da

---

702 Şirbînî, a.g.e., I, 170-171.
703 İbn Mâce, "Talak", 16.
704 İbn Mâce, "Talak", 16.
705 Şirbînî, a.g.e., II, 294.
706 Şirbînî, a.g.e., II, 404.

yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, aklı ermeyen veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Yalnız, aranızda hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur. Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah, size öğretiyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir." (Bakara, 2/ 282)

Müfessire göre borçların yazılmasındaki fayda, sene, aylar ve günler gibi vakitler açısından malum sürenin belirlenmesidir ve bu yol, daha güvenilir, unutma noktasında daha emin ve inkâr etmeye de daha uzak bir yoldur. Borcun yazılmasındaki hükümde âlimler ihtilâf etmişlerdir. Bazıları vâcip olduğu kanaatinde iken çoğunluk, borcu müstehâb bir emir olarak kabul etmekte ve *"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz."* (Cuma, 62/10) âyetinde zikredildiği gibi terkinde bir sakınca görmemektedir. Bazıları da borcun yazılmasını, şâhit getirilmesini ve rehinleri farz hükmünde değerlendirmişlerdir. Şirbînî, bunların hepsinin *"Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Rabbi Allah'tan sakınsın."* (Bakara, 2/283) âyetiyle nesh edildiği görüşündedir. Âyette borç yazmanın niteliğinin açıklandığını belirtmektedir. Yazmada, mal ve süre konusunda artma ve eksilme olmadan hak ile yazılması ve hakikatte borç taraflarına fakîh, güvenilir ve şeriatle adil davranan bir kâtip seçilmesi emredilmiştir. Âyette tekrar geçen "فَلْيَكْتُب" "Yazdırsın" fiili ise öğretilen bu yazma işine dair yazmaya imtina etmekten nehy ettikten sonra te'kid için olan bir emirdir. Âyette zikredilen iki erkeğin şâhit getirilmesi meselesinde çocuk, köle ve kâfir olmaksızın baliğ, hür ve Müslüman olma şartlarının gerektiğine işaret etmektedir. Bununla beraber İbn Sirîn'in kölenin şahitliğini ve Ebû Hanîfe'nin kâfirin birbirine şâhitliğini câiz gördüğünü de nakletmektedir. Fakîhler, mallar konusunda kadının erkekle beraber şahit olması konusunda aynı görüşte olduklarını zikreden Şirbînî, bir gurubun malların dışında da

ukubâtlar konusunda olmaksızın adamlarla beraber şahitliklerini kabul ettiklerini ifade etmektedir. Süfyân es-Sevrî (v. 161/778) ve re'y ehli bu görüştedir. Bir gurup da malların dışında iki adil adamın şahitliğinin gerektiğini söylemişlerdir. Ukubât dışında kadınların şahitliği konusunda ittifâk vardır.[707]

2.4.4.2.3. Faizin Haram Olması

"Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, "Alım satım da ancak faiz gibidir" demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisinindir, durumunun takdiri Allah'a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir." (Bakara, 2/275) Şirbînî, âyette fazi için "yiyenler" ifadesinin almak anlamında olduğunu belirttikten sonra ribânın (faiz) lügatte "ziyâde", şeriatte ise şeriat ölçüsünün dışında özel bir karşılık üzerine yapılan akid olduğunu ifade etmektedir. Müfessir, ribâyı üç kısma ayırarak beyân etmektedir. Ribe'l-fadl, karşılığın birini diğeri üzerine ziyâde kılmakla beraber yapılan alışveriştir. Ribe'l-yed, gecikmeyle beraber yapılan alışveriştir. Bu durumda o ikisini ya da ikisinden birisine el koyar. Ribe'n-nesie, ertelemeye (vade) dayanan alışveriştir. Müfessire göre Nisâ Sûresinin 10. âyetinde *"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir."* olduğu gibi malın faydalarının en büyüğü yemek olması sebebiyle Allah, faiz için yemek fiili kullanmış ve yemek fiiliyle onun dışındaki telef etme vecihlerine dikkat çekmiştir. Faizin, yeme dışında bir haram olduğunu vurgulayan Şirbînî, faiz ve sadaka arasındaki münasebeti de birbirine zıt iki durum olarak değerlendirmektedir. Sadaka, Allah'ın emriyle malın eksiltilmesinden ibaret iken ribâ, Allah'ın nehyetmesiyle beraber mal üzerine ziyâde talebinden ibarettir. Müfessir, bu konuda Resûlullah'ın "Faiz yiyen, yediren, ahdi olan, onu yazan ve onu helâl sayan lanetlenmiştir."[708] kavlini de zikretmektedir.[709]

---

707 Şirbînî, a.g.e., I, 216.

708 Ebû Dâvûd, "Büyû", 4; Tirmîzî, "Büyû", 2; İbn Mâce, "Ticârât", 58; Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXII,165.

709 Şirbînî, a.g.e., I, 212.

Şirbînî, *"Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz."* (Âl-i İmrân, 3/130) âyetini tefsir ederken onlardan (cahiliyye döneminden) bir adamın bir süreye kadar faize verdiğini sonra onu iki katına çıkararak küçük bir şeyle borçlunun malına el koyduğunu ifade etmektedir. Müfessire göre faiz, iki katına çıkarma olmaksızın da haram olup mutlak olarak kebâirdendir.[710]

2.4.4.2.4. Yemin

Şirbînî, yemin konusunda yemin-i lağv ve yemin-i gamustan bahsetmektedir. İlim ehli yemin-i lağv konusunda ihtilâf etmiştir. Bir gurup, onun bir akid ve kasıt olmaksızın dile aceleyle gelen, "vallahi, billahi" gibi ifadeler olarak tanımlamaktadır. Şâfiî'nin de görüşü bu şekildedir. Bir guruba göre de bir şey üzere yemin etmek onun doğruluğu olarak görülür, sonra onun, bunun aksi olduğu ortaya çıkar, şeklinde açıklamaktadır. Ebû Hanîfe'nin kanaati bu yöndedir. Allah Teâlâ, lağv dediğimiz boş yeminlerden sorumlu tutmaz.[711]

Yeminin ancak Allah Teâlâ'ya (c.c), Onun isimlerinden bir ismine ya da sıfatlarından bir sıfatına yapılacağını vurgulayan Şirbînî, yemin edenin "Ona, nefsim elinde olana ve Onun isimlerine; Allah'a, Rahman'a ve Onun sıfatlarına kulluk ederim." demiş olduğunu ifade etmektedir. Bir kişi gelecek bir duruma dair bunlardan biriyle yemin eder ve bozarsa ona keffâretin gerektiğini belirtir. Eğer geçmiş bir duruma yemin ederse onun olup olmadığını Allah bilir ve bu yemin yemin-i ğamustur ve İmam Şâfiî'nin görüşünde olduğu gibi büyük günahlardandır ve keffâreti gerektirir. Âlimlerden bazısı ise büyük günahların çoğunda olduğu gibi burada keffâretin olmadığı kanaatindedir. Zikrettiklerinin dışında Kâbe'ye, Beytullaha, Peygambere veya babaya vb. yemin edilmesi durumunda bu, yemin olmaz ve yemin bozulsa da keffâreti gerekmez. Ancak bu, mekrûh olan bir yemindir. Şirbînî bu konuda Resûlullah'tan (s.a.v) "Allah, sizi babalarınıza yemin etmekten nehyetti. Kim yemin ederse Allah'a yemin etsin ya da sussun."[712] şeklinde gelen rivâyete yer vermektedir. [713]

---

710 Şirbînî, a.g.e., I, 283.
711 Şirbînî, a.g.e., I, 168.
712 Buhârî, "Edeb", 74; Ebû Dâvûd, "İmân", 5.
713 Şirbînî, a.g.e., I, 168.

Şirbînî, îlâ ile ilgili konuda da hükmü izâh etmektedir. Îlâ, adamın kadınla cimâ etmemek üzere yemin etmesidir. Katâde'ye göre bu, Cahiliye ehli için talak idi. Saîd b. el-Müseyyeb'in görüşüne göre ise Cahiliye toplumunda adam, sevmediği kadınını başkasıyla da evlenmesini istemiyorsa onunla cimâ yapmamak üzere yemin ediyordu. Bu îlâ yani yemin ile onu dul bırakmış olmuyor, ebediyyen ona yaklaşmamak üzere kadına zarar veriyordu. Ancak bu durum, İslâm'ın başlangıç döneminde böyleydi. Allah, İslâm'da onlara dört ay bekleme süresi vermiştir. İlâ eden için bu süre kadar bekleme hakkı vardır. Ondan dönme ve boşanma istenmez. Bu nedenle de eş-Şâfiî, îlânın ancak dört aydan fazlası için olacağı kanaatindedir.[714]

2.4.4.3. Ukûbât

Kur'an'da ukûbâtın iki boyutlu olduğunu düşünebiliriz. Allah, hayr yolunu nasıl boş bırakmamışsa şer yolunda da kulunu kendi başına terk etmemiştir. Mü'min olanların vasıfları kadar müşrik, kâfir ve münafıkların da tabiatlarının anlatılması, cennet tasvirleri kadar cehennem tasvirlerine de yer verilmesi ve inanmayanlara meydan okumada bile tehdidin varlığını koruması gibi durumlar, bizi uyarı ve vaîdlerin kontrolü altında bir ukûbât sürecine götürmektedir.

Şirbînî, kâfirler için gerçekleşecek dünya ve ahiret azabını izah ederken dünya azabının öldürülmek, esir edilmek, kınama, hakaret, malını ele geçirmek, lanet gibi musibetlerle olabileceği gibi ahiretteki azabın da çeşitliliği ve sürekli olması gibi sebeplerle meşakkatin daha şiddetli olacağını belirtmektedir.[715]

2.4.4.3.1. Adam Öldürme

"Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tevbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması

[714] Şirbînî, a.g.e., I, 168.
[715] Şirbînî, a.g.e., II, 182.

lâzımdır. Allah her şeyi bilmektedir, hikmet sahibidir." (Nisâ, 4/92) Şirbînî, bu âyetin Ayyâş b. Rebîa'nın Müslüman olduğunu bilmeden Hâris b. Zeyd'i öldürmesi üzerine nâzil olduğunu belirtmektedir. Müfessir, âyeti yorumlarken de bir mü'minin bir mü'mini hatayla olması dışında bir illet sebebiyle öldürmesinin söz konusu olamayacağını ve böyle bir durumda da öldürenin mükâteb köleyi azadının câiz olmayıp tam bir köleyi azâd etmesinin gerektiğini vurgulamaktadır. Köle olan çocuk olsa ya da Müslüman olması hâneye bağlılık sebebine dayansa veya amelden sâlim sâbi de olsa Müslüman olduğuna hükmedilmesi gereklidir. Aynı zamanda Şirbîni, âyette diyetin bağışlanmasının ٱنۡ يَصَّدَّقُواْ fiiliyle zikredilmesini de affa teşvik etmek ve onun faziletine dikkat çekmek için affın sadaka olarak isimlendirildiğine işaret ederek izâh etmektedir.[716]

"Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın. Haksız yere öldürülenin velisine bir yetki tanımışızdır. Artık o da öldürmekte aşırı gitmesin. Zira kendisi ne de olsa yardım görmüştür." (İsrâ, 17/33) Şirbînî, bu âyetin tefsirinde *"Allah ve Resulüne karşı savaşan ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanların cezası, ancak öldürülmeleri veya asılmaları yahut ayak ve ellerinin çaprazlama kesilmesi, ya da yeryüzünde başka bir yere sürgün edilmeleridir. Bu, dünyada onlar için bir zillettir. Ahirette ise onlar için büyük bir azap vardır."* (Mâide, 5/33) âyetini de zikretmekte ve bu konuyla ilgili mezhep imamlarının hükümlerine yer vermektedir. Namazı tembellikten ötürü terk edenin öldürülüp öldürülmeyeceği meselesinde Şâfiî'ye göre öldürülmez, Ebû Hanîfe'ye göre zâninin durumunda olduğu gibi öldürülmez. Lûtilik, öldürülmeyi gerektirir mi sorusuna gelince Şâfiî'ye göre zinâ eden gibi yapanın öldürülmesini gerektirir iken Ebû Hanîfe'ye göre gerektirmez. Büyü yapan "Falanı sihrimle bilerek öldürdüm." dediğinde Şâfiî'ye göre öldürülmesi gerekirken Ebû Hanîfe'ye göre gerekmez. Ağır bir şeyle katletmek kısası gerektirir mi meselesinde Şâfiî'ye göre gerektirirken Ebû Hanîfe'ye göre gerektirmez. Zekât vermemenin katli konusunda da Ebû Bekir zamanında ihtilâf edilmiştir. Hayvana yaklaşmak öldürülmeyi gerektirip gerektirmeyeceği mevzusunda da fakîhlerin çoğuna göre gerekmez. Bir guruba göre ise gerekir. Müfessir, tüm bu görüşleri ifade ettikten sonra delili zikreden herkesin o delil ile sonuç çıkardığına dikkat çekmektedir.[717]

---

716 Şirbînî,a.g.e., I, 373-374.

717 Şirbînî,a.g.e., II, 337.

2.4.4.3.2. Zinâ

وَالّٰتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَاِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلً *"Kadınlarınızdan zinâ edenlere, bunu ispat edecek aranızdan dört şahit getirin, şehadet ederlerse, ölünceye veya Allah onlara bir yol açana kadar evlerde tutun."* (Nisâ, 4/15) Şirbînî, âyette geçen اَلْفَاحِشَةَ kelimesiyle zinânın kastedildiğini belirttikten sonra bu zinâya şahitlik edecek olanların da müslüman erkeklerden olması gerektiğini ifade etmiştir. Müfessire göre dört şahidin istenmesinde, zinânın ancak dört şahitle sâbit olduğunun beyânı vardır. Onları evlerde tutunuz emriyle ise "Onları evlerde hapsediniz ve onları insanlara karışmaktan menediniz." anlamı kastedilmiştir. Şirbînî, bu açıklamalarından sonra âyetteki يَجْعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلًا (Allah onlara bir yol açana kadar) ifadesiyle ilgili olarak "Allah, bekârlara yüz değnek ve bir yıl sürgün ve evlilere recm yolunu kıldı." demiştir. Daha sonra gelen *"İçinizden zina eden iki kimseye eziyet edin, tevbe edip düzeltirlerse onları bırakın. Doğrusu Allah tevbeleri daima kabul ve merhamet eder."* (Nisâ, 4/16) âyetini, yüz çevirme emrinin ya da kınamanın gerekçesi olarak yorumlamakta ve bunun da had cezasıyla nesh edildiğini kabul etmektedir.[718]

Had cezâsı ise *"Zinâ eden kadınla zina eden erkeğin her birine yüzer sopa vurun ve Allah dinindeki bu hüküm hususunda onları esirgemeniz tutmasın ve azaplarını da inananların bir bölüğü görsün."* (Nûr, 24/2) âyetinde zikredilmektedir. Şirbînî, âyetin tefsirinde yüz değnek cezâsına sünnetle bir yıl sürgün olmasının eklendiğini belirtmektedir. Zinâyı kebâirden gören müfessir, zinânın delâlet ettiği bazı durumlara da işaret etmektedir. Allah Teâlâ, *"Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah'ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar."* (Furkân, 25/68) kavlinde olduğu gibi zinâyı şirk koşmaya ve adam öldürmeye yaklaştırmıştır. Allah, zinâ edene kazf ve içki içmenin cezâsının aksine yüz değnek cezâsını vâcip kılmıştır.[719]

"Namuslu kadınlara zinâ isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir." (Nûr, 24/4) Şirbînî, âyeti yorumlarken kazfin erkek ve kadını kapsadığını belirtmekte ve

718 Şirbînî, a.g.e., I, 331-332.
719 Şirbînî, a.g.e., I, 660-661.

özellikle kadınların zikredilmesini, mü'minlerin annesi Hz. Aişe'ye yapılan iftiranın daha çirkin olduğuna dikkat çekmek için olmasıyla açıklamaktadır.[720]

Livâtanın ise zinâ olup olmadığı konusunda ihtilâf edilmiştir. Şirbînî'nin verdiği bilgilere göre bazıları, peygamberin "Erkek erkeğe geldiği zaman ikisi de zânidir."[721] kavlinden dolayı zinâ olduğu kanaatindeyken ashabımızın çoğu zinâ ismine dâhil olmadığı görüşündedir. Çünkü bir kimse zinâ etmeyeceğine yemin etse livâtada bulunsa yeminini bozmuş olmaz. Peygamber'in (s.a.v) "Kadın kadına geldiğinde ikisi de zâniyedir."[722] kavlinin deliliyle yukarıda bahsettiğimiz hadis de livâtanın günah olduğuna hamletmektedir. Şâfiî'nin ise livâtanın cezası hakkında iki görüşü vardır. Birincisi, fail muhsân ise recmedilir. Eğer değilse yüz değnek vurulur ve bir yıl sürgün edilir. Mefule gelince muhsân olup olmamasına bakılmaz, değnek ve sürgün cezası verilir. İkinci görüşe göre ise fail ve meful muhsan olsun ya da olmasın öldürülür. Çünkü İbn Abbâs "Kim Lût kavminin yaptığını yaparsa fâili de mefûlü de öldürün." demiştir. Hayvanlarla cinsî münasebet ise imamların icmâsıyla haramdır. Cezası konusunda ihtilâflar vardır. Birincisi, fail evli ise recmedilir, bekâr ise değnek vurulur ve sürgün edilir. İkincisi, evli de olsa bekâr da olsa öldürülür. Çünkü İbn Abbâs, Resûlulah (s.a.v)'ın "Kim hayvana giderse onu ve onunla beraber hayvanı öldürün."[723] buyurmuştur. Üçüncüsü ve en doğru görüşe göre ona ta'zir cezası verilir. Çünkü şer'i cezâ, nefsin meylettiği şeyden sakındırmak içindir. İbn Abbâs'tan gelen hadisi de isnâdının zayıflığından ötürü zayıf görmüşlerdir. Nitekim hadis sabit olsa da bu durum, peygamberin, hayvanları yemenin dışında kesilmesini nehy etmesiyle çelişmektedir.[724]

2.4.4.3.3. Hırsızlık

Şirbînî'ye göre hırsızlık, kişinin, gizli bir yerde ve korumadaki kendisine ait olmayan bir şeyi almasıdır.[725]

Müfessir, *"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet*

720 Şirbînî, a.g.e., II, 664-665.
721 Hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.
722 Hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.
723 Ebû Dâvûd, "Hudûd", 30; Tirmîzî, "Hudûd", 23; İbn Mâce, "Hudûd", 13.
724 Şirbînî, a.g.e., II, 661-662.
725 Şirbînî, a.g.e., II, 140.

olarak) vermeyin." (Bakara, 2/188) âyetinde geçen بِالْبَاطِلِ kelimesiyle ifade edilen haksız olarak yemeyi, şeriatın gasp ve hırsızlık gibi haram kılması anlamında tefsir etmektedir.

Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Her kim de işlediği zulmünün arkasından tevbe edip durumunu düzeltirse kuşkusuz, Allah onun tevbesini kabul eder. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (Mâide, 5/38-39) Şirbînî, âyette zikredilen cezâ ile ilgili olarak Sünnetin de açıkladığı üzere hırsız olan erkek ve kadının sağ elinin bileğine kadar kesilmesi gerektiğini bildirmektedir. Bu bağlamda verdiği diğer bilgilere göre bu hüküm, çalınan malın çeyrek dinar ve fazlası ya da benzerinden onun değerinde olması durumunda gerçekleşir. Hırsızlığın tekrar olması durumunda sol ayak sonra sol el sonra sağ ayak kesilir, bundan sonra ise kınanır. Hırsızın tevbe etmesi durumunda ise çoğunluğun görüşüne göre el kesme, tevbeyle düşmez. İlim ehlinin çoğuna göre hırsızın maldan çaldığını ödemesi gerekir. Süfyân es-Sevrî ve re'y ashâbı ise ödemesinin gerekmediği görüşündedir. İttifakla savunulan kanaate göre çalınan, hırsızın yanında kâim ise geri alınır ve eli kesilir. Çünkü el kesme cezâsı, Allah'ın hakkıdır, iâde etmek de kulun hakkıdır.[726]

2.5. Tasavvuf

Kur'ân, herhangi bir ilmin kitabı olmamakla beraber her alana hitap eden zengin muhtevasıyla güçlü bir dünya görüşüne sahiptir. Bu nedenle Kur'ân, Tasavvufu sistemleştiren ilkelerin bir kamusu olmasa da kalp dünyasının hallerini ifade etmesi bakımından Tasavvuf ilmine seslenen pek çok âyet ihtiva etmektedir. Bu bağlamda müfessirlerin eserlerinde belli bir sınıra kadar da olsa Tasavvuf yönünde değerlendirebileceğimiz tefsir vecihleri karşımıza çıkmaktadır.

Şirbînî'nin yaşadığı dönemi açısından Tasavvuf gerek yetişen âlimler gerek kültürel anlamda açılan hangâhlar ile somut olarak önemini gösteren bir ilim dalıdır. Şirbînî, birinci bölümde zikrettiğimiz gibi zühd, vera'sı, ibadete düşkünlüğü ve dünya taleplerine sırtını çevirmesiyle tanınmakta ve tasavvufa olan rağbetleriye dikkat çeken

726 Şirbînî, a.g.e., I, 433.

hocaları bulunmaktadır. Ayrıca tefsirinde Şa'ranî'den bahsetmesi[727] ve Ebû Alî ed-Dekkâk'ın meclisinde okunduğunu ifade ettiği kitaplardan nakilde bulunması[728] da onun sufîlerle olan bağına dair işaretler taşımaktadır.

Müfessir, âyetlerin zâhir ve bâtın anlam içermesi noktasında özet bilgiler ihtiva etmektedir. Âyetlerin zâhiri, zâhir ilim ehlinin ortaya koyduğu manalardır. Bâtını ise, zâhirin içerdiği sırlardır ki bunlara da Allah havassı muttali kılmıştır. Ve denilir ki zâhiri, tilaveti; bâtını onun fehmi; haddi helâl ve haram hükümler; matlaı da onun marifetine ulaşmaktır.[729] Ancak tasavvufî tefsirlerin temelini oluşturan bu bilgiler üzerinde her hangi bir yorum yapmamakta ve bu bahsi uzatmamaktadır. Diyebiliriz ki Şirbînî, *"es-Sirâcü'l-Münîr"*inde tasavvufî yönü, tamamen geri çekmemekle beraber, tefsir vecihlerini izahında yüzeysel noktada bıraktığı görülmektedir.

2.5.1. Kalp Hayatı /Nefs Tezkiyesi

"Uyarıcılardan olasın diye senin kalbin üzerine" (Şuarâ, 26/194) âyetiyle ilgili olarak Şirbînî, Kur'an'ın i'cazı ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in nübüvveti üzere verilen her haberin vahiy üzere olduğuna dikkat çektikten sonra ifadenin neden kalp üzere zikredildiğini izah ederken verilen cevapları zikretmektedir. Değişmeyecek şekilde indirilenin ezberlenmesinin ve gönderilenin de sağlamlaşmasının onun kalbiyle ile olduğunu te'kid etmek için "kalbine" ifadesi kullanılmıştır. Çünkü kalp, temyiz ve seçim konumunda olduğu için hakikatte muhatap olandır. Diğer azalar ise onun emrindedir. Buna da kitap, sünnet ve akıl delalet etmektedir. Cezânın hak edilmesi ancak kalp üzeredir. *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar. Allah, çok bağışlayandır, halîmdir."* (Bakara, 2/225) âyeti bunun delilidir. Sünnetten delil ise Resûlullah'ın şu sözüdür: "Dikkat, insanın bedeninde, iyi olduğunda bedenin tamamının da iyi olduğu, bozuk olduğunda da bedenin tamamının bozulduğu bir et parçası vardır ki, işte bu insanın kalbidir."[730] Akıl ile yapılan izahlara göre de kalp çalışmadığında diğer uzuvlar kesilse de bunun hissedilmediği ancak kalp iyileştiğinde azaların uğradığı

727 Şirbînî, a.g.e., II, 593.
728 Şirbînî, a.g.e., II, 411.
729 Şirbînî, a.g.e., I, 43.
730 Buhârî, "İmân", 39; Müslim, "Müsakât", 1079; İbn Mace, "Fiten", 14.

sıkıntıların hepsinin hissedildiği ifade edilmektedir. Kalp mutlu ve hüzünlü olduğunda da buna göre azaların durumu değişmektedir. Çünkü ruhânî manalar önce ruha iner, ondan kalbe taşınır ve sonra beyne çıkar. Böylece ondan da muhayyile alanına ulaşır. [731]

Müfessire göre insan hallerinin en şerlisi kalbin, Hakkı zikretmekten boş olması ve dünyayla meşgul olmaya davet eden heva ile dolu olmasıdır.[732] Ayrıca Şirbînî'nin ilim ve cehaletin yerini kalp; küfür ve vehmin yerini baş olarak görmesi,[733] saadetlerin kaynağını ve her hayrın hedefini Allah'a muhabbet ve O'nu tanımak olarak ifade etmesi,[734] Namazı nefsin temizliği olarak ifade etmesi[735], kulluk şerefini kazanan ve ihlâs ve mükâşefe makamına ulaşan kimse için hakkın dışındaki bir emre yönelmesini çirkin bulması,[736] tefekkürü[737] ve niyeti kalbin ameli olarak görmesi,[738] onun tasavvuf yönündeki yaklaşımlarını göstermektedir.

"Sakın onlardan bazılarını yararlandırdığımız şeylere gözünü dikme, onlara karşı hüzne kapılma, mü'minler için de (şefkat) kanatlarını ger." (Hicr, 15/88) âyetinin tefsirinde Allah'ın Resûlüne dünyada zühdü ve müminlere karşı da tevâzulu olmasını emrettiğini beyan etmektedir.[739] Yine tefsirinde açıkladığı üzere ârifler, insanın, ibadet çeşitleriyle meşgul olduğunda bâtınının aydınlandığını, kendisine parladığını, göğsünün ferahlayıp genişlediğini belirtmişlerdir ki bu durumda dünyanın kadri ve alçaklığı bilinir de insan ona iltifat etmez.[740]

"Yahut onların misâli, semadan boşanan ve içinde karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek bulunan sağanağa yakalanmış kimselerin hâli gibidir. Yıldırımların saçtığı dehşetle ölüm korkusundan parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Hâlbuki Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır." (Bakara, 2/19) Şirbînî'ye göre yağmur, bedenlerin hayatı olduğu gibi kalplerin de hayatı olmasından dolayı Kur'an'dır. Karanlıklar, Kur'ân'da küfür ve şirk olarak zikredilen hususlardır. Gök gürültüsü, kendisiyle vaidden korktukları şeydir

731 Şirbînî, a.g.e., III, 75.
732 Şirbînî, a.g.e., II, 412.
733 Şirbînî, a.g.e., II, 216.
734 Şirbînî, a.g.e., II, 192.
735 Şirbînî, a.g.e., II, 469.
736 Şirbînî, a.g.e., II, 195.
737 Şirbînî, a.g.e., I, 315.
738 Şirbînî, a.g.e., II, 229.
739 Şirbînî, a.g.e., II, 239.
740 Şirbînî, a.g.e., II, 240.

ki o da cehennem olarak zikredilmiştir. Şimşek, Kur'ân'daki hidayet, beyan ve va'ddir ki o da cennet diye zikredilmiştir.[741] Müfessir, *"Sonra onlara (verdiğimiz) sözü yerine getirdik; böylece hem onları hem de dilediğimiz (başka) kimseleri kurtuluşa erdirdik; müsrifleri de helâk ettik."* (Enbiyâ, 21/9) âyetinde geçen müsriflerle de müşriklerin kastedildiğini belirtmektedir. Bunun nedeni olarak da müşriki, nefsinde müsrif olan kimse olarak vasıflandırması dikkat çekicidir.[742]

Şirbînî, kalpleri takvanın merkezleri olarak ifade etmektedir.[743] *"....Ona sizden takva ulaşır.."* (Hac, 22/37) ifadesini "Sizden Ona imanla beraber halis sâlih amel ulaşır." şeklinde tefsir emesi takvayı, sâlih amel çerçevesinde değerlendirdiğini göstermektedir.[744] Sâliklerin son derecesi olan takva, Allah dışındaki her şeyden uzaklaşıp O'na yönelmektir. Abid kimse de ibadetinde gurura kapılmadan korku ile ümit arasında bulunmalıdır.[745] Takvayı hayr ve güzel amelin başı olarak vasıflandırmakta ve Allah katında kazananlarında takva ehli olduğunu vurgulamaktadır.[746]

Şirbînî, *"And olsun, ilk nesilleri yok ettikten sonra Mûsâ'ya -düşünüp ibret alsınlar diye- insanların kalp gözünü açan deliller ve bir hidayet rehberi, bir rahmet olarak Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik."* (Kasas, 28/43) âyetinde geçen basiret kelimesini kalbin nuru olarak ifade etmektedir. Kalplerin nurlarıyla da hakikatlerin görüldüğünü ve onlarla hak ile bâtılın birbirinden ayrıldığını belirtmektedir. Bunu da basarın, kendisiyle gördüğümüz gözün nuru olmasına benzetmektedir.[747]

Müfessir, *"Mûsâ kavmine demişti ki: "Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanınıza tevbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir; böylece Allah tevbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tevbeleri kabul eden ancak O'dur"* (Bakara, 2/54) âyetinde geçen "Nefislerinizi öldürünüz." ifadesini tefsir ederken öldürmekle şehveti kesmenin kastedildiğini söyleyenlerin olduğunu belirttikten sonra bir gurubun müfessirlerin icmâsıyla öldürmenin hakiki olduğuna kanaat getirdiklerini

741 Şirbînî, a.g.e., I, 39.
742 Şirbînî, a.g.e., II, 551.
743 Şirbînî, a.g.e., II, 611.
744 Şirbînî, a.g.e., II, 612.
745 Şirbînî, a.g.e., I, 41. krş. Beydâvî, a.g.e., I, 54.
746 Şirbînî, a.g.e., I, 277.
747 Şirbînî, a.g.e., III, 151.

belirtmektedir.[748] *"...Böylece zillet ve yoksulluk onları kapladı. Onlar, Allah'ın gazabına uğradılar..."* Bakara Sûresinin 61. âyetinde geçen fakirlik anlamında kullanılan zillet kelimesinin kalbin fakirliği anlamında yorumlayanların da olduğunu bildirmesi[749] de tefsirinde bâtınî yorumlara yer verdiğini göstermektedir. *"İş bitirilince şeytan da diyecek ki: "Şüphesiz Allah, size gerçek olanı söz verdi. Ben de size söz verdim ama yalancı çıktım. Zaten benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de hemen bana geliverdiniz. O hâlde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Şüphesiz ben, daha önce sizin, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Şüphesiz, zalimlere elem dolu bir azap vardır."* (İbrahim, 14/ 22) Şirbînî, şeytanın "… Siz de bana geliverdiniz." kavlini "Şehvetleri sağlam olanlarsınız." şeklinde tefsir etmektedir. Çünkü nefs, bu dünyevî hallere davet etmektedir. Uhrevî saadetlerin ve nefsânî kemallerin keyfiyetini düşünmez.[750]

Şirbînî, tefsirinde haberlerde rivâyet edildiğine göre Allah'ın, Hz. Davud (a.s)'a "Nefsini bil ve Rabbini bil" diye vahyettiğini de onun da "Nefsimi ve seni nasıl bileceğim?" dediğini, Allah Teâlâ'nın da ona "Nefsini zayıflık, acziyet ve fena yönüyle, beni de kuvvet ve beka yönüyle bil." diye vahyettiğini belirtmektedir.[751]

"Hani İbrahim de 'Ey Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster.' demişti. (Allah) 'İnanmadın mı?' dedi. O: 'Hayır, inandım. Ama kalbim tamamen mutmain olsun diye!' dedi. (Allah) 'Şu hâlde kuşlardan dört tane al. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir dağın üzerine onlardan birer parça koy. Sonra da onları kendine çağır, hızla yanına geleceklerdir. Ve bil ki, Allah yücedir, hikmet sahibidir' dedi." (Bakara, 2/260) Şirbînî, âyette geçen dört kuşu tefsir ederken Mücâhid ve İbn Cerîr'e göre bunlarla tavus, horoz, güvercin ve karganın kastedildiğini belirtmektedir. Allah, kuşu, insana, ikna etmek ve iki ayak zere yürümek gibi benzerlik yönünden daha yakın olmasından ve hayvan özelliklerini kendinde bulundurmasından dolayı özellikle zikretmiştir. Burada nefsi ebedî hayatla diriltilmeye dair bir işaret vardır ki bu da tavus kuşunun sıfatı olan şehvet ve süsleri sevmeyi, horozun meşhur özelliği olan saldırganlığı, karganın sıfatı olan âdi şeyleri sevme ve uzun hesaplara dalmayı ve güvercinin damgası

748 Şirbînî, a.g.e., I, 70.
749 Şirbînî, a.g.e., I, 75.
750 Şirbînî, a.g.e., II, 200.
751 Şirbînî, a.g.e., I, 107-108.

olan yükseklere çıkma ve nefsanî arzuları yerine getirmeyi öldürmekle mümkündür.[752] Müfessir, bu âyetin tefsirinde tamamen tasavvufî tefsir vechini tercih etmiştir. Çünkü âyet hakkındaki diğer tefsir vecihlerini zikretmemesi dikkat çekicidir.

Şirbînî'nin, Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesiyle ilgili rivâyetler arasında onu uyutarak ya da Melekût âlemine çıkmasını engelleyen şehvetleri öldürerek semaya çıkarılmasını zikretmesi[753] de müfessirin, tefsirinde tasavvufu bir yöntem olarak kabul etmesinin örneklerindendir.

Şirbînî, kalbin hastalıklarını da kötü huylar, bozulmuş inanç ve tehlikeli cehaletler olarak değerlendirmekte ve Kur'an'ın da tüm bu hastalıkların yok edicisi ve şifası olduğuna vurgu yapmaktadır.[754]

2.5.2. Bâtınî Yön

Hicr 40. âyetteki ihlâs kelimesinin tefsirinde Tasavvuf alanına isim bırakan âlimlerden nakillerde bulunmaktadır. Rüveym'e göre amelde ihlâs, amel sahibinin iki cihanda da karşılık istememesidir. Cüneyd "İhlâs, kul ile Allah arasında bir sırdır. Onu melek bilmez ki yazsın. Şeytan bilmez ki onu ifsâd etsin. Hevâ bilmez ki ona karışıp bozsun." demektedir. Kuşeyrî ve diğerleri de peygamberin şöyle dediğini zikretmiştir. "Cibril'e ihlâs hakkında o nedir diye sordum. O da "İzzet sahibine ihlâs nedir?" diye sordum da O da 'Kullarımdan en sevdiklerimin kalbine koyduğum bir sırdır.'[755] dedi."[756]

"Onlar ağırlıklarınızı, sizin ancak zorlukla varabileceğiniz beldelere taşırlar. Şüphesiz Rabbiniz çok esirgeyicidir, çok merhametlidir." (Nahl, 16/7) Müfessir, bu âyetin tefsirinde keramet hakkında şu izahlarda bulunmaktadır. Evliyaların kerametlerini inkâr edenler bu âyeti delil göstermişlerdir. Çünkü âyet, insanın bir beldeden başka beldeye gitmesi ancak kendi meşakkati ve yükün deve üzerinde taşınması ile mümkün olacağına delâlet etmektedir. Oysa kerâmeti doğrulanmış olanlar evliyaların bir beldeden başka uzak bir beldeye yorgunluk olmaksızın ve meşakkat taşımaksızın tek bir gece de gittiğini

752 Şirbînî, a.g.e., I, 201.
753 Şirbînî, a.g.e., I, 253.
754 Şirbînî, a.g.e., II, 29.
755 Zebîdî, *İthafü's- Sâdet'l-Müttakîn*, X, 44; Hadis, benzeri bir rivâyetle Huzeyfe'den nakledilmiştir. bkz. Aliyyü'l-Kârî, el-Masnû fî Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzû, Kâhire 1984, s. 124, no: 197; Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa,* s. 284.
756 Şirbînî, a.g.e., II, 228.

söylemektedirler ki bu da âyetin aksinedir ve bâtıldır. Kerâmetleri sabit olanlar da âyeti umuma tahsis ettiğimiz bu görüşe kerâmetin vâki olduğuna delalet eden delillerle cevap vermişlerdir.[757] Şirbînî, evliyaların kerâmetini kabul eden ve etmeyenlerin görüşlerini nakletmesine rağmen kendi görüşünü burada açıkça beyân etmemiştir. Ancak Ashâb-ı Kehf kıssasını tefsir ederken ashabımızın bu kıssayı evliyaların kerametinin sıhhatine delil olarak gördüklerini zikrettikten sonra bu konuda örneklendirmelerde bulunur ve kerametin câiz olduğuna dair aklî delillerden de bahsetmektedir. Kerâmetin mucizeden farkını izah ederek mucizenin peygamberlik iddiasıyla beraber görüldüğünü; kerâmetin ise ortaya çıkmasının gerekmediğini ifade etmektedir.[758]

"(Kötülüklerden) sakınanlara: Rabbiniz ne indirdi? denildiğinde, 'Hayır (indirdi)' derler. Bu dünyada güzel davrananlara, güzel mükâfat vardır. Ahiret yurdu ise daha hayırlıdır. Takvâ sahiplerinin yurdu gerçekten güzeldir!" (Nahl,16/30)" Şirbînî'ye göre âyetteki müttakîlerin yurdu ile kastedilen, âyette daha önce geçtiği için hazfedilmiş olan ahiret yurdudur. Müfessirimiz Hasan'dan verdiği nakle göre ise müttakîlerin yurdu ile dünya kastedilmiştir. Çünkü dünya, takva ehlinin ahirete azık biriktirdikleri yerdir.[759] Burada müfessirin kanaatinde bâtınî bir yön bulunmasa da meseleye bu yönden bakan bir vechi zikretmesi, onun bu tür yaklaşımlara uzak kalmadığını göstermektedir. Ayrıca müttakîleri takva sıfatında derinleşmiş kişiler olarak ifade etmektedir.[760]

"(Onlar) sadece Rablerine tevekkül ederek sabredenlerdir." (Nahl, 16/42) Şirbînî'ye göre sabır, iyi amellere, diğer itaatlere ve insanlardan gelen eziyet ihtimallerine karşı nefsi boyun eğdirmek ve onu hapsetmektir. Tevekkül ise insanlardan tamamen bağlantıyı kesmek ve Hakka yönelmektir. Sabır, davranışların başlangıcı; tevekkül, yolun müntehâsıdır.[761]Allah Teâlâ'ya tevekkül etmenin hakikati de sebepleri hazırlamak ve sebepler için Allah'tan başka sebep olmadığına inanmaktır.[762]

---

757 Şirbînî, a.g.e., II, 245.
758 Şirbînî, a.g.e., II, 406-410.
759 Şirbînî, a.g.e., II, 256.
760 Şirbînî, a.g.e., II, 257.
761 Şirbînî, a.g.e., II, 261.
762 Şirbînî, a.g.e., II, 397.

"Şüphesiz ben senin Rabbinim; ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen kutsal Tuva vadisindesin." (Tâ-Hâ, 20/12) Müfessir, İşaret ehlinin bu konuda bazı vecihler zikrettiğini belirtmektedir:[763]

Birincisi, Rüyada ayakkabı eş ile tabir olunur. "Ayakkabını çıkar." kavli, aklının eş ve çocuğa iltifat etmemesine ve kalbinin de onların işleriyle meşgul olmamasına işarettir.

İkincisi, âyette ayakkabı tesniye olarak kullanılmıştır. Bununla da dünya ve âhireti terk etmek murâd edilmiştir. Sanki Allah Teâlâ, ona kalbinin tamamıyla marifetullaha dalmasını ve mahlukâta iltifat etmemesini emretmiştir.

Üçüncüsü, insanın bir yaratıcısının bulunduğuna istidlâlde bulunması, iki mukaddimeye ulaşması mümkün kılmaktadır. Maddî âlem muhdestir. Bunun gibi olan her şeyin bir müessiri, bir müdebbiri ve bir sani'i vardır. Bu iki mukaddime iki ayakkabıya benzemektedir. Çünkü akıl onlarla kastedilene ulaşır ve halka bakmaktan Hâlik'i bilmeye geçer. Hâlik'i bildikten sonra bu iki mukaddimeye iltifatın kalmaması gerekir. Sanki "Düşünceyi bu iki mukaddimeyle meşgul etme. Çünkü sen Marifetullahın denizi olan mukaddes vadiye ulaştın." denilmiştir.

Daha sonra Allah Teâlâ *"At onu ey Musa! dedi."* (Tâ-Hâ, 20/19) buyurmuştur. Şirbînî, âyette gizli nüktelere dikkat çekmektedir. Birincisi, Allah Teâlâ farkında olmadığı başka ihtiyaçlarının bulunduğunu ve bunların diğerlerinden daha önemli olduğunu bilmesini istedi. İkinci nükte de ise daha önce zikri geçen "Ayakkabını çıkar." ifadesiyle beraber değerlendirildiği görülmektedir. Ayak, kaçma âletidir; el, talep âletidir. Allah'ın önceki zikrinde yer alan "Ayakkabını çıkar." ifadesinde kaçmayı terk etmeye işaret vardır. Sonraki "Onu at." Kavlinde ise talebi terk etmeye işaret vardır. Sanki Allah Teâlâ "Kaçış ve talep makamında devam ettiğin sürece hazzını isteyerek nefsinle meşgul olursun. Böylece marifetullah için halis olmazsın." demiştir. Üçüncüsü ise Musa (a.s)'ın yüce derecesi ve kemâl sıfatına rağmen Allah'ın huzuruna varması için ayakkabı ve asayı atmasını emretti. Öyleyse sen binlerce günah içindeyken Rabbe ulaşman nasıl mümkün olur?[764]

---

763 Şirbînî, a.g.e., II, 501.

764 Şirbînî, a.g.e., II, 505.

"İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere (mallarından) vermeyeceklerine yemin etmesinler, bağışlasınlar, feragat göstersinler. Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir." (Nur, 24/22) Şirbînî, bu âyetin nüzûl sebebi olarak Hz. Ebubekir'in teyzesinin oğlu Mistah'a yardım etmemek üzere yemin etmesini zikreder. Çünkü Mistah, ifk hadisesinde kızı Hz. Aişe'ye iftira edenlerden olmuştur. Ancak âyet üzerine Hz. Ebubekir, Allah'ın affettiğini affetmiş ve önceden yaptığı yardımın iki katı yardımda bulunmuştur. Şirbînî, bunu mücâhedelerin en büyüğü kabul etmekte ve kâfiri öldürmekten daha büyük bir amel olarak ifade ederek nefsle mücahedenin bir kâfiri öldürmekten daha şiddetli olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle Peygamber (s.a.v) "Küçük cihaddan büyük cihada döndük."[765] buyurmuştur.[766] Müfessir, *"Öyleyse kâfirlere itaat etme ve onunla onlara karlı büyük cihatla cihat et."* (Furkân, 25/52) âyetin de de zâhir ve bâtın bütün mücâhedeleri toplayan cihadın kastedildiğini ifade ederek beyinsizlere delillerle savaşmanın düşmanlara karşı kılıçla savaşmaktan daha büyük olduğunu belirtmektedir.[767]

"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek sûretiyle küfre girdiler. Hâlbuki o iki melek, "Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri câiz görüp de) sakın küfre girme." demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı. Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı. Hâlbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi. (Onlar böyle yaparak) kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı. And olsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı. Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi!"[768]

765 Hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.
766 Şirbînî, a.g.e., II, 677.
767 Şirbînî, a.g.e., III, 27.
768 Bakara 2/102.

Şirbînî, âyette geçen Hârût ve Mârût ile ilgili olarak Beydâvî'den[769] nakilde bulunmaktadır. Bu bilgiye göre siyer kitaplarında Hârût ve Mârût'un insan sûretine bürünerek kendilerine şehvet verildiği ve Zühre adında bir kadına takıldıkları, onun da onları günaha ve şirke sürüklediği, sonra da kadının onlardan öğrendiği şeyle göğe yükseldiği gibi şeylerin Yahudilerden İslâm'a giren bir bilgi olduğu ifade edilmektedir.[770] Bu rivâyet, İbn Kesîr'de sahih ve sağlam kabul edilmekle beraber muhteva yönünden doğru görülmemektedir.[771]

Şirbînî, İsrâilî habere dayanan bu rivâyete hocası Zekeriyyâ el-Ensârî'nin görüşü ile farklı bir açılım kazandırmaktadır. "Şeyhimiz" diyerek nakilde bulunduğu hocasının ortaya koyduğu tefsir vechine göre akıl ve nefs-i mütmainne iki melekle; nefs-i emmâre, kötülükle ve Zühre ile ifade edilmektedir; ikisinin ayrılması ile ölüm yani göğe çıkmak kastedilmektedir.[772]

2.6. Bilim

Şirbînî, âyetlerin bilimsel izahlarını ifade eden müfessirlerden değildir. Ancak müfessir, âlemdeki düzene dair âyetleri tefsir ederken burçlarla ilgili olarak ayrıntılı bilgilerden kaçınmadığı dikkatimizi çekmektedir. Genel olarak bilim için işaret ve hüccet olarak görülen âyetlerde Allah'ın rahmetin kemâline ve O'nun zat, sıfat, ilim ve kudretinde muhdes ve mümkün olanlara benzerlikten yüce olduğuna dair deliller bulunduğuna işaret etmektedir.[773]

Şirbînî, "*O*, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır. *Öyleyse siz de bile bile Allah'a ortaklar koşmayın."* (Bakara, 2/22) âyetini tefsir ederken sema ile bulut ya da göğün kastedilmiş olabileceğini belirtmektedir. Çünkü yağmur, gökte başlayıp buluta gelmekte ve oradan yere ulaşmaktadır. Bu konuda benzeri âyetlerden temsil getirdikten sonra Tabiûn dönemi hadis ve Fıkıh âlimi olan Halid b. Ma'dan (v. 103/721)'ın açıklamalarıyla mes'eleyi va'z etmektedir. Yağmur, yerin altından çıkan sudur. Bu su, dünya semasında birikinceye

769 bkz. Beydâvî, a.g.e., I, 96-97.
770 Şirbînî, a.g.e., I, 94.
771 Aydemir, a.g.e., s. 8.
772 Şirbînî, a.g.e.,, I, 94.
773 Şirbînî, a.g.e., II, 162.

kadar toplanmaktadır. Kara bir bulut gelip bu suyu içmekte ve Allah da bulutları istediği yere sürüklemektedir. Semavî nedene dayalı olarak yerin derinliklerindeki rutubetin hava boşluğuna yükselip yağmur getiren bulutun meydana geldiğini belirtmektedir.[774]

"O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün. (Bütün bunlar) O'nun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz içindir." (Nahl,16/ 14) âyetinin tefsirinde gemilerle ilgili olarak gökbilim âlimlerinin "Yer kürenin dörtte üçü su altındadır. Bu, okyanus olup, su unsurunun da tamamıdır. Meskûn olan bu dörtte birdede yedi deniz meydana gelmiştir." görüşüne yer vermektedir.[775]

"O, güneşi bir ışık (kaynağı), ayı da (geceleyin) bir aydınlık (kaynağı) kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir edendir. Allah, bunları ancak gerçek ile (hikmeti gereğince) yaratmıştır. O, âyetlerini, bilen bir topluma ayrı ayrı açıklamaktadır." (Yûnus, 10/5) âyetinde geçen قدره منازل ifadesindeki zamirin, güneş ve aya râci olduğunu yani Allah Teâlâ'nın onlardan her birinin yörüngesini menziller olarak takdir ettiğini ya da zamirin sadece aya râci olabileceğini belirtmektedir. Zikrin ona tahsis edilmesini de ayın dönüşünün hızlı olması, menzillerinin gözlemlenebilmesi ve şeriat hükümlerinin ona bağlı olması ile izah etmektedir. Allah Teâlâ bunun sebebini "yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için" kavliyle zikretmiştir. Çünkü şeriatte mu'teber aylar, hilâlin görülmesine bağlıdır, mu'teber seneler de kamerî senedir. Nitekim Allah *"Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir."* (Tevbe, 9/36) buyurmuştur. Şirbînî, ayın menzillerinin yirmi yedi olduğunu belirterek bu konudaki malumâtları tefsirine kapsamlı olarak almıştır. İsimlerini de es-seretân, el-butayn, es-süreyya, ed-deberân, el-hak'a, el-hen'a, ez-zira', en-nesre, et-tarf, el-cebhe, ez-zübre, es-sarfe, el-avva, es-simâk, el-gafr, ez-zübânâ, el-iklîl, el-kalb, eş-şevle, en-naâim, el-belde, sa'dü'z-zâbih, sa'dü bula', sa'dü's-suûd, sa'dü'l-ahbiyye, el-ferrü'l-mukaddem, el-fer'ü'l-müahher, batnü'l-hût olarak vermektedir. Bu menzillerin de on iki burca ayrıldığını ifade ederek bu burçların isimlerini Hamel, Sevr, Cevzâ, Seratân, Esed, Sünbüle, Mîzân, Akrep, Kavs, Cedi, Delv ve Hût olarak sıralamaktadır. Her burcun iki menzili olduğunu ve ayın her gece bir menzile indiğini belirttikten sonra ay, otuz da

774 Şirbînî, a.g.e., I, 42.
775 Şirbînî, a.g.e., II, 249.

olsa yirmi dokuz da olsa iki geceyi örttüğünü, çünkü gecenin bir olduğunu vurgulamaktadır. Onun bu menzillere inmesiyle beraber ay sona erer. Güneşin makamı ise her menzilde on üç gündür. Senenin tamamlanması da onun sona ermesiyle olur. Beşerin faydalanması, güneşin ışığı ve ayın nuruyladır. Güneş, gündüzün ay da gecenin sultanıdır. Güneşin hareketiyle yıl, dört mevsime ayrılır, bu mevsimlerle de bu âlemin maslahatları düzenlenir. Günlük hareketin sebebiyle gece ve gündüz ortaya çıkar. Gündüz, kazanç; gece ise dinlenme zamanıdır.[776] Şirbînî, burçlarla ilgili açıklamalarının benzerini *"Andolsun, biz gökte burçlar yaptık ve onu, bakanlar için süsledik."* (Hicr, 15/16) âyetinde de vermektedir. Leys'in, burçlardan her birinin felek burçlarından bir burç olduğunu söylediğini nakletmektedir. Burçlar, büyük yıldızlardır. Şirbînî, onunla güneşin, ayın ve seyyâre yıldızların bulunduğu burçların kastedildiğini ifade ettikten sonra on iki burcun isimlerini, tefsirinde daha önce verdiği halde tekrarlamakta ve onların yedi seyyâr yıldızın menzilleri olduğunu belirterek Hamel ve Akrep'in Merih'e, Sevr ve Mîzân'ın Zühre'ye, Cevzâ ve Sünbüle'nin Utârıd'a, Seretân'ın aya, Esed burcunun güneşe, Kavs ve Hût'un Müşterî'ye, Cedî ve Delv'in Zuhâl yıldızına ait olduğunun bilgisini de vermektedir. Ayrıca tefsirinde verdiği diğer bilgiye göre bu burçlar üç yüz kısma ve altmış dereceye ayrılmaktadır. Müfessir, dünyanın güneş etrafındaki dönüşünü tamamlamasından ve ayın yirmi sekiz günde dünyanın etrafındaki hareketinden de bahsetmektedir. Bu konuda sahâbenin ve tâbiûnun görüşlerini de zikretmektedir. İbn Abbâs, burçlarla güneş ve ayın menzillerinin; 'Atiyye b. Sa'd, semâdaki içinde muhafızların bulunduğu sarayların; Mücâhid, büyük yıldızların, Ebû İshâk, burçların yıldızlarının kastedildiğini belirtmektedir.[777] Ikrime de Mücâhid ile aynı görüştedir. Göğün kapıları anlamına geldiği de söylenmektedir.[778]

"*Kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra, insanlara bir rahmet (ferahlık ve mutluluk) tattırdığımız zaman, bir de bakarsın ki âyetlerimiz hakkında onların bir tuzakları (birtakım tertipleri ve asılsız iddiaları) vardır. De ki: 'Allah, daha çabuk tuzak kurar.' Şüphesiz elçilerimiz (melekler) kurmakta olduğunuz tuzakları yazıyorlar."* (Yûnus, 10/22) Şirbînî'ye göre âyetler hakkında tuzak kurmaları, onların "Bu, Allah'tan bir rızıktır demeyerek bilâkis "سقينا بنوء كذا" (Bize şu yıldız sebebiyle yağmur yağdırıldı.)

776 Şirbînî, a.g.e., II, 6.
777 Şirbînî, a.g.e., II, 221.
778 Şirbînî, a.g.e., IV, 582.

şeklinde sözleridir. Ebû Hureyre'den rivâyetle Peygamber (s.a.v), "Şüphesiz Allah Teâlâ bir kavmi nimetle sabahlatır ve geceletir. Onlardan bir taife de 'Şu yıldız sebebiyle yağmur yağdırıldı.' diyerek kâfir olarak sabahlar."[779] buyurmuştur. İfadenin kullanımında geçen "نوء" kelimesi, Araplara göre ayın menzilleridir ve yıldız çıktığında onun bir benzeri düşer.[780] Şirbînî, burada bilim alanı içinde izah edebileceğimiz bir meseleyi bilimsel değil Arabın kullanımı ile tefsir etmekle iktifa etmiş görünmektedir. Ayrıca müfessire göre güneş, ay ve yıldızlar gibi ulvî âlemde bulunanlar; dağ, deniz, madenler, bitkiler ve hayvanlar gibi suflî âlemde bulunanlar Allah'ın birliğine delâlet eden âyetlerdir.[781]

779 Hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.
780 Şirbînî, a.g.e., II, 15.
781 Şirbînî, a.g.e., II, 44.

III. BÖLÜM

ES-SİRÂCÜ'L-MÜNÎR'İN KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kur'ân ilimleri alanında Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ı ve Suyûtî'nin *el-İtkân*'ı, alanlarında yazılmış müstakil çalışmalar olmaları yönüyle önemli kaynaklardır. Bununla beraber müfessirler de tefsirlerinde Kur'ân ilimlerini izah etmişler ve âyetlerin tefsirinde bu ilimlere dair yaklaşımlarını ortaya koymuşlardır.

Kur'ân'ın zengin muhtevası ve icâz yönü, pek çok ilmi ortaya çıkarmıştır. Kur'ân ilimleri, onu yorumlama gayreti içinde doğan ve gelişen ilimlerdir. Âyetleri doğru yorumlayabilmek için bu ilimleri bilmek önemlidir. Müfessire yön kazandıran bu ilimler -tabiri caizse- Kur'ân'ın organları ve kimlik bilgileridir. Kur'ân'da geçen kelimelerin ve ifadelerin anlamını belirlerken o kelimenin anlam yelpazesini açmak ve âyet içerisinde geldiği anlamı ortaya çıkarmak, Kur'ân ilimleri doğrultusundan geçmektedir. Bu nedenle Şirbînî'nin tefsirindeki yönteminin sağlıklı değerlendirilmesi için müfessirin Kur'ân ilimlerini va'z ediş şeklini dikkate almak gerekmektedir.

Şirbînî, Kur'ân'ın usûl ilminin değerlerini, ahkâm ilminin ayrıntılarını, ahlâk ilminin inceliklerini ve kıssaların sırlarını kapsadığını ve âlimlerin, fasihlerin ve belağatçilerin de ona karşı koymaktan aciz kaldıklarını ifade etmektedir.[782] Müfessir, tefsirinde de örneklerle açıklanacağı üzere Kur'ân'ın dünyasında yaşayan pek çok ilimlerin bilgisiyle hareket ederek tefsir vecihlerini izah etmektedir.

Müfessirin, ilmin hikmetle olan ilişkisi hakkında *"Şüphesiz bu Kur'an sana, hüküm ve hikmet sahibi, hakkıyla bilen Allah tarafından verilmektedir."* (Neml, 27/6) âyetini tefsir ederken "İlim, hikmete dâhil olmakla beraber ikisini birlikte vermesi, ilmin umumî olmasından ve hikmetin de bir fiili sağlam yapmaya delâlet etmesinden ötürüdür.

782 Şirbînî, a.g.e., II, 12.

Şunu da bildirmek içindir ki Kur'ân ilimlerinden akâid ve şeriatler gibi bazısı hikmettendir." demektedir.[783]

1. ESBÂB-I NÜZÛL

Nüzûl ortamında meydana gelen bir hâdise veya Hz. Peygamber'e yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla âyetin, tazammun etmek (hâdiseyi-soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek), cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine teşkil eden ve vahyin nâzil olduğu ortamı resmeden hâdiseye sebeb-i nüzûl denir.[784] Nüzûl sebepleri, hükmün beyânında hikmetin ortaya koyulması sûretiyle gayenin anlaşılması, hitabın kimlere ait olduğunun belirlenmesi ve bunun bir sonucu olarak müphem durumun açıklanması, hasr durumunun ortadan kaldırılması, Kur'ân hıfzının kolaylaşması noktalarında aktif bir rol üstlenmektedir.

Kur'an âyetleri, ortak bir sebebin yani tevhidin ortaya koyulması ve tevhidin yüklediği tekliflerin açıklanması bağlamında anlaşılmalı ve yorumlanmalıdır. Âyetlerin tüm anlamları tevhid noktasına düğüm atmaktadır, diyebiliriz. Kur'ân'ın dünya görüşünü izah ederken o görüşü besleyen açılımları doğru eksende değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü Kur'ân, beşerin zihniyetini etkileyen kargaşanın içine sürüklendiğinde, akıl ve kalbin içindeki tüm bulanıklar o anlama ve yorumlama noktasında yanlış haritalar çizmektedir. Âyetlerin doğru anlamdan uzaklaşması bazen de nüzûl sebebinin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Umumî olarak tevhidin yansımalarını taşıyan âyetlere baktığımızda âyetlerin çoğunun bir nüzûl sebebi olmamakla beraber bazı âyetler bir sebebin neticesi olarak nâzil olmuştur.

Cahiliye dönemi, peyderpey inen Kur'ân'ın ilk şâhididir. Kur'ân, maksadını bazen o dönemdeki şahsa/şahıslara veya bir olaya dayalı olarak ifade etmektedir. Sebebi bilmeden sonucun doğru yorumlanamayacağı bariz olduğu dikkate alındığında nüzûl sebepleri, âyetin anlaşılmasında temel yapıyı inşâ etmektedir, diyebiliriz. Bu sebepler, müsebbibin tahkiri, yüceltilmesi ya da tesellisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

783 Şirbînî, a.g.e., III, 87.

784 Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul'ün Rolü*, Şûle Y., İstanbul 1994, s. 68.

Şirbîni, Tefsir geleneğinde umumî kalıp olarak kullanılan "Bunun üzerine âyet nazil olmuştur.", "Bunun üzerine Allah şöyle demiştir.", "Âyet, şöyle şöyle diyen biri hakkında nazil olmuştur." ya da "Rivâyet edilmiştir ki…" şeklindeki ifadelerle nüzûl sebeplerini bildirmektedir.

Şirbînî, esbâb-ı nüzûlleri örneklerle ifade edeceğimiz üzere bazen rivâyetin kaynağını vererek bazen de isim zikretmeyerek nakletmektedir. Müfessirin yer verdiği nüzûl sebepleri, âyetin kim ya da kimler hakkında nâzil olduğu noktasında ağırlık kazanmaktadır. Bunların dışında peygambere (s.a.v) sorulan bir soruya cevap olarak da âyetin nâzil olduğuna dikkat çektiği görülmektedir. Meselâ, Şirbînî, "*Sadakaları açıkça verirseniz o ne güzel! Eğer onları yoksullara gizlice verirseniz sizin için daha iyidir. Allah onları kötülüklerinizden bir kısmına karşı tutar. Allah işlediklerinizden haberdardır."* (Bakara, 2/271) âyetinin, peygambere sadakanın gizli mi açıkça mı verilmesinin daha faziletli olduğunun sorulması üzerine nâzil olduğunu belirtmektedir.[785]

Müfessir, naklettiği nüzûl sebeplerini sıhhat noktasında çok fazla değerlendirmemektedir. Ancak rivâyetin zayıf olduğunu ifade ettiği de olmaktadır. *"İmân edenlerle karşılaştıkları zaman, "İnandık" derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, "Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz" derler."* (Bakara, 2/14) Şirbînî, âyetin iniş sebebi olarak Vâhidî ve diğerlerinden zayıf bir senedle rivâyet edildiğini belirttiği bir hadise yer vermektedir: "İbn Ubey ve arkadaşları, sahâbeden bir grupla karşılaşmışlardır. İbn Ubey, arkadaşlarına "Bakınız, şu sefihleri sizden nasıl kovacağım?" dedi. Ebû Bekir (r.a)'ın elini tuttu ve "Merhaba ey Sıddîk, Teym oğullarının efendisi, İslam'ın âlimi, mağarada Resûlullah (s.a.v)'ın yanındaki ikinci adam, canını ve malını Resûlullah (s.a.v)'a harcayan." dedi. Sonra Amr (r.a)'ın elini tuttu ve "Merhaba, Ey Adiy oğullarının efendisi el-Faruk, dininde güçlü, canını ve malını Resûlullah (s.a.v)'a harcayan." dedi. Sonra Ali (r.a)'ın elini tuttu ve "Merhaba Resûlullah (s.a.v)'ın amcasının oğlu ve damadı" dedi."[786] Süleyman Ateş, hadiste ismi geçen üç kişinin vasıflarının hicretten çok sonra verildiğini ve hatta vefâtlarından sonra bu sıfatlarla adlandırıldıklarını belirterek hadisin uydurma olduğunu zikretmektedir. Ateş'e göre sûredeki münafıklarla ilgili âyetler, bütün olarak inmiştir ve

785 Şirbînî, a.g.e., I, 209.
786 Şirbînî, a.g.e., I, 35.

Bakara Sûresinin14. âyetiyle ilgili ayrı bir nüzûl sebebi aramanın anlamı yoktur.[787] Şirbinî de her ne kadar uydurma olduğu ihtimali taşıyan bir hadisi nüzûl sebebi olarak zikretmişse de hadisin zayıf bir isnâdla geldiğini bildirmiştir.

"İyi bilin ki onlar, O'ndan gizlenmek için kalplerindeki düşmanlığı gizliyorlar. Yine iyi bilin ki, elbiselerine büründükleri zaman bile Allah onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir. Çünkü O, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir." (Hûd, 11/5) Müfessir, âyetin nüzûlü hakkında farklı rivâyetleri nakletmektedir. İbn Abbâs'a göre âyet, Ahnes b. Şerîk hakkında nâzil olmuştur. O, tatlı dilli biriydi ve Resûlullah ile onun hoşlanacağı şekilde konuşur ve kalbinden onun kerih gördüklerini geçirirdi. Abdullah b. Şeddâd (v. 82/701) da âyetin bazı münafıklar hakkında nâzil olduğunu belirtmektedir. Onlar, Resûlullah ile karşılaştıklarında Peygamber'in (s.a.v), kendilerini görmemesi için iki büklüm olur, başını eğer ve yüzünü kapatırdı. Katâde de onların, Resûlullah'ın (s.a.v) kelâmını ve zikrini işitmemek için eğildikleri görüşündedir. Buhârî[788] ve İbn Abbâs'tan da rivâyet edildiğine göre âyet, cinsi münasebetten çekinen kimse hakkında inmiştir. Âyetin, evine gidip örtüsünü çeken ve elbisesine bürünen, sonrasında da "Allah, kalbimde olanı bilir mi?" diyen kâfirlerden bir adam hakkında nâzil olmuştur.[789] Müfessirin, nüzûl sebeplerini sıralarken herhangi bir değerlendirme yapmadığı görülmektedir. Kanaatimizce, sûrenin Mekkî olduğu dikkate alınırsa âyetin, münafıklar hakkında olması zayıf bir ihtimaldir. Çünkü münafıklar Medine dönemiyle birlikte orta çıkmıştır. Şirbînî, sûrenin Mekkî olduğunu belirtmekte iken bu yönde bir görüş beyân etmemiştir.

1.1. Rivâyetin Kaynağına Göre Zikrettiği Nüzûl Sebepleri

Beydâvî'den[790] naklen verdiği bilgiye göre *"Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanmayın. Aksine onlar diri olup Rableri katında rızıklandırılmaktadırlar."* (Âl-i İmrân, 3/169) âyetinin Bedir şehitleri hakkında indirildiğini ifade eden Şirbînî, hocası Zekeriyyâ

787 Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989, I, 112.

788 Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 3681.

789 Şirbînî, a.g.e., II, 51.

790 Beydâvî, tefsirinde âyetin, Uhud şehitleri hakkında indiğini belirtmekle beraber Bedir şehitleri hakkında da nâzil olduğunun söylendiğini ifade etmiştir. bkz. Beydâvî, a.g.e., II, 48.

el-Ensârî'nin bu rivâyeti yanlış bulduğunu ve onlar hakkında Bakara âyetinin indiğini belirtmektedir. Müfessir, kendi tercihi noktasında bir açıklama yapmamaktadır.[791]

Şirbînî bazen isim zikrettiği müfessirden nüzûl sebebini bildirirken bazen de "Müfessirler dedi ki..." kavliyle nakilde bulunmaktadır. Meselâ, Haşr Sûresinin nüzûlünü açıklarken müfessirlerin, sûrenin Nadiroğulları hakkında indiğini söylediklerini belirtmektedir. Müfessirin verdiği bilgiye göre Peygamber (s.a.v), Medine'ye girince Nadiroğullarıyla karşılarında ve yanlarında olmayacaklarına dair anlaşma yapmıştı. Bedir savaşını kazandıklarında onun Tevrat'ta sıfatları zikredilen peygamber olduğunu söylediler. Ancak Uhud savaşında Müslümanlar yenilince şüpheye düştüler ve Resûlullah'a (s.a.v) ve Mü'minlere karşı düşmanlık beslediler ve aralarındaki anlaşmayı bozdular. Müfessir, tefsirinde sûrenin inmesine vesile olan olayın devamını uzun rivâyetle zikretmektedir.[792]

O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür." (İbrahim, 14/34) Âyetteki insan kelimesiyle kâfir olanın kastedildiğini belirten Şirbînî, İbn Abbâs'ın da Ebû Cehil'in kastedildiği görüşünde olduğunu bildirmektedir.[793]

Âmâya güçlük yoktur; topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur. (Bunlara yapamayacakları görev yüklenmez; yapamadıklarından dolayı günahkâr olmazlar.) Sizin için de gerek kendi evlerinizden gerekse babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden veya anahtarlarını uhdenizde bulundurduğunuz yerlerden yahut dostlarınızın evlerinden yemenizde bir sakınca yoktur. Toplu halde veya ayrı ayrı yemenizde de bir sakınca yoktur. Evlere girdiğiniz zaman, Allah tarafından mübarek ve pek güzel bir yaşama dileği olarak kendinize (birbirinize) selâm verin. İşte Allah, düşünüp anlayasınız diye size âyetleri böyle açıklar." (Nûr, 24/61) Nüzûl sebebi hakkında ihtilâf olduğunu ifade eden Şirbînî, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakletmektedir. Allah Teâlâ *"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile*

791 Şirbînî, a.g.e., I, 304.
792 Şirbînî, a.g.e., IV, 252.
793 Şirbînî, a.g.e., II, 206.

yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir." (Nisâ, 4/29) âyetini indirdiğinde Müslümanlar, hasta, özürlü, kör ve topal olanlarla yemekten utanıyorlar ve "Yemek, maldan daha faziletlidir." diyorlardı. Allah, malı, bâtıl yolla yemekten nehyetti. Saîd b. Cübeyr, Dahhâk ve diğerleri de kör, hasta ve topla kimselerin sağlıklı kimselerle yemekten çekindiklerini, insanların, onları kirli bulduklarını ve onlarla yemeği kerih gördüklerini söylemişlerdir. İkrime'ye göre de Ensârlar kendilerine misafir gelmedikçe yemezlerdi. Mücâhid'e göre de bazıları, evlerine gelen kör, topal ve hasta kimseleri Allah'ın âyettte zikrettiği kimselerin evine götürüyorlardı ve onlar da "Bizi başkalarının evine götürüyorlar." diyorlardı. Âyet, bunun üzerine inmiştir. Saîd b. el-Müseyyeb de Müslümanların gazaya çıktıklarında evlerinin anahtarlarını onlara teslim ederek evlerinde olanı yemelerini onlara helâl kılıyorlar, onlar da "Evlerinde bulunmadıkları halde girmeyiz." diyorlardı. Allah da bu âyeti onlara ruhsat olarak indirmiştir. Hasan da âyetin, cihâddan geri kalanlar hakkında ruhsat olarak nâzil olduğu kanaatindedir.[794]

Şirbînî yukarıda zikrettiğimiz âyette geçen "Toplu halde veya ayrı ayrı yemenizde de bir sakınca yoktur." ifadeleriyle ilgili olarak da farklı nüzûl sebeplerini nakletmektedir. Bu konuda ihtilâf bulunduğunu zikreden müfessir, çoğunluğa göre Kenâne kabilesinden Leys b. Amr oğulları hakkında indiğini ifade etmektedir. Onlardan herhangi birisi, gündüzden geceye kadar bekleyerek tek başına yemekten çekinir, beraber yiyeceği birini bulmazsa zorunlu olarak yerdi. 'Atâ da İbn Abbâs'tan rivâyetle şöyle demiştir. Zengin olan kimse yakınlığı dostluğu bulunduğu kimseyi yemeğe çağırır ve "Allah'a yemin olsun ki çekinmem." yani "Ben zengin, sen ise fakir olduğun halde seninle yemekten sakınmam." derdi. Âyet, bunun üzerine inmiştir. İkrime ve Ebû Sâlih'e göre de âyet, Ensâr'dan bir gurup hakkında nâzil olmuştur.[795]

Şirbînî, isim zikrederek nakilde bulunduğu gibi nüzûl sebeplerini kaynağını zikretmeksizin de nakletmektedir. Bu durumlarda "روي" (Rivâyet edilmiştir ki…) kalıbını kullanmaktadır. Müfessir, Târık Sûresinin nüzûl sebebini şu şekilde nakletmektedir: Rivâyet edilmiştir ki Ebû Tâlib, Peygambere (s.a.v) gelir, o da ona ekmek ve süt ikram eder. O, bunları yerken yıldız kayar ve yer, nurla dolar. Ebû Tâlib, bundan korkar ve

794 Şirbînî, a.g.e., II, 710.
795 Şirbînî, a.g.e., II, 712.

Resûlullah (s.a.v) da "Bu, kendisiyle (şeytanın) taşlandığı yıldızdır ve şüphesiz ki o, Allah Teâlâ'nın âyetlerinden bir âyettir." buyurur. Bunun üzerine bu sûre nâzil olmuştur.[796]

"Sana kadınların ay halleri hakkında soruyorlar. De ki: "O bir sıkıntı, kirlilik ve rahatsızlık halidir." Bu yüzden, ay hali sırasında kadınların kadınlıklarından yararlanmayın, uzak durun ve onlar temizleninceye kadar kendileriyle cinsel ilişkide bulunmayın. Temizlendiklerinde ise, Allah'ın buyurduğu şekilde onlara yaklaşın. Doğrusu Allah pişmanlıkla kendisine yönelenleri ve tertemiz olanları sever." (Bakara, 2/222) Şirbînî, âyetle ilgili olarak tefsirinde şöyle demektedir: Rivâyet edilmiştir ki Cahiliye halkı, Yahudilerin yaptığı gibi hayızlı kadınla oturmaz ve onlarla yemezlerdi. Çünkü Yahudiler, kendilerinden bir kadın hayızlı olduğunda onu evden çıkarır, onunla yemez, içmez ve ilişkide bulunmazdı. Bu durum, Ebü'd-Dahdâh bir grupla beraber meseleyi peygambere (s.a.v) soruncaya kadar devam etti ve bunun üzerine Allah "*De ki: "O bir sıkıntı, kirlilik ve rahatsızlık halidir."* buyurdu.[797]

1.2. Şahsı ve Topluluğu Konu Alan Nüzûl Sebepleri

"Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Allah, ya tevbelerini kabul edip onları affeder, ya da zalim olduklarından dolayı onlara azap eder." (Âl-i İmrân, 3/128) Şirbînî, âyetin tefsirinde "Emrin tamamı Allah içindir. Sabret ki sen onları uyarmak ve mücâhede etmek için gönderilensin." açıklamalarını yaptıktan sonra Abdullah b. Ömer'den rivâyetle Resûlullah'ın, Uhud günü "Allah'ım! Hâris b. Hişâm'a lanet et. Allah'ım! Saffân b. Ümeyye'ye lanet et."[798] dediğini nakletmektedir. Bunun üzerine âyet nâzil olmuştur. Bir gurup da kurrâdan yetmiş kişinin bulunduğu Bi'ri Maûn ehli hakkında indiği görüşündedir. Resûlullah, onları, insanlara Kur'ân'ı ve ilmi öğretmeleri için başlarında Münzîr b. Amr bulunmak sûretiyle Sefer ayında Uhud'dan dört ay önce Bi'ri Maûna göndermiştir. Amr b. Tufeyl, onları katlettirmiştir. Resûlullah bunun üzerine şiddetli üzüntü duymuş ve buna vesile olan kabilelere lanet etmiştir.[799]

"Gök gürlemesi O'na hamd ederek tespih eder. Melekler de O'nun korkusundan tespih ederler. O, yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini çarpar. Onlar ise Allah

796 Şirbînî, a.g.e., IV, 590-591.
797 Şirbînî, a.g.e., I, 166.
798 Tirmîzî, "Hadîs", 3.
799 Şirbînî, a.g.e., I, 282.

hakkında mücadele ediyorlar. Hâlbuki O, azabı çok şiddetli olandır." (Ra'd, 13/13) Şirbînî'nin nüzûl sebebi olarak verdiği bilgiye göre rivâyet edilmektedir ki Âmir b. Tufeyl (v. 11/632) ve Lebîd'in kardeşi Erbed b. Rebîa, Resûlullah'a (s.a.v) onu öldürmeyi hedefleyerek geldiler. Âmir tartışmaya başladı ve Erbed onu kılıcıyla öldürmek için arkadan dolandı. Resûlullah onu fark etti ve "Allah'ım ikisine de dilediğini yap." dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ (c.c.), Erbed'in üzerine yıldırım gönderdi de onu öldürdü. Âmir'de ur çıktı, Selûl'lu bir kadının evinde öldü. O, "Deve uru gibi ur ve Selûl'lu bir kadının evinde ölmek…" diyordu. Âyet bunun üzerine indi.[800]

Şirbînî, *"Rablerinin emrine uyanlara en güzel mükâfat olarak cennet vardır. O'nun emrine uymayanlara gelince, yeryüzündeki her şey ve bir o kadarı daha kendilerinin olsa, azaptan kurtulmak için mutlaka hepsini fedâ ederlerdi. İşte hesâbın en kötüsü onları beklemektedir. Sığınacakları yer cehennemdir. Orası ne fenâ bir yataktır."* (Ra'd, 13/18) âyetinin Hamza ve Ebû Cehl hakkında nâzil olduğunu bildirir ve Ammâr ve Ebû Cehl hakkında nâzil olduğunun söylendiğini de ifade etmektedir.[801]

"İnkâr edenlerin işleri engin çöllerdeki serap gibidir. Susayan kimse onu su zanneder, fakat oraya geldiğinde hiçbir şey bulamaz. Orada Allah'ı bulur ve O da hesabını görür. Allah hesabı çabuk görendir." (Nur, 24/39) Müfessir, âyetin, Cahiliye döneminde ibadet eden, rahip elbisesi giyen ve din arayışında olan ve İslâm'dan sonra kâfir olan Utbe b. Rebîa (v. 2/624) hakkında nâzil olduğunun söylendiğini belirttikten sonra Hâzin'e göre[802] âyetin, umumî olarak bütün kâfirler hakkında olduğunu ifade etmektedir.[803]

Şirbînî, *"Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır."* (Bakara, 2/168) âyetinin nüzûl sebebini Beydavî'nin tefsirinden[804] naklederek, âyetin, güzel yiyecek ve giyecekleri kendilerine haram kılan bir topluluk hakkında indiğini ifade etmektedir.[805]

---

800 Şirbînî, a.g.e., II, 170.

801 Şirbînî, a.g.e., II, 174.

802 bkz. Hâzin, Alauddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, *Tefsîru'l-Hâzin Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl*, tsh. Abdüsselâm Muhammed Ali Şahin, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1425/2004, III, 299-300.

803 Şirbînî, a.g.e., II, 695.

804 bkz. Beydâvî, a.g.e., I, 118.

805 Şirbînî, a.g.e., I, 128.

"Rasûlüm! Seni de böylece, kendilerinden önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir topluma peygamber gönderdik ki, sana vahy ettiklerimizi onlara okuyup açıklayasın. Çünkü onlar, cahilliklerinden Rahmân olan Allah'ı inkâr ediyorlar. 'O, benim Rabbimdir; O'ndan başka ilâh yoktur. Ben bütün varlığımla yalnız O'na güvenip dayandım ve dönüşüm de sadece O'nadır.' de." (Ra'd, 13/30) Şirbînî, âyetin nüzûl sebebini izah ederken Beğavî'nin görüşünü[806] nakletmektedir. Ona göre âyet, Mekkîdir ve nüzûl sebebi de Ebû Cehil, peygamberin "Ya Allah ya Rahmân" diyerek davette bulunduğunu işitmiş ve Müşriklere "Muhammed, Allah'a davet ediyor, Muhammed Rahmân dediği başka ilâha davet ediyor ki biz Yemâme'nin Rahmân'ından başka Rahmân bilmeyiz." dedi. Dahhâk, İbn Abbâs'tan rivâyetle âyetin Kureyş kâfirleri hakkında indiğini söylemiştir. Peygamber (s.a.v), "Rahmân'a secde ediniz." dediğinde "Rahmân kimdir?" demişlerdir.[807]

2. NÂSİH -MENSÛH

"Nsh" نسخ kökünden gelen nesih kelimesi, güneşin gölgeyi, gölgenin güneşi, ihtiyarlığın gençliği nesh etmesi yani kaldırması gibi bir şeyin sonra gelen bir şey ile izâle olmasıdır. Bu kelimeyle bazen yok etmek bazen de isbât anlaşılmakta ve bazen de her iki durum da kastedilmektedir. Kitâbın neshi ise bir hükmün, sonradan gelen hükümle yürürlükten kaldırılmasıdır.[808]

Kur'ân'da neshin varlığına işaret eden âyetler, müfessirlerin çoğunluğunun Kur'ân'da neshin olduğuna dair kanaat sahibi olmalarına sebep olmuştur. Bazı müfessirler de bu âyetleri, hikmetin bir gereği bağlamında değerlendirerek önceki âyetle durumun hafifleştirildiğini ve sonraki gelen ile de faydalı olan kesin hükmün kastedildiğini ileri sürmüştür. Bir âyetin başka âyetin hükmünü kaldıracağına dair hadis bulunmamakla beraber bu konuyla ilgili uygulamalara dair nakiller söz konusudur. Neshi aklen mümkün gören ve neshin olması için bazı şartlar ileri süren âlimler de vardır.[809] İtikâdî konularda ve tarihî vakaların nakledilmesinde nesh olmamakla beraber amel ve

806 bkz. Beğavî, a.g.e., IV, 318.
807 Şirbînî, a.g.e., II, 179.
808 İsfehânî, a.g.e., s. 801.
809 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaya, Remzi, *Kur'ân'da Nesih*, y.y., Bursa 2001, s. 26-32.

ibadet hükümlerinde neshi kabul eden âlimler çoğunluktadır. Neshin sebepleri bağlamında sosyal, siyasal ve ekonomik durumların değişmesi, yükümlülüklerin ağırlaştırılması ve hafifleştirilmesi, ayrımcılığın ve istismarın önlenmesi etken olarak değerlendirilmektedir.[810]

Muhtelif görüşlerin en çok karşı karşıya geldiği Kur'ân ilimlerinden birisi nâsih-mensûh mes'elesidir. Biz çalışmamızda farklı görüşleri, Şirbînî'nin tefsirinde yer verdiği alan ile sınırlamak sûretiyle konunun ayrıntılarına girmeyeceğiz.

2.1. Şeriatın Başka Şeriatı Neshi

Şirbînî, Kur'ân'ın bir kerede indirilmemesinin sebeplerini izah ederken kalbin güçlenmesi, öğrenmenin ve ezberlemenin mümkün olması, hadiselerin durumuna ve soruya cevap olarak nâzil olması gibi nedenleri ifade ettikten sonra bazısının nâsih bazısının mensûh olmasını da Kur'an'ın peyderpey inmesine gerekçe göstermektedir.[811]

Nesh konusunda ittifâk sağlanan husus, Kur'ân-ı Kerîm'in diğer kutsal kitapların hükmünü ortadan kaldırmasıdır. Şirbînî de *"O, korunmuş bir levhada (Levh-i Mahfuz'da) dır."* (Burûc, 85/22) âyetinin tefsirini şöyle izah etmektedir: Beğavî'ye göre[812] âyetteki "Levh-i mahfûz" kelimesiyle Ümmü'l-Kitâb kastedilmiştir. Onda Kitaplar, şeytandan, ziyadeden ve noksanlıktan nesh edilmiştir.[813]

Müfessir, neshi öncekilerin hükmünü nesh olarak da değerlendirmektedir. Şirbînî, *"Dâvûd ile Süleyman'ı da hatırla. Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü halkın koyunları o ekine girmişti. Biz de hükümlerine şahit olmuştuk."* (Enbiyâ, 21/78) âyetiyle ilgili olarak Dâvûd (a.s)'ın verdiği hükmün Süleyman (a.s)'ın verdiği hükümle nesh edildiğini belirtmektedir.[814] Hz. Muhammed'in derecelerle yükseltilmesinin sebeplerini açıklarken de İslâm diniyle şeriatlerin tümünü nesh etmesini zikretmektedir.[815]

---

810 Bingöl, Abdulkerim, "Neshin Gerçekleşmesinde Etkili Olan Faktörler", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Kasım 2016, C.8, S. 2 (16), s. 565-583.

811 Şirbînî, a.g.e., III, 19.

812 Beğavî, a.g.e., VIII, 389.

813 Şirbînî, a.g.e., IV, 589.

814 Şirbînî, a.g.e., II, 570.

815 Şirbînî, a.g.e., I, 192.

"Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz." (Bakara, 2/183) âyetinde Müslümanların orucu öncekilerinin orucuna teşbih getirilmiştir. Şirbînî, bu teşbihin sayı konusunda değil de orucun hükmü ve keyfiyeti konusunda olabileceği gibi sayı konusunda da olabileceğini söyleyen iki görüşün varlığına dikkat çekmektedir. Ehl-i Kitâbın oruç gecesi kadına dokunmayı haram kılmalarının, Bakara 187. âyetle nesh edildiğini; onların sayıda artırma ya da azaltma yoluna girmeleri durumunda ise âyetin mensûh değil muhkem olduğunu belirtmektedir.[816] Bu mevzuyla ilgili olarak İbn Amr ve Seleme b. el-Ekvâ'nın (v. 74/693) görüşüne göre âyet, mensûhtur. Çünkü Müslümanlar, İslâm'ın başlangıcında oruç tutmak ve fidye ödemek konusunda serbest iken âyet ile muhayyerlik nesh edilmiştir. İbn Abbâs'a göre oruç tutması durumunda çocuğundan korkan hamile ve emzikli kadın hakkında âyetin hükmü bâkidir ve nesh söz konusu değildir. Saîd b. Cübeyr'e göre de âyet, ümidi kalmayan yaşlı veya hasta için güç yetiremeyenlere dair olup muhkemdir.[817]

"Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri helâl kılmak için gönderildim ve Rabbiniz tarafından size bir mucize de getirdim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin." (Âl-i İmrân, 3/50) âyet ile Hz. İsa'nın şeriatının Musa'nın şeriatını nesh ettiğine dikkat çeken Şirbînî, Kur'anda da bazı âyetlerin bazı âyetleri nesh etmesinin çelişki ve yalanlama olmaması gibi bunun da bir tenâkuz içermediğini ifade ederek neshin zamana göre açıklama ve tahsis olduğunu belirtmektedir.[818]

2.2. Âyetin Âyeti Neshi

Şirbînî, Kur'ân'da neshin varlığını kabul etmekle beraber örneklerini zikredeceğimiz üzere nesh edildiği iddia edilen bazı âyetlerin nesh edilmediği görüşündedir. Müfessir, Allah'ın, neshin hikmetini "*Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?"* (Bakara, 2/106) âyetinde açıkladığını ifade etmektedir. Tefsirinde bu konuyla ilgili olarak öncelikle kelimenin anlamını izâh etmektedir. Nesh, lügatte iki anlama gelmektedir.

816 Şirbînî, a.g.e., I, 136.
817 Şirbînî, a.g.e., I, 137.
818 Şirbînî, a.g.e., I, 250.

Birincisi, değiştirme ve nakl manasıyla olmasıdır. نسخ الكتاب"Kitabı nesh etti" kullanımı böyledir. Bu, bir kitabın başka kitabla değiştirilmesidir. Bu vecih üzere Kur'ân, Levh-i mahfûzdan nesh edildiği için onun hepsi mensûhtur. İkincisi de kaldırmak anlamında olmasıdır. "نسخت الشمس الظل " Güneş gölgeyi nesh etti yani onu götürdü ve onu kaldırdı, denilir. Kur'ân'ın bazısının nâsih bazısının mensûh olduğunu belirten Şirbînî, bu konuda da bazı vecihler üzerinde durmaktadır. Birincisi, akrabalara vasiyet âyeti gibi tilâvetin sâbit kalması ve hükmün nesh olmasıdır. İkincisi, recm âyeti gibi tilâvetin kalkması ve hükmün kalmasıdır. Üçüncüsü, hükmün ve tilâvetin kalkmasıdır. Rivâyet edilir ki sahâbeden bir gurup gece sûre okumak için kalktılar ve besmelenin dışında bir şey hatırlamadılar. Durumu Resûlullah'a haber verdiklerinde "Bu sûre, tilâveti ve hükümleriyle kalktı." buyurdu. Bunun Ahzâb Sûresi olduğu söylenmektedir. Müfessir, ıstılahî olarak da neshi, şer'i bir hükmün şer'i bir delille ilgisinin kalkması olarak tanımlamakta ve tahsisten farklı olduğunu vurgulayarak tahsisin neshin aksine nass şartının dışında farklı yollarla da gerçekleştiğini ifade etmektedir.[819]

"İnsanlardan sefih olanlar, 'Onları (Müslümanları) yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?' diyecekler. 'Doğu da Batı da Allah'ındır. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir.' de." (Bakara, 2/142) Şirbînî'ye göre âyetteki sefih ile kastedilen anlayışları zayıf olan cahillerdir. İnsanlardan kastedilen de Yahudiler'dir. Çünkü onlar neshi kabul etmeyerek Kâbe'ye yönelmeyi kerih görmekte ve kıble emrinin, şeriat emirlerinden nesh edilenlerin ilk olduğunu açıkça belirtmektedir.[820] Ayrıca Allah Teâlâ'nın bu sûrede Mescid-i Haram'a yönelmeyi, kıble emrini kuvvetlendirmek için üç defa tekrarladığına dikkat çektikten sonra bunu da neshin, fitne, şüphe ve şeytanın aldatması ihtimallerini doğurabilmesine dayandırmaktadır.[821]

"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Bakara, 2/240) Müellif, bu âyetin miras âyetiyle nesh edildiğini kabul eder ve nafakanın kadının dörtte bir ve sekizde bir mirasçı olmasıyla kalktığını ve iddet

819 Şirbînî, a.g.e., I, 96-97.
820 Şirbînî, a.g.e., I, 113.
821 Şirbînî, a.g.e., I, 118.

süresinin de dört on gün ile değiştiğini ifade etmektedir. Önceki bir âyetin sonraki bir âyeti nesh etmesini de tilavette önce olanın nüzûlde sonra olması ile açıklamaktadır.[822]

Müfessir, *"Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."* (Bakara, 2/256) âyetiyle ilgili olarak öncelikle nüzûl sebebini zikretmektedir. Rivâyet edildiğine göre Ensârî'nin iki oğlu İslâm gelmeden önce Hristiyan olmuş ve sonra da Medine'ye gelmişlerdir. Babaları onları bırakmadı ve "Müslüman oluncaya kadar sizi bırakmam." dedi. Onlar da kabul etmediler. Oğulları Resûlullah'a (s.a.v) başvurdular. Ensârî "Ben bakarken canımın yarısı ateşe mi girsin?" dedi. Bunun üzerine âyet nâzil oldu. Ancak Şirbinî, bunun savaşla emr olunmadan önce başlangıçta olduğunu, kılıç âyetiyle nesh edildiğini belirtmekte ve bu görüşü İbn Mesud'un söylediğini de vurgulamaktadır.[823]

Borçların yazılması bahsinde izah ettiğimiz üzere *"Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, aklı ermeyen veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Yalnız, aranızda hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur. Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah, size öğretiyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir."* (Bakara, 2/282) âyeti, borçların yazılması ve şahit tutulması noktasında emirleri ihtiva etmektedir.

822 Şirbînî, a.g.e., I, 181.
823 Şirbînî, a.g.e., I, 195.

"Yolculukta olur da yazacak kimse bulamazsanız (borca karşılık) alınmış bir rehin de yeterlidir. Birbirinize bir emanet bırakırsanız, emanet bırakılan kimse emaneti sahibine versin ve (bu hususta) Rabbi olan Allah'tan korksun. Şahitliği, bildiklerinizi gizlemeyin. Kim onu gizlerse, bilsin ki onun kalbi günahkârdır. Allah yapmakta olduklarınızı bilir." (Bakara, 2/283) âyet ise kâtip bulunmadığı takdirde rehinlerin yeterli olmasını ifade eder. Bu âyet, birbirinden emin olanların da emaneti yerine getirebileceğine dair ruhsat âyeti olarak da değerlendirilmektedir.

Şirbînî, Bakara Sûresininin 282. âyetin yine Bakara Sûresinin 283. âyetindeki *"Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Rabbi Allah'tan sakınsın."* ifadeleriyle nesh edildiğini kabul etmektedir. Müfessir, âyet hakkında ihtilâfın olduğuna da dikkat çekerek bazılarına göre borçların yazılmasının vâcip olduğunu ve çoğunluğa göre de bunun müstehâb bir emir olduğunu ve terk edilmesi durumunda sakınca bulunmadığını ifade etmektedir.[824]

Şirbînî'nin verdiği bilgilere göre Ebû Hureyre'den rivâyet edilmiştir ki *"Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."* (Bakara, 2/284) âyeti nâzil olduğunda bu, ashâba ağır geldi ve Resûlullah'a (s.a.v) varıp diz çökerek "Ey Allah'ın Rasulü! Bizi namaz, oruç, sadaka gibi gücümüzün yettiği ile sorumlu tut. Sana bu âyet indi ve biz ona güç yetiremiyoruz." dediler. Resûlullah, "Sizden önce gelen Ehl-i Kitâb'ın 'işittik ve isyân ettik' dedikleri gibi mi demek istiyorsunuz? Bilakis siz, 'İşittik ve itaat ettik, Rabbimiz! Bizi affet, dönüş Sana'dır.' deyiniz." buyurdu.[825] Ashâb da bunu söyledi ve dilleri alıştı. Allah peşinden *"Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz." Şöyle de dediler: "İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır."* (Bakara, 2/285) âyetini indirdi. Onlar bunu da yapınca Allah Teâlâ, âyetini *"Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler; kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir. Rabbimiz! Eğer unutacak veya yanılacak olursak bizi sorumlu tutma.*

824 Şirbînî, a.g.e., I, 216.
825 Müslim, "İmân", 199.

Rabbimiz bizden öncekilere yüklediğin gibi, bize de ağır yük yükleme. Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmeyeceği şeyi taşıtma, bizi affet, bizi bağışla, bize acı. Sen Mevlâ'mızsın, kafirlere karşı bize yardım et." (Bakara, 2/286) âyetiyle neshetti.[826]

"Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denemeden geçirilirsiniz; şüphesiz sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işitirsiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız bilin ki bu size gereken davranışlardandır." (Âl-i İmrân, 3/186) Müfessir, âyette iki te'vil olduğunu zikretmektedir. Birincisi, âyette sabretmeyle kastedilen, Resûlullah'ın (s.a.v) nefs, mal, eziyetlere tahammül, karşı koymayı ve savaşmayı terk etmek gibi imtihanlarda sabretmeyi emretmesidir. Çünkü bu, *"Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar."* (Tâ-Hâ, 20/44) âyetinde olduğu gibi dinde muhâlefete daha yakındır. Vâhidî de bu âyetin kılıç âyetinden önce olduğu görüşündedir. Kaffâl'a göre âyet, mensûh değildir, zâhir olan da âyetin Uhud kıssasının sonuçlarını indirmesidir. İkinci te'vîl ise kâfirlerin mücadelelerine, münâbezelerine ve inkârlarına sabretmektir. Çünkü sabır, çirkin görülene dayanmaktan, takvâ da gerekli olmayan şeyden sakınmaktan ibarettir.[827] Müfessir, burada görüşleri nakletmekle yetinmekte ve neshi kabul eden müfessirlerden olduğu halde âyette neshin olduğuna dair vurgu yapmamaktadır.

Şirbînî, *"İçinizden zinâ eden iki kimseye eziyet edin, tevbe edip düzeltirlerse onları bırakın. Doğrusu Allah tevbeleri daima kabul ve merhamet eder."* (Nisâ, 4/16) âyetinin de had âyetiyle nesh edildiğini ifade etmektedir.[828] Ayrıca *"(Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın ve akrabanın bıraktıklarından (pay alan) varisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiğiniz) kimselere de kendi hisselerini verin. Şüphesiz Allah her şeye şahittir."* (Nisâ, 4/33) âyetinin *"İmân edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihâd edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek*

826 Şirbînî, a.g.e., I, 220.
827 Şirbînî, a.g.e., I, 313.
828 Şirbînî, a.g.e., I, 332.

üzerinize borçtur. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir." (Enfâl, 8/72) âyetiyle nesh edildiğini kabul etmektedir.[829]

"Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfûz) O'nun yanındadır." (Ra'd, 13/39) Müfessir, âyet hakkında iki görüş bulunduğunu belirtmektedir. Birincisi, âyet, lafzın zâhirinin de gerektirdiği gibi her şeyde umumîdir. Bu, Amr, İbn Mesûd ve başkalarının da görüşüdür. Derler ki Allah rızkı siler ya da artırır. Ecel, saadet, bedbahtlık, iman ve küfür konusunda da söz böyledir. İkincisi, âyetin bazı durumlara has olmasıdır. Bu görüşte de ihtilâf bulunmaktadır. Saîd b. Cübeyr ve Katâde'ye göre Allah, şeriat ve farzlardan dilediğini siler ve dilediğini bırakır. İbn Abbâs'a göre Allah, rızık, ecel, saadet ve şekâvet hariç dilediğini siler ve dilediğini bırakır. Hasan da "O, eceli geleni siler, eceli gelmeyeni bırakır." demiştir. Saîd b. Cübeyr "Kulun günahlarından dilediğini siler, kul onlara tevbe eder, dilediğini de bırakır, çünkü kul, onlara tevbe etmez." görüşündedir. Süddî de "Dilediğini yani ayı kaldırır ve dilediğini yani güneşi bırakır." demiştir. Rebi'de bunun ruhlar hakkında olduğu, Allah'ın, uyku esnasında onu kabzedip ölmesini istediği kimseyi tuttuğu ve kalmasını arzu ettiğini de sabit bıraktığı görüşündedir. Allah Teâlâ'nın her senenin başında hükmünü sabit kıldığı ve bir sene geçince onu silip gelecek sene için diğer hükmünü sabit kıldığı söylenmektedir. Allah'ın dünyayı silip ahireti sabit bıraktığı da denilmektedir.[830]

Şirbînî, *"... Rabbim beni küçükken terbiye ettikleri gibi ikisine de merhamet et."* (İsrâ, 17/24) Âyetinde anne ve babaya merhametle dua etmenin, onların Müslüman olmaları durumunda söz konusu olduğunu ve müşrik olmaları halinde onlara rahmeti niyaz etmenin, Allah Teâlâ'nın *"Ne peygamberin ne de iman edenlerin, akraba dahi olsalar müşrikler için af dilemeleri olamaz..."* (Tevbe, 9/ 113) kavliyle nesh edildiğini belirtmektedir.[831]

Müellif, *"Allah uğrunda gereği gibi cihat edin. O, sizi seçmiş, babanız İbrahim'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır. Daha önce ve Kuran'da, peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için size Müslüman adını veren O'dur. Artık, namaz kılın, zekât verin, Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir. Ne güzel sahip ve ne*

829 Şirbînî, a.g.e., I, 328.
830 Şirbînî, a.g.e., II, 183-184.
831 Şirbînî, a.g.e., II, 331.

güzel yardımcıdır!" (Hac, 22/78) âyetinin, Mücâhid ve Kelbî'den gelen rivâyetle "*Allah'a karşı gelmekten gücünüzün yettiği kadar sakının, buyruklarını dinleyin, itaat edin; kendinizin iyiliğine olarak mallarınızdan sarfedin; nefsinin tamahkarlığından korunan kimseler, işte onlar saadete erenlerdir."* (Tegâbün, 64/16) âyetiyle nesh edildiğini belirtmektedir.[832]

"Kötülüğü, en güzel olan şeyle uzaklaştır. Biz onların yakıştırmakta oldukları şeyleri daha iyi biliriz." (Mü'minûn, 23/96) âyetinin savaş âyetiyle nesh edildiğini ifade eden Şirbînî, bu âyetin muhkem olduğunun da söylendiğini ifade etmektedir. Çünkü idare etmek, dinin ve kişiliğin noksanlığına sebep olmadığı sürece teşvik edicidir.[833]

Müfessirin bazen de neshi kabul edilen bazı âyetleri nesh bağlamında değerlendirmediği görülmektedir. Bakara Sûresinin 68. âyetiyle ilgili olarak tam bir nâsih-mensûh meselesi ortaya koyulmamakla beraber 67. âyette Allah'ın İsrailoğullarına bir inek boğazlamalarını emretmesi ve 68. âyette de bu ineğin niteliklerinin bildirilmesi nedeniyle Şirbînî'ye göre burada bir açıklama yapma ihtiyacı doğmuştur. Onun yorumlarında öncekinin mensûh, sonraki âyetin nâsih olduğuna dair bir iddianın varlığı ifade edilmemektedir. Şirbînî'ye göre açıklamanın hitap vaktinden geriye bırakılması câizdir. Bunu inkâr eden de bundan murat edilenin özellikleri olmayan bir inek olduğunu ve soruları nedeniyle belirtildiğini iddia eder. Neshin eylemden önce olması gerekir. Çünkü tahsîs, nas ile sabit olan muhayyerliğin iptalidir. Doğru olan, beyânın zikredilen vakitten sonraya bırakmanın ve neshi fiilden önce yapmanın câiz olmasıdır.[834]

Müfessir, *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir."* (Bakara, 2/215) âyetinde farz olan zekât ile çelişen bir şey olmadığı için burada neshin bulunmadığına dikkat çekmektedir.[835]

"Ey İnananlar! Allah'ın nişanelerine, hürmet edilen aya, hediye olan kurbanlığa, gerdanlıklar takılan hayvanlara, Rab'lerinden bol nimet ve rıza talep ederek Beyt-i

832 Şirbînî, a.g.e., II, 628.
833 Şirbînî, a.g.e., II, 654.
834 Şirbînî, a.g.e., I, 79.
835 Şirbînî, a.g.e., I, 161.

Haram'a gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Haram'dan menettiği için bir topluluğa olan kininiz, aşırı gitmenize sebep olmasın; iyilikte ve fenalıktan sakınmakta yardımlaşın, günah işlemek ve aşırı gitmekte yardımlaşmayın." (Mâide, 5/2) Şirbînî, Hasan'a göre Mâide Sûresinde mensûh âyet bulunmadığını ve Beydâvî'ye göre ise[836] zikrettiğimiz âyetin, "*Ey iman edenler! Allah'a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir. Artık bu yıllarından sonra, Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allah dilerse lütfuyla sizi zengin kılar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."* (Tevbe, 9/28) âyetiyle mensûh olduğunu bildirmektedir. Şirbînî, bu görüşleri naklettikten sonra şöyle der: "Biz, "Âmin" kelimesiyle Müslümanları ve Müşrikleri söylediğimizde nesh, özel olarak ancak müşrikler hakkında olur. O, hakikatte nesh değil tahsistir. Onun nesh diye isimlendirilmesinde dildeki genişliğin etkisi vardır."[837]

"Rabbinin kitabından sana vahyedileni oku. O'nun kelimelerini değiştirecek hiçbir kimse yoktur. O'ndan başka asla bir sığınak da bulamazsın." (Kehf, 18/27) âyet hakkında "Hiç kimse Kur'ân'ı tahrif etmeye ve onu başkasıyla değiştirmeye güç yetiremez." diyen Şirbînî, bazılarının, bunun gereği olarak neshin olmadığına dair kanaatleri olduğunu belirtmektedir. Ancak buna da hakikatte neshin değiştirme olmadığı şekliyle cevap verildiğini ifade etmektedir. Çünkü mensûh, nâsihin geleceği vakte kadar sabittir. Bu nedenle de nâsih, mensûha aykırı gibidir.[838]

"Rahmân'ın kulları o kimselerdir ki yeryüzünde vakarlı yürürler ve cahiller onlara hitap ettiği zaman 'Selam!' derler." (Furkân, 25/63) Ebu'l-Âliye'den gelen rivâyete göre bu âyet, savaş âyetiyle nesh edilmiştir. Müellif, âyetin savaş ya da başka âyetle neshine ihtiyaç olmadığını belirttikten sonra "Beyinsizlere göz yummak ve mukabelede bulunmamak edep, kişilik ve dini noktada güzeldir, ırz ve takva için de daha doğrudur. Hitap da ilim ve hikmete muhalif olan cahil kimselerin özelliklerini bildirmek için gelmiştir." der.[839]

836 bkz. Beydâvî, a.g.e., II, 114.
837 Şirbînî, a.g.e., I, 408.
838 Şirbînî, a.g.e. II, 411.
839 Şirbînî, a.g.e., III, 32.

2.3. Hadisin Âyeti Neshi

Şirbînî, *"Bir ayetin yerini başka bir ayetle değiştirdiğimizde, ki Allah ne indirdiğini gayet iyi bilir onlar, "Sen sadece uyduruyorsun" derler. Hayır, öyle değildir, ama onların çoğu bunu bilmezler."* (Nahl, 16/101) âyetini, tefsirinde şöyle açıklamaktadır. Müşrikler, Muhammed ashabıyla bir şeyi bugün emredip yarın nehy ederek alay ediyor, o sadece bir iftiracıdır, demişlerdir. "Bir âyeti değiştirirsek…" âyeti nâzil olmuştur. İddet gibi bazen bir kolaylık ve içkinin haram oluşu gibi bazen de bir zorluk olarak nesh ile Allah'ın kudretiyle âyetlerin değiştirildiğinin mümkün olduğunu ve Allah Teâlâ'nın zamana göre maslahat ve durumları en iyi bilen olduğunu ifade etmektedir. "Allah, indirdiği şeyi daha iyi bilir." kavli de müşriklerin Hz. Muhammed'in iftiracı olduğuna dair kâfirlere bir kınamadır. Âyetin sonundaki "Hayır, onların çoğu bilmezler." ifadesi de onların neshin ve değiştirmenin faydasının hikmetini bilmezler ve hatayı doğrudan ayırmazlar, anlamındadır.[840] Ayrıca âyette geçen "Bir ayetin yerini başka bir ayetle değiştirdiğimizde" ifadesiyle ilgili olarak âyetin zâhiri, Kur'ân'ın sünnetle neshedilmeyeceğini göstermektedir, denilirse buna da müfessirimizin cevabı şöyledir. Âyet, bir âyeti bir âyetle değiştireceğine delâlet etmektedir. Burada bir âyeti ancak bir âyetle değiştireceğine delâlet yoktur. Ayrıca Cebrail, âyeti indirdiği gibi sünneti de indirmektedir. [841]

"Birinize ölüm geldiği zaman, eğer mal bırakıyorsa, ana babaya, yakınlara, uygun bir tarzda vasiyet etmesi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir borç olarak size farz kılındı." (Bakara, 2/180) Şirbînî, tevatür olmasa da kitabın sünnetle nesh edileceği görüşüne dayanarak âyetin, miras âyetiyle ve Hz. Peygamberin de "Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir. Artık vârise vasiyyet olmaz."[842] kavliyle nesh edildiğini söylemektedir. Kitabın sünnetle nesh edilemeyeceğini ve hadisin ahad olduğunu kabul eden bir görüşün de ortaya çıktığını belirtmektedir.[843]

---

840 Şirbînî, a.g.e., II, 292.
841 Şirbînî, a.g.e., II, 293.
842 Ebû Davud, "Büyû'", 90; Tirmîzî, "Vesâyâ", 5; İbn Mâce, *"Vesâyâ"*, 6.
843 Şirbînî, a.g.e., I, 135.

3. MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH

Sözlük anlamı olarak iki şeyin birbirine benzemesi anlamındaki "teşâbüh" mastarından türeyen müteşâbih kelimesi, ism-i fâildir.[844] Terim olarak ise birden fazla yoruma muhtemel olmasından dolayı anlamları kesin olarak bilinmeyen lafızlar, anlamındadır.[845]

Muhkem âyetler, ihtimal ve benzerlikten korunmuş olup delâleti açıktır. Bu âyetler tek bir âyet ya da Allah'ın kelâmı bir gibidir. Ancak müteşâbih âyetler, maksadı kapalılık ve zâhire muhalefeti sebebiyle araştırmak ve düşünmek sûretiyle açık olabilen âyetlerdir. Bu âyetlerde imtihan bakımından büyük bir hikmetin bulunduğuna ve bu hikmetin de hak üzere sabit olanla şüphede olanı ayırmak olduğuna dikkat çeken Şirbînî, bütün âyetlerin muhkem kılınmayıp müteşâbih olmasını da âlimlerin faziletinin ortaya çıkması ve düşünmeye olan hırslarının artması şeklinde değerlendirmektedir.[846]

Şirbînî'nin tefsirinde müteşâbih kabul edilen âyetlere yaklaşımını izâh etmeden önce muhkem kelimesini nasıl beyân ettiğini anlamamız gerekmektedir.

الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهٗ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَّدُنْ حَكِيْمٍ خَبِيْرٍ *"Elif. Lâm. Râ. (Bu sana indirilen), hikmet sahibi (ve) her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış sonra da açıklanmış bir kitaptır."* (Hûd, 11/1) Şirbînî, âyette geçen "اُحْكِمَت" fiilinin üç vecihle tefsir edildiğini belirtmektedir. Birincisi, âyetlerin nazm yönüyle muhkem olmasıdır. Herhangi bir noksanlığın bulunmaması ve lafız ve mana bakımından bir bozulmanın söz konusu olmamasıdır. İkincisi, muhkemliğin herhangi bir bozulmadan menedilmiş olmasıdır. Yani İbn Abbâs'ın da söylediği gibi Kur'ân, kendisiyle kitapları ve şeriatleri nesh ettiği gibi herhangi bir kitapla nesh edilmemiştir. Üçüncüsü ise hüccet ve delillerle muhkem olmasıdır ya da hikmetli kılınmıştır manasındadır ki bu da zamme ile "Haküme" den gelmektedir. Nitekim Kur'ân, nazarî ve ameli hikmetleri kapsamaktadır. Hasan'ın da Kur'an'ın emir ve nehiyle sağlamlaştırıldığı, va'd ve vaid ile açıklandığı şeklindeki görüşünü de zikretmektedir.[847]

---

844 İsfehânî, a.g.e., s. 254.

845 Kiraz, Celil, *Şerif Murtaza'nın Emâlî'sinde Kur'ân Müşkilleri ve Müteşâbihleri*, Emin Y., Bursa 2010, s.22; Demirci, Muhsin, *Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzerine*, Birleşik Y., İstanbul 1996, s. 36; Yavuz, Yusuf, Şevki, "Müteşâbih*", DİA*, TDV Y., İstanbul 2006, XXXII, 204

846 Şirbînî, a.g.e., I, 226.

847 Şirbînî, a.g.e., II, 49.

Âyette geçen "أُحْكِمَت" fiiline verilen anlamlar, aynı zamanda müfessirimizin de muhkem âyetleri değerlendirdiği anlam üçgenini göstermektedir. Çünkü müfessirin tefsir vecihlerini sıralarken tercihte bulunmaması, üç anlamı da muhtemel bulduğunu göstermektedir.

Şirbînî'ye göre Allah, Hûd Sûresinin zikrettiğimiz birinci âyetinde Kur'ân'ın hepsinin muhkem, *"Allah, ayetleri birbirine benzeyen ve yer yer tekrar eden Kitap'ı sözlerin en güzeli olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların, bu Kitap'tan tüyleri ürperir, sonra hem derileri ve hem de kalbleri Allah'ın zikrine yumuşar ve yatışır. İşte bu Kitap, Allah'ın doğruluk rehberidir, onunla istediğini doğru yola eriştirir. Allah kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren bulunmaz."* (Zümer, 39/23) âyetinde ise Kur'ân'ın hepsinin müteşâbih olduğunu bildirmektedir. Müfessir, muhkem ile müteşabih arasındaki farkı izâh ederken Kur'ân'ın hepsinin âyetlerinin mananın bozulmasından ve lafzın zayıflığından korunmuş olmasıyla muhkem, mananın sıhhati ve lafzın açıklığı konusunda birbirine benzemesi bakımından müteşâbih olduğunu belirtmektedir.[848]

Müellif, *"(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik."* (Nahl, 16/44) âyetinin tefsirinde "İki dünya saadetine ulaştıran şeriatten kendilerine indirileni, mücmeli beyân etmek ve temeli tevhid olan din usulü ilmini şerh etmek sûretiyle açıklayasın diye zikir yani Kur'an indirilmiştir. Çünkü Kur'ân'da muhkem ve müteşâbih bulunmaktadır ki muhkemin açık olması gerekir; müteşâbih ise beyânını sünnetten talep eder." demektedir.[849]

هُوَ الَّذِي اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَاَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهٖ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهٗ اِلَّا اللّٰهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهٖ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ

"Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Halbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz

848 Şirbînî, a.g.e., I, 227.
849 Şirbînî, a.g.e., II, 261.

tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar." (Âl-i İmrân, 3/7)

Şirbînî'ye göre âyette geçen وَالرَّاسِخُون kelimesindeki و harfi atıf vavıdır. Müteşâbihin te'vili "Onu, Allah ve beraberlerinde ilim olması halinde ilimde derinleşen kimseler bilir." Bu, Mücâhid ve Rebi'nin görüşüdür. Bu veche göre يَقُولُون fiili hâl olur ki mana da "İlimde derinleşen kimseler 'Biz imân ettik' diyerek..." şeklindedir. Çoğunluk ise وَالرَّاسِخُون kelimesindeki و harfini isti'naf vavı kabul etmiştir. Yani kelâm وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ اِلَّا الله "Tev'ilini Allah'tan başkası bilmez." ile tamamlanmıştır. Bu da Ebû İbn Ka'b, Âişe ve diğerlerinin kanaatidir. Onlara göre müteşâbihin te'vilini Allah'tan başkası bilmez. Allah'ın, yarattıklarından herhangi birinin muttali olamadığı kıyamet saati, güneşin doğuş ve batış vakti, deccâlin çıkışı, zebânîlerin sayısı, İsâ'nın nüzûlü gibi ilimleri kendine ayırmış olması câizdir. Müfessir, *Keşşâf*'ta da birinci görüşün kabul edildiğini zikretmekte ve Şeyhi Kâdı Zekeriyyâ'nın da onun görüşünü doğrulayarak "Çünkü müteşâbih, önemsiz bir hitap gibi kendisiyle hitaba döner." dediğini nakletmektedir.[850]

3.1. İstivâ

Allah'ın arşa istivâsı, tartışılan meselelerden biri olup bu konuda kilit olan âyet-i kerîme *"Rahman arşı istivâ etti."* (Taha, 20/5)" âyetidir. Şirbînî, âyeti "Arş, meleklerin yatağıdır. İstivâ ise bir şeye oturmaktır. Allah Teâlâ arş ve mekân yokken de vardı ve yaratmak istediğinde mekâna muhtaç değildir." şeklinde tefsir etmektedir.[851] Şirbînî, *"Gökleri ve yeryüzünü ve ikisi arasındakileri altı gün içinde (altı evrede) yaratan, sonra da Arş'a kurulan Rahmân'dır. Sen bunu haberdar olana sor!"* (Furkan, 25/59) âyetinde de Allah'ın arşa istivâ etmesini, ortaya çıkardığı ve yoktan yarattığı mülkü sebebiyle yönetmeye başlaması olarak tefsir ettikten sonra burada istikrâr anlamıyla tefsir etmenin câiz olmadığını vurgulamaktadır. Çünkü bu, hudûs delili olan değişikliği ve terkibi gerektirmektedir. Bunların hepsi de Allah'a muhâldir.[852]

Müfessir, Mâlik b. Enes'in "İstivâ malumdur, keyfiyeti meçhuldür, ona imân etmek vâciptir, ondan soru sormak ise bid'attir." dediğini nakletmektedir.[853] Bu âyetin

850 Şirbînî, a.g.e., I, 227.
851 Şirbînî, a.g.e., II, 497.
852 Şirbînî, a.g.e., III, 29.
853 Şirbînî, a.g.e., I, 227.

deliliyle Allah'ın arşa oturduğunu iddia eden müşebbiheyeye karşı aklen ve naklen verilen cevaplara ve tartışmalara girmemektedir.

3.2. Yed

Şirbînî, Kur'ânda zikredilen "yed" kelimesinin anlamıyla ilgili olarak وَاَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِۚ وَاَحْسِنُوا ۛ اِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِين *"Allah yolunda mal harcayın da kendinizi ellerinizle tehlikeye bırakmayın ve güzel hareket edin. Çünkü Allah güzellik ve iyilik edenleri sever."* (Bakara, 2/195) âyetinde olduğu gibi bazen kişinin birçok yararlı şeyleri kendisiyle ifade ettiği nefs anlamında bazen de اِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللهَۜ يَدُ اللهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْۚ فَمَنْ نَكَثَ فَاِنَّمَا يَنْكُثُ عَلٰى نَفْسِهٖۚ وَمَنْ اَوْفٰى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللهَ فَسَيُؤْتِيهِ اَجْراً عَظِيماً *"Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir."* (Fetih, 48/10) âyetinde olduğu gibi kudret anlamında kullanıldığını belirtmektedir.[854] Müfessir, Âl-i İmrân 26. âyette geçen "yed" kelimesini de kudret manasında yorumlamaktadır.[855]

Müfessir, *"Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir."* (Fetih, 48/10) âyet hakkında bazı tefsir vecihlerini zikretmektedir. Kelbî "Allah'ın hidâyette onlara olan nimeti, yaptıkları biatin üstündedir." anlamını vermekte, İbn Abbâs ve Mücâhid, "Allah'ın, onlara va'd ettiği yardım ve hayr yönüyle eli, onlara yardımlarından daha güçlü ve daha yücedir." şeklinde tefsir etmektedir. İki anlamın olması durumunda bu, Allah hakkında ise koruma anlamıyladır; biat edenler hakkında ise organ manasındadır.[856]

Şirbînî, *"Bunları açıkladık ki, kitap ehli, Allah'ın lütfundan hiçbir şeyi kendilerine has kılmaya güçlerinin yetmeyeceğini ve lütfun, Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediği kimseye vereceğini bilsinler. Allah, büyük lütuf sahibidir."* (Hadîd, 57/29) âyetinde geçen yed kelimesini de tüm emrin Ona ait olması ile izâh etmektedir.[857]

---

854 Şirbînî, a.g.e., I, 90.
855 Şirbînî, a.g.e., I, 238.
856 Şirbînî, a.g.e., IV, 26-27.
857 Şirbînî, a.g.e., IV, 228.

3.3. Vech

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيم *"Doğu da batı da Allah'ındır, nereye dönerseniz Allah'ın vechi orasıdır. Doğrusu Allah her yeri kaplar ve her şeyi bilir."* (Bakara 2, 115) âyetinde geçen وَجْهُ الله ifadesi müteşâbih kabul edilmektedir. Şirbînî'ye göre kelimeyle Mücâhid'in de söylediği üzere Allah'ın kıblesi kastedilmiştir. Kelbî de "Allah oradadır, bilir ve görür. Onun yüzü bir bağdır." demektedir. Bu da وَلَا تَدْعُ مَعَ اللهِ اِلٰهًا اٰخَرَ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهٗ لَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُون *"Sen Allah'ın yanında başka bir ilâha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz."* (Kasas, 28/88) âyeti gibidir. Yani Allah'ın vechi ile sadece O'nun zâtı kastedilmektedir.[858]

Müfessir, *"Onların doğru yola iletilmeleri sana düşmez, fakat Allah dilediğini doğru yola eriştirir. Sarfettiğiniz iyi şey kendinizedir, zaten ancak Allah'ın vechini (rızasını) kazanmak için sarfedersiniz. Sarfettiğiniz iyi bir şeyin karşılığı haksızlığa uğratılmaksızın size verilir."* (Bakara, 2/272) âyetinde geçen Allah'ın vechi ifadesine de rızâ anlamı vermektedir.[859]

Şirbînî, *"Rab'lerinin vechini (rızâsını) isteyerek sabah akşam O'na dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun."* (En'âm, 6/52) âyetini de "Rablerine ihlâslı olarak dua ederler. Bunda da Allah'ın her şeyin sahibi olduğuna dikkat çekerek duayı ihlâsla kayıtlandırma vardır." şeklinde tefsir etmektedir.[860]

3.4. Ayn

وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا اِنَّهُمْ مُغْرَقُون *"Gözetimimiz altında ve vahyimize göre gemiyi yap. Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar suda boğulacaklardır."* (Hûd, 11/37) Şirbînî, âyette geçen "ayn" kelimesinin anlam çerçevesini rivâyetlere dayalı olarak belirlemektedir. Kelime, İbn Abbâs'a göre

858 Şirbînî, a.g.e., I, 100.
859 Şirbînî, a.g.e., I, 210.
860 Şirbînî, a.g.e., I, 489.

"gözümüzün önünde", Mukâtil'e göre[861] "ilmimizle" anlamında olup "Korumamız sûretiyle" manasında olduğu da söylenmektedir.[862]

اَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَّهُ ۖ وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّيۚ وَلِتُصْنَعَ عَلٰى عَيْنِي (Tâ-Hâ, 20/39) Müfessir, âyette geçen ayn kelimesini "Benim gözümün önünde ve korumam üzere yetişesin. Çünkü bir adamın bir şeyi gözüyle gözetlemesi gibi ben de seni gözetleyen ve denetleyenim." anlamında tefsir etmektedir.[863]

4. HURÛF-I MUKATTA'A

Kur'ân'da yirmi dokuz sûrenin başında bulunan ve müteşâbihten kabul edilen hurûf-ı mukatta'a için farklı anlam vecihleri sıralanmaktadır. Bunlardan birisi de bu harflerin Kur'ân'ın nâzil olduğu toplum tarafından anlaşılır olmasıdır.

Sahâbelerin ve öğrencilerinin bu harflere muhtelif manalar yüklemeleri, harfler üzerinde ittifakı muhafaza eden bir anlam noktasını bulmayı güçleştirmektedir. Bu harflerin tam manasının bilinmemesi, Peygamber'e (s.a.v) dayanan sahih bir rivâyetin bulunmayışından beslenmektedir. Bu harflerin hikmeti olarak hayrete düşürme ve imtihan gibi maksatlar ifade edilmekle beraber bu harflerin Arapların dilinde kullanım alanının olması dikkate alındığında onların dilini kullanan Kur'ân'ın, bu kullanımları göz ardı etmemesi daha tutarlı görünmektedir. Sahâbelerin farklı anlamlara hamletmesi sorununa gelince Araplar için her harfin muayyen bir manasının bulunmaması ve cümlenin gidişatına göre bir manaya dayanması doğrultusunda düşündüğümüzde bu harflerin de o dönem insanları için zihinlerde farklı anlamları çağrıştırdığını söyleyebiliriz. Fakat bu harflere bir sorun gözü ile bakmamaları sebebiyle Peygamber'e (s.a.v) sormamış olmaları veya sormuş olsalar da cevabın rivâyet edilmemesi ihtimalleri de söz konusudur.

Şirbînî, bazı sûrelerin başındaki hece harflerini Allah'ın, ilmini kendisine bıraktığı müteşâbihten kabul etmekte ve Kur'ân'ın sırrı olarak gördüğü bu harflere zâhiriyle inandıklarını beyân etmektedir. Allah'ın bunları zikretmesinin hikmeti ise bunlara imanı

861 Mukâtil, a.g.e., II, 281.
862 Şirbînî, a.g.e., II, 63.
863 Şirbînî, a.g.e., II, 511.

talep etmesidir. Güneş ışığının yarasaların gözlerine ihtimal vermediği gibi zayıf akıllıların güçlü sırlara ihtimal vermemesine dikkat çeken Allah, peygamberlerin akıllarının güç yetiremediği ilmi kendisine bıraktığını belirtmektedir. Nitekim Peygamberler âlimlerin akıllarının güç yetiremediği ilmi kendilerine hâs kılmışlardır. Âlimler de halkın akıllarının güç yetiremediği ilmi kendilerine bırakmışlardır. Müfessir, bu harflerin Kur'ân'ın sırrı olmasına dair söz ve hadislere yer vermektedir. Ebû Bekir (r.a.) her kitapta bir sır bulunduğunu, Allah'ın Kur'ân'daki sırrının da sûre başları olduğunu söylemektedir. Ali (r.a) da her kitabın bir özü bulunduğunu ve bu kitabın özünün de hece harfleri olduğunu ifade etmektedir. Zeccâc'ın da Arapların istedikleri bir kelimeyi harfle ifade ettiklerine dair görüşünü zikretmekte ve hece harflerinin sûrelerin ve Kur'ân'ın isimleri olduğuna işaret eden rivâyetlere yer vermektedir. Son olarak da Katâde'nin görüşüyle mesele, harflerin çıkış yerlerine dayandırılmaktadır. Katâde, Bakara Sûresinin ilk âyetinde geçen الر ile ilgili olarak üç harfin hikmetini açıklarken elif harfinin, aksa'l-halk denilen boğazın en alt bölgesinden yani mahreçlerin başlangıcından, lam harfinin dilin ucundan yani mahrecin ortasından ve mim harfinin de dudaktan yani mahreçlerin sonundan çıkması hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgiler ışığında Allah'ın bu harfleri zikretmesinde kulun kelâmının başına, ortasına ve sonuna bir işaret bulunduğunu belirtmektedir.[864]

Şirbînî, hurûf-ı mukatta'a harfleriyle ilgili açıklamalarını Bakara Sûresinde yaptığı için diğer sûrelerde bazen bu sûreye atıfta bulunmakla yetinmekte bazen de benzeri açıklamalara ve harflere yüklenen anlamlara işaret etmektedir. Meselâ, Âl-i İmrân Sûresinin başında geçen "الم",[865] A'raf Sûresindeki "المص"[866] ile ilgili olarak bir izâhta bulunmayarak bu konudaki görüşlerin Bakara sûresinde geçtiğini hatırlatmaktadır. Yûnus Sûresinin başında yer alan "الر" âyetinin tefsirini yaparken de İbn Abbâs ve Dahhâk'ın "الر" için "Ben Allah'ım görürüm.", "المر" harfleri için de "Ben Allah'ım, bilirim ve görürüm." şeklinde anlam verdiklerini zikretmektedir. Müfessir, bu harflerle "Ben Rabb'im ve benden başka Rab yoktur." anlamının da kastedildiğini ve İbn Cüreyc'e göre de الر,حم,ن harfleriyle Rahmân isminin harflerinin murad edildiğini nakletmektedir. Şirbînî, sadece "الر" nın âyet olmadığı ve sadece "طه" nın âyet olduğu konusunda ittifâk

864 Şirbînî, a.g.e., I, 23-24.
865 Şirbînî, a.g.e., I, 223.
866 Şirbînî, a.g.e., I, 534.

bulunduğuna dikkat çekmektedir. Bunlar arasındaki farkı da "الر" nın kendisinden sonraki âyet sonlarına uymamakta iken "طه"nın kendinden sonra gelen âyet sonlarına uygun olmasıyla açıklamaktadır.[867]

Şirbînî, Ra'd Sûresinin başındaki huruf-ı mukatta'a harflerinin tefsirinde İbn Abbâs'ın, âlimlerin bu harflerin tefsirinden aciz kaldıklarını belirterek bu harflerin manasını "Ben Allah'ım, bilir görürüm." şeklinde açıkladığını, 'Atâ'nın da "Ben Melik ve Rahman olan Allah'ım." şeklinde anlam verdiğini nakletmektedir.[868] Bu harfler, İbn Abbâs'a göre Allah'ın isimleri, Katâde'ye göre Kur'ân'ın isimleri, Mücâhid'e göre sûrenin isimleridir. Bunların Allah'ın en büyük ismine işaret, Allah'ın kendisiyle yeminde bulunduğu kasem ve Allah'ın onunla kendisini övdüğü sena ifadesi olduğu da söylenmiştir.[869]

Müfessir, "طٰهٰ" (Tâ-Hâ, 20/1) âyetinin tefsirinde farklı anlam vecihlerini sıralamaktadır. Seâlibî'ye göre ط harfi Tuba ağacı, ه harfi cehennemdir. Sanki Allah, cennet ve cehennemi ayırmıştır. Ca'fer es-Sâdık'tan da ط harfinin ehl-i beytin tahareti, ه harfinin de onların hidâyeti olduğu anlatılmaktadır. Saîd b. Cübeyr "Bu, O'nun güzel, temiz hidâyet veren ismiyle başlamaktır." der. Diğer vecih, şefaatin ümmete istenmesidir. Ya da ط harfinin taharetten ه harfinin hidayetten olmasıdır. ط Harfinin dokuz, ه harfinin beş olması da söylenmektedir. طه Harflerinin "Ey adam" manasında kullanılması da muhtemeldir. Bu, İbn Abbâs, Hasan, Mücâhid, Saîd b. Cübeyr, Katâde, İkrime ve Kelbînin görüşüdür. Müfessir, farklı görüşlerle kelimenin anlam alanını genişletmekte, sonrasında da kelimenin hangi lügatten geldiği konusunda da farklı görüşleri sıralamaktadır. Bu kullanım, Saîd b. Cübeyr'e göre Nebatiyye, Katâde'ye göre Süryaniyye, İkrime'ye göre Habeşiyye, Kelbî'ye göre Akk lügatine dayanmaktadır.[870]

Şirbînî, İbn Âdil'in de görüşüne yer vererek bu harflerin tertîbinden hareket eden farklı bir yaklaşımı nakletmektedir. İbn Âdil, sûre başlarındaki harflerle ilgili olarak emirlerin hikmetten uzak olmadığını ve insanın onlara ulaşamadığını belirtmekte ve bu konuda şöyle demektedir: Allah (c.c) harflerin yarısını yani on dört harfi zikretmiştir. Bir harfi zikredip başka harfi bırakmıştır. ر harfini zikredip ز harfini bırakmıştır. س Harfini

867 Şirbînî, a.g.e., II, 3-4.
868 Şirbînî, a.g.e., II, 161.
869 Şirbînî, a.g.e., II, 455; III, 41.
870 Şirbînî, a.g.e, II, 496.

zikredip ش harfini bırakmıştır. صHarfini zikredip ض harfini bırakmıştır. Harflerin bu durumu için ittifâkın olduğu bir durum yoktur, bilâkis malum olmayan bir hikmetten dolayı kastedilen bir tertîbtir. Vehb'in görüşüne dayalı verdiği diğer yaklaşıma göre de bu işaretler harf, fiil ve isim olabilir. Harf olması durumunda genellikle atıf "vav"ı, takip "fa"sı, istifhâm "hemze" si, teşbih "kâf"ı, bağlama "ba"sı vb gibi tek harf üzere gelmektedir.[871]

Müfessir, sûre başlarındaki harflerin irabını üç şekilde açıklamaktadır. Mübtadâ ya da mahzûf bir mübtedâdan ötürü haber olup ref konumundadır. Diğer veche göre "zikret" ve "oku" gibi mukadder bir fiille nasb konumundadır. Ya da kasem harfinin hazfiyle cer konumundadır.[872]

Şirbînî, huruf-ı mukatta'aların geçtiği sûrelerde bu harflerin okunuşundaki kıraat farklılıklarına da yer vermektedir. Meselâ, müfessirin verdiği bilgilere göre Meryem Sûresinde geçen "كهعص" harflerinde Nâfi', ه"ha" ve ى "ya" harflerini iki lafız arasında bir okuyuşla imâle yapmıştır. Şu'be ve Kisâî her iki harfi de imâle ile, Ebû Amr, İbn Âmir ve Kisâî sadece ه "ha" harfini imâleyle okumuştur. Sûsî'nin ى "ya" harfini imâle ya da fetha ile okuduğu konusunda ihtilâf vardır. İbn Kesîr ve Hafs ise iki harfi de ihtilâf olmaksızın fethalı okumuştur. Bütün kurrâlar ayn harfinde med ve tavassut ile tilavet etmişlerdir.[873]

Özetle söyleyecek olursak Şirbînî, sûre başlarında yer alan harfleri sır olarak gören ve bunlara zâhiriyle inanmak gerektiğini savunan müfessirlerden olup hurûf-ı mukatta'a harflerine hamledilen anlamları tefsirinde zikretmektedir.

5. GARÎBU'L-KUR'ÂN

غرب Kelimesi güneşin kaybolması anlamında olup غريب ise uzaktan olan her şey, cinsi arasında benzeri bulunmayan şey manasına gelmektedir.[874] Garîb kelimesi sözlükte "yurdundan uzak kalan; ve nâdir olan; bilinmeyen, mübhem ve kapalı olan" gibi anlamlara da gelir. Kur'ân-ı Kerîm Arapça'nın Kureyş lehçesiyle nâzil olmakla birlikte

871 Şirbînî, a.g.e, III, 412.
872 Şirbînî, a.g.e., I, 24.
873 Şirbînî, a.g.e., II, 455.
874 İsfehânî, a.g.e., s. 604.

diğer Arap lehçelerinden gelen veya yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimeler de ihtiva etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in hangi lafızlarının garîb olduğu hususundaki anlayışın zamana ve kişilere göre değiştiği görülmektedir. İslâm'ın ilk yıllarında az sayıda kelime garîb sayılırken zamanla Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ı gibi hacimli Kur'an lügatları yazılmıştır.[875] Bu ilmin ortaya çıkması, gelişmesi ve Kur'ân'da geçen bazı kelimelerin garîb olması, özellikle lehçe farklılıklarından ve Arapçaya diğer dillerden geçen kelimelerin bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Şirbînî'ye göre Hz. Muhammed'in bütün beşere gönderildiği halde kavminin lisanıyla elçi olması, insanlara emr olunduklarını açıklamak ve onların da kolay ve hızlı anlamaları için gerekir. Böylece şeriatın sırlarını anlamak, hakikatlerine vakıf olmak için toplumun dilini kullanmak, hata ve yanlışlardan daha uzak bir yoldur.[876]

"Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın. Allah, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (İbrâhim, 14/4) Şirbînî, âyetin tefsirinde şu izahları yapmaktadır: Allah Teâlâ, diğer peygamberlerin kendi kavimlerinin dilinde gönderildiğini ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) ise bütün beşere gönderildiğini açıklamaktadır. Bu, Hz. Muhammed (s.a.v) için daha kâmil ve daha faziletlidir. İnsanlığın tamamına nispet edilmesine gelince o, ancak kavminin lisanında gönderilmiştir. Bu yol, şeriatın sırlarını anlamada ve hakikatlerine vâkıf olmada daha kolay ve hata yapmaktan daha uzaktır.[877] Şâfiî, Kur'ân'da Arapça dışında kelime olmadığına dair zikrettiğimiz âyeti delil göstermektedir. Ona göre Hz. Muhammed'den önce bütün peygamberler kendi kavimlerinin dillerinde gönderilmiştir. Hz. Muhammed de bütün insanlığa kendi kavminin lisanında gönderilmiş olup insanların da onun dilini öğrenmeleri gerekmektedir. İnsanların birbirini anlamadığı farklı lisanların bulunduğunu ve bunların birbirine tâbi olduğunu belirten Şâfiî, bütün dillerin Hz. Muhammed'in lisanına tâbi olması gerektiğini ifade etmekte ve lisan ehlinin (yani Arapça dilini konuşanların) tek bir harfte bile başkasına tâbi olmasını câiz görmemektedir.[878]

---

875 Cerrahoğlu, İsmail, "Garîbu'l-Kur'ân", *DİA*, TDV Y., İstanbul 1996, XIII, 379-380.

876 Şirbînî, a.g.e., II, 190.

877 Şirbînî, a.g.e, I, 190.

878 Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, thk. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib, Beyrut: Dâru'l-Vefâ, y.y., 1422/2001, I, 18-19.

Müellif, *"Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik."* (Yûsuf, 12/2) âyetiyle ilgili olarak âlimlerin Kur'an'da Arapça dışında bir şey olup olmadığı konusunda ihtilâf ettiklerini belirtmektedir. Müfessirin tefsirinde yer verdiği bilgilere göre Ebû Ubeyde, bu âyeti delil getirerek Kur'ân'da Arapça dışında bir lisan olduğunu iddia edenin, gereksiz bir sözü Allah'a isnâd etmiş olacağı kanaatindedir. İbn Abbâs, Mücâhid ve İkrime'ye göre ise Kur'ân'da Arapça dışında da kelime bulunmaktadır. Müfessirlerin bazısı bu iki görüşü cemetmişlerdir. Şirbînî'ye göre bu, güzel bir cemdir.[879] Müfessir, zikrettiğimiz üzere Hz. Muhammed'in kendi kavminin dilinde gönderildiğini ifade etmekte ve Şâfiî'nin Kur'ân'da Arapça kelime bulunmadığı noktasında katı tutumunu da nakletmektedir. Ancak müfessir, Kur'ân'da başka dillerden gelen kelimelerin bulunup bulunmadığına dair bâriz bir açıklama yapmamıştır. Kanaatimizce, onun bazı müfessirlerin yaklaşımını güzel bir cem olarak değerlendirmesi, onun Kur'ân'da başka dillerden gelen kelimeler bulunduğunu kabul ettiğini göstermektedir. Şâfiî'nin görüşünü ise sadece nakletme ihtiyacı duymuştur. Çünkü onun izahları üzerine bir değerlendirme yapmadığı görülmektedir.

Şirbînî, Ra'd Sûresinin 29. âyetinde geçen "Tûbâ" kelimesinin anlamını izah ederken muhtelif anlam vecihlerini sıralamakta ve Saîd b. Cübeyr'in de "Tûbâ" kelimesini Habeşçe cennet ismi olarak kabul ettiğini ve Râzî'ye göre[880] Kur'ân'da ancak Arapça kelimeler olduğunu, bu kelimenin iştikakının da Arapça dilinden geldiğini nakletmektedir.[881]

Lügavî tefsirde sarf, nahiv ve belağat yönünden kelimelerin izah edilmesi temel prensip olmakla beraber Kur'ân üslubunun doğru anlaşılması için Arapların dili kullanımı ile ilgili açıklamalar önemlidir. Çünkü Allah, Arapça dilinin özelliklerini Arapların âdetleri paralelinde kullanmaktadır. Şirbînî'nin tefsirinde de âyetteki bazı üslupların Arapların âdetlerinden verilen örneklendirmelerle açılım kazandığını görmekteyiz. Meselâ, müfessir,*"Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz"* (Fâtiha, 1/5) âyetinde gaip lafzından hitap lafzına geçilmesini, Beydâvî'den naklettiği[882] bir Arap âdetiyle temellendirerek Arapların konuşurken sanat yaptıklarını ve kelâmı

879 Şirbînî, a.g.e., II, 100.
880 bkz. Râzî, a.g.e., XVIX, 52.
881 Şirbînî, a.g.e., II, 178.
882 Beydâvî, a.g.e., I, 29.

güzelleştirmek ve dinleyiciyi rahatlatmak için hitaptan gaibe, gaipten hitaba geçtiklerini ve bazen de aksini yaptıklarını belirtmektedir.[883]

And olsun, biz İsrailoğullarını doğru bir yurda yerleştirdik ve onlara temiz rızıklar verdik. Kendilerine bilgi gelinceye kadar ayrılığa düşmediler. Şüphesiz ki, ayrılığa düşmüş oldukları şeyler hakkında Rabbin kıyamet günü aralarında hükmünü verecektir." (Yûnus, 10/93) Âyette geçen "...صِدْق مُبَوَّاَ بَنِي اِسْرَاءِيلَ وَلَقَدْ بَوَّأْنَا" ifadede İsrailoğullarının doğru yere yerleştirilmesi "صِدْق" ile ifade edilmiştir. Şirbînî, bu kelimeyle ilgili olarak Arap âdetine göre bir şeyi övmek istediklerinde onu sıdka izafe ettiklerini beyan ederek[884] arka planda duran anlam derinliğini görmemizi sağlamaktadır.

Kelimenin lügat anlamını ismini zikrettiği farklı görüş sahiplerinden nakillerle izah eden Şirbînî, kelimeleri bazen de "Lügat imamları şöyle dedi" ifadesini kullanarak açıklamaktadır.[885]

Müfessirin Şâfiî'den sadece fıkhî konularda değil kelimenin anlamı üzerinde tefsir vecihlerini verirken de istifade ettiği görülmektedir. Meselâ, Şâfiî'den rivâyet edildiğine göre *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele."* (Bakara, 2/155) âyetinde geçen korkunun Allah korkusu olduğunu, açlıkla Ramazan orucunun kastedildiğini ve ürünler kelimesinden de çocukların ölümünün murad edildiğini nakletmektedir.[886]

Müfessir, Fâtiha Sûresinde geçen hamd kelimesinin tefsirinde hamd ve medh kelimelerinin Zemahşerî'ye[887] göre eşanlamlı iki kardeş kelime olduklarını belirttikten sonra cumhura göre en uygun olanın bu iki kelimenin eş anlamlı olmayıp mana veya büyük iştikâk yönüyle benzer iki kelime olduklarını beyân etmektedir. Daha sonra Şirbinî, iştikâkın büyük, en büyük ve en küçük olmak üzere üç kısmı olduğunu belirtmektedir. Büyük, الحمد ve المدح kelimelerinde olduğu gibi iki lafzın aslî harflerde tertip olmaksızın ortak olmalarıdır. Daha büyük, الفلج ,الفلق ve الفلذ kelimelerinde olduğu gibi mana ya da tenasüp noktasında birleşmekle beraber aslî harflerin çoğunda ortak

883 Şirbînî, a.g.e., I, 18.
884 Şirbînî, a.g.e., II, 41.
885 bkz. Şirbînî, a.g.e., I, 138.
886 Şirbînî, a.g.e., I, 121.
887 bkz. Zemahşerî, a.g.e., I, 18.

olmalarıdır. Daha küçük, ضرب ve الضرب kelimelerinde olduğu gibi sıralı harflerde ortak olmalarıdır.[888]

"...وَيَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ"

"...Yine sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. «İhtiyaç fazlasını» de. Allah size âyetleri böyle açıklar ki düşünesiniz." (Bakara, 2/219) âyetinde geçen الْعَفْوَ kelimesinin anlamını yorgunluğun zıttı olarak veren Şirbînî, kelimeye, infakın yorgunluğa ulaştığı malı harcamak ve fazla olanı kaldırmak anlamının verildiğini de ifade etmektedir. Müfessirin daha sonra zikrettiği anlamı şiirle kuvvetlendirdiği görülmektedir.

ولا تنطقي في سورتي حين أغضب/ خذي العفو مني تستديمي مودّتي

"Kolaylığı benden al, sevgimi devam ettirirsin/ Kızdığımda benimle konuşma."[889]

اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاۤءً وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاۤءِ مَاۤءً فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُون

"O (Rabb) ki yeri, sizin için döşek, göğü de bina yaptı. Gökten su indirdi, onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı. Öyleyse siz de, bile bile Allah'a eşler koşmayın." (Bakara, 2/22) âyetinde geçen اَنْدَادًا kelimesine "ibadette ortaklar" anlamını veren müfessir, müşriklerin Allah'ın dışında ibadet ettiklerine, zât ve fiillerinde ona muhalefet ettiklerini iddia etmedikleri halde neden "eşler" denildiği sorusunu da şöyle açıklamaktadır. Çünkü onlar, Allah'a ibadeti bırakarak putlara yönelmeleri ve onlara ilâh ismini vermeleri sebebiyle onların hâli, putların Allah'tan gelen sıkıntıyı kendilerinden kaldırmaya kâdir olduklarına ve Allah'ın vermediği hayrı kendilerine vereceğine inananın hâline benzedi. Allah da putları ortak kılmaları sebebiyle onları kınadı.[890]

"فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُون"

"Kalplerinde bir hastalık vardır; Allah, hastalıklarını daha da artırmıştır. Yalan söylemeleri sebebiyle onlar için can yakıcı bir azap vardır." (Bakara, 2/10) Şirbînî, âyette geçen مَرَضٌ kelimesi gerçek anlamında kullanılmadığı için açıklama yapmaya ihtiyaç duymuştur. Müfessir, kelimeyi şüphe ve nifâk anlamında tefsir etmektedir. Çünkü bu şüphe, kalplerinde hastalık yapmakta yani kalplerini zayıflatmaktadır. Hastalık, hakikatte

888 Şirbînî, a.g.e., I, 15.
889 Şirbînî, a.g.e., I, 164.
890 Şirbînî, a.g.e., I, 42.

bedende ortaya çıkan şeydir ve kişiyi normal durumun dışına çıkarır ve davranışlarına zarar verir. Fiillerin kemâline engel olan cehalet, yanlış inanç, hased, buğz ve günah sevgisi gibi nefsânî şeylerde de mecâzdır. Çünkü bunlar, fazilete ulaşmaya mânidir ve hakikî ve ebedî olan hayatın yok olmasına sebeb olur. Âyette kelimenin hakikî ve mecâzî olarak kullanılmasını muhtemel kabul eden Şirbînî, müfessirlerin çoğunun mecâzın hakikatten daha beliğ olmasından dolayı kelimeyi mecâz üzere sınırlandırdıklarını ifade etmektedir.[891] Görüldüğü üzere müellif, kelimeyi, lügat anlamını esas almak sûretiyle bu anlam üzerine inşâ edilen diğer vecihleri ifade etmiştir. Kelimenin mecâz yönünü açıklayarak da belâgat ilminden de istifade etmiş olmaktadır.

"الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْاٰنَ عِضِينَ" *"İşte onlar, Kur'ân'ı parça parça ettiler de bir kısmına inanıp bir kısmına inanmadılar."* (Hicr, 15/91) Müfessir, âyette geçen عِضِين kelimesinin عضة kelimesinin çoğulu olduğunu ve ayırmak anlamına geldiğini ve عضة kelimesinin de Kureyş lügatinde sihr manasında kullanıldığını ifade etmektedir.[892]

Şirbînî, garîp olan kelimeleri bazen de sahâbe, tabiûn kavli ve hadis ile açıklamaktadır. Meselâ, müfessir, "يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ * تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةٌ" *Büyük bir sarsıntının olacağı o günde o sarsıntıyı, peşinden gelen başka bir sarsıntı izleyecektir."* (Nâzi'ât, 79/6-7) âyetinin tefsirinde الرَّاجِفَة kelimesi için ilk sarsıntıyı sûra ilk üfürme olarak tefsir etmektedir ki onunla her şey sarsılır. Sonraki âyette geçen الرَّادِفَة kelimesi ise bütün yaratılmışların öldüğü ikinci sûra üfürmedir. Birinci ve ikinci üfürme arasında ise kırk sene olduğunu ifade etmektedir. Katâde, ilk üfürme ile her şeyin öldüğü ve ikinci üfürme ile de Allah'ın izniyle dirildiği görüşündedir. Atâ da ilk sarsıntı kıyamet, ikincisi ba's'tır, der. Ka'b'tan da Resûlullah'ın, "Ey insanlar! Allah'ı hatırlayınız. Sarsıntı geldi ve onu kendisiyle ölümün geldiği sarsıntı takip etti."[893] kavline de dikkat çekmektedir.[894]

Müfessir, "كَلَّا اِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّيْنٍ" *"Hayır, günahkârların yazısı, muhakkak "Siccîn"dedir."* (Mutaffifîn, 83/7) âyetinde geçen سِجِّين kelimesinin anlamı için Allah'ın, kendisinde şeytanın amellerini ve cin ve insanların küfür ve fısk amellerini kaydettirdiği şer defteri ya da İblis ve askerlerinin yeri olan yedici arzın altı olduğunun söylendiğini

891 Şirbînî, a.g.e., I, 32.
892 Şirbînî, a.g.e., II, 239.
893 Tirmîzî, "Kıyâmet", 23.
894 Şirbînî, a.g.e, IV, 539.

zikretmektedir. Abdullah b. Amr'ın da siccînin, kâfir ruhların bulunduğu suflî yedinci arzda olduğu görüşündedir. Kelbî, siccîn kelimesinin yedinci kat arz altında bir kaya olduğu kanaatindedir. Vehb'e göre ise siccîn, İblis'in başka bir gücüdür. Kâ'b el-Ahbâr da günahkârın ruhun onunla göğe çıktığını, semânın onu reddettiğini; onunla yere indiğini, yerin de onu kabul etmediğini ve bunun üzerine siccine varıncaya dek yedi arzın altına girdiğini nakletmektedir. Ikrime de siccînde olanın zarar ve dalâlette olduğunu belirtmektedir. Şirbînî, tâbiî kavillinden sonra Berrâ'dan rivâyetle Peygamberin "Siccîn, yedi kat yerin en altıdır, İllüyyûn ise yedi tabakadır ve arşın altındadır."[895] dediğini nakletmektedir.[896]

6. EL-VÜCÛH VE'N-NEZÂİR

Vücûh (الوجوه) kelimesi, yüz, yön, taraf anlamına gelen vech kelimesinin çoğuludur. Kendisiyle kastedilen yol anlamında "vechü'l-kelâm" tabiri kullanılmaktadır.[897] Nezâir (النظائر) ise bir şeyin benzeri, dengi anlamındaki nezîr kelimesinin çoğuludur.[898]

İbnü'l-Cevzî de el-Vücûh ve'n-Nezâir ilmini ıstılâhî olarak "Kur'ân'da aynı kelime ve lafızla yer alan kelimenin başka yerlerde farklı manada bulunmasıdır. Bu durumda nezâir, lafızların isimleri, vücûh ise manaların isimleridir." Şeklinde tanımlamaktadır.[899] Istılâhta, bir kelimenin birden fazla anlama gelmesi vücûh, pek çok kelimenin aynı manayı ifade etmesi nezâir olarak bilinmektedir.[900]

Şirbînî, Kur'ân'ı doğru anlama ve yorumlama noktasında çok önemli olan ilimlerden birisi olan el-Vücûh ve'n-Nezâir ilmine fazlasıyla ehemmiyet verdiği görülmektedir. Vücûh kelimesine fitne kelimesini örnek verebiliriz. Kur'ân'da فَتَنَ kökünden gelen kelime pek çok anlam ile kullanılmıştır.

---

895 Deylemî, II, 337.

896 Şirbînî, a.g.e, IV, 570-571.

897 İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî el-Ensârî, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1431/2010, XIII, 555-556.

898 İbn Manzûr, a.g.e., V, 219.

899 İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir fî 'İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, 3. B., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1407/1987, s. 46-47.

900 Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü,* TDV Y., Ankara 1993, s. 184.

Şirbînî, وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِۚ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ اَلْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِۚ فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْۜ كَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرِينَ *"Onları bulduğunuz yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne çıkarmak, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescidi Haram'ın yanında, onlar savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa onları öldürün. İnkâr edenlerin cezâsı böyledir."* (Bakara, 2/191) âyetinde geçen fitne kelimesine şirk anlamını verdikten sonra insanın kendisiyle sınandığı "imtihân" manasını da uygun bularak vatandan çıkarmanın öldürmekten daha kötü olacağına işaret etmektedir. Üçüncü vecih olarak ahiret azabının kastedildiğinin de söylendiğini belirtmektedir.[901]

يَا بَنِي اٰدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَٓا اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَاۜ اِنَّهُ يَرٰيكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْۜ اِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ اَوْلِيَٓاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ *"Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan sizi de saptırmasın. Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz, şeytanları, iman etmeyenlerin dostları kılmışızdır."* (A'râf, 7/27) Müfessir, âyette geçen fitne kelimesini dalâlete düşürmek anlamında izâh etmektedir.[902]

Şirbînî, وَاِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۖ وَاِذًا لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا *"Seni, sana vahyettiğimizden fitneye düşürüp başka bir şeyi Bize karşı uydurman için uğraşırlar. O zaman seni dost edinirler."* (İsrâ, 17/73) âyetindeki fitne kelimesini ise fitneye düşürmek anlamıyla tefsir etmektedir. Müfessire göre burada "Onlar seni, kendi maksatlarına meylettirdikleri dostluklarına karıştırırlar." anlamı kastedilmektedir.[903]

اِذْ تَمْشِي اُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى مَنْ يَكْفُلُهُۥۖ فَرَجَعْنَاكَ اِلٰٓى اُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَۜ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًاۚ فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي اَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلٰى قَدَرٍ يَا مُوسٰى *"Kız kardeşin Firavun'un sarayına giderek: 'Ona bakacak birini size göstereyim mi?' diyordu. Böylece, annen üzülmesin, sevinsin diye, seni ona iade etmiştik. Sen bir cana kıymıştın, seni üzüntüden kurtarmış ve seni birçok musibetlerle denemiştik. Bunun için, Medyen halkı arasında yıllarca kalmıştın. Sonra, ey Musa, peygamberlik görevini yüklenecek bir yaşa gelince dönüp geldin."* (Tâ-Hâ, 20/40) Şirbînî, âyette geçen fitne kelimesini açıklarken İbn Abbâs'a göre kelimenin "Seni iyi bir denemeyle denedik." anlamına geldiğini, فُتُونًا

901 Şirbînî, a.g.e., I, 146.
902 Şirbînî, a.g.e., I, 542.
903 Şirbînî, a.g.e., II, 360.

kelimesinin ise imtihandan sonra imtihanın vuku bulması olduğunu ve Allah'ın da Musa'yı bundan kurtardığını nakletmektedir. Müfessir, Hz. Musa için makamına rağmen nasıl "وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا" denilmiştir sorusuna da iki vecihle cevap vermektedir. Birincisi, Arapların, altını, gümüşten ve benzeri bir şeyden kurtarmayı arzu ettiklerinde فَتَنْتُ الذهب "Altını imtihan ettim." demelerinden dolayı فَتَنَّاك fiili de "Seni tam bir kurtarmayla kurtardım." anlamındadır. İkincisi ise, fitne kelimesinin imtihanın ağırlaştırılmasıdır. Nitekim bir kimseye imtihan dininden dönmeye varıncaya dek ağırlaştığında فَتَنَ فلانٌ عن دِينِه "Filan, dininde denendi." denilir.[904]

Müfessir, يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ *"O, kendilerinin ateşte azap görecekleri gündür."* (Zâriyât, 51/13) âyetinde geçen fitne kelimesine "azap" anlamı vermektedir. Nitekim önceki âyette cezâ gününün ne zaman olacağını sormuşlardır ve Allah da bu âyetle onların sorularına karşılık "ateşte azap görecekleri gün" şeklinde cevabını bildirmiştir.[905]

Vücûh ilmi içerisinde değerlendirebileceğimiz kelimelerden birisi de سلطان "sultân" kelimesidir. Şirbînî'nin bu kelimeye farklı anlamlar verdiği görülmektedir.

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْاَمْرُ اِنَّ اللهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَاَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّا اَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِيْ فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا اَنْفُسَكُمْ مَا اَنَاْ بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا اَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ اِنِّي كَفَرْتُ بِمَا اَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ اِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيم

"(Hesapları görülüp) iş bitirilince, şeytan diyecek ki: 'Şüphesiz Allah size gerçek olanı vâdetti, ben de size vâdettim ama, size yalancı çıktım. Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu. Ben, sadece sizi (inkâra) çağırdım, siz de benim davetime hemen koştunuz. O halde beni yermeyin, kendinizi yerin. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Kuşkusuz daha önce ben, beni (Allah'a) ortak koşmanızı reddettim.' Şüphesiz zalimler için elem verici bir azap vardır." (İbrâhim, 14/22) Şirbînî, âyette geçen "sultân" kelimesini "yönetici, güç ve kudret" manalarına hamletmektedir.

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ اِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا

"Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kısas

904 Şirbînî, a.g.e., II, 512.
905 Şirbînî, a.g.e., IV, 86.

yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiştir." (İsrâ, 17/ 33) Müfessir, âyette geçen "sultân" kelimesine "yetki manası" vermektedir.[906] وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا *"De ki: "Rabbim! (Gireceğim yere) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla. (Çıkacağım yerden de) beni doğruluk ve esenlik içinde çıkar. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver."* (İsrâ, 17/80)[907] âyetinde geçen "sultân" kelimesine ise "açık delil" anlamını vermektedir.[908] اَمْ اَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ *"Yoksa onlara ortak koşmalarını söyleyen bir delil mi indirdik."* (Rûm, 30/35) âyetindeki sultân kelimesine de "delil" ya da "yanında burhân olan melek" anlamlarını verdiği görülmektedir.[909]

Nezâirle ile ilgili olarak ise Şirbînî'nin kıyamet anlamına hamlettiği farklı kelimeleri zikredebiliriz.

Müfessir, مَالِكِ يَوْمِ الدِّيْنِّ *"Din gününün sahibidir."* (Fâtiha, 1/4) âyetindeki يوم الدين ifadesiyle kıyamet gününün kastedildiğini belirtmektedir.[910]

يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَاّ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّيّ لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا اِلَّا هُوَّ يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَاّ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّيّ لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا اِلَّا هُوَّ ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِّ لَا تَأْتِيكُمْ اِلَّا بَغْتَةًّ يَسْئَلُونَكَ كَاَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَاّ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

Şirbînî, *"Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır. Onu vaktinde ancak O (Allah) ortaya çıkaracaktır. O göklere de yere de ağır basmıştır. O, size ancak ansızın gelecektir." Sanki senin ondan haberin varmış gibi sana soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi sadece Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bilmiyorlar."* (A'raf, 7/187) âyetinde geçen "saat" kelimesini kıyamet olarak tefsir etmektedir.[911]

---

906 Şirbînî, a.g.e., II, 337.

907 Şirbînî, âyette geçen sultan kelimesine hüccet anlamını verse de Kur'ân meâllerinde bu kelimeye "güç, kuvvet" anlamı verilmesinden dolayı tercümemizde bu anlamı tercih ettik.

908 Şirbînî, a.g.e., II, 367.

909 Şirbînî, a.g.e., III, 226.

910 Şirbînî, a.g.e., I, 17.

911 Şirbînî, a.g.e., I, 622.

اِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ اَجْمَعِينَۙ *"Doğrusu hüküm günü hepsinin bir arada bulunacağı gündür."* (Duhân, 44/40) Şirbînî, âyette geçen يَوْمَ الْفَصْلِ ifadesiyle Allah Teâlâ'nın kullarını ayırdığı kıyamet gününün kastedildiğini belirtmektedir.[912]

Şirbînî'ye göre اِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُۚ *"Kesin gerçekleşecek (olan Kıyamet) koptuğu zaman"* (Vâkı'a, 56/1) âyetindeki الواقعة kelimesi, büyük dirilmenin gerçekleşeceği ikinci sûra üfürmedir ki kastedilen kıyamet günüdür. Kıyamet, vuku bulması gerçek olduğu için bu şekilde isimlendirilmiştir. Müfessir, فَاِذَا جَاءَتِ الصَّاخَّةُ "*Kulakları sağır eden o ses geldiğinde"* (Abese, 80/33) âyetinde geçen الصَّاخَّة (çığlık) kelimesini de kıyamet feryadı olarak açıklamakta ve bunun da kulakların sağır olduğu ikinci sûra üfürme olduğunu beyân etmektedir.[913] Hakka sûresindeki اَلْحَاقَّة (Hak olan) ile geleceğinden şüphe olmayan saat kastedilmekte olup bunun kıyamet günü olduğu da söylenmektedir. Çünkü kıyamet, cennet ve cehennem halkı için haktır. Aynı sûrede geçenالقارعة kelimesi de kıyamet manası taşımaktadır.[914]

لِيَوْمٍ عَظِيمٍۙ *"Büyük gün için"* (Mutaffifîn, 83/5) Sûre, tartıda eksik yapanların büyük gün ile diriltileceklerini ve ayağa kalkacaklarını anlatmaktadır. Bu nedenle "يوم عظيم" ile kıyametin kastedildiği diğer âyetlerin manalarıyla da açıklanmış olmaktadır. Şirbînî, belki de zikrettiğimiz sebepten ötürü âyetteki "büyük gün" ifadesiyle kıyametin kastedildiğini açıkça zikretmemektedir. Ancak müfessir, tartıda eksik yapanların inkârlarına ve şaşırmalarına dair korkutmanın "büyük gün" ifadesiyle artırıldığını belirtmekte ve açıklamasında "Sanki onlar diriltileceklerini ve hardal zerresi miktarınca hesaba çekileceklerini akıllarına getirmiyor ve tahmin etmiyorlar." sözleriyle kıyamete işaret etmektedir.[915]

Şirbînî'ye göre وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ *"O vadedilen güne"* (Burûc, 85/2) âyetiyle kıyamet kastedilmektedir.[916] هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِۚ *"Her şeyi kaplayacak olan (kıyamet)in haberi*

912 Şirbînî, a.g.e., III, 696.
913 Şirbînî, a.g.e., IV, 554.
914 Şirbînî, a.g.e., IV, 404-405.
915 Şirbînî, a.g.e., IV, 568.
916 Şirbînî, a.g.e., IV, 582.

sana geldi mi?" (Ğâşiye, 88/1) âyetteki "الغاشية" kelimesi de zorluklarıyla insanları kaplayan felakettir ki o da kıyamettir. Müellif, bu kelimeyle ateşin kastedildiğinin de söylendiğini belirtmektedir.[917]

7. İ'CÂZU'L-KUR'AN

Kur'ân, dil yönünden sarf, nahiv ve belâgatı kullanırken pek çok inceliği ve anlam derinliliğini de ortaya koymuştur. Bu nedenle Kur'ân'da icâz, lafız ve mana ilişkisini kaybetmeyen özel bir alana sahiptir.

Şirbînî, Kur'an'da sûrelerin bulunmasının, çeşitleri ayırmak, şekilleri yaklaştırmak, nazmı ahenkli kılmak, okuyanı gayretlendirmek ve hıfzı kolaylaştırmak gibi hikmetler taşıdığını izah ettikten sonra *"Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin)."* (Bakara, 2/23) âyetindeki meydan okumaya vurgu yapmaktadır. Müfessire göre kalabalığa "Birisinin getirdiğinin benzerini getirin." demenin, "Onun gibi biri de bunun benzerini getirsin." demekten daha beliğ olduğunu ifade ederek Kur'an'ın icâzına dikkat çekmektedir.[918] Şirbînî'ye göre *"Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır."* (Bakara, 2/24) âyetinde geçen ebedi olarak size mümkün değildir anlamına gelen itiraz cümlesi, Kur'ân'ın icâzından dolayıdır.[919]

Müfessir, kitabın i'cazı bağlamında değerlendirdiği Resûlullah'ın Kur'an'la meydan okumasını altı mertebede açıklamaktadır. Birincisi, Resûlullah, *"De ki: "İnsanlar ve cinler, birbirine yardımcı olarak bu Kuran'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelseler, and olsun ki, yine de benzerini ortaya koyamazlar."* (İsrâ, 17/88) âyetinde olduğu gibi Kur'ân'ın tamamıyla onlara meydan okumuştur. İkincisi, Resûlullah on sûre ile meydan okumuştur. Nitekim Allah Teâlâ, *"Senin için: 'Onu uydurdu' diyorlar, öyle mi? De ki: Öyleyse onun sûrelerine benzer uydurma on sûre meydana getirin, iddianızda samimi iseniz, Allah'tan başka çağırabileceklerinizi de çağırın*." (Hûd,

---

917 Şirbînî, a.g.e., IV, 602.
918 Şirbînî, a.g.e., I, 44.
919 Şirbînî, a.g.e., I, 45.

11/13) buyurmuştur. Üçüncüsü, Resûlullah tek âyet ile meydan okumuştur. Yukarıda zikredilen Bakara Sûresinin 23. âyetinde olduğu gibi. Dördüncüsü, Resûlullah benzeri bir söz getirmeleriyle meydan okumuştur. Beşincisi, bütün bu dört mertebede onlardan talebe olmama ve öğrenim görmeme noktasında Hz. Muhammed'e (s.a.v) denk birisinin bu muârazayı yapmasının talebi vardır. Çünkü *"Senin için, "Onu uydurdu mu?" diyorlar. De ki: Onun sûrelerine benzer bir sûre meydana getirin, iddianızda samimi iseniz, Allah'tan başka çağırabileceklerinizi de çağırın."* (Yûnus, 10/38) âyetinde, ilimleri bilsin ya da bilmesin herhangi birisinden benzer sûre getirerek muârazada bulunmaya davet vardır. Altıncısı, Geçen bütün merhalelerde, insanlardan her birine meydan okuma söz konusudur. Bu merhalede ise insanların tümüne birden meydan okunmuştur.[920]

"Ayetlerimiz kendilerine apaçık okunduğu zaman inkâr edenler inananlara: "Bu iki takımın hangisinin makamı daha iyi ve yeri daha güzeldir?" derler." (Meryem, 19/73) Müfessire göre burada "açık biçimde" anlamı kastedilmiş olup "manaları özetlenmiş lafızlardan oluşan" ya da "i'câzı zâhir" manaları da söylenmiştir.[921] Râzî de âyetlerin açık açık okunmasına şu açıklamaların getirilebileceğini belirtmektedir:[922]

a) Bu, "Lafızlar tertil üzere okunan manalar ya muhkem oldukları için ya da peşinden muhkem ayetlerin beyânının ya da Hz. Peygamberin sözlü ya da fiili olarak açıklamasının geldiği müteşâbih ayetler olarak açık seçik biçimde" demektir.

b) "Kendileriyle tehaddide bulunulan ve hiç kimsenin kendilerine muârazada bulunamadığı, i'câzı apaçık bir biçimde..." demektir.

c) Cenâb-ı Hakk'ın, haşrın isbatı hususundaki *"İnsan düşünmez mi ki onu daha evvel ve o, birey değilken kendisini hakikaten biz yarattık."* (Meryem, 19/67) beyânı gibi kendisi hakkında bir soru sorulamayan ve kendisine itirazda bulunulamayan apaçık deliller olarak, demektir.

Şirbînî'ye göre "*Faiz yiyenler mahşerde ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Zaten alışveriş de faiz gibidir" demelerindendir. Oysa Allah alışverişi helâl, faizi haram kıldı. Kime Rabb'inden bir öğüt gelir de faizcilikten geri durursa, geçmişi kendisinedir, onun işi Allah'a aittir. Kim faizciliğe dönerse, işte onlar*

920 Şirbînî, a.g.e., II, 23.
921 Şirbînî, a.g.e., II, 487.
922 Râzî, a.g.e., XXI, 247.

cehennemliktir, onlar orada temelli kalacaklardır." (Bakara, 2/275) âyetinde önce vaîdin sonra va'din gelmesinin sebebi, faiz konusundaki vaîdin beliğ olmasıdır.[923] Bu da Kur'ân'ın üslubunun bile kendi içerisinde özel bir hareket alanı taşıdığını göstermektedir.

Müellif, cennetteki yiyeceklerin dünya yiyeceklerine kıyasla renk ve sûrette benzer ama tat bakımından farklı olduğunu belirtmekte ve bu rızıkların Kur'ân'da "benzer" kelimesiyle adlandırılmasını da icâz noktasında daha beliğ görmektedir.[924]

Şirbînî, *"De ki: "Allah'a koştuğunuz ortaklarınızdan, başlangıçta yaratmayı yapacak, sonra onu tekrarlayacak kimse var mı?" De ki: Allah, başlangıçta yaratmayı yapar, sonra onu tekrar eder. O hâlde, nasıl oluyor da (haktan) çevriliyorsunuz?"* (Yûnus, 10/34) âyetinde, Allah'ın yaratmayı başlatması ve onu tekrar etmesinin açık bir hüccet olmasını soru yoluyla zikretmesindeki hikmetini, bu metodun kalplerde daha beliğ ve daha etkili olmasına dayandırmaktadır.[925]

Mü'minûn Sûresinin 112. âyetinde geçen *"Allah onlara yine: 'Yeryüzünde kaç yıl kaldınız.' der."* sorusuna 113. âyetle *"Dediler: Bir gün ya da bir kısmı; sayanlara sor."* şeklinde cevap verilmiştir. Şirbînî'ye göre burada sayanlardan kasıt melekler olup 114. âyette *"Dedi: Eğer gerçekten biliyor olsaydınız, ancak pek az kaldınız."* kavlinde Allah Teâlâ, melek lisânı üzere buyurmuştur.[926]

8. AKSÂMU'L-KUR'ÂN

"Kasem" kelimesinin çoğulu olan "aksâm" kelimesi, sözlükte kuvvet, sağ taraf, sağ el ve yemin manasına gelmektedir.[927] Allah, Kur'ânda on yedi sûre başında yemin etmektedir. Bu da Kur'ân'daki yeminlerin özel bir çalışma alanı olarak ilim haline gelmesinin sebebi olmuştur.

Yeminin ancak Allah Teâlâ'ya (c.c), Onun isimlerinden bir ismine ya da sıfatlarından bir sıfatına yapılacağını vurgulayan Şirbînî, çalışmamızda daha önce

923 Şirbînî, a.g.e., I, 213.
924 Şirbînî, a.g.e., I, 47.
925 Şirbînî, a.g.e., II, 22.
926 Şirbînî, a.g.e., II, 658.
927 İbn Manzûr, a.g.e., XII, 481.

ayrıntılı olarak belirtildiği gibi kişinin, gelecek bir duruma dair yemin etmesi ve bozması durumunda ona keffâretin gerektiğini ifade etmektedir.[928] Bunun yanı sıra Kur'ân'da Allah'ın da yemin ettiği görülmektedir. Şirbînî, Kur'ân'da Allah'ın dışındakilerle de yemin edilmesiyle ilgili olarak onlarla mı yemin edildiği yoksa onların yaratıcısı üzerine mi olduğu konusunda âlimlerin ihtilâf ettiklerini ve kelâmcıların, kasemin, yaratan ifadesi mahzuf olsa da onların Rabbi ile vâki olduğu görüşüne dikkat çekmektedir. Müfessire göre bunun insan hakkında olması kerihtir ve Allah, yarattıklarından istediği üzerine yemin eder.[929] Şirbînî, bu konudaki tartışmaların varlığına işaret etmekte ve problemler üzerinde sözü uzatmamayı tercih etmektedir. Allah'a yemin izafe edilmesi probleminin temelinde ise yemindeki maksadın, muhatabın söylenene inanmasını sağlamak olduğu için Allah'ın buna ihtiyaç duymasının uygun olup olmadığı sorusu yatmaktadır. Bazıları Allah'ı bundan münezzeh görerek inanmayanların yeminle de olsa inanmayacaklarına dikkat çekmektedir. Bazıları da Araplarda yeminin yaygın olarak kullanılmasından dolayı Allah'ın bu üslubu devam ettirdiği kanaatindedir. Onlara göre mesele, inanmayanları ikna etmek değil konunun önemini vurgulamaktır.

Şirbînî, âyetlerdeki yemini açıklarken bazen bir müfessirin görüşünü nakletmeyi yeterli görmekte ve başka bir açıklamaya ihtiyaç duymamaktadır. Meselâ; وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذِينَ اُوْتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ اٰيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَۚ وَمَا اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْۚ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍۜ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِۙ اِنَّكَ اِذًا لَمِنَ الظّٰلِمِينَۘ *"Sen, Kitap verilenlere her türlü delili getirsen, yine de kıblene uymazlar; sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine de uymazlar. And olsun ki, eğer sana gelen ilimden sonra onların heveslerine uyarsan, şüphesiz o zaman zulmedenlerden olursun*." (Bakara, 2/ 145) âyetinde Allah'ın, tehdidini beliğ bir şekilde vurguladığını belirten Şirbînî, bu tehdidi Beydâvî'den naklettiği[930] yedi vecih üzere izâh etmektedir. Birincisi, âyetteki وَلَئِنْ اَتَيْتَ fiilinin başındaki ل, kasem için lâm-ı muvattie'dir. İkincisi, gizli kasemdir. Üçüncüsü, tahkik yani te'kid harfleridir. Dördüncüsü, terkibinin (cevabının) isim cümlesiyle gelmesidir. Beşincisi, haberin başında ل getirilmesidir. Yani O, zalimlerdendir, anlamı kastedilmiştir. Altıncısı, onu zalimlerden kılmasıdır. "Sen zalimlerden olursun." demedi de zalimlerin tarifini bilinenler üzerinden ifade etti. Şüphesiz ki onlarla beraber sınıflandırma, zulmün çeşitleri

928 Şirbînî, a.g.e., I, 168.
929 Şirbînî, a.g.e., IV, 580.
930 bkz. Beydâvî, a.g.e., I, 112.

sebebiyledir. Çünkü zalimler kelimesinin başındaki ال takısı istiğrâk içindir. Takyîd, bilinen Hakka ta'zim, O'na uymaya teşvik, hevâya uymaktan sakındırma ve peygamberlerden günahın zuhurunu çirkin göstermek içindir.[931]

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتّٰى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي اَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

Şirbînî bazen de kasemin te'kidine dikkat çekmektedir. Müfessire göre *"Hayır. Rabb'ine yemin olsun, onlar aralarında çıkan meselelerde seni hakem tayin etmedikleri, senin verdiğin hüküm konusunda içlerinde bir sıkıntı duymayacak derecede tam bir teslimiyetle teslim olmadıkları sürece iman etmiş sayılamazlar."* (Nisâ, 4/65) âyetinde فوربك "Rabbine yemin olsun ki…" anlamı kastedilmiş olup kasem öncesi zikredilen لا, kasemin te'kidi için ziyâde olarak gelmiştir.[932]

لَآ اُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ *"And olsun bu şehre."* (Beled, 65/1) âyetinde geçen لا hakkında ihtilâfın bulunduğunu ifade eden Şirbînî'ye göre Ahfeş, لا edatını ziyâde kabul etmekte ve burada yeminin bulunduğunu ifade etmekte olup الا manasını da câiz görmektedir. Müellif, buradaki لا için "Bu beldeye yemin etmiyorum." anlamında gerçek bir nefy (olumsuzluk) olduğunun söylendiğini de zikretmektedir.[933]

9. KASASU'L-KUR'ÂN

İz takip etmek anlamına gelen قص kelimesi için قَصَصْتُ أَثَرَه "İzini takip ettim." denilir. Kelime, sözlük anlamı olarak "kesmek" anlamına da gelmektedir. قَصَص Kelimesi ise araştırılan haberler ve hikâyeler manasındadır.[934] Kur'ân'da kelimenin kesmek anlamına gelen bir türevi kullanılmamış olup قَص kökünden gelen kelimeler farklı anlamlarda zikredilmektedir.

قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِۗ فَارْتَدَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمَا قَصَصًاۙ *"Musa: İşte aradığımız o idi, dedi. Hemen izlerinin üzerine geri döndüler."* (Kehf, 18/64) Şirbînî, âyette geçen قَصَصا kelimesine

931 Şirbînî, a.g.e., I, 117.
932 Şirbînî, a.g.e., I, 362.
933 Şirbînî, a.g.e., IV, 616.
934 İsfehânî, a.g.e., s. 671.

"izini takip etmek" anlamını vermektedir.[935] Müfessir, وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِۙ وَالْعَيْنَ وَمَنْ لَمْ ۚفَمَنْ تَصَدَّقَ بِهٖ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَه ۚبِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّۙ وَالْجُرُوحَ قِصَاص يَحْكُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظّٰالِمُون *"Orada onlara cana can, göze göz, burna burun, kulağa kulak, dişe dişle ve yaralara karşılıklı ödeşme yazdık. Kim hakkından vazgeçerse bu, onun günahlarına keffâret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar zalimlerdir."* (Mâide, 5/45) âyetindeki قِصاص kelimesini "misillemede bulunmak, kısas yapmak" manalarına hamletmektedir. Müfessire göre وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلٰكِنَّه اَخْلَدَ ۙوَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلٰكِنَّهٗٓ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُۚ فَمَثَلُهٗ كَمَثَلِ الْكَلْبِۚ اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْۜ ذٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۚ فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ *"Dileseydik, onu ayetlerimizle üstün kılardık; fakat o, dünyaya meyletti ve hevesine uydu. Durumu, üstüne varsan da kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp soluyan köpeğin durumu gibidir. İşte ayetlerimizi yalan sayan kimselerin hali böyledir. Sen onlara bu kıssayı anlat, belki üzerinde düşünürler."* (A'râf, 7/176) âyetinde zikredilen kıssa ile de "daha önce geçen haberler" kastedilmiştir.[936]

Kur'an'daki kıssalar Kur'ân'da geçen meseller ile karıştırılmamalıdır. Emsâlü'l-Kur'ân ilmi olarak başka bir ilim içerisinde değerlendirilen meseller, kıssalarda olduğu gibi ibret maksadı taşımakla beraber gerçekte olması muhtemel olan ve şart ölçüsünde görülmeyen örnek olaylardır. Kur'ân'da anlatılan sivrisinek, örümcek, rüzgârı savuran kül gibi meseller bu yönde düşünülmelidir.

Peygamber (s.a.v) döneminde geçen olayları kıssalar bağlamında değerlendirenler Kur'ân'da geçen kıssaların sayısını yüksekte tutmakta iken sadece geçmiş olayları kıssalar olarak görenler de bu sayıyı o kadar yüksek bir rakama taşımamaktadır. Fakat iki görüşün sahipleri de Kur'ân'da çok fazla kıssanın yer aldığı konusunda aynı kanaattedir. Ayrıca *"Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan sana kıssalarını anlattığımız kimseler de var, durumlarını sana bildirmediğimiz kimseler de var."* (Mü'min, 40/78) âyetinde buyurulduğu gibi Kur'ân, geçmişi özetleyen ve her kıssaya yer veren bir Kitap değildir. Bu nedenle Allah Teâlâ, geçmişteki bazı olayları, ayrıntılardan uzak tutarak ve ibret noktasına ağırlık vererek zikretmektedir.

935 Şirbînî, a.g.e., II, 432.
936 Şirbînî, a.g.e., I, 615.

Kur'ân kıssalarının gayeleri, imân esaslarına vurgu, peygamberi ve mü'minleri teselli etmek, bütün peygamberlerin teblîğ ettikleri dinin tek olduğunu ortaya koymak, inananları şeytana karşı uyarmak ve öğüt vermektir.[937]

Şirbînî'ye göre kıssalar Allah Teâlâ'nın kudretinin kemâline ve şanının yüceliğine delalet etmektedir.[938] Müfessir, Kur'ân'da teşvik ve sakındırmanın hikâye yoluyla daha beliğ olması bakımından peygamber kıssalarının daha fazla zikredildiğini vurgulamakta;[939] kıssaların, evliyaların derecelerini kazanmaları için gerekli ibadetlere teşvik etmek ve günahkârların alçak seviyelerini elde etmeye götüren isyanlardan sakındırmak için zikredildiğini belirtmektedir.[940]

Kur'an'da pek çok kıssa anlatılmakla beraber bazen de bir âyet yaşanmış bir meseleye hitap ederek kıssa kimliği kazanabilmektedir. Meselâ, Allah Teâlâ'nın *"Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah, onlara "ölün" dedi, sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler."* (Bakara, 2/143) kavli uyarı ifadesidir. Başka bir değişle bir kıssadan alınması istenen ibret, âyetin içine bırakılmıştır. Şirbinî, âyette ölüm korkusu ile yurtlarından çıkarılanların kimler olduğunu farklı rivâyetleri zikrederek ifade etmekte ve sonrasında bu kıssanın faydasından bahsederek maksadın, Müslümanları cihâd için cesaretlendirmek, şehitliğe göğüs gerdirmek ve onları tevekküle ve kazâya teslim olmaya teşvik etmek olduğunu belirtmektedir.[941]

Müfessir, *"Şüphesiz bunda elbette bir ibret vardır. Onların çoğu mü'min olmadı."* (Şuarâ, 26/103) âyetinin tefsirini yaparken İbrahim (a.s) ve kavminin kıssasında bâtılın geçersizliği ve hakkın nizâmları üzerine ibret olduğuna dikkat çekmektedir.[942]

Şirbînî, Kur'ân'da *"Sana bu Kur'an'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Hâlbuki daha önce sen bunlardan habersiz idin."* (Yûsuf, 12/3) âyetiyle Yûsuf Sûresinin en güzel kıssa olarak nitelendirilmesini iki anlama hamletmektedir. Birincisi, "Ey Muhammed! Geçmiş ümmetlerin haberlerini ve geçmiş asırları beyanın en

---

937 Ayrıntılı bilgi için bkz. Abay, Muhammed, *Kur'ân Kıssaları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 31-38.
938 Şirbînî, a.g.e., III, 113.
939 Şirbînî, a.g.e., II, 35.
940 Şirbînî, a.g.e., II, 231.
941 Şirbînî, a.g.e., I, 182-183.
942 Şirbînî, a.g.e., III, 63.

güzeli olarak sana açıkladık." anlamındadır. İkincisi, Yûsuf (a.s) kıssasının özel olmasıdır. Allah, onu içindeki ibretler, hikmetler, nükteler, din ve dünyayı ıslah eden faydalar, kralların hali, kadın tuzağı, düşman eziyetlerine sabır gibi yönleriyle en güzel kıssa diye isimlendirmiştir.[943]

İsrâiliyyât konusunda zikredildiği gibi Şirbînî, tefsirinde İsrâilî haberlere fazlaca yer veren müfessirlerdendir. Özellikle kıssalar konusunda Kur'ân'ın zikretmediği pek çok ayrıntılı bilgileri İsrâiliyyât kültürü ile doldurmuştur.

Ashâb-ı Kehf kıssasını tefsir ederken de İsrâiliyyâta dayalı bilgilerle ayrıntılara yer vermekte olan Şirbîni, kıssasının anlatılmasındaki hikmete de vurgu yapmaktadır. Müellif, Ashâb-ı Kehf içinde yer alan bu gençlerin Allah'a olan imânlarına dikkat çekmekte ve kıssanın anlatılış gayesi olarak da Allah'ın gençlerin durumlarını insanlara açıkladığını ve kıssayı da şüphe olmaksızın gelecek olan kıyameti bilmeleri için diğer insanlara karşı bir delil kıldığını beyân etmektedir.[944]

10. TEKRÂRU'L-KUR'ÂN

Arap edebiyatında nesir türünde edat ve kelime tekrarı bulunmakla beraber şiirde olduğu kadar tekrarlar yaygınlık kazanmamıştır. Arap şiirlerinde ise fesâhat ve belâgat bağlamında tekrarın bir sanat ifadesi olarak kullanılan tekrarlar, âlimlerin Arap şiirleriyle istişhâdlarında da karşımıza çıkmaktadır. Hadis kültürüne baktığımızda da peygamberin (s.a.v) mesajları muhatapların zihnine yerleştirmek maksadıyla tekrarlara yer verdiği görülmektedir.[945] Kur'ân'da ise tekrarlar, bir kelimenin, âyetin ve bir kıssanın tekrarı gibi farklı şekillerde görülmektedir. Bu tekrarlar Kur'ân'ın üslûbu bağlamında değerlendirilerek i'cazı noktasında bir amaç ve yarar anlamındaki ıtnâb sanatının içerisinde de mütalaa edilmektedir.

943 Şirbînî, a.g.e., II, 100.
944 Şirbînî, a.g.e., II, 398.
945 Baş, Erdoğan, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, Pınar Y., İstanbul 2003, s. 27-38.

Şirbînî, Kur'ân'da bir ilim dalı olarak ortaya çıkacak düzeyde yer alan tekrarlara dikkat çekmekte ve örneklerle açıklanacağı üzere bazen tekrarlar arasındaki farka bazen maksadına ve hikmetlerine dair beyânlarda bulunmaktadır.

Kur'ânda mutlak bir tekrarın olduğunu kabul edenler olduğu gibi Kur'ân'da tekrarın bulunmadığını ve tekrar olan durumlarda mana ve ve hikmet olarak farklı bir yönün söz konusu olduğunu ileri sürenler olmaktadır. Ancak kanaatimizce Kur'ân'da tekrarın olmadığını söyleyenler diğer görüş sahiplerinden çok ayrı bir çizgi takip etmemektedir. Nitekim Şirbînî, "Kur'ân'da tekrar vardır ya da yoktur." şeklinde bâriz bir cümle kullanmasa da tekrar olan kelime, âyet ve kıssaları zikrettikten sonra tekrarın yer almasındaki sebebi açıklamayı ihmal etmemektedir. Bu durumda onun tekrarı kabul edip etmemesindeki karar, değerlendirenin muhayyerliğine bırakılmış görünmektedir. Çalışmamızda Şirbînî'nin Kur'ân'da yer alan tekrarlara yaklaşımı örneklerle açıklanırken müfessiri böyle bir gruplandırma içerisinde vasıflandırmayacağız.

10.1. Lafzın Tekrarı

Kur'ânda yer alan lafzî tekrarlar zamir, ism-i mevsûl, kelime ve fiil tekrarı gibi farklı şekillerde bulunabilmektedir.

Şirbînî, Fâtiha Sûresinde إياك نعبد وإياك نستعين âyetinde إيا zamirinin iki defa kullanılmasının sebebini izah ederken bu zamirin, başkasının değil Allah'ın yardım eden olduğunu anlatmak için geldiğini ifade etmektedir.[946]

"اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِۙ اُولٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيم

"İmân edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (Bakara, 2/218) Müellif, âyette الَّذِينَ ism-i mevsûlünün hicret ve cihâda ta'zim olsun diye âyette tekrar kullanıldığını ifade etmektedir.[947]

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ اُوْتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَاِيَّاكُمْ اَنِ اتَّقُوا اللّٰهَۜ وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَنِيًّا حَمِيدًا *"Eğer ayrılırlarsa, Allah bol lütuf ve nimetiyle onların her birini zengin kılar (başkalarına muhtaç bırakmaz). Allah, lütfu*

946 Şirbînî, a.g.e., I, 18.
947 Şirbînî, a.g.e., I, 162.

geniş olandır. O, hüküm ve hikmet sahibidir." (Nisâ, 4/131) âyetinde geçen " وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ" ifade, وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفٰى بِاللهِ وَكِيلًا *"Göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter."* (Nisâ, 4/132) âyetinde de geçmektedir. Şirbînî, buradaki tekrarın faydasını vecihler üzere izâh etmektedir. Birincisi, göklerde ve yerde olanların Allah'a ait olmasının manası, "Allah size takvâyı emrediyor, onu kabul ediniz." şeklindedir. İkincisi, anlamın "Allah'ın mutlak zengindir. İstediklerinizi Ondan talep ediniz. Onun katında bir şey tükenmez." olmasıdır. Üçüncüsü, "Allah vekîl olarak yeter, Ondan başkasına tevekkül etmeyiniz." anlamı vardır. Müfessir, bu anlamları zikrettikten sonra şu açıklamalarda bulunmaktadır: Tek delil, birçok manaya delâlet ettiğinde kendisiyle her birine delil getirilmesi güzel olur. Ve onun her bir ifadeyle tekrar edilmesi ise tek bir zikirle yetinmekten daha evlâdır. İâde, ilmin gerektirdiği manayı zihne getirir ve böylece bu manayla meydana gelen ilim daha güçlü ve daha açık olur. İşiten kimse sırları ve kemâl sıfatlarına dair delilleri ortaya çıkarmak için tefekkür etmeye çalışmaktadır. Nitekim Kitâbın bütün maksadı da akılları ve anlayışları Allah dışındakilerle meşguliyetlerden uzak tutmak ve Allah'ı bilmeye daldırmaktır. Buradaki tekrar da bu talepleri elde etmeyi ifade eder ve onu kuvvetlendirir.[948]

فَكُبْكِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُۥنَ *"Derken, Cehenneme tepetaklak atılırlar onlar da, azgınlar da."* (Şuarâ, 26/94) âyetinde "فَكُبْكِبُوا " fiilinde كب fiili tekrar olarak kullanıldığını ifade eden Şirbînî, burada mananın tekrarının bulunduğunu belirtmektedir. Bunu da "Sanki ateşe atılan defalarca yüz üstü atılmış da ta ki dibinde karar kılmıştır." şeklinde açıklamaktadır.[949]

10.2. Âyetin Tekrarı

Şirbînî'ye göre Şuarâ Sûresinde peygamberler ve kavimleri hakkında anlatılan kıssalar *"Şüphesiz ben sizin için güvenilir bir elçiyim. Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi üzeredir."*[950] âyetleri ile başlamaktadır ve sonu da *"Şüphesiz bunda bir ibret vardır. Onların çoğu Mü'minler olmadı. Şüphesiz Rabbin, elbette O, mutlak galiptir."*[951]

948 Şirbînî, a.g.e., I, 391.
949 Şirbînî, a.g.e., III, 62.
950 Şuarâ, 26/107-109; Şuarâ, 26/125-127; Şuarâ, 26/143-145; Şuarâ, 26/178-180.
951 Şuarâ, 26/103-104; Şuarâ, 26/121-122; Şuarâ, 26/139-140; Şuarâ, 26/174-175.

âyetleriyle tamamlanmaktadır. Tekrarın, Resûlullah'ı (s.a.v) teselli ve onu yalanlayanları tehdit olduğunu belirten ve bu tekrarın, manayı nefslere yerleştirmek ve göğüslerde pekiştirmek için olduğuna dikkat çeken müfessir, ilimleri korumanın tek yolunun korunması istenilen şeyin tekrar edilmesi olduğunu belirtmekte ve buna bağlı olarak açıklamasını şu şekilde devam ettirmektedir: Tekrar ne kadar fazla olursa kalbe o kadar yerleşir ve anlam da derinlik kazanır ve unutmak uzaklaşır. Çünkü bu kıssalarla Hakka sessiz kalan sağır kulaklara, düşünmeye kilitli kalplere yol bulunur ve öğüt ve hatırlatma çoğaltılır. Bu tekrarlara yer verilmiştir ki belki bu, bir kulak açar ve bir zihne genişlik verir veya aklı cilalar ve anlayışı pürüzsüz kılar.[952]

Şirbînî, Rahmân Sûresinde geçen فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ، *"O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?"* âyetinin cin ve insanlara hitâp ettiğini belirttikten sonra bu âyetin sûrede otuz bir defa tekrarlanmasını nimetin takriri ve hatırlatmanın te'kidi olarak değerlendirmektedir. Hasan b. Fadl'ın da tekrarı, gafletin kovulması ve delilin te'kidi olarak tanımladığını ifade eden müfessir, bazı âlimlerin buradaki tekrarın *"Andolsun biz, Kur'an'ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alan?"* (Kamer, 54/17) gibi olduğunu söylediklerini nakletmektedir. Şirbînî'ye göre İbn Kuteybe'nin de içinde bulunduğu bir grup ise tekrarın nimetlerin farklı olmasından kaynaklandığı ve bu nedenle her tekrarla durağın tekrar ettiği görüşündedir. Müfessir, Râzî'nin görüşüne[953] de yer vermektedir. Râzî tefsirinde tekrarı şöyle izâh etmektedir: İltifat sanatı üzerine hitap lafzı kullanılmıştır. Tekrarla kastedilen kınama ve hatırlatmadır. Âyetin tekrarı, te'kid içindir. Sayının hususiliğine mana bakımından akıl ermez. Hitâbın insanlarla beraber cinlere ait olduğu da söylenmektedir. Nimet, mekruhu reddetmede ve maksatları elde etmede olur. Mekruh olanların en büyüğü de yedi kapısı olan cehennem ateşidir. Maksadların en büyüğü de sekiz kapısı olan cennet nimetleridir. Toplamda onbeş sayısı insan ve cinlere nisbetiyle otuzdur ve fazladan birin olması da te'kidin beyânı içindir.[954] Şirbînî'nin tefsirinde yer verdiği Câbir b. Abdillâh'tan gelen rivâyete göre de Resûlullah (s.a.v), Rahmân Sûresini sonuna kadar okuyup "Sizi, cinlerin karşısında sükût içinde gördüm. Onlar daha güzel karşılık

952 Şirbînî, a.g.e., III, 74-75.

953 Râzî, a.g.e., XXIX, 95-98.

954 Râzî, tefsirinde bu görüşü zayıf bulduğunu belirttiği halde Şirbînî, onun bu değerlendirmesini zikretmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Râzî, a.g.e., XXIX, 95-98.

vermişlerdi. *"O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?"* âyetini her okuduğumda onlar 'Rabbimiz, Senin nimetlerinden hiçbir şeyi yalanlamıyoruz, hamd Sana'dır.' diyorlardı."[955] demiştir.[956]

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا *"Şüphesiz güçlükle beraber bir kolaylık vardır."* (İnşirâh, 94/5) âyetinde zorluğun kolaylığa tâbi olması, 6. âyette de إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا *"Evet, her zorlukla beraber elbet bir kolaylık vardır."* şeklinde tekrar etmesi husûsunda Şirbînî, bunu oruçlu kimse için فرحة ثم فرحة "Sevinçliydi, sevinçliydi" diyen kimsenin kavline benzetmektedir. Yani oruç tutan, iftâr esnasında sevindi ve Allah'a yaklaşma sebebiyle yine sevindi, anlamındadır. Müfessire göre âyette geçen iki kolaylıkla Resûlullah (s.a.v) zamanında fetihlerin kolaylaştırılması ve dört halife döneminde de onlara kolaylığın sağlanması kastedilmiş olabilir. Bu iki kolaylık da tekrar olarak ifade edilmiştir. Müfessire göre Allah'ın va'di, ancak lafzın hamledildiği en yakın ve en beliğ olana hamledilir. İkinci cümlenin birinci cümleye hamledilmesi gerekir. Bu da manayı nefislere beyân etmek ve onu kalplere yerleştirmek için Mürselât Sûresinin 15. âyetinde geçen *"Gerçeği yalanlayanların o gün vay hâline!"* tekrarında olduğu gibidir. Aynı zamanda bu, "زيد زيد" (Zeyd, Zeyd) kavlindeki müfred tekrâr gibidir. Âyette ilk zikredilen, kolaylığı takip eden zorluğun va'didir. İkincisi ise kolaya tâbi olan zorlukla başlangıç sözüdür.[957]

Müfessir, bazen de Kur'ân'da tekrar olan ifadelerin bir tekrar olmadığını belirterek tekrar gibi görünen durumlar arsındaki farkı izah etmektedir. وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ *"Rabbini dinlediği zaman -ki ona yaraşan da budur."* (İnşikâk, 84/2) âyetinin aynı sûrenin beşinci âyetinde de geçmesi hakkında bunun bir tekrar olmadığını ifade eden Şirbînî, birincisinin semâ, ikincisinin arz hakkında olduğunu belirtmektedir.[958]

الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُون *"Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler."* (Mü'minûn, 23/2) Müellif, âyette zikredilen namazın aynı sûrenin 9. âyetinde وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ *"Ve onlar ki, namazlarına devam ederler."* şeklinde geçmesini izah ederken 2. âyette namazın huşu içinde kılınmasının ifade edildiğini ve 9.

955 Tirmîzî, Tefsîri'l-Kur'ân, 55.
956 Şirbînî, a.g.e., IV, 162-163.
957 Şirbînî, a.g.e., IV, 642-643.
958 Şirbînî, a.g.e., IV, 578.

âyette namazın muhafazasına yani namaza devam edilmesine dikkat çekildiğini belirterek bu âyetlerde tekrarın olmadığını söylemektedir.[959]

10.3. Mana Tekrarı

Tefsir usûlcülerine göre mana tekrarı ile Kur'ân'ın değişik sûrelerinde tekrarlanan kıssa ve haberleri kastedilmekle beraber bunların dışında da pek çok mana tekrarı bulunmaktadır. Her mananın tekrarı yeni manaları da ifade ettiği için bazı âlimler bunları tekrar noktasında değerlendirmemektedir.[960] Kur'ân'daki mana tekrarları iman ve amel konularında olduğu gibi kıssalarda da görülmektedir.

Şirbînî'nin, Kur'ân'daki mana tekrarlarını izah ederken âyetler arasında aynı anlamın tekrarı olduğu düşünülse de bir anlam tekrarının bulunmadığına da dikkat çektiği görülmektedir. Meselâ, Nahl Sûresi 17. âyette نْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُۚ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ *"Şu hâlde yaratan, yaratamayan gibi olur mu? Artık siz düşünmez misiniz?"* buyurulmaktadır. Nahl Sûresi 20. âyette ise وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ "*Allah'ı bırakıp da taptıkları şeyler, yaratılmış olduklarına göre hiçbir şey yaratamazlar."* kavliyle önceki âyetin anlamı tekrarlanmaktadır. Şirbînî'ye göre önceki âyette zikredilen mana, putların asla herhangi bir şey yaratmadığı, sonraki âyetteki mana ise onların bir şey yaratmayıp diğerleri gibi yaratılmış olmalarıdır. Yani burada mana üzerinde ziyâde vardır ve bu da tekrarın faydasıdır.[961] Nitekim müfessir, aynı âyet içinde aynı kelimenin kullanılmasıyla ilgili olarak Kur'ân'da örneklerinin çok olduğunu ve tekrarda zâid bir faydanın bulunduğunu belirtmektedir.[962]

Şirbînî, meleklere Âdem'e secde edin emrine karşı İblis'in kendisinin çamurdan yaratılmasını üstünlük olarak görmesi ve bu sebeple secde etmemesi kıssasının Bakara, A'râf, Hicr, İsrâ, Kehf, Tâ-Hâ, Sâd Sûrelerinde olmak üzere yedi sûrede tekrarlandığına dikkat çekmektedir. Bu tekrarın hikmetini ise kendi kavmi ve zamanına göre büyük imtihan içinde olan Hz. Muhammed'e teselli olarak açıklamaktadır. Çünkü kıssanın

959 Şirbînî, a.g.e., II, 633.
960 Baş, a.g.e., s. 39.
961 Şirbînî, a.g.e., II, 252.
962 Şirbînî, a.g.e., II, 298.

tekrarıyla peygamberlerin ilki olan Hz. Âdem'in İblis'ten ötürü zor bir imtihân içinde olduğu hatırlatılmaktadır.[963]

Kehf Sûresinde zengin ve fakir adama verilen bahçe kıssasında zengin olanın kendini maddi olarak ve nesep ve evlat açısından daha güçlü olduğunu iddia ederek fakir adamı hakir görmesi ile kibre düşmesi anlatılmakta ve arkasından daha önce anlatılan İblis'in Hz. Âdem'e secde etmemesi kıssasına tekrar yer verilmektedir. Şirbinî, buradaki tekrarın hikmetini aynı sebebin bulunmasıyla izah ederek Allah Teâlâ'nın, kibre düşen adamın yolunun İblis'in yolu olduğunu tenbih etmek için İblis'in secde etmemesini tekrar zikrettiğini ifade etmektedir.[964]

11. MÜŞKİLU'L-KUR'ÂN

Müşkil kelimesi sözlük anlamı olarak "Karışık oldu." anlamındaki اَشْكَلfiilinden ism-i fâil olup karışan bir durum için de مُشْكِل kelimesi kullanılmaktadır.[965] Istılâhta ise müşkil, hakikatte olmadığı halde başlangıçta ihtilâfın bulunduğuna vehmedilen ve izâlesine ihtiyaç duyulan durumdur.[966]

İlahî bir kelâm olan Kur'ân'da âyetler arasında bir ihtilâfın ve tenâkuzun olması imkânsız olmakla beraber kıraat farklılıkları, hakikât-mecâz, müşterek lafızlar, muhkem-müteşâbih, nâsih-mensûh gibi konulardan kaynaklanan müşkiller söz konusudur. Bunların dışında âyetler arasında değil âyetlerin tefsirleri arasında görülen ve liyâkatli müfessirlerin tefsirlerine muhalif olan hakikî ihtilâflar vardır. Bu ihtilâflara da genellikle tefsirle ilgili ilimlerin tam bilinmemesi ve İslâm dinine düşmanlık sebep olmuştur.[967] Müşkilu'l-Kur'ân ilmi içerisinde açıklanan ve değerlendirilen konular dikkate alındığında bu ilim alanının çok geniş açılımlara sahip olduğu görülmektedir. Çünkü kıssalar arasındaki çelişkiler, itikâdî meseleler ve fıkhî konular gibi pek çok konu, bu ilim dairesinde düşünülmüştür.

963 Şirbînî, a.g.e., II, 354.
964 Şirbînî, a.g.e., II, 425.
965 İbn Manzûr, a.g.e., XI, 357.
966 Suyûtî, *el-İtkân*, s. 475.
967 Çiçek, Yakup, "Müşkilu'l-Kur'ân", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7-10, İstanbul 1995, s. 108-109.

Kur'ân'da çelişki gibi görünen âyetlerin Kur'ân'ın bütünlüğü dikkate alınarak izah edilmesi ve ifadelerin vahyin nâzil olduğu dönemdeki Arapça esas alınarak çözümlenmesi önemlidir. Nitekim sahâbe dönemiyle beraber başlayan bu yöndeki yorumların pek çok âlimin de görüşleriyle devam ettiği görülmektedir.[968]

Müşkilü'l-Kur'ân ilmi her ne kadar müstakil bir ilim olarak değerlendirilse de zikrettiğimiz üzere birçok ilmin konusunu da içerisine alan geniş bir alandır. Bu nedenle çalışmamızda bu konular ilgili başlıklarında incelendiği dikkate alınarak burada bazı örneklendirmelerle iktifa edilecektir.

Müfessir, daha önce Kur'ân'ın sahâbe kavliyle tefsiri konusunda örneğini verdiğimiz Abese Sûresinin 31. âyetinde geçen الأب kelimesinin anlamını Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in bilmemesi ve bunu bilmeyi kendilerine bir meşakkat olarak değerlendirmeleri ile ilgili olarak Kur'ân'ın müşkillerini araştırmaktan bir nehyetmenin olmadığı yorumunu yapmaktadır. Şirbînî, onların en büyük gayretlerinin amel yönünde olduğunu ve amel yönü olmayan bir ilimle meşgul olmayı zorluk gördüklerini zikretmektedir. Âyet, insanlara verilen yiyeceklere şükretmeye davet hakkındadır. Âyetin içeriğinden anlaşılmaktadır ki الأب kelimesi, Allah'ın insanlar için çıkardığı nimetlerdendir. Bu nedenle kişinin, bu kelimenin anlamını araştırması ve bitkileri öğrenmesi değil şükretmesi ve bu konuda Kur'ân'ın müşkilleri açıklanıncaya kadar özet bilgiyle yetinmesi gerekmektedir.[969] Şirbînî, müşkil gördüğü meseleleri bazen tenbih başlığı altında bazen de "Şöyle denilirse şu şekilde cevap veririz." üslubu ile izah etmektedir.

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّآ اِبْلِيسَۗ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكٰفِرِينَ *"Hani meleklere, "Âdem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu."* (Bakara, 2/34)

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّآ اِبْلِيسَۗ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهٖۗ اَفَتَتَّخِذُونَهٗ وَذُرِّيَّتَهٗٓ اَوْلِيَاۤءَ مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۢ بِئْسَ لِلظّٰلِمِينَ بَدَلًا *"Hani biz meleklere, "Âdem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis'ten başka hepsi saygı ile eğilmişlerdi. İblis ise cinlerdendi de Rabbinin*

968 Kiraz, a.g.e., s. 15-18.

969 Şirbînî, a.g.e., IV, 553. (Şirbînî'nin buradaki yorumunun kendisine ait olmadığı görüşündeyiz. Çünkü bu kanaat, Zemahşerî'nin tefsirinde aynı ifadelerle geçmektedir. bkz. Zemahşerî, a.g.e., IV, 691)

emri dışına çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da İblis'i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz? Hâlbuki onlar sizin için birer düşmandırlar. Bu, zalimler için ne kötü bir bedeldir!" (Kehf, 18/50)

İlk zikrettiğimiz âyette meleklerden biri olarak ifade edilen İblis, diğer âyette cinlerden kabul edilmektedir. Buradaki müşkil durum, izâhı kaçınılmaz kılmaktadır. Şirbînî, İblis'in fiil olarak cinlerden, tür yönünden meleklerden olmasının câiz olduğunu kabul etmektedir. Müfessir, İblis'in zürriyeti olduğu ve meleklerin zürriyetinin bulunmadığı hususunu İbn Abbâs'ın görüşüyle açıklamaktadır. İbn Abbâs'a göre rivâyet edilmiştir ki meleklerden öyle bir tür vardır ki doğarlar ve onlara "cin" denilir ve İblis de onlardandır. Şirbînî'nin bu konuda diğer görüşleri de sıraladığı görülmektedir. Tefsirinde yer verdiği diğer vecihlere göre Allah Teâlâ'nın İblis'i meleklerden çıkarınca onu zürriyet sahibi kıldığı da söylenir. Meleklerde galip olan ismet olsa da onlardan masum olmayanlar da vardır. Onun meleklerden olmadığını iddia eden kimse, onun cin olduğunu, meleklerin arasında büyüdüğünü ve binlerce meleklerin arasında tanınmadığından onlardan kabul edildiği de söylenebilir. Kehf Sûresinde onun cinlerden kabul edilmesine gelince İblis, cin aslındandır. Bu, tıpkı Âdem'in insan aslından olması gibidir. Çünkü İblis, ateşten, melekler ise nurdan yaratılmıştır. Müfessir, Beğavî'nin,[970] secde emrindeki hitâbın meleklerle beraber olmasından ötürü birinci görüşü daha sıhhatli bulduğunu da belirtmektedir.[971]

"İnkarcıların sözleri seni üzmesin, çünkü bütün kudret Allah'ındır. O, işitir ve bilir." (Yunûs 10/65) âyetinde Allah'a ait kılınan izzet, *"Onlar, 'Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır.' diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamberinin ve mü'minlerindir. Fakat münafıklar (bunu) bilmezler."* (Münâfikûn, 63/8) âyetinde Allah'a, Resûle ve mü'minlere hâs kılınmıştır. Şirbînî, bu durumu Resûlün ve mü'minlerin izzetinin de Allah ile ve Allah için olması şeklinde izah etmektedir.[972]

Müfessir, Allah Teâlâ'nın فَأَلْقٰى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ *"Bunun üzerine Mûsâ, asasını attı, bir de ne görsünler, asa açıkça kocaman bir yılan olmuş."* (Şuarâ, 26/32) buyurduğu

970 Beğavî, a.g.e., I, 82.
971 Şirbînî, a.g.e., I, 58.
972 Şirbînî, a.g.e., II, 32.

halde diğer âyetlerde فَأَلْقٰيهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعٰى *"Mûsâ da onu attı. Bir de ne görsün o, hızla akan bir yılan olmuş!"* (Tâ-Hâ, 20/20) ve وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلّٰى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسٰى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُون *"Değneğini at." (Mûsâ değneğini attı.) Onu yılanmış gibi hareket eder görünce, dönüp ardına bakmadan kaçtı. (Allah, şöyle dedi): "Ey Mûsâ, korkma! Benim katımda peygamberler korkmazlar."* (Neml, 27/10) buyurduğunu ifade etmektedir. جَانّ Kelimesinin küçük yılan ve ثُعْبَان kelimesinin büyük yılan anlamında olmasına dikkat çeken Şirbînî, buradaki müşkil durumu şöyle izâh etmektedir: حَيَّة kelimesi, cins bir isimdir. O, büyüdüğünde ثُعْبَان yani büyük yılan olur. Yılanın جَان kelimesine yani küçük yılana benzetilmesi ise onun çevikliği ve sürati yönüyledir. Müfessir, Allah Teâlâ'nın (c.c.) الْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ *"Cinleri de daha önce dumansız ateşten yaratmıştık."* (Hicr, 15/27) kavlinden dolayı yılanın şeytana benzetilmesini ya da yılanın küçük olduğunu ve büyüyüp büyük yılana dönüşmesini de muhtemel bulmaktadır.[973]

Şirbînî, *"Kucağında çocuğu ile halkının yanına geldi. Onlar şöyle dediler: Ey Meryem! Çok çirkin bir şey yaptın! Ey Hârûn'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir kimse değildi. Annen de iffetsiz değildi."* (Meryem, 19/27-28) âyetinde zikredilen Harun'un kim olduğu konusundaki müşkil hakkında dört görüşü zikretmektedir. Birincisi, o, İsrailoğullarından sâlih bir adamdı ve doğruluğuyla bilinen herkes ona nispet edilirdi. Buradaki maksat da "Sen Harun gibi zühd sahibiydin, bunu nasıl yaptın?" demeleridir. Rivâyet edilir ki bundan dolayı Harun vefât ettiğinde, İsrailoğullarından her biri Harun diye isimlendirilen kırk bin kişi cenazesine katılmıştır. Müfessirin tefsirinde yer verdiği bilgilere göre İbn Kesîr, Muhammed b. Kurazî'nin, Harun'u Musa'nın ana baba bir kız kardeşi olduğu iddiasında hata yaptığını söylemiştir. Çünkü Musa ile İsâ arasında uzun bir zaman vardır.[974] İkincisi, Harun'un Musa'nın kardeşi olmasıdır. Çünkü Meryem, onun neslindendi. Âyette Harun'un kardeşi denilmesi, onlardan birisi anlamında "Ey Temimî'nin kardeşi", "Ey Hemdâ'nın kardeşi" denilmesi gibidir. Üçüncüsü, Harun, İsrailoğullarından fâsık olan biriydi. Hz. Meryem'in ona nispet edilmesi teşbih yönüyledir. Dördüncüsü, onun, İsrailoğullarından sâlih kabul edilen Harun adında kardeşi

973 Şirbînî, a.g.e., III, 48.

974 bkz. İbn Kesîr, 'İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ' İsmaîl, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm, Müessesetü'r-Reyyân, Lübnan 1247/1831, III, 160.

vardı ve bu nedenle bu şekilde ifade edildi. Şirbînî, bu görüşü Râzî'nin[975] iki yönden daha doğru bulduğunu nakletmektedir. Birincisi, kelâmda asıl olan hakikî manadır. Bu nedenle söz, onun Harun adında bir kardeşinin olmasına hamledilmektedir. İkincisi, Hz. Meryem ebeveyni sâlih kimseler olarak vasıflandırılarak bu şekilde izafe edilmiştir. Çünkü böyle olması durumunda kınama daha şiddetli olur. Yani ebeveyni ve kardeşi bu halde olmuş iken günahın ortaya çıkması daha fâhiştir.[976]

12. MÜBHEMÂTU'L-KUR'ÂN

Anlaşılması zor olan anlamındaki mübhem kelimesi, kelâm yönünden kapalı olan sözdür. Avuç içini kapatmasından ötürü başparmağa "ibhâm" denilmektedir. Temyiz gücü olmadığı için hayvana "behimetü'l-en'am" denilir. Yol, gizli ve açık olmadığında kapalı yol anlamında طريق بهيم denilir. Bir iş kapalı olduğunda استبهم الامر ifadesi kullanılır.[977] Istılâhî anlamda ise Kur'ân-ı Kerîm'de sârih olarak isimleri zikredilmeyip ism-i mevsûl ve zamirlerle erkek veya kadınların ya da melek, cin, topluluk ve kabilelerin kastedilmesidir.[978]

Suyûtî, Kur'ân'da mübhemin bulunmasının sebeplerini mübhemin beyânını başka yerde zikrederek onu zenginleştirmek, mübhemi meşhur etmek, mübhemi gizlemenin kastı olarak atfedilenin daha beliğ olduğunu göstermek, şahıs tayin edilse de hususiliğin aksi ile umuma dikkat çekmek, isim zikretmeksizin kâmil olan vasıfla mübhemi yüceltmek ya da eksik olan vasıfla onu tahkir etmek olarak sıralamaktadır.[979]

Şirbînî, müphemin beyânı noktasında bazen genel tefsir vecihlerini sıralamakta bazen de görüşünden nakilde bulunduğu ismi zikrederek müphem hususları açıklamaktadır. Ancak müfessirin, mübhemin hangi sebep ve faydaya bağlı olduğu konusunda bir izâh yapmadığı görülmektedir.

975 Râzî, a.g.e., XXI, 209.
976 Şirbînî, a.g.e., II, 467.
977 İbn Manzûr, a.g.e., XII, 56.
978 Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 186.
979 Suyûtî, a.g.e., s. 698.

صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ *"Nimete erdirdiğin kimselerin yoluna; gazaba uğrayanların, ya da sapıtanların yoluna değil."* (Fatihâ, 1/7) âyetinde nimet verilenlerle kimlerin kastedildiği ifade edilmemiştir. Şirbînî, bu kimselerin peygamberler, melekler, sıddîklar ve Ona itaat eden kullar olduğunu ifade ettikten sonra nimet verilen kimselerle özellikle peygamberlerin ya da tahrif ve nesh öncesi Musa ve İsa topluluğunun kastedildiğinin söylendiğini nakletmektedir.[980] وَمَنْ يُطِعِ اللهَ وَالرَّسُولَ فَأُوْلَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيّٖنَ وَالصِّدّٖيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَۚ وَحَسُنَ أُوْلَٰئِكَ رَفِيقا *"Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehidlerle, iyilerle birliktedir. Bunlar ne güzel arkadaştır!"* (Nisâ, 4/69) âyetinde nimet verilen kimseler açıkça bildirildiği halde müfessirin, zikrettiğimiz âyette mübhemin beyânında âyetle istişhâdda bulunmaması dikkat çekmektedir.

Ancak Şirbînî bazen de mübhemi âyetle açıklamaktadır. Müfessir, وَاِذْ قُلْنَا لَكَ اِنَّ رَبَّكَ اَحَاطَ بِالنَّاسِۜ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي اَرَيْنَاكَ اِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْاٰنِۜ وَنُخَوِّفُهُمْۙ فَمَا يَزِيدُهُمْ اِلَّا طُغْيَاناً كَبِيراً *"Sana: 'Rabbin şüphesiz insanları kuşatmıştır.' demiştik; sana gösterdiğimiz rüya ile ve Kuran'da lanetlenmiş ağaçla, sadece insanları denedik. Biz onları korkutuyoruz, fakat bu onlara büyük taşkınlık vermekten başka bir şeye yaramıyor."* (İsrâ, 17/60) âyetinde geçen lanetlenmiş ağaçla çoğunluğa göre Duhân Sûresinin 43 ve 44. âyetlerinde *"Şüphesiz zakkum ağacı, günahkârların yemeğidir."* şeklinde zikredilen zakkum ağacının kastedildiğini ifade etmektedir.[981]

Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tevbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar." (Bakara, 2/187) âyetinde geçen وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللهُ لَكُم "Allah'ın size yazdığını arayın."

980 Şirbînî, a.g.e., I, 20.

981 Şirbînî, a.g.e., II, 353.

ifadesinde kullanılan مَا ism-i mevsûlü ile neyin kastedildiği açık olmadığından müphemlilik söz konusudur. Şirbînî, yaklaşmaktaki gayenin çocuk olması hasebiyle "Size nasip olanı yani Allah'ın size Levh-i Mahfûz'da tesbit ettiği çocuğu arayın." açıklamasını yaptıktan sonra Mücâhid'e göre çocuğu aramak kastedilmekle beraber Mukâtil'e göre Allah'ın yeme, içme ve cimanın mübâhlığını yazdığı ruhsatı aramanın murad edildiğini bildirmektedir. Müfessir, Allah'ın yazdığı mahalli aramanın kastedildiğini söyleyenlerin de bulunduğunu nakletmektedir.[982]

"Onlara âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman (öldükten sonra) bize kavuşmayı beklemeyenler: Ya bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir! dediler. De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam. Çünkü Rabbime isyan edersem elbette büyük günün azabından korkarım." (Yûnus, 10/15) Şirbînî, âyetteki hitabın kimlere ait olduğu konusundaki ihtilâfı Katâde ve Mukâtil'in görüşleriyle ifade etmektedir. Katâde onların Mekke halkının müşrikleri olduğunu belirtirken Mukâtil[983] ise âyetteki hitabın Abdullah b. Ümeyye el-Cumha, Velid b. Muğire, Mikdâr b. Hafs, Amr b. Abdullah b. Ebî Kays el-Amirî ve Âsi b. Amir b. Hişam'dan oluşan bir grubun kastedildiği kanaatindedir.[984]

Şirbînî, *"İnsanları hacca çağır; yürüyerek veya binekler üstünde uzak yollardan sana gelsinler."* (Hac, 22/27) âyetinde müfessirlerin çoğuna göre hitâbın İbrahim (a.s)'a ait olduğunu ifade etmektedir. Allah, Hz. İbrahim'e hac emrini bildirmesini emredince "Sesim kime ulaşır?" demiş, Allah Teâlâ da "Bildirmek sana, ulaştırmak bana aittir." buyurmuştur. Şirbînî'nin yer verdiği bilgiye göre de ilk telbiyede bulunan da Hz. İbrahim'dir. Müfessirin yer verdiği ikinci görüşe göre ise hac emrini bildirmekle emrolunan Hz. Muhammed Peygamber'dir. Bu da Hasan'ın görüşüdür ve Mutezilenin çoğu bu görüşü tercih etmiştir. Şirbînî de bu görüşün daha uygun olduğunu belirtmektedir. Buna da Kur'ân'da yer alan ve muhatabın Hz. Muhammed olduğuna imkân veren her kavlin böyle olmasının daha evla olmasıyla delil getirmişlerdir. Çünkü Allah, önceki âyette Hz. Muhammed'e, Hz. İbrahim'e beytin yerini hazırladıkları hatırlatmış ve veda haccında da bunu yapmasını emretmiştir.[985]

---

982 Şirbînî, a.g.e., I, 142.

983 Şirbînî'nin verdiği bilgiler, Mukâtil'in tefsirinde bulunmamaktadır. bkz. Mukâtil, a.g.e., II, 231.

984 Şirbînî, a.g.e., II, 11.

985 Şirbînî, a.g.e., II, 606-607.

13. FEDÂİLU'L-KUR'ÂN

Şirbînî, Kur'ân'daki bazı âyetlerin ve sûrelerin faziletine işaret eden hadislere yer vermektedir. Bu hadislerin çoğuna da istifade ettiği eserlerde rastlamış olduğu ve naklettiği düşünülebilir. Çünkü müfessir, sûrelerin faziletine dair yer verdiği hadislerin hangi tefsirde geçtiğini de belirtmektedir.

Şirbînî, bazen âyetlerin faziletine dair hadislere yer vermekle beraber her sûrenin sonunda o sûrenin faziletini vurgulayan hadisleri nakletmektedir. Sûre sonlarında yer verdiği bu hadislerin genellikle Beydâvî'nin Zemahşerî'ye tâbi olarak zikrettiği hadisler olduğu görülmektedir. Ancak müfessir, Bakara, Kehf, Secde, Duhân, Vâkıa, Zilzâl, Tekâsür ve Nâs olmak üzere sekiz sûre haricindeki sûrelerin fazileti hakkındaki hadislerin mevzû olduğunu ifade etmektedir. Demirci'ye göre uydurma olduklarını bile bile bu hadisleri tefsirine alması, bu iki meşhur müfessirin hiçbir tenkide tâbi tutmadan zikrettikleri ve okuyucuya sahîh gibi görünen bu nevi hadislerin aslında uydurma olduklarını göstermek ve bunlardan sakınmanın gerekliliğine dikkatleri çekmek içindir.[986]

Müfessir, *"Yüzlerinizi doğudan yana ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak demek değildir; lakin iyi olan, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, Kitap'a, peygamberlere inanan, O'nun sevgisiyle, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve köleler uğrunda mal veren, namaz kılan, zekât veren ve ahidleştiklerinde ahidlerine vefâ gösterenler, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır."* (Bakara, 2/ 177) âyetiyle ilgili olarak Beydâvî'nin tefsirinde[987] geçtiğini belirttiği "Kim bu âyetle imân ederse imânını kemâle erdirmiş olur."[988] hadisi zikrederek âyetin faziletine işaret etmiş olmaktadır.[989]

Şirbînî'nin, Ayetü'l-Kürsî olarak bilinen Bakara Sûresinin 255. âyetinin fazileti hakkında naklettiği hadislerden bazıları şunlardır:[990] Ubey b. Ka'b'tan da nakledilmiştir

986 Demirci, a.g.m., s. 395.
987 bkz. Beydâvî, a.g.e., I, 121.
988 Hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.
989 Şirbînî, a.g.e., I, 133.
990 Şirbînî, a.g.e., I, 195.

ki Resûlullah (s.a.v), ona "Allah'ın kitabından en büyük hangi âyettir?" diye sordu. "Allah'tan başka ilâh yoktur, O Hayy ve Kayyûm'dur, dedim. Göğsüme vurdu sonra "İlim sana mübarek olsun ey Eba Münzîr! Nefsimin elinde olduğuna yemin olsun ki onun bir dili iki dudağı vardır ve arşın yanında Melik'i takdis eder." dedi.[991] Ebû Hureyre'den rivâyet edilmiştir ki "Kim Ayetü'l-Kürsî'yi ve Hâ, Mîm başından iki âyet sabah okursa Allah, onu, o gün akşama kadar, o ikisini akşam okursa sabah oluncaya dek korur."[992] Sahabî de Kur'ân'da olanın en faziletlisini hatırlatıyordu. Hz. Ali, onlara "Siz Âyetül-Kürsî hakkında neredesiniz? Resûlullah bana 'Ey Ali! Beşerin efendisi Âdem, Arabın efendisi Muhammed ki övünme yok, İran'ın efendisi Selmân, Rum'un efendisi Sahîb, Habeşin efendisi Bilâl, dağın efendisi Tûr, günlerin efendisi Cuma, kelâmın efendisi Kur'ân, Kur'ân'ın efendisi Bakara, Bakara'nın efendisi Âyetü'l-Kürsî'dir.' dedi."[993]

Müfessir, Nesefî'nin tefsirinde yer alan bir rivâyeti naklederek[994] Fâtiha Sûresinin faziletini vurgulamaktadır. "Semadan dünyaya indirilen kitaplar dört bindir: Şit'e altmış sahife, İbrahim'e otuz, Musa'ya Tevrat'tan önce on sahife, Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan. Bütün kitapların hepsi Fâtiha'da toplanmıştır. Fâtiha'nın anlamları besmelede toplanmıştır. Onun manaları da "ba" harfinde toplanmıştır ki onun manası da şudur: Benimle olan oldu ve benimle olmakta olan oluyor. Bazıları "ba"nın anlamlarının da onun noktasında olduğu görüşüyle daha da ileri gitmişlerdir.[995]

Şirbînî'ye göre Taberî, zayıf isnâdla "Kim içinde Al-i İmrân'dan bahseden sûreyi cuma günü okursa, Allah ve melekleri ona güneş batıncaya kadar rahmet okur." hadisini rivâyet etmiştir. Yine müfessir, Beydâvî'nin Zemahşerî'ye tâbi olarak[996] zikrettiğini ifade ettiği "Kim Al-i İmrân Sûresini okursa her âyet için sırat köprüsünde ona bir aman verilir." hadisine de yer vermekte ve hadisin zayıf olduğunu bildirmektedir. Şirbînî, sûrelerin fazileti hakkındaki mevzû hadislerin Ubey b. Ka'b'a dayandığını eski ve yeni hadis imamlarının da buna dikkat çekerek müfessirlerin tefsirlerindeki bu rivâyetleri eleştirdiklerini de belirtmektedir.[997]

---

991 Müslim, *"Müsafirîn"*, 258; Ebû Dâvûd, *"Salat"*, 352.
992 Tirmîzî, *"Fedâilü'l-Kur'ân"*, 2.
993 Hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.
994 bkz. Nesefî, a.g.e., I, 5.
995 Şirbînî, a.g.e., I, 15.
996 bkz. Zemahşerî, a.g.e., I, 450; Beydâvî, a.g.e., II, 57.
997 Şirbînî, a.g.e., I, 318-319.

Müfessir, Beydâvî'nin Zemahşerî'ye tâbi olarak[998] Resûllullah'tan şöyle dediğini nakletmektedir: "Kim Hûd Sûresini okursa Allah ona Nûh'u, Hûd'u, Sâlih'i, Şuayb'ı, Lût'u, İbrahim'i ve Musa'yı tasdik edenlerin ve yalanlayanların sayısınca on sevap verir. Kıyamet günü mutlulardan olurlar." Şirbînî, naklettiği bu hadisin mevzû olduğunu bildirmektedir.[999] Beydâvî'nin Zemahşerî'ye,[1000] İbn Âdil'in de ikisine tabi olarak rivâyet ettikleri Peygamberimizin "Kim Ra'd Sûresini okursa, ona geçmiş bütün bulutların ve kıyamet gününe kadar olacak bütün bulutların ağırlığı kadar on sevap verilir ve kıyamet gününde Allah'ın sözüne uyanlardan olarak diriltilir." hadisini naklederek bu hadisin mevzu olduğunu bildirmektedir.[1001]

998 bkz. Zemahşerî, a.g.e., II, 422; Beydâvî, a.g.e., III, 153.
999 Şirbînî, a.g.e., II, 98.
1000 bkz. Zemahşerî, a.g.e., II, 515; Beydâvî, a.g.e., III, 191.
1001 Şirbînî, a.g.e., II, 187.

SONUÇ

İnsan, âlemin okuru ve amel defterinin müellifidir. Beşer, düşünce ve kalp dünyasını Allah'ın ipine bağlı kıldığı sürece İslam çizgisinde bir yol edinebilmektedir. Dünyevî bakışla kısırlaştırılan vizyon, itikâdî ve amelî yönde de kendisini âyetlerin ikram ettiği değerlerden mahrum bırakmaktadır. İnsanın, hayatını Kur'ân'a endeksli kılması ve böylece sağlıklı bir yörüngede hareket edebilmesi, Kur'ân'ı doğru anlama ve yorumlamaya paralel olarak gerçekleşmektedir.

Yüce Allah, kullandığı dil ile Kur'ân'ın metodunu ve muhtevasını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Arap dil kullanımları, Kitabı anlamamıza yardımcı olan temel alt yapı olarak değerlendirilebilir. Kur'ân, beşerin dil kusurlarından münezzeh olmakla beraber her döneme ve her topluluğa aynı kuvvette hitap gücüne sahiptir. Kur'ân'da yer alan tekrarların farklı bir maksadı inşâ etmesi, belâgat ile ifade zevkinin artırılması gibi durumlar nassın hitap kuvveti alanında değerlendirilebilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, muhtevası ve onu ifade ediş şekli ile Allah ile kul arasında sadece bir vasıta değil bir muhabbet noktası oluşturmaktadır ki kanaatimizce belâgat, bu muhabbetin mahyasıdır.

İslâm bilimleri çatısı altında varlık alanlarını oluşturan ve gelişim süreçlerini devam ettiren Tefsir, Fıkıh, Kelâm ve Tasavvuf gibi bilim dalları, dönemlerinin her türlü sorununa cevap vermeye çalışmıştır. Bu ilimlerin Kur'ân ve hadis kültüründen beslenen yönleri, onları o kadar güçlü kılmıştır ki âlimler arasındaki görüş farklılıkları bile dinin tahrip noktaları değil zenginlikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Müfessirler, mütekellimler ve mutasavvıflar zaman zaman tenkit edilseler de bu durum, gelişme grafiğinde bir iniş olarak neticelenmemiş bilakis muhtelif soru işaretlerini doğurarak düşünce platformunun alanını genişletmiştir.

Kur'ân'ın mushaf haline getirilmesi ile metnin muhafazası gerçekleştirilmiş ve beraberinde mananın doğru ortaya konması için teşebbüsler ve ihtilâflar kendini göstermiştir. Kur'ân'a dair ilk yazılı eserlerin Hicrî II. asrın sonları ve hicrî III. asrın başlarında te'lif edilmesini de bu bağlamda yorumlanabilir. İslâm'ın fetihlerle farklı coğrafyalarda söz sahibi olması ise Kur'ân'a yönelişlerin havzasını genişletmiştir. Bunun yanı sıra bâtinî yönelişler her ne kadar reddedilme noktasında ciddi tepkiler alsalar da varlıklarını nicelik olarak göstermişlerdir. Kur'ân'ın doğru tefsir vecihleri ile yorumlanması ve bâtınî yorumlara konuşma alanı verilmemesi ise Kur'ân ve sünnet kaynaklarına tutunan ve müfessirin bilmesi gereken diğer ilimlerin yönlendirmeleri ile hareket eden çalışmalarla gerçekleşmektedir. Şirbînî de tefsirinde manaları öne çıkarma maksadıyla hareket etmiş müfessirlerden biri olup amacını eserine de yansıtarak tefsirine *"es-Sirâcü'l-Münîr fî'l-İ'âne 'alâ Ma'rifeti Ba'zı Me'ânî Kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr"* ismini vermiştir.

Tefsir ekollerinin teşekkülünde aktif bir konuma sahip olan zaman ve mekân unsuru, müfessirin tefsir yaklaşımlarını doğru değerlendirmek açısından mühimdir. Mısır'lı âlimlerimizden olan Şirbînî'nin yaşadığı döneme baktığımızda Mısır'da 1516-1805 tarihlerinde Osmanlı hâkimiyeti ile karşılaşmaktayız. Fakat bu süreç, resmî olarak Osmanlı'nın fiilî olarak Memlük gücünün konuştuğu iki yönetimin eli altında olan bir Mısır tablosu sunmaktadır. Mısır, hâkimiyetlerin altında kendini ifade etmeye çalışmış bir ülkedir. Memlükler köle sınıfı olmalarına rağmen iktidarı fiilî olarak ellerinde bulunduran bir güce sahiptiler. Osmanlı devleti ise iktidarı fiilî anlamda Memlüklere bırakmış gibi olsa da yaptırım gücünü elinde tutmaya devam etmiştir. Osmanlı ve Memlük ikilisinde yönetilen işçi, çiftçi, tüccar ve zanaat kesimlerinden oluşan Mısır toplumu ise bağımsızlaşamamanın baskısı altında ezilen bir tabaka olarak karşımıza çıkmaktadır. Halktan itibar gören ulema ise iktidarın da menfaatleri sebebiyle yakınlaşmayı arzuladığı bir topluluktur ve halk içinde bir üst basamakta söz sahibi olmuşlardır.

Gerek Osmanlı'nın gerek Memlûkler'in siyasî otoritesi altında yıllarca kalmış Mısır toplumu, baskının ve kıtlıkların içinde kendini korumaya çalışmıştır. Çeşitli etnik sınıfların içinde kalan Mısır, bir millet olarak da kendilerini ifade edememişlerdir. Ancak siyâsî ve ekonomik zorluklar, toplumu kültürel ve ilmî noktada bir geri kalmışlığa sürüklememiştir. Tezimizde de belirttiğimiz gibi kültürel alanda bir çöküş olmadığı gibi

ilimlere verilen ehemmiyet de kendini göstermiştir. Şirbînî, açıkladığımız siyâsî, sosyal ve ekonomik sorunlar içinde yetişmiş ve pek çok eseri vücuda getirmiş bir müfessirdir. Çalışmalarımızın neticesinde müfessirin tefsirinde döneminin olumsuz etkilerini görmediğimizi ifade edebiliriz.

Şirbînî'nin hayatı hakkında muhtelif tabakât eserlerinde malumat bulunmakla beraber bu bilgilerin muhtasar olması ve birbirini tekrar etmesi, müfessirin hayatına uzaktan bakmamızı kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak şunu söyleyebiliriz ki kaynakların hayatını mahdut bilgilerle naklettiği ve hakkında zengin bir biyografiye sahip olmadığımız Şirbinî, eserleriyle ilmî hayatını çok güçlü bir şekilde ifade etmiş bir âlimdir. Müfessire, kaleme aldığı eserler açısından baktığımızda onu, şerh geleneği içerisinde değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Nitekim eserlerinin büyük kısmının şerh türünde olmasında Mısır'daki Osmanlı yönetim sürecinin etkili olduğu da düşünülebilir. Çünkü Osmanlı, şerh, haşiye ve takrir türü kaynaklarının yoğun olduğu bir dönemdir.

Şirbînî'nin "*es-Sirâcü'l-Münîr*" tefsirinin rivâyet ve dirâyet yönünden değerlendirmesini yapacak olursak öncelikle şunları ifade etmeliyiz. İlk yedi asırda tefsir ilminin genel çizgileri ortaya koyulmuş ve belirlenen tefsir vecihleri sonraki dönemlerde rivâyet ya da dirâyet tefsirleri içerisinde yerini almıştır. Dirâyet tefsirleri her ne kadar müfessirin kendi görüşünün bulunduğu re'y ile tefsir özelliğine sahip olsa da rivâyet tefsir özelliklerini de muhafaza etmişlerdir. Ayrıca bu tefsirler, tefsir metodunun iskeleti kabul edilen Kur'ân'ın Kur'ân'la, hadisle, sahâbî ve tâbiûn kavliyle tefsir edilmesine riâyet etmekle beraber doğru bir tefsir vechini ortaya koymak için ilk yedi asrın emeği ile hareket etmek durumunda kalmışlardır. Müfessirler genellikle bilinen vecihleri sıralayarak bazen doğrusunu Allah'ın bileceğini bazen de bu vecihlerden kendilerine göre hangisinin tercih edildiğini belirtmişler ve zaman zaman da yeni bir görüş ortaya koymuşlardır.

Şirbînî'nin tefsirinde rivâyet yönüne ağırlık verdiği dikkat çekmekle beraber dirâyeti de rivâyet kadar kullandığı görülmektedir. Ancak tezimizde de belirttiğimiz gibi farklı tefsirlerle mukayeseli olarak yaptığımız okumalarımızda Şirbînî'nîn isim zikrettiği gibi isim zikretmeden pek çok görüş ya da tefsir vechini başka tefsirlerden naklettiğini görmekteyiz. Bu tespitimiz, Şirbînî'nin tefsirinde kendi re'yine dayanan hiçbir görüşü

bulunmadığı anlamında değil kanaatlerinin eserinde yüzeysel bir noktada kaldığı yönündedir. Pek çok tefsirin özelliği olarak görülen kaynağın belirtilmemesi problemi, hadislerde râvî isimlerinin yer almaması sıhhat açısından nasıl bir zayıflık olarak kabul ediliyorsa tefsir kültüründe de kaybolmakta olan bir müfessir zincirini karşımıza çıkarmaktadır. Kanaatimizce pek çok dirâyet tefsiri, şerh ve haşiye türünde olmasa da farklı tefsirlerin te'sirinde kalarak birbirlerinin muhtasarı ya da şerhleri noktasında kalmaktadır. Şirbînî'nin *es-Sirâcü'l-Münîr*'i de bu çizgide kalan eserlerdendir. Müfessirin tefsiri için rivâyet ve dirâyeti dengeli olarak kullandığını ve dirâyet yönünü muhtelif tefsirlerle beslediğini söyleyebiliriz. Tefsirlerin eserine etkisi noktasında bir değerlendirme yapmamız gerekirse *es-Sirâcü'l-Münîr,* Zemahşerî, Beydâvî ve Râzî üçgeni içinde kendisini ifade eden bir eserdir.

Rivâyetlerin çokluğu, bunların eserlerde benzeri ifadelerle nakledilmesini kaçınılmaz kılmaktadır ki bu doğal bir süreçtir. Yani müfessirin rivâyet yönüyle temelini atmadığı bir dirâyet tefsiri makbul de değildir. Ancak dirâyet yönüyle eserleri göz önüne aldığımızda da artık tefsirlerin ilk dönem tefsirlerinin açtıkları kuyudan su çektikleri görülmektedir. Zira tefsirlerde isim zikrederek ya da zikretmeksizin yapılan nakillerin fazla olması ya da Fıkıh, Kelâm ve Tasavvuf gibi alanlarda ortaya atılan görüşlerin müfessirler tarafından tasdiki ya da reddedilmesi dikkat çekmektedir. Bunu yaparken de müfessir bazen tasdik ve reddinin istidlâllerini ortaya koymakta ya da bunu da ihmal etmektedir. Şirbînî de tefsirinde özellikle fıkhî ihtilâflarda ve kelâmî konularda izâhlarda bulunup konuların uzamasına çok da izin vermeden muhtasar açıklamaları verdikten sonra farklı görüşlere atıfta bulunmakla iktifâ etmektedir.

Müfessir, tefsirinde Kur'ân ve Hadis kaynaklarına gerekli ehemmiyeti göstermiş ve bu kaynaklar tefsir vecihlerinin izâhında onun ilk delilleri olmuştur. Nitekim rivâyet kültürünü sahiplenmiş bir tefsir kaynağı olarak *es-Sirâcü'l- Münîr*'de sahâbe ve tâbiîn görüşlerinin ne kadar baskın olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Şirbînî, özellikle nahiv, belâgat ve anlamın beyânında şiirle istişhâddan uzak kalmamıştır. Onun Kur'ân'ı yorumlamasında rivâyet yönünde en fazla dikkatimizi çeken İsrâiliyyâta fazlaca ehemmiyet vermiş olmasıdır. İsrâliyyâtın kaynak ve bilgi değeri tartışılmakla beraber onun tefsirde istişhâd olarak kullanılması, müfessirin tercihine dayanmaktadır. Ancak çalışmamızda eserin bu yönüne özellikle vurgu yapmamızın nedeni, eserini mümkün

olduğu kadar ayrıntılardan uzak tutmayı hedefleyen müfessirin İsrâliyyâttan uzak kalmamasıdır.

Şirbînî, İsrâiliyyâta yer verirken bu tür bilgilerin İsrâilî haberler olduklarına dair bir izah yapmadan ve haberlerin senet ve metin açısından sıhhatini bildirmeden nakilde bulunmaktadır. Garanik kıssasını tenkit etmesi gibi peygamberlerin ismet sıfatına zarar veren haberler istisna olmak üzere bu haberleri eleştirmemektedir. Dikkatimizi çeken önemli bir husus ise bazen âyeti izah ederken İsrâilî olan bir haberi diğer tefsir vecihleri arasında zikretmesidir. Bu da İsrâilî haberleri âyet için bir beyân olarak kabul ettiğini göstermektedir. Nitekim kelimenin izahı, muhatabın bilinmesi ve müteşâbihin açıklanması gibi meselelerde İsrâilî bilgilere başvurarak İsrâiliyyâtı bir metod olarak da kullanmıştır.

İsrâiloğullarından rivâyette bulunmanın bir sakıncası olmadığını iddia eden rivâyetleri ve görüşleri bel kemiği olarak gördüğümüzde Şirbînî'nin İsrâiliyyât haberlerine yer vermesi bir tercih olarak değerlendirilebilir. Ancak tefsirindeki İsrâilî haberleri genel olarak incelediğimizde bu bağlamdaki nakilleri tefsir beyânında önemli bir açılım getirmediği görülmektedir. Bu nedenle İsrâiliyyâta fazla ehemmiyet vermesi ve naklettiği İsrâilî haberlere karşı istisnalar dışında genel olarak itiraz vecihlerini ortaya koymaması tenkit noktalarımızı oluşturmaktadır. Naklettiği haberlerde Kur'ân'a hizmet etmeyen nitelik, nicelik ve mekân özellikleri gibi pek çok ayrıntıları tefsirine konu edinmesi, Kur'ân'ın dünya görüşü açısından değerlendirildiğinde bir anlam boyutu kazanmamaktadır. Her ne kadar tefsirinde Râzî'nin, İsrâiliyyât kaynaklı gereksiz ayrıntıları zikretmenin anlamsızlığına dair görüşünü nakletse de *es-Sirâcü'l-Münîr*, kendisini bu tür ayrıntılarda kalmaktan kurtarmamaktadır. Şirbînî, özellikle kıssaları İsrâiliyyâtla doyurma telaşında kalmıştır. Bu da İsrâiliyyâtı, Kur'ân'ın maksadının karşısına bir kültür yığını olarak dikmektedir.

Şirbînî, çalışmamızda alt başlıklar içerisinde açıkladığımız Fıkıh, Kelâm ve Tasavvuf gibi pek çok konuda dirâyet yönünü göstermekle beraber Kur'ân ilimlerini izâhında da yaklaşımlarını ve yorumlama yöntemini ortaya koymuştur. Bu konularda müfessirin kendi re'yini gördüğümüz gibi isim zikretmeden de bazı müfessirlerden nakillerde bulunmaktadır. Ancak tez çalışmamız, Şirbînî'nin Kur'ân'ı yorumlama

yöntemini esas aldığı için isim zikretmeden yer verdiği görüşlerin hangi tefsirlerde yer aldığı zikredilmemiştir.

Hiçbir dönem tefsir ilmini yeni bir eserden mahrum bırakmamıştır. Tefsir ilminin tanığı olan bu eserlerin doğru değerlendirilmesi büyük ehemmiyet taşımaktadır ve bu yöndeki çalışmaların devamını sürdürmek gerekmektedir. Biz tefsir kaynaklarını değerlendirirken tefsir ilminin geldiği tarihî süreci ve eserin tefsir ilmine kazandırdıklarını dikkate almaktayız. Kanaatimizce bugünün tefsir ilmine yapabileceği en büyük katkılardan birisi de Tefsir ilminin gündeminde ne olması gerektiğini konuşmak ve bu gündem doğrultusunda yapılacak çalışmalar ile tefsir ilmine yeni zenginlikler kazandırmaktır.

Netice itibarıyla diyebiliriz ki Şirbînî, pek çok alanda sorunların tırmandığı bir dönemde yetişmiş ve ilmî yönden zengin eserleriyle tanınmış bir müfessir, fakîh ve dil âlimidir. Müfessir, tefsirinin mukaddimesinde de vurguladığı üzere ayrıntılardan uzak kalmayı tercih eden ve âyetlerin mana yönünü ön planda tutan bir yöntem takip etmiştir. Bunun bir sonucu olarak da Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve bilim alanlarına ve Kur'ân ilimlerine dair izâhlarını uzun tartışmalara girmeden ortaya koymaktadır. İhtilaflı ve tartışmalı meselelerde genel çerçeveyi çizerek konu üzerindeki görüş farklılıklarını öz ifadelerle sınırlı tutmayı tercih etmiştir.

KAYNAKÇA

ABAY, Muhammed, *Kur'ân Kıssaları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (v. 241/855), *el-Müsned,* I-L, thk. Şu'ayb el-Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1997.

ALBAYRAK, Halis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine: Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri*, Şule Y., İstanbul 1993.

ALTUNDAĞ, Mustafa, "Kelamullah- Halku'l-Kur'an Tartışmalan Çerçevesinde "Kelam-ı Nefsi-Kelam-ı Lafzi" Ayrımı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 18 (2000), s. 149-181.

ARDOĞAN, Recep, "Mütekellimlere Göre Kelam-ı Nefsî ve İşitilebilirliği", *Marife,* 2013, s. 177-197.

ASLAN, Mahsum, *İbn Hacer el-Heytemî ve Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*, Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır 2018.

ATÇIL, Abdurrahman, "Memlükler'den Osmanlılar'a Geçişte Mısır'da Adlî Teşkilât ve Hukuk (922-931/1517-1525)", *İslâm Araştırmaları Dergisi,* 38 (2017), s. 89-121.

ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989.

AYAZ, Fatih Yahya, "Makrîzî (v. 845/1442) ve Mısır'da Eş'arîliğin yayılmasına Dair Tespitleri", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2018, C. 2, S. 1, s. 25-39.

AYDEMİR, Abdullah (v. 1991), *Tefsirde İsrâiliyyât*, Diyanet İşleri Başkanlığı Y., Ankara ts.

AYGÜN, Abdullah, Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayrımının Sorunları, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/4, C. 4, Sayı: 8, s. 140-160.

BAĞDÂDÎ, Abdulkadir b. Ömer (v. 1682), *Hizânetü'l- Edeb ve Lübbü Lubâbi Lisâni'l-'Arab,* I-XIII, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârun, Mektebetü'l-Hanci, Kâhire 1418/1917.

BAĞDÂDÎ, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'Arifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, I-II, Menşurâtu Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut 1371-75/1951-55.

BAŞ, Erdoğan, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, Pınar Y., İstanbul 2003.

BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' (v. 516/1122), *Tefsîru'l- Beğavî Me'âlimü't-Tenzîl*, I-VIII, thk. Muhammed Abdullâh en-Nemîr, Osmân Cum'a Dâmiriyye ve Süleyman Müslim el-Harş, Dâru Teybe, Riyâd 1409/1989.

BEYDÂVÎ, Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed (v. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, I-V, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'aşlî, , Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut 1418/1997.

BİNGÖL, Abdulkerim, "Neshin Gerçekleşmesinde Etkili Olan Faktörler", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Kasım 2016, C.8, Sayı 2(16), s. 565-583.

BİRIŞIK, Abdulhamit, "İsrâiliyat", *DİA*, TDV Y., İstanbul 2001, XXIII, 201, s. 199-202.

BOLELLİ, Nusreddin, "Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5-6 (1993), s. 166-167.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fi (v. 256/870), *Kitâbu't-Târîhi'l-Kebîr*, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut ts.

_____, *Sahîh Buhârî*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1423/2002.

BÜCEYRİMÎ, Süleymân b. Muhammed b. Ömer, *Tuhfetü'l-Habîb 'ala Şerhi'l-Hatîb*, I-V, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1428/2008.

BÜYÜK, Enes, "Safedî'nin Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri Yöntemine Karşı Yaklaşımı", *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, 20/1 (2020), s. 39-63.

CERRAHOĞLU, İsmail (v. 2022), *Tefsir Usûlü*, TDV Y., Ankara 1993

_____, *Tefsir Tarihi*, I-II, Fecr Y., Ankara 1996.

_____, "Garîbu'l-Kur'ân", *DİA*, TDV Y., İstanbul 1996, s. 379-380.

ÇAVUŞOĞLU, Ali Hakan, "Şirbînî, Hatîb", *DİA*, TDV Y., İstanbul 2010, s. 189-191.

ÇETİN, Atillâ, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği -Osmanlı Belgelerine Göre-*, y.y., İstanbul 1998.

ÇİÇEK, Yakup, "Müşkilu'l-Kur'ân", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7-10, İstanbul 1995, s. 79-112.

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl (v. 255/869), *Müsned*, thk. Hüseyin Selîm ed-Dârânî, Dâru'l-Mugnî, Suudi Arabistan 1421/2000.

DEMİRCİ, Muhsin, "el-Hatîb eş-Şirbînî ve Tefsiri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, İstanbul 1986, s. 385-399.

_____, *Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzerine,* Birleşik Y., İstanbul 1996.

_____, *Tefsir Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Y., İstanbul 2003

DORIS BEHRENS, Abouseıf, "İbrahim Gülşeni Külliyesi", *DİA*, TDV Y., İstanbul 2000, XXI, s. 304-305.

DÖNER, Ertuğrul, *Tefsirde İsrâiliyyâtın Kaynak ve Bilgi Değeri*, Ankara Okulu Y., Ankara 2015.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/888), *Sünenü Ebî Dâvûd*, I-VII, thk. Şu'ayb el-Arnavut ve diğerleri, Dâru'r-Risâlet'il-Âlemiyye, Beyrut 1430/2009.

EBÛ ŞEHBE, Muhammed b. Muhammed, *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzuât fî Kütübi't-Tefsîr,* Mektebetü's-Sünne, Kâhire 1408/1988.

ELBÂNÎ, Muhammed Nâsıruddîn, *Nasbü'l-Mecânik li-Nesfi Kıssâti'l-Garanik,* el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1996.

ER, Rahmi, "Müvelledûn", *DİA*, TDV Y., İstanbul 2006, XXXII, 227.

ERDEM, Mustafa, "Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Ankara 1997, C. XXXVI, s. 143-178.

GAZZÎ, Şeyh Necmuddîn Muhammed b. Muhammed (v. 1061/1651), *Kevâkibü's-Sâire bî A'yâni'l-mieti'l-'aşira,* I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

GENÇ, Mehmet, *"İltizam"*, *DİA*, TDV Y., İstanbul 2000, XXII, 154-158.

GÖKHAN, İlyas, *XIII. Ve XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Krizler, Kıtlıklar ve Vebalar*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ 1998.

HÂZİN, Alauddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî (v. 741/1341), *Tefsîru'l-Hâzin Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl*, I-IV, tsh. Abdüsselâm Muhammed Ali Şahin, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1425/2004.

HOMERIN, Th. Emıl, "Memlükler Dönemi Mısır'ında Sûfiler ve Tasavvuf Aleyhtarlığı Taraflar ve Kurumsal Çevre Üzerine Bir İnceleme", trc. Salih Çift, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültresi Dergisi*, 2002, C. 11, Sayı 1, s. 243-264.

IŞIK, Kamil, *İslam Hukuk Metodolojisinde Sahabî Kavli*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya 2022.

İBN İYÂS, Muhammed b. Ahmed el-Hanefî, *Bedâ'i'u'z-Zuhûr fî Vakâii'd-Duhûr*, I-V, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitâb, Kâhire 1984.

İBN KESÎR, 'İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ' İsmaîl (v. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*, I-IV, Müessesetü'r-Reyyân, Lübnan 1247/1831.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî (v. 273/887), *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Kahire ts.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî el-Ensârî (v. 711/1311), Lisânu'l-*'Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut 1431/2010.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (v. 597/1201), *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir fî 'İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1407/1987.

_____*, Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1423.

İBNÜ'L-İMÂD, İmâm Şehâbeddîn Ebi'l-Felah Abdilhay el-Akerî el-Hanbelî ed-Dımeşkî (v.1089/1679), *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, I-X, Dâru İbni Kesîr, Beyrut 1993.

İBN TEYMİYYE, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (v.728/1328), *Mecmûu Fetâvâ*, I-XXXVII, Vizaretü'ş-Suûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Daʿve ve'l-İrşâd, Medine 1425/2004.

KALLEK, Cengiz, *"Hisbe"*, *DİA*, TDV Y., İstanbul 1998, XVIII, 143-145.

KAPLAN, Hayri, "Fakih bir Sûfî Örneği Olarak Abdulvehhab eş-Şa'rânî", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, Temmuz-Aralık 2002, s. 135-137.

KÂTİB ÇELEBİ, *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, I-II, thk. Muhammed Şerefeddin Yaltkaya, Dâru İhyâit'Türâsi'l-'Arabî, Beyrut ts.

KAYA, Mesut, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, İSAM Y., İstanbul 2018.

KAYA, Remzi, *Kur'ân'da Nesih*, y.y., Bursa 2001.

KAYHAN, Mustafa, "Şiirle İstişhâd Açısından Kurtubî Tefsiri (Ankebut Suresi Örnekliği)", *Karşılaştırmalı Dinî Araştırmalar*, 12/27, Ankara 2017, s. 255-280.

KEHHÂLE, Ömer Rızâ (v. 1987), *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-'Arabiyye*, I-XV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut ts.

KIRCA, Celal, "Tefsirde Yorumun Bağlayıcılığı Problemi", *Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu*, Samsun 1992, s. 91-97.

KİRAZ, Celil, Şerif Murtaza'nın Emâlî'sinde Kur'ân Müşkilleri ve Müteşâbihleri, Emin Y., Bursa 2010.

KOCABAŞ, Savaş, "Hatîb eş-Şirbînî ve Muğni'l-Muhtâc Adlı Kitabındaki Metodu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 2, 2010, s. 367-397.

KONUR, Himmet, *İbrâhîm Gülşenî (Hayatı, Eserleri, Tarikatı)*, İnsan Y., İstanbul 2000.

KORKMAZ, Hediye Sümeyra, *Mısır'da İlk Hangâh: Saîdü's-Süedâ (569- 922/1173-1517)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2020.

KUŞEYRÎ, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik (v. 465/1072), *Letâifu'l-İşârât*, I- III, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahmân, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1428/2007.

KUTSAL KİTAP: ESKİ VE YENİ ANTLAŞMA, 2. Basım, Yeni Yaşam Y., İstanbul 2012.

KÜRDÎ, Muhammed b. Süleyman el-Medenî eş-Şâfiî (v. 1780), *Fevâidü'l-Medeniyye fî Men Yüftâ bî-Kavlihî min E'immeti'ş-Şâfi'yye*, nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî, Dâru Nuri's-Sabah ve Dâru'l-Cifân ve'l-Câbî, Beyrut 2011.

LEWİS, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, trc. Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara 1996.

MAKRÎZÎ, Takıyyüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali (v. 845/1442), *İğâsetü'l-Ümme bi-Keşfi'l-Gumme*, nşr. M. Mustafa Ziyade Cemaleddin eş-Şeyyâl, y.y., Kahire 1957.

_____, *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-'İtibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr,* I-IV, Dâru'l-Kütübil-'İlmiyye, Beyrut 1998.

MA'RİFET, Muhammed Hâdî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn fi Sevbihi'l-Kaşîb*, I-II, 1. B., el-Câmiatü'r-Radaviyye li'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, y.y.1998.

MUHAMMED REMZÎ, *el-Kâmûsü'l-Cuğrafî li'l-Bilâdi'l-Mısriyye min 'Ahdi Kudemâi'l- Mısriyyîn ilâ Seneti 1945*, I-V, Matba'atü Vizâratü't-Terbiyye ve't-Ta'lîm, Kahire 1953.

MUHİBBÎ, Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh el-Ulvânî el-Hamevî ed-Dımaşkî (v. 1111/1699), *Hulâsatü'l-Eser fî A'yâni'l-Karni'l-Hâdî Aşer*, I-IV, Dâru Sadr, Beyrut ts.

MUKÂTİL, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (v. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, I-V, thk. Abdullah Mahmud Şehata, Dâru İhyâi't-Türas, Beyrut 1423/2002.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (v. 261/875), *Sahîh-i Müslim,* thk. Ebu Kuteybe Nazer b. Muhammed el-Fariyabi, Dâru Tayyibe, Riyâd 1427/2006.

NA'NÂ'A, Remzi, *el-İsrâiliyyât ve Eserüha fî Kütübi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 1970.

NARİN, İsmail, "Celâleddin es-Suyûtî'nin İctihad Anlayışı", *Usûl İslâm Araştırmaları*, 30 (2018), s. 85-108.

NESÂÎ, Ebû Abdirrrahmân Ahmed Şuayb b. Alî (v. 303/915), *es-Sünen,* I-XII, thk. Hasan Abdulmün'im Şelbî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1421/2001.

RÂGIB EL-İSFEHÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, y.y., ts.

RAMAZAN FEVZÎ BEDÎNÎ, *el-Kadâya ve'l-İtticâhâtü'n-Nahviyyeti fî Tefsîri's-Sirâcü'l-Münîr*, Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atü'l-Kahire, Kahire 2007.

RÂZÎ, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddîn (v. 606/1210), *Mefâtîhu'l-Ğayb,* I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401/1981.

ÖNEY, Gönül, Mısır'da Osmanlı Mimarisinin Sentezi, *Sanat Tarihi Dergisi,* 5/5, Mayıs1990, s. 139-148.

ÖZEL, Ahmet, "Ebü'l-Mehâsin el-Fâsî", *DİA*, TDV Y., İstanbul 1994, X, 337.

ÖZEL, Ahmet-Kallek, Cengiz, "Zekeriyyâ el-Ensârî", *DİA*, TDV Y., İstanbul 2013, XXXXIV, 213-215.

ÖZÖNDER, Hasan, "Mevlevîliğin Mısır'daki Temsilciliği: Kahire Mevlevî-hânesi", *II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi*, Selçuk Üniversitesi Y., Konya 1990, s. 175-194.

ÖZTÜRK, Mustafa, "Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 8/2 (2008), s. 1-20.

SA'DÂVÎ, Vefâ Mahmud, *Allâme Hatîb Şirbînî ve Menhecühû fi Tefsîr es-Sirâci'l-Münîr*, Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atü'l-Ezher, Kâhire 2007.

SÂLİH, Subhî, *Mebâhisü fî 'Ulum'il-Kur'ân*, 10. B., Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1977.

SAYYIT MARSOT, Afaf Lutfı, *Mısır'ın Tarihi Arapların Fethinden Bugüne*, trc. Gül Çağalı Güven, 1.B., Tarih Vakfı Yurt Y., İstanbul 2010.

SEHÂVÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân, *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, I-XII, Dâru'l-Mektebetü'l-Hayat, Beyrut ts.

SERİNSU, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul'ün Rolü*, Şûle Y., İstanbul 1994.

SERKİS, Yûsuf Ilyân, *Mu'cemu'l-Matbu'âti'l-'Arabiyye ve'l-Mu'arrebe,* I-II, Dâru Sadr, Beyrut 1347/1928.

SEYYİD, Seyyid Muhammed, "Hayır Bey", DİA, TDV Y., İstanbul 1998, XVII, 49-50.

SICAK, Ahmet Sait, *Kur'ân Tefsirinde Öznellik*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

SUYÛTÎ, Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*, Dâru'l-Beyrut, Beyrut 1427/2016.

_____, *el-İtkân fî 'Ulûm'i'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2007

ŞÂFİÎ, Muhammed b. İdris (v. 204/820), *el-Ümm*, thk. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib, I-XI, Beyrut: Dâru'l-Vefâ, y.y., 1422/2001.

ŞA'RÂNÎ, Abdulvehhâb (v. 973/1565), *et-Tabakatü's-Sugrâ*, thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih ve Tevfîk Ali Vehbe, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire 1426/2005.

ŞEMERÎ, Sekîl b. Sâyir b. Zeyd eş-Şemerî, *el-Hatîb eş-Şirbînî ve Menhecuhu fi't-Tefsîr*, Câmi'atü'l-İmâm Suûd el-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, Riyâd 1991.

ŞİRBÎNÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî (v. 977/1570), *el-İknâ fî Halli Elfâzi Ebî Şüca',* I-II, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 2004.

_____*, Muġni'l-Muḥtâc ilâ Maʿrifeti Meʿânî Elfâẓi'l-Minhâc,* I-V, Dâru'l-Ma'rife, ts.

_____, *es-Sirâcü'l-Münîr fi'l-İ'âneti ala Ma'rifeti Ba'di Me'ânî'l-Kelâmi Rabbine'l-Hâkîmi'l-Habîr*, I-IV, thr. İbrahim Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyyye, Beyrut 1425/2004.

TAFTÂZÂNÎ, Ebu'l-Vefâ, "Mısır'da Sufî Tarikatlerin Tarihî Gelişimi ve Günümüzdeki Durumları", trc. Mustafa Aşkar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara Basımevi 1996, s. 535-552.

TAFTÂZÂNÎ, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh (v. 792/1390), Şerhu'l-Makasıd, I-V, thk. Abdurrahmân 'Umeyre, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1419/1998.

TANRIKORUR, Ş. Barihüda, "Mısır Mevlevîhânesi", *DİA*, TDV Y., Ankara 2009, XXVIX, 586- 588.

TEKİN, Mahmut, Tekin, Mahmut, *Kâfiyecî'nin Şerhu'l-İ'râb 'an Kavâ'idi'l-İ'râb Adlı Eseri Dil ve Üslup Açısından İnceleme*, İlahiyat Y., Ankara 2022, s. 124-127.

_____, "Kur'ân İle İstişhâd Yöntemi Açısından Hatîb Şirbînî'nin Nuru's-Seciyye fî Halli Elfâzi'l- Acurrûmiyye Adlı Eseri", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 16- Aralık 2020/2, s. 152-166.

TİRMÎZÎ, Ebû Îsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (v. 279/892), *Câmi'u'l-Kebîr*, I-VI, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garb el-İslâmî, Beyrut 1416/1996.

TOPUZOĞLU, Tevfik Rüştü, "Haşiye", *DİA*, TDV Y., İstanbul 1997, XVI, 419-422.

'UMRÎ, Nâdiye Şerîf, *İctihâdu'r-Rasûl*, Müessesetü'r-Risâle, Lübnan 1981.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 2.B., Türk Tarih Kurumu Y., Ankara 1970.

'UMRÎ, Nâdiye Şerîf, *İctihâdu'r-Rasûl*, Müessesetü'r-Risâle, Lübnan 1981.

WİNTER, Michael, "Onaltıncı Yüzyılda Şa'rânî ve Mısır Toplumu", trc. Yrd. Doç Dr. Mahmut Çınar, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (2011/2), s. 275-296.

YAVUZ, Yusuf, Şevki, "Müteşâbih", *DİA*, TDV Y., İstanbul 2006, XXXII, 204-207.

YILDIZ, Mustafa, *Tefsirde İsrâiliyyat ve Kitab-ı Mukaddes'e Yaklaşımlar -Tahir b. Aşûr Örneği-*, Fecr Y., Ankara 2022.

YILMAZ, Muhammet, "Yeryüzünün Etrafından Eksiltilmesi": Ra'd Sûresi 41. Âyet Üzerine Bir İnceleme", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 28 (2013/2), s. 21-42.

YİĞİT, İsmail, "Memlükler", *DİA*, TDV Y., Ankara 2004, XXIX, 90-97.

ZECCÂC, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî (v. 311/923), *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, I-V, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1408/1988

ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin (v. 1977), *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, Kahire 1976.

ZEKERİYYÂ EL-ENSÂRÎ, Zeynüddîn Ebî Yahyâ Zekeriyyâ b. Muhammed b. es-Süneykî (v. 926/1520), *Fethü'l-Bâkî bi-Şerhi Elfiyyeti'l-'Irakî*, I-II, nşr.

Abdüllatîf el-Hümeym ve Mâhir Yâsin Fahl, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1422/2002.

ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (v. 538/1144), *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyuni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1415/1995.

ZERKEŞÎ, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfiî (v. 794/1392), *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mektebetü Dâru't-Turâs, Kahire 1984.

ZİRİKLÎ, Hayrüddîn (v. 1976), *el-'Alâm: Kâmusu Terâcim lieşhuri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arab ve Müsta'ribîn vel-Müsteşrikîn*, I-VIII, y.y., Beyrut 1969.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Mükrime		DİLEKÇİ ZENGİN
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		İngilizce
Eğitim Durumu	**Başlama - Bitirme Yılı**		**Kurum Adı**
Lise			Mudanya İmam Hatip Lisesi
Lisans	1994	1999	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2001	2003	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri
Doktora	2011	2023	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri
Çalıştığı Kurum (lar)	**Başlama - Ayrılma Yılı**		**Çalışılan Kurumun Adı**
1.	2011	2012	Mudanya İmam Hatip Lisesi
2.	2016	2017	Özel Yedi Renkli Çınar Okulları
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
Tarih **Adı Soyadı İmza**			Mükrime DİLEKÇİ ZENGİN